

ΠΕΤΡΟΣ ΚΡΟΠΟΤΚΙΝ

Η ΚΑΤΑΚΤΗΣΗ ΤΟΥ ΨΩΜΙΟΥ

**Στον αυθεντικό δημιουργό και φίλο Θεοδόση Μ.,
άνθρωπο-παράδειγμα της «επανάστασης στην
καθημερινή ζωή».**

ΠΕΤΡΟΣ ΚΡΟΠΟΤΚΙΝ

Η ΚΑΤΑΚΤΗΣΗ ΤΟΥ ΨΩΜΙΟΥ

Μετάφραση
Άντα Γαρμπή
Νίκος Β. Αλεξίου

ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ ΤΥΠΟΣ

ΤΙΤΛΟΣ: Η Κατάκτηση του Ψωμιού
ΣΥΓΓΡΑΦΕΑΣ: Πέτρος Κροπότκιν
ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ: Α. Γαρμπή – Ν. Β. Αλεξίου
ΣΤΟΙΧΕΙΟΘΕΣΙΑ: Α.Γ.
ΕΚΔΟΣΕΙΣ: ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ ΤΥΠΟΣ
Βαλτετσίου 53
10681 Αθήνα
τηλ. 210-3802040
ΧΡΟΝΟΣ ΕΚΔΟΣΗΣ: Δεκέμβριος 2008

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος (Ε. Ρεκλύ)	7
Εισαγωγή (Π. Άβριτς)	13
Εισαγωγικά Σχόλια (Α. Μπονάνο)	25
Πρόλογος (Π. Κροπότκιν)	35
Κεφάλαιο 1. Ο Πλούτος μας (I, II, III)	45
Κεφάλαιο 2. Ευημερία για όλους (I, II, III)	57
Κεφάλαιο 3. Ο Αναρχοκομμουνισμός (I, II)	71
Κεφάλαιο 4. Η Απαλλοτρίωση (I, II, III)	85
Κεφάλαιο 5. Η Τροφή (I, II, III, IV, V, VI, VII)	99
Κεφάλαιο 6. Η Στέγη (I, II, III)	127
Κεφάλαιο 7. Η Ένδυση	139
Κεφάλαιο 8. Οι Τρόποι και τα Μέσα (I, II)	143
Κεφάλαιο 9. Η Ανάγκη για Πολυτέλεια (I, II, III, IV, V)	153
Κεφάλαιο 10. Η Ευχάριστη Εργασία (I, II)	171
Κεφάλαιο 11. Η Ελεύθερη Συμφωνία (I, II, III)	181
Κεφάλαιο 12. Οι Αντιρρήσεις (I, II, III, IV)	199
Κεφάλαιο 13. Το Κολλεκτιβιστικό Σύστημα Αμοιβής της Εργασίας (I, II, III, IV)	221
Κεφάλαιο 14. Η Κατανάλωση και η Παραγωγή (I, II)	241
Κεφάλαιο 15. Ο Καταμερισμός της Εργασίας	251
Κεφάλαιο 16. Η Αποκέντρωση της Βιομηχανίας (I, II, III)	255
Κεφάλαιο 17. Η Γεωργία (I, II, III, IV, V, VI)	267
Σημειώσεις	295

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ο Πέτρος Κροπότκιν μού ζήτησε να γράψω κάποια λόγια ως πρόλογο στο έργο του, και εγώ ανταποκρίνομαι στην επιθυμία του, νιώθοντας όμως κάποια ενόχληση κάνοντάς το. Μη μπορώντας να προσθέσω κάτι στο πλήθος των επιχειρημάτων που παραθέτει στο έργο του, κινδυνεύω να μειώσω την δύναμη των λόγων του. Όμως η φιλία με δικαιολογεί. Αν για τους «ρεπουμπλικάνους» Γάλλους το υπέρτατο καλό γούστο είναι να γονατίζουν στα πόδια του τσάρου, για μένα αντίθετα είναι να προσεγγίζω ελεύθερους ανθρώπους που αυτός θα μαστίγωνε, θα έκλεινε στα μπουντρούμια ενός φρουρίου ή θα κρεμούσε σε μια σκοτεινή αυλή. Μαζί μ' αυτούς τους φίλους ξεχνώ για λίγο την αχρειότητα των αποστατών, οι οποίοι στα νιάτα τους βράχνιαζαν φωνάζοντας «Ελευθερία! Ελευθερία!», και οι οποίοι τώρα προσπαθούν να συνδύσουν τις δυό μελωδίες, της *Μασσαλιώτιδας* και του *Θεέ, προστάτευε τον Τσάρο*.¹

Το τελευταίο έργο του Κροπότκιν, *Λόγια ενός Επαναστάτη*, επιδιόταν κυρίως σε μια σφοδρή κριτική τής τόσο άγριας και συγχρόνως τόσο διεφθαρμένης αστικής κοινωνίας, και καλούσε σε επαναστατικές ενέργειες κατά του κράτους και του καπιταλιστικού καθεστώτος. Το παρόν έργο, που αποτελεί συνέχεια του έργου *Λόγια ενός Επαναστάτη*, έχει πιά ήπιο ύφος. Απευθύνεται στους καλοπροαίρετους ανθρώπους, οι οποίοι επιθυμούν ειλικρινά να συνεργασθούν για τον κοινωνικό μετασχηματισμό, και, ακολουθώντας τα μεγάλα γεγονότα, τους εκθέτει τις επερχόμενες ιστορικές εξελίξεις που θα μας επιτρέψουν να ενώσουμε τελικώς την ανθρώπινη οικογένεια πάνω στα συντρίμια των τραπεζών και των κρατών.

Ο τίτλος του βιβλίου *Η Κατάκτηση του Ψωμιού*, πρέπει να εκληφθεί με την ευρύτερη έννοια, διότι «*ουκ επ' άρτον μόνον ζήσεται άνθρωπος*». Σε μια εποχή κατά την οποία οι μεγαλόψυχοι και οι ανδρείοι προσπαθούν να μετατρέψουν το ιδανικό τους περί κοινωνικής δικαιοσύνης σε ζωντανή πραγματικό-

τητα, η φιλοδοξία μας διόλου δεν περιορίζεται στην κατάκτηση του ψωμιού, του κρασιού ή του αλατιού. Πρέπει να κατακτήσουμε επίσης ό,τι είναι αναγκαίο ή ακόμη και απλώς χρήσιμο· πρέπει να μπορέσουμε να εξασφαλίσουμε σε όλους την πλήρη ικανοποίηση των αναγκών και των απολαύσεων. Όσο δεν θα έχουμε πραγματοποιήσει αυτήν την πρώτη «κατάκτηση», όσο θα υπάρχουν «ανάμεσά μας φτωχοί», θα είναι θλιβερή κοροϊδία να δίνουμε το όνομα «κοινωνία» σε εκείνο το σύνολο των ανθρώπινων όντων που αλληλομισούνται και αλληλοσπαράσσονται σαν άγρια θηρία κλεισμένα σε αρένα.

Στο πρώτο κεφάλαιο του έργου του ο συγγραφέας περιγράφει τον τεράστιο πλούτο που ήδη κατέχει η ανθρωπότητα και την καταπληκτική χρήση των μηχανών που αποκτήθηκαν μέσω της συλλογικής εργασίας. Τα αγαθά που παράγονται κάθε χρόνο θα αρκούσαν άνετα για να εφοδιάσουν με ψωμί όλους τους ανθρώπους, αν δε, το τεράστιο κεφάλαιο των πόλεων και των οικιών, των καλλιεργούμενων εκτάσεων, των εργοστασίων, του οδικού δικτύου και των σχολείων γινόταν κοινή ιδιοκτησία αντί να παραμένει ατομική ιδιοκτησία, θα ήταν εύκολη η κατάκτηση μιάς άνετης ζωής: οι δυνάμεις που έχουμε στην διάθεσή μας δεν θα ξοδεύονταν σε άχρηστες ή περιττές εργασίες, αλλά στην παραγωγή όλων όσα χρειάζεται ο άνθρωπος για την διατροφή, την στέγαση, την ένδυση, την άνεση, την μελέτη των επιστημών και την καλλιέργεια των τεχνών.

Ωστόσο, η ανάκτηση των ανθρώπινων κατακτήσεων, κοντολογίς η απαλλοτρίωση, δεν μπορεί να εκπληρωθεί παρά μόνο με τον αναρχοκομμουνισμό. Πρέπει να διαλύσουμε την κυβέρνηση, να καταστρέψουμε τους νόμους της, να απαρνηθούμε την ηθική της, να αγνοήσουμε τους πράκτορές της και να αρχίσουμε να εργαζόμαστε ακολουθώντας την δική της πρωτοβουλία [της απαλλοτρίωσης] και να συνενωνόμαστε σύμφωνα με τις συνάφειές της, τα συμφέροντά της, το ιδανικό της και τον χαρακτήρα των επιχειρούμενων έργων. Αυτό το ζήτημα της απαλλοτρίωσης, το σημαντικότερο του βιβλίου,

είναι επίσης ένα από εκείνα που ο συγγραφέας πραγματεύεται λεπτομερέστατα, λιτά και χωρίς βιαιότητα στον λόγο του, αλλά με την πραότητα και την καθαρότητα της ματιάς που απαιτεί η μελέτη μιάς –εφ’ εξής– αναπόφευκτης επανάστασης. Μετά από την ανατροπή του κράτους, οι ομάδες των απελευθερωμένων εργαζομένων, οι οποίοι δεν θα χρειάζεται πλέον να μοχθούν στην υπηρεσία άπληστων και παρασίτων, θα μπορέσουν να επιδοθούν σε ελεύθερα επιλεγμένες ελκυστικές ασχολίες και να προχωρήσουν επιστημονικά στην καλλιέργεια του εδάφους και στην βιομηχανική παραγωγή, με διαλείμματα αφιερωμένα στην μελέτη ή στην απόλαυση. Οι σελίδες του βιβλίου που πραγματεύονται τις αγροτικές εργασίες παρουσιάζουν κορυφαίο ενδιαφέρον, διότι περιγράφουν πράγματα που η πρακτική έχει ήδη ελέγξει και τα οποία είναι εύκολο να εφαρμόσουμε παντού σε μεγάλη κλίμακα προς όφελος όλων και όχι μόνο για τον πλουτισμό ορισμένων.

Κάποιοι γελοίοι μιλούν για το «τέλος του κόσμου», χλευάζοντας τα στραβά και τα ανάποδα της κομψεύομενης νεολαίας –ωστόσο τώρα πρόκειται για κάτι εντελώς διαφορετικό από το τέλος του κόσμου, φθάνουμε στο τέλος μιάς εποχής μιάς περιόδου της Ιστορίας. Αυτό που βλέπουμε να τελειώνει είναι ολόκληρος ο παλιός πολιτισμός. Το δίκαιο του ισχυρού και το βίτσιο της εξουσίας, η σκληρή ιουδαϊκή παράδοση και η βάνουση ρωμαϊκή νομολογία, δεν μπορούν πλέον να μας επιβληθούν: διδάσκουμε μια νέα πίστη, μόλις δε αυτή η πίστη, που είναι συγχρόνως η επιστήμη, θα έχει γίνει πίστη όλων όσοι αναζητούν την αλήθεια, θα πάρει σάρκα και οστά μέσα στον πραγματικό κόσμο, διότι ο πρώτος ιστορικός νόμος είναι ότι η κοινωνία διαμορφώνεται σύμφωνα με το ιδανικό της. Πώς θα μπορούσαν οι υπερασπιστές της ξεπερασμένης τάξης πραγμάτων να την διατηρήσουν; Δεν πιστεύουν πλέον· μην έχοντας ούτε οδηγό ούτε σημαία, παλεύουν στα τυφλά. Ενώπιον των νεωτεριστών έχουν νόμους και τουφέκια, αστυνομικούς με ρόπαλα και μονάδες πυροβολικού, όμως όλα αυτά δεν μπορούν να τα αντισταθμίσουν με μια σκέψη, όλο δε το παλιό

καθεστώς της αυθαιρεσίας και της καταπίεσης είναι προορισμένο να χαθεί σύντομα μέσα σε ένα είδος προϊστορίας.

Βεβαίως η επερχόμενη επανάσταση, όσο σημαντική κι αν μπορεί να είναι για την εξέλιξη της ανθρωπότητας, δεν θα διαφέρει διόλου από τις προγενέστερες επαναστάσεις αφού θα πραγματοποιήσει ένα απότομο άλμα: στην φύση τίποτα δεν γίνεται απότομα. Όμως μπορούμε να πούμε ότι, μέσα από χίλια-δυό φαινόμενα, μέσα από χίλιες-δυό ριζικές τροποποιήσεις, η αναρχική κοινωνία είναι ήδη εδώ και πολύ καιρό σε πλήρη ανάπτυξη. Εμφανίζεται παντού όπου η ελεύθερη σκέψη αποσπάται από το γράμμα του δόγματος, παντού όπου η ιδιοφυΐα του ερευνητή περιφρονεί τις παλιές συνταγές, παντού όπου η ανθρώπινη θέληση εκδηλώνεται με ανεξάρτητες πράξεις, παντού όπου οι ειλικρινείς άνθρωποι, εξεγειρόμενοι ενάντια σε κάθε επιβαλλόμενη πειθαρχία, συνενώνονται εθελούσια για να αλληλοδιδασχτούν και να ανακτήσουν από κοινού, χωρίς αφέντη, το μεριδίό τους στην ζωή και στην πλήρη ικανοποίηση των αναγκών τους. Όλα αυτά είναι η αναρχία, και παρ' ότι ακόμη η ίδια δεν γνωρίζει τον εαυτό της, θα φθάσει σιγά-σιγά στην αυτογνωσία. Πώς δε να μην θριαμβεύσει, αφού έχει το ιδανικό της και την τόλμη της θέλησής της, ενώ το πλήθος των αντιπάλων της, χωρίς πίστη πλέον, αφήνεται στην τύχη κραυγάζοντας «Το τέλος του κόσμου! Το τέλος του κόσμου!»;

Έτσι η επανάσταση που αναγγέλλεται θα γίνει, ο δε φίλος μας ο Κροπότκιν με το δικαίωμά του ως ιστορικός βρίσκεται ήδη στον δρόμο της επανάστασης για να εκφράσει τις ιδέες της για την ανάκτηση της συλλογικής παρουσίας που δημιουργήθηκε από την εργασία όλων, και να απευθύνει έκκληση προς τους δειλούς, οι οποίοι, αν και αντιλαμβάνονται πλήρως τις επικρατούσες αδικίες, δεν τολμούν να εξεγερθούν ανοιχτά εναντίον μιάς κοινωνίας με την οποία συνδέονται με χίλιους-δυό δεσμούς συμφερόντων και παραδόσεων. Γνωρίζουν ότι ο νόμος είναι άδικος και ψεύτικος, ότι οι δικαστές είναι οι αυλικόι των ισχυρών και οι καταπιεστές των αδυνά-

των, ότι η έντιμη στάση ζωής και η αδιάλειπτη τιμιότητα στην δουλειά δεν ανταμείβονται πάντα από την σιγουριά εξασφάλισης ενός ξεροκόμματος, και ότι η κυνική απροσεξία του μικροεπενδυτή, η τρομερή απανθρωπιά του ενεχυροδανειστή είναι καλύτερα όπλα από όλες τις αρετές για την «κατάκτηση του ψωμιού» και της ευημερίας· όμως, αντί να ρυθμίσει τις σκέψεις, τις επιθυμίες, τις υποθέσεις και τις πράξεις της, σύμφωνα με το φωτισμένο πνεύμα της δικαιοσύνης, η πλειονότητα καταφεύγει σε κάποιο παράπλευρο αδιέξοδο για να αποφύγει τους κινδύνους μιάς ειλικρινούς στάσης. Αυτοί οι νεοθρησκευόμενοι, οι οποίοι, μη μπορώντας να διδάξουν την «παράλογη πίστη» των πατέρων τους, επιδίδονται σε κάποια αυθεντικότερη μυσταγωγία, χωρίς συγκεκριμένα δόγματα και χαμένοι στο σκοτάδι συγκεχυμένων συναισθημάτων: θα γίνουν πνευματιστές, ροδόσταυροι, βουδιστές ή θαυματοποιοί. Δήθεν μαθητές του Σακχαμούνι,² χωρίς βέβαια να μπαίνουν στον κόπο να μελετήσουν την θεωρία του διδασκάλου τους, οι μελαγχολικοί κύριοι και οι αιθέριες κυρίες προσποιούνται ότι αναζητούν την ειρήνη μέσα στον εκμηδενισμό της νιρβάνα.

Αφού πάντως μιλούν ασταμάτητα για το ιδανικό, αυτές οι «ωραίες ψυχές» είναι εξασφαλισμένες. Όντας υλικά πλάσματα, έχουμε, είναι αλήθεια, την αδυναμία να σκεπτόμαστε την τροφή διότι συχνά μας έχει λείψει, λείπει δε και τώρα από εκατομμύρια σκλάβους αδελφούς μας, υπηκόους του τσάρου, ακόμη και σε εκατομμύρια άλλους· όμως πέρα από το ψωμί, πέρα από την ευημερία και όλο τον συλλογικό πλούτο που μπορεί να μας παρέχει η καλλιέργεια της γης μας, βλέπουμε να αναδύεται μπροστά μας ένας νέος κόσμος στον οποίο θα μπορούμε να ερωτεύομαστε ελεύθερα και να ικανοποιούμε αυτό το ευγενές πάθος του ιδανικού, το οποίο οι αιθέριοι εραστές του ωραίου, περιφρονώντας την υλική ζωή, λένε ότι είναι η άβυστη δίψα της ψυχής. Όταν δεν θα υπάρχουν πιά ούτε πλούσιοι ούτε φτωχοί, όταν ο πεινασμένος δεν θα κοιτάζει πιά με ζήλια τον χορτάτο, η φυσική φιλία θα μπορέσει να ξαναγεν-

νηθεί ανάμεσα στους ανθρώπους, ενώ η θρησκεία της αλληλεγγύης, που σήμερα καταπνίγεται, θα πάρει την θέση αυτής της θολής θρησκείας που σχεδιάζει φευγαλέες εικόνες στα ουράνια νέφη.

Η επανάσταση θα κάνει περισσότερα απ' όσα υποσχέθηκε· θα ανανεώσει τις πηγές της ζωής ξεπλένοντάς μας από την μισητή επαφή με κάθε αστυνομία και αποσπώντας μας επιτέλους από όλες τις ποταπές ασχολίες του χρήματος που δηλητηριάζουν την ύπαρξή μας. Τότε ο καθένας θα μπορεί να ακολουθήσει ελεύθερα τον δρόμο του: ο εργαζόμενος θα εκπληρώνει το έργο που του αναλογεί, ο ερευνητής θα μελετά χωρίς υστεροβουλία, ο καλλιτέχνης δεν θα εκπορνεύει πλέον το ιδανικό της ομορφιάς για να αποκτήσει τα προς το ζην, ενώ όλοι, όντας από 'δώ και πέρα φίλοι, θα μπορέσουμε να πραγματοποιήσουμε από κοινού τα σπουδαία πράγματα που διέβλεψαν οι ποιητές.

Τότε αναμφίβολα θα θυμόμαστε κάποιες φορές τα ονόματα εκείνων οι οποίοι, με την αφοσιωμένη τους προπαγάνδα, που πληρώνεται με εξορία ή φυλακή, θα έχουν προετοιμάσει την νέα κοινωνία. Αυτούς σκεπτόμαστε τώρα που κυκλοφορεί το βιβλίο *Η Κατάκτηση του Ψωμιού*: θα νιώσουν λίγο δυνατότεροι παίρνοντας στα χέρια τους μέσα απ' τα κάγκελα ή στην ξενιτιά αυτήν την απόδειξη της κοινής σκέψης. Ο συγγραφέας ασφαλώς θα συμφωνήσει αν αφιερώσω το βιβλίο του σε όλους εκείνους που υποφέρουν για την Υπόθεση, και ιδίως σε έναν ιδιαίτερα αγαπητό φίλο, του οποίου ολόκληρη η ζωή ήταν ένας ατέλειωτος αγώνας για την δικαιοσύνη. Δεν χρειάζεται να αναφέρω το όνομά του: διαβάζοντας αυτά τα λόγια ενός αδελφού, θα αναγνωρίσει τον εαυτό του από τους χτύπους της καρδιάς του.

Ελιζέ Ρεκλύ³

Μετάφραση:

Βασίλης Φράγκος

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

[...] Αν η *Αλληλοβοήθεια* θεωρείται ευρέως ως το επιστημονικό αριστούργημα του Κροπότκιν, η *Κατάκτηση του Ψωμιού* είναι ίσως η σαφέστερη έκθεση της αναρχικής θεωρίας του. Μέσα από τις σελίδες αυτού του βιβλίου ο συγγραφέας επιδιώκει να απαντήσει στο κρίσιμο κεντρικό ερώτημα πώς πρέπει να οικοδομηθεί η κοινωνία ώστε να ενθαρρύνει και όχι να καταπνίγει την εθελούσια συνεργασία. Γραμμένο για τον απλό εργάτη, το βιβλίο αυτό διαθέτει μια διαύγεια ύφους που δεν συναντάται συχνά σε έργα που αναφέρονται σε κοινωνικά θέματα. Όταν πρωτοκυκλοφόρησε, ο Εμίλ Ζολά το χαρακτήρισε *αληθινό ποίημα*, ενώ ο ίδιος ο Κροπότκιν το περιγράφει ως «μια μελέτη των αναγκών της ανθρωπότητας και των οικονομικών μέσων για την ικανοποίησή τους». Λαμβάνοντας ως πρότυπο την Παρισινή Κομμούνα, έχει ως στόχο να δείξει πώς μπορεί να γίνει μια κοινωνική επανάσταση και πώς μια νέα κοινωνική οργάνωση επί ελευθεριακών βάσεων μπορεί να οικοδομηθεί εν συνεχεία πάνω στα ερείπια της παλιάς. Όμως ο Κροπότκιν δεν επεδίωξε να οικοδομήσει μια μελλοντική ουτοπία σε κάθε της λεπτομέρεια. Αντίθετα, αρνήθηκε να θέσει την φυσική εξέλιξη της κοινωνίας σε οποιοδήποτε προκαθορισμένο καλούπι, αρκούμενος απλώς στο να σκιαγραφήσει τα γενικά χαρακτηριστικά της. Το έργο *Η Κατάκτηση του Ψωμιού* πρωτοκυκλοφόρησε υπό την μορφή μιάς σειράς άρθρων στα περιοδικά *Le Révolté* και *La Révolte* των οποίων εκδότης ήταν ο Κροπότκιν, ενώ, ως βιβλίο, εκδόθηκε στο Παρίσι το 1892, με Πρόλογο του διακεκριμένου αναρχικού γεωγράφου Ελιζέ Ρεκλύ, ο οποίος υπέδειξε και τον τίτλο. Το βασικό του θέμα είναι ότι τόσο τα εργαλεία όσο και οι καρποί της παραγωγής, που σήμερα αδίκως ιδιοποιούνται οι ολίγοι, αποτελούν συλλογικό επίτευγμα ολόκληρης της ανθρωπότητας. «Όλα ανήκουν σε όλους», γράφει ο Κροπότκιν. «Όλα τα πράγματα είναι για όλους τους ανθρώπους, αφού όλοι οι

άνθρωποι τα χρειάζονται, αφού όλοι οι άνθρωποι έχουν εργασθεί στο μέτρο των δυνάμεών τους για να τα παράξουν, και αφού δεν είναι δυνατόν να εκτιμηθεί το μερίδιο κάποιου στην παραγωγή του παγκόσμιου πλούτου».¹ Σε αυτό το σημείο ο Κροπότκιν ήταν emphaticός. Είναι αδύνατον να εκτιμηθεί η συνεισφορά του καθενός στην παραγωγή του κοινωνικού πλούτου, διότι εκατομμύρια ανθρώπινα όντα έχουν μοχθήσει για να δημιουργήσουν τα σημερινά πλούτη του κόσμου. Κάθε εκτάριο γης έχει ποτιστεί με τον ιδρώτα ολόκληρων γενεών, κάθε μίλι σιδηροδρομικής γραμμής έχει λάβει το μερίδιό του σε ανθρώπινο αίμα. Πράγματι, δεν υπήρξε κάποια σκέψη ή εφεύρεση που να μην ήταν κοινή κληρονομιά όλης της ανθρωπότητας. «Κάθε ανακάλυψη, κάθε πρόοδος, κάθε αύξηση της ποσότητας του ανθρώπινου πλούτου, οφείλει την ύπαρξή της στην σωματική και πνευματική εργασία του παρελθόντος και του παρόντος», επιμένει ο Κροπότκιν. «Βάσει λοιπόν ποίου δικαιώματος μπορεί ο οποιοσδήποτε να ιδιοποιηθεί το ελάχιστο κομματάκι αυτού του τεράστιου συνόλου και να πει: αυτό είναι δικό μου κι όχι δικό σου;»²

Ξεκινώντας από αυτήν την βάση, ο Κροπότκιν υποστηρίζει ότι το σύστημα της μισθωτής εργασίας, το οποίο υποτίθεται ότι μετρά την εργασία κάθε ατόμου, πρέπει να καταργηθεί υπέρ ενός συστήματος ίσων αμοιβών για όλους. Αυτό υπήρξε ένα μεγάλο βήμα στην εξέλιξη της αναρχικής οικονομικής σκέψης. Από τον ατομικισμό του Μαξ Στίρνερ, τον μπουτουελισμό του Προυντόν και τον κολλεκτιβισμό του Μπακούνιν, ο Κροπότκιν προχώρησε στην αρχή του «αναρχοκομμουνισμού», μέσω του οποίου η ατομική ιδιοκτησία και η ανισότητα του εισοδήματος θα παραχωρούσαν την θέση τους στην ελεύθερη διανομή των αγαθών και των υπηρεσιών. Ακόμη και υπό τον κολλεκτιβισμό του Μπακούνιν, όπως και υπό την προλεταριακή δικτατορία των μαρξιστών, το κριτήριο της διανομής ήταν μάλλον η απόδοση παρά η ανάγκη. Ο Κροπότκιν, αντιθέτως, θεωρούσε κάθε σύστημα αμοιβών που βασίζεται στην ικανότητα του ατόμου να παράγει, ως απλώς μία ακόμη

μορφή μισθωτής σκλαβιάς. Κάνοντας μια διάκριση ανάμεσα σε αυτό που είναι δικό μου και αυτό που είναι δικό σου, μια κολλεκτιβιστική οικονομία καθίστατο ασυμβίβαστη με τα ιδανικά του καθαρού αναρχισμού. Ο κολλεκτιβισμός, επιπλέον, καθιστούσε αναγκαία κάποια εξουσία μέσα στις ενώσεις των παραγωγών για να μετρά την ατομική απόδοση και να επιβλέπει αναλόγως την διανομή των αγαθών και των υπηρεσιών. Έτσι, το κολλεκτιβιστικό σύστημα εμπεριείχε τα σπέρματα της ανισότητας και της κυριαρχίας.

Ο Κροπότκιν θεωρούσε την θεωρία περί αναρχοκομμουνισμού ως την αντίθεση της μισθωτής εργασίας σε όλες της τις μορφές. Εν τούτοις, δεν ήταν αυτός που συνέλαβε για πρώτη φορά αυτήν την ιδέα. Όπως και η θεωρία του περί αλληλοβοήθειας,³ ο αναρχοκομμουνισμός υπήρχε ήδη «στον αέρα», περιμένοντας έναν στοχαστή με τα ταλέντα του για να του δώσει μια συστηματική έκφραση. Σ' αυτό υπήρξε εξαιρετικά επιτυχής, κερδίζοντας έναν εντυπωσιακό αριθμό εργατών, αλλά και διανοουμένων, υπέρ της αναρχικής Υπόθεσης. Η απήχηση της θεωρίας του είναι κατάφωρη. Αντικατέστησε την αρχή του μισθού με την αρχή των αναγκών: τα άτομα θα ήταν οι κριτές των δικών τους απαιτήσεων και θα έπαιρναν από την κοινή αποθήκη ό,τι έκριναν αναγκαίο, ανεξαρτήτως από το αν είχαν συνεισφέρει στην εργασία ή όχι. Η καλοκάγαθη αισιοδοξία του Κροπότκιν τον οδήγησε στην υπόθεση ότι μόλις εξαλειφθεί η πολιτική και οικονομική εκμετάλλευση, όλοι –ή σχεδόν όλοι– θα εργάζονταν με την δική τους ελεύθερη βούληση χωρίς οποιονδήποτε εξαναγκασμό και θα έπαιρναν από την κοινή αποθήκη όσα ακριβώς θα απαιτούσε μια άνετη ζωή. Ο αναρχοκομμουνισμός θα έθετε επιτέλους ένα τέλος σε κάθε τρόπο καταπίεσης και προνομίου, και θα εγκαινίαζε έναν χρυσό αιώνα ελευθερίας, ισότητας και αδελφοσύνης.

Ο Κροπότκιν ήταν πεπεισμένος ότι σε ολόκληρο τον Δυτικό κόσμο ο αναρχοκομμουνισμός ήταν παντού σε άνοδο, κάνοντας αισθητή την παρουσία του «στα χιλιάδες γεγονότα της σύγχρονης ζωής».⁴ Δρόμοι και γέφυρες ήταν ελεύθερα σε

όλους· δρόμοι πλακόστρωτοι και φωτιζόμενοι στην διάθεση του οποιουδήποτε· παροχή νερού σε όλα τα σπίτια· πάρκα, μουσεία, βιβλιοθήκες και σχολεία ανοιχτά σε όλους. Σε κάθε περίπτωση, είπε ο Κροπότκιν, τέτοιες ρυθμίσεις στηρίζονται στην αρχή της ανάγκης, έτσι ώστε όταν πηγαίνεις σε μια δημόσια βιβλιοθήκη λόγου χάριν, ο βιβλιοθηκάριος δεν σε ρωτά τι υπηρεσίες έχεις προσφέρει στην κοινωνία προτού σου δώσει τα βιβλία που ζητάς. Ο Κροπότκιν είχε ενθαρρυνθεί πολύ από αυτές τις εξελίξεις. Σιγά-σιγά, πίστευε, η κυβερνητική αρχή υποχωρούσε μπροστά στην αρχή της εθελοντικής συνεργασίας. Σε κάθε σφαίρα της ζωής, εθελοντικές ενώσεις –συνδικάτα, επιστημονικές εταιρείες, ο Ερυθρός Σταυρός– συνένωναν άνδρες και γυναίκες με κοινά ενδιαφέροντα και επιδιώξεις, και προετοίμαζαν τον δρόμο για μια ελεύθερη κοινωνία, για μια μελλοντική κοινωνία ελεύθερων κομμουνών που θα συνυπάρχουν συνεργαζόμενες. Κατά βάθος, αυτό που ονειρευόταν ο Κροπότκιν ήταν η αποκεντρωτική κοινωνία της μεσαιωνικής Ευρώπης, με μερικά σύγχρονα στολίδια. Η μελέτη του πάνω στην Ιστορία, μαζί με τις από πρώτο χέρι εμπειρίες του στην Σιβηρία και μεταξύ των ωρολογοποιών της Γιούρα, ενίσχυσαν την βαθιά ριζωμένη πεποίθησή του ότι οι άνθρωποι ήταν πιό ευτυχισμένοι σε αρκετά μικρές κοινότητες που επέτρεπαν την άνθηση των φυσικών ενστίκτων της αλληλεγγύης και της αλληλοβοήθειας. Η νοσταλγική του επιθυμία για μια πιό απλή αλλά πλουσιότερη ζωή, τον οδήγησε στην εξιδανίκευση των αυτόνομων κοινωνικών μονάδων μιάς παρελθούσας εποχής. Αντιμέτωπος με την αυξανόμενη συγκεντροποίηση της οικονομικής και πολιτικής εξουσίας στην Ευρώπη του 19ου αιώνα, αναπολούσε έναν κόσμο τον οποίο δεν είχε ακόμη βεβηλώσει η παρείσδυση του καπιταλισμού και του σύγχρονου κράτους. Αυτό που οραματίστηκε στο έργο του *Η Κατάκτηση του Ψωμιού* ήταν μια νέα αποκεντρωτική κοινωνία στην οποία άνδρες και γυναίκες, ενωμένοι με τους φυσικούς δεσμούς της συνεργατικής προσπάθειας, θα απαλλάσσονταν από την υποκρισία των γραφειοκρατικών κρατών

και των τεράστιων βιομηχανικών συμπλεγμάτων.

Όχι πως έτρεφε κάποια απέχθεια για την ίδια την σύγχρονη τεχνολογία. Παρ' όλη την νοσταλγία του για τον Μεσαίωνα, ποτέ δεν ενέδωσε στα αγροτικά οράματα ενός Τολστόϊ ή ενός Γκάντι. Επέκρινε τον Άγγλο σοσιαλιστή Ουίλιαμ Μόρις⁵ για την αντιπάθειά του απέναντι στις μηχανές και συμμερίστηκε την πεποίθηση του Ουίλιαμ Γκόντγουϊν⁶ ότι η εκμηχάνιση θα ανακούφιζε τους ανθρώπους από τον κάματο και τον μόχθο και θα επέσπευδε την διανομή μιάς ενδιαφέρουσας εργασίας σε όλους. Χάρηκε πολύ όταν μια κυρία Κόκρεϊν στο Ιλινόϊ εφηύρε ένα πλυντήριο που θα ελάφρυνε το βάρος των οικιακών εργασιών. «Κατανοώ πλήρως», σχολιάζει στις *Αναμνήσεις* του, «την ηδονή που μπορεί να αντλήσει ο άνθρωπος από την δύναμη της μηχανής του, τον ευφυή χαρακτήρα της εργασίας της, την χάρη των κινήσεών της και την ορθότητα της εργασίας που εκτελεί». ⁷ Τοποθετημένες σε μικρά εθελοντικά εργαστήρια, οι μηχανές θα έσωζαν τα ανθρώπινα όντα από την μονοτονία και την βαριά εργασία στις μεγάλες καπιταλιστικές επιχειρήσεις, θα άφηναν ελεύθερο χρόνο για ψυχαγωγία και πολιτιστικές ενασχολήσεις, και θα εξαφάνιζαν μια για πάντα την σφραγίδα της κατωτερότητας που παραδοσιακά γεννά η χειρωνακτική εργασία.

Εκείνο όμως που ενοχλούσε τον Κροπότκιν, όσον αφορά την εμφάνιση της σύγχρονης τεχνολογίας, ήταν ο καταμερισμός της εργασίας που την συνόδευε. Κατά την γνώμη του, ο καταμερισμός της εργασίας ήταν καταστροφικός για το ανθρώπινο πνεύμα. Σήμαινε «την ετικετοποίηση και το σφράγισμα ανθρώπων» και δεν λάμβανε υπ' όψιν την «κοινωνική αξία του ανθρώπινου όντος». Η υπερβολική εξειδίκευση στην βιομηχανία ωφελούσε μόνο τον εργοδότη, ενώ «ο εργάτης, ο οποίος είναι καταδικασμένος να κατασκευάζει το 18ο τμήμα μιάς καρφίτσας σε όλη του την ζωή, αποβλακώνεται και βυθίζεται στην φτώχεια». ⁸ Ένα συναφές κακό ήταν ο δυσάρεστος και συχνά καταπιεστικός χαρακτήρας της εργοστασιακής εργασίας, η οποία, μαζί με τον καταμερισμό της εργασίας,

υποβάθμιζε την παραγωγική ικανότητα των εργατών, ενώ υπέθαλπε την ανία και την διάψευσή τους. Τέτοιες συνθήκες, υποστήριζε ο Κροπότκιν, δεν ήταν ούτε αναγκαίες ούτε δικαιολογήσιμες. Μάλλον πήγαζαν από την απληστία των βιομηχάνων, οι οποίοι ελάχιστα ενδιαφέρονταν για την καλοπέραση και την ευτυχία των μισθωμένων δούλων τους. Ευρύχωρα και ευάερα εργοστάσια όχι μόνον ήταν εφικτά, υποστήριζε, αλλά θα μπορούσαν να είναι εξ ίσου υγιεινά και υπέροχα με τα ωραιότερα εργαστήρια των σύγχρονων πανεπιστημίων, ενώ, «όσο καλύτερη θα είναι η οργάνωση, τόσο περισσότερα θα παράγει η εργασία του ανθρώπου».⁹

Με ένα παρόμοιο πνεύμα, ο Κροπότκιν επεδίωξε τον τερματισμό του απεχθούς διαχωρισμού μεταξύ χειρωνακτικής και διανοητικής εργασίας και μεταξύ εργασίας στο χωράφι και εργασίας στο εργοστάσιο. Αντιθέτως εκείνο που οραματίστηκε ήταν μια ολοκληρωμένη κοινωνία «στην οποία κάθε άτομο είναι παραγωγός τόσο χειρωνακτικής όσο και διανοητικής εργασίας, στην οποία κάθε αρτιμελές ανθρώπινο ον είναι ένας εργάτης και στην οποία κάθε εργάτης εργάζεται τόσο στο χωράφι, όσο και στο εργοστάσιο». Υπό τέτοιες συνθήκες, η εργασία δεν θα εμφανιζόταν πλέον ως «κατάρτα της μοίρας», αλλά θα γινόταν «αυτό που έπρεπε να είναι: η ελεύθερη άσκηση όλων των ικανοτήτων του ανθρώπου».¹⁰ Σύμφωνα με τον Κροπότκιν, για να είναι ο άνθρωπος ευτυχισμένος θα έπρεπε να έχει στην διάθεσή του μια ποικιλία ενασχολήσεων, τόσο στο χωράφι, όσο και στο εργοστάσιο. Οι άνθρωποι θα εργάζονταν με χαρά στα χωράφια, έγραφε, επαναφέροντας ένα θέμα του Φουριέ¹¹ και του Όουεν,¹² όταν η εργασία αυτή «δεν θα είναι πλέον μια δουλική αγγαρεία, αλλά θα έχει γίνει μια απόλαυση, μια γιορτή, μια ανανέωση της υγείας και της χαράς».¹³

Όλα τα παραπάνω συνεπάγονται ένα σύστημα τοπικής αυτάρκειας, του οποίου ο Κροπότκιν ήταν ένας ειλικρινής υποστηρικτής. Υποστήριζε ότι η χρήση της ηλεκτρικής ενέργειας, κατανεμημένης ανάμεσα σε μικρές παραγωγικές μονάδες, θα επέτρεπε μια μείωση του μεγέθους των βιομηχανικών

επιχειρήσεων, έτσι ώστε η παραγωγή των αγαθών θα μπορούσε να μετατεθεί στην ύπαιθρο χωρίς να θυσιαστεί η σύγχρονη τεχνολογία. Κατ' αυτόν τον τρόπο, η κύρια ευθύνη της παραγωγής θα μπορούσε να περάσει στα εργαστήρια στα οποία η εργασία είναι πύο αποτελεσματική, καθώς επίσης και πύο ευχάριστη από την σκοπία της ανθρώπινης ευτυχίας. Συγχρόνως, πίστευε, μέθοδοι εντατικής καλλιέργειας θα αύξαιναν την παραγωγή τροφίμων σε τέτοιο σημείο που ακόμη και χώρες τόσο πολυάνθρωπες όσο η Βρετανία, θα μπορούσαν να θρέψουν τους κατοίκους τους εν αφθονία χωρίς να στηρίζονται στις εισαγωγές από το εξωτερικό. Έτσι ο Κροπότκιν, όπως παρατήρησε ο Λιούις Μάμφορντ,¹⁴ προέβλεψε πριν από τους μελλοντικούς υποστηρικτές της «κηπούπολης» [garden city] ότι η χρήση του ηλεκτρισμού, μαζί με τις μεθόδους της λαχανοκομίας, μπορεί να έθεται τα θεμέλια για μια αποκεντρωτική κοινωνία, η οποία θα συνδύαζε τα πλεονεκτήματα της αστιακής και της αγροτικής ζωής, ενώ θα άφηνε ελεύθερο το πεδίο για την ανάπτυξη της ανθρώπινης προσωπικότητας.¹⁵

Για τον Κροπότκιν, λοιπόν, όπως και για τόσους άλλους συγχρόνους του, τα πλέον επιτακτικά κοινωνικά προβλήματα ήταν η οργάνωση της παραγωγής και η διανομή του πλούτου. Αν η παραγωγή οργανωνόταν καλύτερα, πίστευε ακράδαντα, μια μέτρια ποσότητα ευχάριστης εργασίας θα πρόσφερε μια άνετη ζωή σε όλους. Λέγοντας «καλύτερη οργάνωση» εννοούσε, όπως έχουμε δει, «την βιομηχανία συνδυασμένη με την γεωργία και την διανοητική εργασία με την χειρωνακτική εργασία», για να αναφέρουμε τον υπότιτλο του έργου *Αγροί, Εργοστάσια και Εργαστήρια* (1899), την αυτοτελή συνέχεια του βιβλίου *Η Κατάκτηση του Ψωμιού*. Όμως εννοούσε επίσης ότι υλικά και εργασία δεν πρέπει πλέον να σπαταλιούνται σε στρατιωτικά όπλα, κυβερνητικές γραφειοκρατίες ή ιδιωτικές πολυτέλειες, προορισμένες μόνο για να ικανοποιήσουν την βαρυστημένη ματαιοδοξία των πλουσίων.¹⁶ Όταν μια γυναίκα ξοδεύει 100 λίρες για ένα φόρεμα, έγραφε, ένα δικαιότερο σύστημα μπορεί να εφοδίαζε 100 γυναίκες με όμορφα φορέ-

ματα. Ο υπερπληθυσμός δεν είναι παρά ένας μύθος: το αληθινό πρόβλημα είναι μάλλον η υποκατανάλωση. Όταν τα εργαλεία παραγωγής τίθενται στην υπηρεσία όλων, όταν οι εργάτες απελευθερώνονται από την μισθωτή σκλαβιά και μπορούν να εργασθούν σε ένα ευχάριστο περιβάλλον, όταν η παραγωγή όπλων και ειδών πολυτελείας εγκαταλείπεται χάριν των κοινωνικά χρήσιμων καθηκόντων, λέει ο Κροπότκιν, οι ανάγκες όλων θα ικανοποιηθούν. Τα μέλη της κοινότητας θα εργάζονταν από τα 20 έως τα 40 τους χρόνια —4 ή 5 ώρες εργασίας ημερησίως αρκούν για μια άνετη ζωή. Ο καταμερισμός της εργασίας, συμπεριλαμβανομένου του ολέθριου διαχωρισμού μεταξύ διανοητικών και χειρωνακτικών καθηκόντων, θα υποχωρούσε υπέρ μιάς ποικιλίας ευχάριστων εργασιών, οι οποίες θα οδηγούσαν σε εκείνο το είδος της οργανικής ζωής που επικρατούσε στην μεσαιωνική πόλη.

Σε μια τέτοια κοινότητα, επέμενε ο Κροπότκιν, μολονότι κανείς δεν θα εξαναγκαζόταν να εργάζεται, σχεδόν όλοι θα προτιμούσαν την εργασία από την τεμπελιά. Διότι η εργασία είναι «μια ψυχολογική ανάγκη, μια ανάγκη ανάλωσης της συσσωρευμένης σωματικής ενέργειας, μια ανάγκη που είναι υγεία και η ίδια η ζωή. Αν τόσα πολλά είδη χρήσιμης εργασίας εκτελούνται σήμερα διστακτικά, αυτό συμβαίνει επειδή αυτά δεν σημαίνουν παρά υπερεργασία, ή επειδή είναι λάθος οργανωμένα».¹⁷ Το αληθινά οκνηρό άτομο είναι εξαιρετικά σπάνιο, υποστηρίζει ο Κροπότκιν. Ο λεγόμενος τεμπέλης συχνά δεν είναι παρά ένα άτομο το οποίο απεχθάνεται να αναλώνει την ζωή του κατασκευάζοντας το 100ό τμήμα ενός ρολογιού, ενώ διαθέτει άφθονη ενέργεια που θα μπορούσε να την αναλώσει αλλού. Μόλις η εργασία δεν σημαίνει πλέον αγγαρεία ή δεν συνεπάγεται υπερβολική εξειδίκευση, μόλις γίνει μάλλον μια σειρά ευχάριστων καθηκόντων για λίγες ώρες την ημέρα, προσφέροντας στον εργάτη το αίσθημα ότι έχει επιτύχει κάτι χρήσιμο, η τεμπελιά και η κοπάνα από την εργασία για δήθεν λόγους υγείας θα εξαφανισθούν.¹⁸

Ωστόσο, παρ' όλη την αξία που απέδιδε στην εργασία, ο

Κροπότκιν δεν ήταν υποστηρικτής της σπαρτιάτικης λιτότητας. [Θεωρούσε ότι] ο επαρκής ελεύθερος χρόνος είναι εξ ίσου ζωτικός για το ανθρώπινο πνεύμα. «Αφού εξασφαλιστεί το ψωμί», γράφει, «ο ελεύθερος χρόνος είναι ο υπέρτατος σκοπός». Στην μελλοντική ακρατική κοινωνία θα ξεφυτρώσουν χιλιάδες ενώσεις «για να ικανοποιήσουν κάθε γούστο και κάθε πιθανή ιδιοτροπία», και εκείνο που κάποτε αποτελούσε πρόνομο μιάς μικρής μειοψηφίας, θα είναι διαθέσιμο σε όλους.¹⁹ Επιπλέον, ο Κροπότκιν αναγνώριζε ότι μια κάποια εθελούσια απομόνωση [*privacy*] είναι μια ακόμη βασική ανάγκη. «Η απομόνωση» [*isolation*], λέει, «εναλλασσόμενη με τον χρόνο που αναλώνεται εντός της κοινωνίας, είναι η φυσιολογική επιθυμία της ανθρώπινης φύσης».²⁰ [...]

Αυτό ήταν σε γενικές γραμμές το όραμα του Κροπότκιν για το μέλλον. Από τα ερείπια της παλιάς τάξης πραγμάτων, πίστευε, θα εμφανιζόταν ένας χρυσός αιώνας χωρίς κυβέρνηση, χωρίς ιδιοκτησία, χωρίς πείνα ή στέρηση, μια λαμπρή εποχή ελευθερίας στην οποία οι άνθρωποι θα ζούσαν εν αρμονία και θα διηύθυναν τις υποθέσεις τους χωρίς την παρέμβαση οποιασδήποτε εξουσίας.

Πώς όμως θα πραγματοποιόταν αυτό το όνειρο; Η απάντηση του Κροπότκιν ήταν, με μια λέξη, «απαλλοτρίωση». Παρ' όλη την καλοκάγαθη προαίρεσή του, δεν φοβόταν να υποστηρίξει την αναγκαιότητα της επανάστασης, διότι δεν περίμενε ότι οι ιδιοκτητικές τάξεις θα παραιτούνταν από τα προνόμια και τα πλούτη τους αμαχητί. Ωστόσο, επιθυμούσε αυτή η επανάσταση να είναι όσο το δυνατόν πιο ανθρώπινη, με τον «μικρότερο αριθμό θυμάτων, και μια ελάχιστη αμοιβαία πικρία».²¹ Επιπλέον, θα ήταν μια *κοινωνική* επανάσταση, την οποία θα πραγματοποιούσαν μάλλον οι ίδιες οι μάζες, παρά οποιοδήποτε πολιτικό κόμμα ή οποιαδήποτε ομάδα. Οι πολιτικές επαναστάσεις, προειδοποίησε, απλώς αλλάζουν μια ομάδα κυρίαρχων με μιαν άλλη, χωρίς να αλλάζουν την ουσία της τυραννίας. Ιδιαίτερος απεχθανόταν την χρήση πραξικοπηματικών επαναστατικών πρακτικών. Κατά την διάρκεια της δεκαετίας

του 1870, ως μέλος του Κύκλου Τσαϊκόφσκι²² κατήγγειλε τις σκοτεινές ίντριγκες του Νετσάγεφ,²³ του οποίου η μανία για μυστικές οργανώσεις ξεπερνούσε ακόμη κι εκείνη του Μπακούνιν. Ο Κροπότκιν αντιπαθούσε τις μυστικές οργανώσεις «επαγγελματιών επαναστατών» με τα παράνομα σχέδια, τις κεντρικές επιτροπές και την σιδηρά πειθαρχία τους. Η ορθή λειτουργία των διανοουμένων, πίστευε, ήταν να διαδίδουν την προπαγάνδα ανάμεσα στον λαό, προκειμένου να επιταχύνουν τον αυθόρμητο ξεσηκωμό του. Όλες οι στεγανές συνωμοτικές ομάδες, διαχωρισμένες από τους εργάτες και τους αγρότες, εμπεριείχαν το σπέρμα του εξουσιασμού. Ακόμη λιγότερο θα μπορούσε να δεχτεί την ιδέα μιάς επαναστατικής δικτατορίας. Ξανά και ξανά προειδοποιούσε ότι η πολιτική εξουσία είναι κακή, ότι διαφθείρει όλους όσοι την αποκτούν, ότι οι κάθε είδους κυβερνήσεις καταπνίγουν τα ελευθεριακά ένστικτα των ανθρώπων και τους στερούν την ελευθερία τους.

Ο Κροπότκιν συνειδητοποίησε –ίσως καλύτερα από οποιονδήποτε σύγχρονό του– ότι οι μέθοδοι που θα χρησιμοποιούντο για να γίνει η επανάσταση θα επηρέαζαν την φύση της μετεπαναστατικής κοινωνίας. Γι' αυτόν τον λόγο απέρριπτε την ιδέα του Μπακούνιν για ένα μυστικό επαναστατικό κόμμα, συνδετικός κρίκος του οποίου θα ήταν η απόλυτη υπακοή σε έναν επαναστάτη δικτάτορα. Επέμενε ότι η κοινωνική χειραφέτηση έπρεπε να επιτευχθεί μάλλον με ελευθεριακά παρά με δικτατορικά μέσα. Επιπλέον, η άποψή του για τον επαναστάτη απείχε πολύ από εκείνη του Μπακούνιν και του φανατικού αμοραλιστή, του Νετσάγεφ, πρόθυμου να διαπράξει οποιοδήποτε έγκλημα και οποιαδήποτε προδοσία προκειμένου να πετύχει την καταστροφή του υφιστάμενου καθεστώτος. Για τον Κροπότκιν, οι σκοποί και τα μέσα ήταν αδιαχώριστα. Ήταν άκαμπτος στην αντίθεσή του απέναντι σε κάθε τακτική που ερχόταν σε σύγκρουση με τις ευγενείς αρχές του. Όπως ακριβώς ο ίδιος δεν θα εξαγόραζε την αποφυλάκισή του με ψέματα ή ψευδείς καταθέσεις, δεν θα άφηνε την αναρχική Υπόθεση να διαστρεβλωθεί από την ανηθικότητα των άλλων.

Πράγματι, προχώρησε τόσο μακριά ώστε καταδίκασε τους συντρόφους του που παραβίασαν τους όρους της αποφυλάκισης με εγγύηση, τόσο λόγω της ρήξης της εμπιστοσύνης που συνεπαγόταν αυτό, όσο και λόγω της πρακτικής επίπτωσης που είχε αυτή, όσον αφορά την εξασφάλιση αποφυλάκισης με εγγύηση σε άλλες πολιτικές υποθέσεις.²⁴

Συγχρόνως όμως συγχωρούσε την χρήση βίας στον αγώνα για ελευθερία και ισότητα. Πράγματι, κατά την διάρκεια των πρώτων χρόνων του ως αναρχικού αγωνιστή, ήταν ανάμεσα στους σθεναρότερους υποστηρικτές της «προπαγάνδας μέσω της δράσης» ως συμπληρώματος της προφορικής και γραπτής προπαγάνδας για την αφύπνιση των εξεγερσιακών ενστίκτων του λαού. «Μια τολμηρή ενέργεια ήταν αρκετή για να ανατρέψει μέσα σε λίγες μέρες ολόκληρο τον κυβερνητικό μηχανισμό, να κάνει τον κολοσσό να τρέμει», έγραψε το 1880. «Η κυβέρνηση αντιστέκεται, είναι άγρια στην καταστολή της. Όμως, αν και παλιότερα οι διώξεις σκότωναν την ενεργητικότητα των καταπιεζομένων, σήμερα, σε περιόδους αναβρασμού, γεννούν το αντίθετο αποτέλεσμα. Προκαλούν νέες εξεγερτικές ενέργειες, ατομικές και συλλογικές, ωθούν τους εξεγερμένους στον ηρωϊσμό, ενώ με αστραπιαία ταχύτητα αυτές οι ενέργειες εξαπλώνονται, γενικεύονται, αναπτύσσονται.»²⁵

Ο Κροπότκιν αρνήθηκε να αποδεχθεί την τολστοϊκή θεωρία της μη αντίστασης στο κακό, εφ' όσον υπήρχαν καιροί, πίστευε, κατά τους οποίους οι βίαιες ενέργειες αποτελούσαν το μόνο μέσο διαμαρτυρίας εναντίον της τυραννίας και της εκμετάλλευσης. Υποστήριζε, επί παραδείγματι, την τυραννοκτονία – κύμα τυραννοκτονιών είχε ενσκήψει στα τέλη του 19ου αιώνα– αν οι δολοφόνοι ωθούνταν από ευγενή κίνητρα, αν και η εκ μέρους του αποδοχή της αιματοχυσίας σε τέτοιες περιπτώσεις εμπνεόταν μάλλον από την συμπόνια προς τους καταπιεζόμενους παρά από το μίσος για τα θύματα. Δεν θα καταδίκαιζε τρομοκράτες τούς οποίους η απελπισία εξωθούσε στο να εκδικηθούν τους υπαίτιους της λαϊκής εξαθλίωσης. Τέτοιες βίαιες ενέργειες, κατά την άποψή του, ήταν απαντή-

σεις στην πολύ μεγαλύτερη βία –πόλεμοι, βασανιστήρια, εκτελέσεις– που ασκεί το κράτος εναντίον του λαού.

Καθώς όμως άρχισαν να τον βαραίνουν τα χρόνια, ο Κροπότκιν πίστευε ολοένα και λιγότερο στην βία ως μέσο απάλυνσης της καταπίεσης. Κατά την διάρκεια της Ρωσικής Επανάστασης του 1905, εξέφρασε κατ' επανάληψιν την αντίθεσή του στις οργανωμένες εκστρατείες τρομοκρατίας που διεξήγαγαν μικρές συνωμοτικές ομάδες, απομονωμένες από τις μάζες. Μεμονωμένοι φόνοι και ληστείες, επέμενε, δεν θα μπορούσαν να επιφέρουν μεγαλύτερη αλλαγή στο υφιστάμενο κοινωνικό καθεστώς από όση θα μπορούσε [να επιφέρει] η απλή κατάληψη της πολιτικής εξουσίας. Οι ατομικές «απαλλοτριώσεις» δεν είχαν θέση σε μια γενική εξέγερση των μαζών, σκοπός της οποίας δεν ήταν η μεταφορά του πλούτου από μια ομάδα σε μιαν άλλη, αλλά η εξάλειψη της ίδιας της ατομικής ιδιοκτησίας. Για τον Κροπότκιν, η τυφλή τρομοκρατία είχε γίνει μια γκροτέσκα καρικατούρα της αναρχικής θεωρίας, που αποθάρρυνε τους αληθινούς υποστηρικτές του κινήματος και διέσυρε τον αναρχισμό στα μάτια όλου του κόσμου. Όμως η κριτική του δεν είχε κανένα αποτέλεσμα. Την εποχή του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, παρ' ότι η τρομοκρατία κατείχε μια σχετικά μικρή θέση μέσα στο κίνημα, ο αναρχισμός είχε αποκτήσει την φήμη ότι ήταν υπέρ της βίας ως αυτοσκοπού, φήμη την οποία οι δεκαετίες που ακολούθησαν δεν έχουν κατορθώσει να αλλάξουν. [...]

Πωλ Άβριτς

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ ΣΧΟΛΙΑ

Αν και το βιβλίο *Η Κατάκτηση του Ψωμιού* είναι αναμφίβολα ένα από τα σπουδαιότερα κλασικά έργα του αναρχισμού, η σημερινή του εγκυρότητα δεν είναι και τόσο βέβαιη, όντας συνδεδεμένη με μια συγκεκριμένη κατάσταση της ταξικής πάλης, η οποία δεν μπορεί εύκολα να αποσαφηνισθεί με αναφορές στις αναλύσεις που εμπεριέχονται στο παρόν βιβλίο.

Να το αγνοήσουμε; Να το παραδώσουμε στην ευάρεστη έρευνα των ιστοριογράφων που είναι ικανοί να προσδώσουν μια εμφάνεια ζωής σε ό,τι έχει προ πολλού πεθάνει; Να αναλάβουμε το σημαντικό έργο του διαχωρισμού της ήρας από το στάρι, επισημαίνοντας υπομονετικά τα μέρη που εξακολουθούν να είναι έγκυρα κι εκείνα που είναι οριστικά ξεπερασμένα; Σε μια τέτοια περίπτωση, τι θα απέμενε από την ενότητα του έργου το οποίο, αν και απροσχεδιάστο, καθώς απαρτίζεται από κείμενα γραμμένα σε διαφορετικές περιόδους, δεν μπορεί να περάσει απαρατήρητο ακόμη και από τον πλέον αδιάφορο αναγνώστη;

Αυτές οι αμφιβολίες είναι κατά βάση αστήρικτες. Το βιβλίο *Η Κατάκτηση του Ψωμιού* έχει το δικό του κλειδί ανάγνωσης που δεν φαίνεται να αναδεικνύεται στην πρόσφατη αμερικανική έκδοση την οποία προλόγισε ο Άβριτς, αυτό δε το κλειδί επιτρέπει την νόμιμη χρήση του, όχι ως ένα μνημείο του παρελθόντος, αλλά ως μια απτή ένδειξη ενός πράγματος που διαρκεί και συνεχώς μετασχηματίζεται, και το οποίο η εξουσιαστική δομή κατορθώνει να αποκρύπτει άλλοτε ευκολότερα και άλλοτε δυσκολότερα.

Για τον Κροπότκιν έχει ειπωθεί ό,τι καλύτερο θα μπορούσε να ειπωθεί, υπήρξε δε ένας τόσο καλός άνθρωπος που κανείς δεν θα μπορούσε να πει κάτι διαφορετικό γι' αυτόν. Η άποψή του για την ζωή, η αισιοδοξία του, η ολύμπια επιστημονική νηφαλιότητα της ανάλυσής του, διακοπτόμενη πότε-πότε από κάποια προτροπή για εξέγερση –κατά βάση όλα αυτά ίσως

ακούγονται ξεπερασμένα και *Η Κατάκτηση του Ψωμιού* είναι ένα βιβλίο που θα μπορούσε να φανεί ξεπερασμένο, με εξαίρεση το ότι η καταστροφή της εξουσίας δεν είναι η σχηματική διαδικασία που συνήθως αποδίδουν στις μεγάλες εκρήξεις βίας ή στις μικροεπιθέσεις κατά των δομών της καταστολής. Η καταστροφή της καθεστηκυίας τάξης περνά επίσης μέσα από την αργή και αισιόδοξη αξιολόγηση των διαθέσιμων για την επίθεση δυνάμεων. Για να γίνει μια ατομική ενέργεια –προϊόν συχνά της απόγνωσης– δεν χρειάζονται και πολλά, μόνο δε η σκέψη και η ανάλυση μπορούν να καταστήσουν αυτήν την ενέργεια κατανοητή και να μεταμορφώσουν την απόγνωση των υφιστάμενων την εκμετάλλευση σε οργανωμένη επαναστατική δύναμη.

Για να γίνει αυτό, χρειάζεται βαθιά αισιοδοξία. Όχι για τα πράγματα ή τους ανθρώπους, για τους οποίους πάντα θα υπάρχει κάποιος έτοιμος να υποδείξει με ανωτερότητα εκείνους που δεν αξίζουν αυτήν την αισιοδοξία, αλλά για την βούληση του ατόμου το οποίο συνοψίζει και ανασυνθέτει τον εαυτό του ως τμήμα του πολύπλοκου σχεδίου της επαναστατικής ολότητας.

Στο σημείο αυτό βρίσκουμε, ή έτσι μας φαίνεται, το κλειδί ανάγνωσης αυτού του βιβλίου που το ολοκληρώνει. Η αλληλεγγύη είναι ένα βιολογικό γεγονός, λέει ο Κροπότκιν, και όπως ένας σπόρος κρυμμένος κάτω από το χιόνι κοιμάται όλο τον χειμώνα για να ξαναγεννηθεί και πάλι την άνοιξη, έτσι κι αυτή η βασική αρχή της ανθρωπότητας υφίσταται την οδύνη της τυραννίας για να αφυπνισθεί στο φέγγος της μελλοντικής επανάστασης. Πολλοί σύγχρονοι στοχαστές διατηρούν αμφιβολίες ως προς αυτό. Όχι τόσο πολύ αναφερόμενοι στην κοσμική θέση των ανθρώπων που κυνηγούν ο ένας τον άλλον σαν λύκοι, όσο υποβάλλοντας το υπερβολικά ειδυλλιακό επιστημονικό όραμα των τελευταίων χρόνων του 18ου αιώνα στην κριτική ενός ιστορικού υλισμού που βλέπει (τουλάχιστον μέχρι πρόσφατα) την βιολογία όπως ο διάβολος το λιβάνι. Οι ιστορικές μορφές του καταμερισμού των παραγωγικών σχέ-

σεων συμβάλλουν στον καθορισμό της κοινωνίας και, κατά συνέπεια, του ατόμου.

Καλό; Κακό; Ούτε καλό, ούτε κακό; Το μόνο σίγουρο φαίνεται ότι είναι μια πρόταση παρέμβασης. Τι πρέπει λοιπόν να κάνουμε στις σημερινές ιστορικές συνθήκες; Πώς μπορούμε να ενεργήσουμε σε μια στιγμή όπως αυτή, με την ταξική πάλη να συνεχίζεται;

Παραδόξως, μάταια θα προσπαθούσε κανείς να βρει μια οργανωτική διέξοδο όσον αφορά πλευρές της επαναστατικής πάλης στο βιβλίο *Η Κατάκτηση του Ψωμιού*. Τι κάνουμε, πριν από την επανάσταση, για να την επισπεύσουμε; Πώς οργανωνόμαστε; Συνδικαλισμός; Μια ομοσπονδία ομάδων συγγένειας; Παράνομες οργανώσεις ίσως;

Μήπως ο Κροπότκιν τα λησμόνησε όλα αυτά; Διότι, θα έλεγαν οι προσεκτικοί αναγνώστες αυτού του βιβλίου, είναι ένα βιβλίο που επικεντρώνει στο πρόβλημα τού τι να κάνουμε την στιγμή της επανάστασης και αμέσως μετά από αυτήν, πώς να οργανώσουμε την παραγωγή και την διανομή. Και θα είχαν άδικο.

Το μέγα θέμα που ζωντανεύει στις σελίδες του βιβλίου *Η Κατάκτηση του Ψωμιού* είναι το κίνημα των υφιστάμενων την εκμετάλλευση: τίποτα δεν παραχωρείται στην μία ή στην άλλη ιστορική ομάδα παρέμβασης, οι δε αναρχικοί, ως συνειδητή μειοψηφία, βρίσκουν μια θέση εκεί μόνον επειδή αποτελούν τμήμα αυτού του μεγάλου κινήματος και όχι ως εκπρόσωποι μιάς ειδικής οργάνωσης με όρους πολιτικού χώρου.

Αυτό το φαινομενικά κοινότοπο γεγονός θεωρείται από τους κριτικούς του Κροπότκιν ότι οφείλεται στην ολύμπια υπεροχή του εντός του επαναστατικού κινήματος, ενώ για να το αποδείξουν υποδεικνύουν αποσπάσματα στα οποία ο Κροπότκιν υπογραμμίζει την διαφορά μεταξύ αναρχικών και κολλεκτιβιστών, ή μεταξύ αναρχικών και εξουσιαστικών σοσιαλιστών. Επιπλέον, οι κριτικοί επιμένουν ότι αυτό οφείλεται σε μια ανεπάρκεια της ίδιας της ανάλυσης, ένας περιορισμός που έχει τις ρίζες του στην ιδιοσυγκρασία, στον χαρακτήρα και

στις μελέτες του Κροπότκιν, στην αγάπη του για τις παραδόσεις του παρελθόντος, από την περίοδο του Μεσαίωνα μέχρι την Γαλλική Επανάσταση. Λες και το να μην υποδεικνύεις μια επακριβή πολιτική θέση είναι το μεγάλο αμάρτημα, όπως όλοι θα ήθελαν να μας κάνουν να πιστέψουμε, λες και η εμμονή στην πολιτική ανάπτυξη τού ενός ή του άλλου τμήματος του κινήματος να αποτελεί το μεγάλο βήμα προς τα εμπρός, όπως συχνά ισχυρίζονται.

Μου φαίνεται ότι ο Κροπότκιν ήταν πεπεισμένος για κάτι πολύ πιο σημαντικό: ότι η επανάσταση δεν θα μπορούσε να γίνει, αν δεν βρισκόταν ήδη εν εξελίξει. Το να θεωρούμε την επανάσταση σαν κάτι που θα συναντήσουμε μια ωραία πρωία έτσι ξαφνικά, πέρα από κάποια γραμμή που σήμερα δεν είναι δυνατόν να περάσουμε, είναι ένας μπλανκιστικός μύθος, ξένος προς τον Κροπότκιν και προς όλους τους αναρχικούς. Αυτή είναι πράγματι μια σπουδαία σύλληψη, και δεν πειράζει που ο Κροπότκιν δεν μπορούσε να δει τις έσχατες λογικές της συνέπειες, όπως ακριβώς δεν μπορούσε να δικαιολογήσει τους λόγους που του την υπέβαλαν. Αυτό είναι ένα τεράστιο έργο, το οποίο επιτελούμε καθημερινά στο επίπεδο της ταξικής πάλης μεταξύ εκμεταλλευτών και υφιστάμενων την εκμετάλλευση, και από το οποίο μπορούμε να αντλήσουμε το αναγκαίο υλικό για την συνέχιση της πάλης.

Ας προσπαθήσουμε να γίνουμε σαφέστεροι. Η αφετηρία του Κροπότκιν είναι ο επιστημονικός ντετερμινισμός της εποχής του: η επιστήμη θα πρόσφερε λύση σε κάθε πρόβλημα, θα μεταμόρφωνε την κατάσταση του ανθρώπου, αποσπώντας τον τελικώς από την εκμετάλλευση, διότι θα κατείχε την αλήθεια που είναι συνώνυμη της σοφίας. Η ίδια η φύση, της οποίας η επιστήμη ήταν όχι μόνον ο διερμηνέας, αλλά επίσης η συνέπεια και η βάση κάθε μελλοντικής έρευνας, δεν μπορούσε να είναι κατορθωτή, διότι αλλιώς δεν θα είχε δημιουργήσει ένα όργανο απελευθέρωσης. Ο άνθρωπος μπορεί να είναι ελεύθερος, επειδή έχει μέσα του τις προϋποθέσεις για απελευθέρωση, μια φυσική κατάσταση καλοσύνης: τα υπόλοιπα είναι

συμπτωματικά γεγονότα, οφειλόμενα στην λανθασμένη εφαρμογή των υποδείξεων της φύσης.

Από πολιτική άποψη, αυτή η προοπτική σαφώς απαιτούσε περαιτέρω στήριξη. Η δε παλιά χεγκελιανή περιπέτεια –ελάχιστα εκτιμώμενη σε χώρες ψαράδων και πειρατών όπως η Αγγλία, κοινό όμως κτήμα στην υπόλοιπη Ευρώπη– είχε ως κατάληξη το σοσιαλδημοκρατικό κόμμα. Η ανάπτυξη της επιστήμης δεν μπορούσε να συμπεριλάβει εκείνη των οργανωτικών μορφών, τόσο της καπιταλιστικής κυριαρχίας όσο και της προλεταριακής αντιξουσίας, πριν από την επανάσταση. Η τελευταία κατέστη εφικτή μόνο περνώντας από το πρώτο στάδιο (οικονομικό/συνδικαλιστικό) σε ένα ευρύτερο, πίο εκτεταμένο επίπεδο, εκείνο του πολιτικού κόμματος.

Το γεγονός ότι οι Ευρωπαίοι μαρξιστές βίωσαν αυτήν την περιπέτεια ακολουθώντας τον δρόμο μιάς σύγκρουσης με την νεογέννητη αλλά πανίσχυρη τευτονική [Σ.τ.μ. γερμανική] μπουρζουαζία, οπωσδήποτε δεν ήταν άνευ συνεπειών. Ποτέ δεν θα γίνει γνωστό πόσο αυτές οι αντιξοότητες επηρέασαν την επεξεργασία της θεωρίας τους και, συγχρόνως, με ποιόν τρόπο η μαρξιστική θεωρία υπόκειται στις προφανείς κατακτήσεις της γερμανικής σοσιαλδημοκρατίας. Δεν μπορούμε παρά να διακρίνουμε μια σαφέστατη σχέση μεταξύ επιστημονικού ντετερμινισμού και πολιτικού κόμματος. Όμως, πάρα πολλοί αναρχικοί, με τον Κροπότκιν επί κεφαλής, ήταν επίσης ντετερμινιστές και αντιτάσσονταν στο ρεύμα που επέμενε στον ρόλο του μαλατεστικού βολонταρισμού. Νομιμοποιούμε να συνάγουμε ότι, κατά βάθος, οι πρώτοι ήταν υποστηρικτές ενός εργατικού κόμματος, ενώ οι δεύτεροι όχι; Ένα τέτοιο συμπέρασμα θα ήταν λανθασμένο. Δυστυχώς, σ' αυτό το πεδίο, τα φαινόμενα όπως πάντα απατούν. Ο ντετερμινισμός ήταν εκείνος που οδήγησε τους μαρξιστές σε μια ποσοτική αξιολόγηση των αρχικών τους αναλύσεων, συμβάλλοντας έτσι στην ενίσχυση του σοσιαλδημοκρατικού κόμματος, ενώ ανέμεναν μια σύγκρουση που σίγουρα δεν θα ερχόταν από αυτόν τον δρόμο. Πρόκειται για τον ίδιο ντετερμινισμό, με όλα τα σφάλματα και

τους περιορισμούς του (και ποιά μοντέλο ανάλυσης δεν τα έχει;), που οδήγησε τους αναρχικούς σε μια αναγνώριση του κινήματος των υφιστάμενων την εκμετάλλευση, της εν εξελίξει επαναστατικής διαδικασίας, εδώ και τώρα, της προοδευτικής συσπείρωσης δυνάμεων που εργάζονται με τον έναν ή τον άλλον τρόπο για την αυτοοργάνωση της ανθρώπινης ελευθερίας.

Απ' την άλλη μεριά, ο βολонταρισμός εμφανίστηκε σε ορισμένους μαρξιστές σαν ξένο σώμα ή σαν ένα στρατηγικό και δημαγωγικό στοιχείο προς καιροσκοπική χρήση, ή κατέληξε (στον Μαρξ, στις καλύτερες στιγμές του) να αντιφάσκει προς την βασική θέση, χωρίς ποτέ να αμφισβητηθεί σοβαρά· ήταν ο ίδιος με τον βολонταρισμό ο οποίος, παρ' όλες τις διακηρύξεις του υπέρ της ελευθερίας και του απαραβίαστου του ατόμου, και παρ' όλη την ειλικρίνειά του, όταν υπάρχει σε εκείνους που βρίσκονται πλησιέστερα στην πραγματικότητα των αγώνων, όπως ο Μαλατέστα, δεν μπορούσε παρά να καταλήξει στην αντικειμενική οργάνωση του αναρχικού εργατικού κόμματος.

Οι αφετηρίες ήταν διαφορετικές, τα κίνητρα και οι σκοποί ήταν διαφορετικά, αλλά η ποσοτική αυταπάτη είναι ίδια. Το σχέδιο ανάπτυξης, η στρατηγική της αναμονής και η στρατηγική επίθεση πρέπει να διευθύνονται και να συντονίζονται από μια οργάνωση που δεν θα δημιουργείτο υπεράνω των μαζών (έγκυρη για τους μαρξιστές), αλλά από αυτές, αισθανόμενη οδυνηρές οικονομικές στιγμές και απέχθεια απέναντι στην εκμετάλλευση, αλλά πάντα ως κάτι που πρέπει να είναι στην σωστή θέση, να εκπληρώνει μια λειτουργία και να βρίσκει πολιτικό χώρο, περιμένοντας όλο αυτό το διάστημα να ωριμάσουν οι συνθήκες. Διότι σήμερα δεν είναι ορατή καμία μεγαλειώδης επαναστατική ουτοπία, και διότι, όταν χρειαστεί, ο,τιδήποτε μπορεί να υποβιβαστεί σε μια πράξη της βούλησης, ικανή να διαλύσει τα σκοτάδια που τυλίγουν την πάλη.

Ο Μαλατέστα κατηγορήσε τον Κροπότκιν ότι έριξε σε λήθαργο το διεθνές αναρχικό κίνημα, προτείνοντας μια ιδεο-

λογία της αναμονής, διότι, οπωσδήποτε, η επανάσταση «θα έρθει». Μόνο που αυτή η κατηγορία δεν θα έπρεπε να είχε εκτοξευθεί τόσο κατά των θέσεων του Κροπότκιν και του τρόπου που αυτές είχαν διατυπωθεί, όσο εναντίον εκείνου που το κίνημα ήθελε να διαβάσει μέσα σε αυτές τις θέσεις. Ήθελαν να περιμένουν και βρήκαν δικαιολογία που το έκαναν, ήθελαν να αναστείλουν την ανάμιξή τους μετά την προφανή αχρηστία της θερμής περιόδου της προπαγάνδας μέσα από την πράξη, και βρήκαν δικαιολογία που το έκαναν, ήθελαν ένα άλλοθι για τον επεμβατισμό εναντίον των κεντρικών αυτοκρατοριών, και το βρήκαν. Κατά βάση, ένας θεωρητικός δεν είναι μόνο ένα σημείο αναφοράς, δεν είναι μόνο ό,τι ο ίδιος θεωρεί ότι είναι ως σημείο αναφοράς στο δικό του έργο, αλλά είναι επίσης εκείνο που η πραγματικότητα της πάλης καταλήγει να γεννήσει – και δεν υπήρχε άλλος τρόπος με τον οποίο να μπορούσαν να διαβαστούν τα έργα του κατά την διάρκεια αυτών των ετών. Η πατριαρχική μορφή του επιστήμονα επιβλήθηκε διά παντός στην ισχυρή φυσιογνωμία του προπαγανδιστή και του επαναστάτη. Οι καιροί δεν είχαν πιά ανάγκη τα λόγια κάποιου που είχε ακόμη και εξάρει την χρήση του «σπιλέτου, του πιστολιού και του δυναμίτη» κατά των εκμεταλλευτών του λαού.

Αντιθέτως, στο πρόσωπο του Μαλατέστα, το κίνημα μπόρεσε να επανανακαλύψει τα εξεγερτικά διδάγματα της [«συμμορίας»] Ματέζε: ¹ την ορμή της θέλησης για καταστροφή της εξουσίας σε κάθε μορφή και σε κάθε περίπτωση, την καχυποψία απέναντι στην συνδιαλλαγή και την ηττοπάθεια, και την ανάγκη για οργανωτικά εργαλεία επίθεσης και άμυνας. Αλλά δεν ήθελε αυτό, ήθελε μια προοδευτική αριθμητική αύξηση, και βρήκε δικαιολογία γι' αυτό· ήθελε την ρυθμισμένη οργάνωση της οικονομικής άμυνας, και βρήκε δικαιολογία γι' αυτό· ήθελε μια μορφή κόμματος που θα απέβλεπε στην θεραπεία των αμαρτιών του μαρξιστικού κόμματος, και την βρήκε σε αυτό.

Έτσι γεννήθηκαν, αναπτύχθηκαν και έγιναν παρελθόν οι

παρανοήσεις που υπαγορεύονται από τις ανάγκες της ταξικής πάλης. Είναι εύκολο να τις προσπεράσεις χωρίς να τις κατανοήσεις.

Συχνά προτιμάμε μάλλον να αναζητάμε το προφανές παρά να εισερχόμαστε σ' αυτούς τους λαβυρίνθους. Ο Κροπότκιν, ο ντετερμινιστής επιστήμονας, υπεύθυνος για το ότι φρενάρισε το διεθνές κίνημα, τοποθετείται στην μια πλευρά και καταδικάζεται ομόφωνα. Ο Μαλατέστα, κληρονόμος των αληθινών διδασκαλιών του ακαταπόνητου προπαγανδιστή Μπακούνιν, ο επαναστάτης θιασώτης της οργανωτικής ικανότητας του προλεταριάτου, ο θεωρητικός της βούλησης που ήταν ευτυχής που υιοθέτησε την μορφή της εργατικής οργάνωσης, θα έπρεπε να τοποθετηθεί στην άλλη πλευρά και, επομένως, να γίνει ανενδοίαστα αποδεκτός.

Αυτό δεν συμβάλλει καθόλου σε μια αποσαφήνιση των αγώνων που διεξάγονται.

Πάρτε για παράδειγμα τους Άγγλους νεοκροποτκινικούς. Έχουν πάει να σκάψουν και πάλι το χιόνι για να βρουν από κάτω εκείνον τον μικροσκοπικό σπόρο τον οποίο λέει ότι είχε δει ο γεωλόγος και εξερευνητής Κροπότκιν, επιμένουν δε, συχνά με αξιοθρήνητη μονοτονία, ότι τον βλέπουν πότε εδώ και πότε εκεί, άλλοτε με την περίεργη εκφυλισμένη μορφή της δομής του κεφαλαίου, και άλλοτε στην σοσιαλδημοκρατική απόπειρα να γίνουν οι μάζες συμμετοχές σε αποφάσεις που αφορούν την ίδια τους την εκμετάλλευση. Ενεργώντας κανείς με αυτόν τον τρόπο, είναι προφανές ότι προδίδει όχι το γράμμα, αλλά το βαθύτερο νόημα της σκέψης του Κροπότκιν.

Πάρτε, λόγου χάριν, τους μαλατεστικούς της χώρας μας. Ανατυπώνουν συνεχώς το *Αναρχικό Πρόγραμμα*, αποτύπωση μιάς ιστορικής στιγμής που τώρα έχει απολιθωθεί με την μορφή μιάς κατήχησης, αντιστεκόμενοι σε κάθε απόπειρα μεταφοράς της στο πεδίο των σημερινών αγώνων. Σε καλύτερες στιγμές, σπεύδουν να δημοσιεύσουν νέες κατηχήσεις, μετρώντας και ξαναμετρώντας τους συντρόφους που διακηρύσσουν ότι αποδέχονται αυτές τις προγραμματικές γραμμές,

συζητώντας εν συνεχεία παρασκηνακά την ερμηνεία κάποιου αφηρημένου προβλήματος, όπως εκείνο της βίας, το οποίο δεν θα έπρεπε να είναι αφηρημένο καθ' εαυτό, αλλά καθίσταται τέτοιο αν όποιος το εξετάζει δεν έχει καμία πρόθεση να επιτευθεί βία στο κράτος, αλλά να συνεχίσει απλώς να συζητά το πρόβλημα.

Επομένως, το χαρακτηριστικό των υποδείξεων του Κροπότκιν είναι όχι μόνο η ευεργετική αισιοδοξία, καρπός των ονείρων της επιστήμης του καιρού του, αλλά επίσης, και πρωταρχικώς, η ικανότητά του να βλέπει το επαναστατικό σχέδιο ως μια ολότητα, διαχωρίζοντάς το από κάθε απόπειρα να το εμπιστευτεί κανείς στην φυσική εξέλιξη ή στην βίαιη απόφαση μιάς μειοψηφικής ομάδας.

Όμως αυτή η ολότητα είναι βαθύτατα αντιφατική, δεν επιτρέπει ντετερμινιστικά μοντέλα, όπως ακριβώς δεν επιτρέπει και βολονταριστική παρότρυνση. Δεν δέχεται παρά μόνο τον άνθρωπο, την Ιστορία και τις οικονομικές και κοινωνικές σχέσεις που συνδέουν τον πρώτο με την δεύτερη. Μέσα στην επαναστατική ολότητα, το κίνημα βρίσκει την αίσθηση προσανατολισμού του, καθίσταται διαδικασία και σχέδιο, τείνει να ανατρέψει τα εμπόδια που υψώνουν καθημερινά οι δυνάμεις της αντίδρασης, υφίσταται φαινομενικές ήττες που ουσιαστικά είναι νίκες, επιτυγχάνει τεράστια νικηφόρα κατορθώματα που στην πραγματικότητα είναι βαρύτερες ήττες. Σκάβει μελαγχολικά χαρακώματα εν μέσω συμβόλων και λαβάρων, εν μέσω χρωμάτων και προδοσιών, για να βρει τον δρόμο που άλλοι –οι φορείς της αλήθειας του ναού– επιμένουν να δείχνουν ότι βρίσκεται αλλού. Όλα αυτά θα ήταν αδύνατα, αν το έσχατο όνειρο δεν ήταν η πραγματικότητα όπως είναι τώρα, μια μερική και διαστρεβλωμένη πραγματικότητα, έτσι ώστε όσο περισσότερο προσπαθεί κανείς να την μεταφράσει σε όρους κατανοητούς στις περιορισμένες μας ικανότητες, τόσο περισσότερο αυτή αποκρύπτεται για να επανεμφανισθεί φωρώντας τα σύμβολα της ιδεολογίας.

Εδώ βρίσκεται το παράλογο της επανάστασης, κι αυτό ο

Κροπότκιν, άνθρωπος και επιστήμονας του καιρού του, δεν μπορούσε να το δει καθαρά. Όμως σε αυτό ακριβώς βρίσκεται το καθήκον μας σήμερα.

Η παράκαμψη αυτού του αντιφατικού προβλήματος θα σήμαινε επίσης την οριστική εγκατάλειψη του βιβλίου *Η Κατάκτηση του Ψωμιού* στα σκονισμένα ράφια των βιβλιοθηκών.

Αλφρέντο Μ. Μπονάνο

Πρόλογος του Κροπότκιν στην έκδοση του 1913

Μία από τις συνηθισμένες αντιρρήσεις σχετικά με τον κομμουνισμό, και τον σοσιαλισμό γενικότερα, είναι ότι, αν και η ιδέα αυτή είναι τόσο παλιά, ωστόσο, δεν υλοποιήθηκε ποτέ. Σχέδια ιδανικών πολιτειών στοίχειωναν την σκέψη των φιλοσόφων της Αρχαίας Ελλάδας· αργότερα, οι πρώτοι χριστιανοί σχημάτισαν κομμουνιστικές ομάδες. Αιώνες αργότερα, μεγάλες κομμουνιστικές αδελφότητες γεννήθηκαν κατά την διάρκεια του κινήματος της Μεταρρύθμισης.¹ Κατόπιν, τα ίδια ιδεώδη αναβίωσαν κατά την διάρκεια των δύο μεγάλων επαναστάσεων της Αγγλικής [1645] και της Γαλλικής² και, τέλος, σχετικά πρόσφατα, το 1848, μια επανάσταση, εμπνεόμενη σε μεγάλο βαθμό από τα σοσιαλιστικά ιδανικά, ξέσπασε στην Γαλλία. «Κι όμως, βλέπετε», μας λένε, «πόσο αργεί ακόμη η υλοποίηση των σχεδίων σας. Δεν νομίζετε ότι υπάρχει κάποιο θεμελιώδες σφάλμα στην αντίληψή σας περί της ανθρώπινης φύσης και των αναγκών της;».

Εκ πρώτης όψεως, αυτή η αντίρρηση φαίνεται πολύ σοβαρή. Παρ' όλα αυτά, όταν εξετάζουμε με μεγαλύτερη προσοχή την ανθρώπινη ιστορία, η αντίρρηση αυτή αποδυναμώνεται. Βλέπουμε, κατ' αρχάς, ότι εκατοντάδες εκατομμύρια άνθρωποι έχουν πετύχει να διατηρήσουν μεταξύ τους, στις αγροτικές τους κοινότητες, επί πολλές εκατοντάδες χρόνια, ένα από τα κυριότερα στοιχεία του σοσιαλισμού: την κοινοκτημοσύνη του κύριου μέσου παραγωγής, της γης, και την κατανομή της, ανάλογα με την παραγωγική ικανότητα κάθε οικογένειας. Μαθαίνουμε δε, ότι αν η κοινοκτημοσύνη της γης έχει καταστραφεί στην Δυτική Ευρώπη, αυτό δεν έγινε εκ των έσω αλλά εκ των έξω, από τις κυβερνήσεις που δημιούργησαν ένα μονοπώλιο στην γη προς όφελος των ευγενών και της αστικής τάξης. Μαθαίνουμε επίσης ότι οι μεσαιωνικές πόλεις κατόρθωσαν να διατηρήσουν στους κόλπους τους, συνεχώς επί αρκετούς αιώνες, μια συγκεκριμένη κοινωνικοποιημένη οργά-

νωση της παραγωγής και του εμπορίου, και ότι αυτοί οι αιώνες υπήρξαν περιοδοί ραγδαίας πνευματικής, βιομηχανικής και καλλιτεχνικής προόδου, ενώ η παρακμή αυτών των κοινοτικών θεσμών υπήρξε βασικά αποτέλεσμα της ανικανότητας των ανθρώπων να ενώσουν το χωριό με την πόλη, τον αγρότη με τον κάτοικο της πόλης, έτσι ώστε αυτοί να αντιταχθούν από κοινού στην ανάπτυξη των στρατιωτικών κρατών τα οποία κατέστρεψαν τις ελεύθερες πόλεις.

Η ιστορία της ανθρωπότητας λοιπόν, νοούμενη κατ' αυτόν τον τρόπο, δεν προσφέρει κανένα επιχείρημα εναντίον του κομμουνισμού. Αντιθέτως εμφανίζεται ως μια σειρά από διαδοχικές απόπειρες υλοποίησης κάποιας μορφής κομμουνιστικής οργάνωσης, απόπειρες που στέφθηκαν σε ορισμένες περιοχές από μερική επιτυχία μιάς ορισμένης χρονικής διάρκειας. Το μόνο δε που δικαιούμαστε να συμπεράνουμε είναι ότι η ανθρωπότητα δεν έχει βρει ακόμα την κατάλληλη μορφή για να συνδυάσει, βάσει των κομμουνιστικών αρχών, την γεωργία με την απότομα ανεπτυγμένη βιομηχανία και το ραγδαία αναπτυσσόμενο διεθνές εμπόριο. Το τελευταίο μάλιστα εμφανίζεται ως ένα ανησυχητικό στοιχείο, εφ' όσον πλέον εκείνοι που πλουτίζουν από τις αγορές του εξωτερικού και τις εξαγωγές δεν είναι μόνο άτομα ή πόλεις, αλλά ολόκληρα έθνη τα οποία συγκεντρώνουν πλούτο εις βάρος εκείνων των εθνών που καθυστερούν στην βιομηχανική τους ανάπτυξη.

Πάντως αυτές οι συνθήκες, που άρχισαν να εμφανίζονται στα τέλη του 18ου αιώνα, δεν γνώρισαν την πλήρη ανάπτυξή τους παρά μόνο τον 19ο αιώνα, μετά το τέλος των Ναπολεόντειων Πολέμων. Ο δε σύγχρονος κομμουνισμός πρέπει να τις λάβει υπ' όψιν.

Σήμερα είναι γνωστό ότι η Γαλλική Επανάσταση, πέραν της πολιτικής της σημασίας, ήταν μια προσπάθεια που έκανε ο γαλλικός λαός, το 1793 και το 1794, προς τρεις διαφορετικές κατευθύνσεις, λίγο-πολύ παρόμοιες με εκείνες του σοσιαλισμού. Η πρώτη προσπάθεια ήταν η *εξίσωση των περιουσιών* μέσω της επιβολής φόρου εισοδήματος και κληρονομιάς –και

οι δύο πολύ προοδευτικοί— καθώς επίσης και μέσω της άμεσης κατάσχεσης της γης με σκοπό την αναδιανομή της, αλλά και μέσω της βαριάς πολεμικής φορολογίας που επιβάρυνε μόνο τους πλούσιους. Η δεύτερη προσπάθεια ήταν η δημιουργία ενός *Δημοτικού Κομμουνισμού* [*Municipal Communism*], όσον αφορά την κατανάλωση κάποιων αγαθών πρώτης ανάγκης, που αγόραζαν οι δήμοι και τα πουλούσαν σε τιμή κόστους. Η δε τρίτη προσπάθεια ήταν η καθιέρωση ενός ευρέως *εθνικού συστήματος τιμολόγησης όλων των εμπορευμάτων σε λογικές τιμές*, στο οποίο θα έπρεπε να λαμβάνονται υπ' όψιν τόσο το πραγματικό κόστος παραγωγής, όσο κι ένα λογικό κέρδος για τον έμπορο. Η Συμβατική εργάστηκε σκληρά πάνω σε αυτό το σχέδιο και είχε σχεδόν ολοκληρώσει το έργο της όταν η αντίδραση πήρε το πάνω χέρι.

Ο σύγχρονος σοσιαλισμός γεννήθηκε κατά την διάρκεια αυτού του εντυπωσιακού κινήματος, το οποίο δεν έχει ακόμη μελετηθεί δεόντως—ο φουριερισμός του Λ' Ανζ στην Λυών και ο εξουσιαστικός κομμουνισμός του Μπουοναρότι,³ του Μπαμπέφ⁴ και των συντρόφων τους. Αμέσως δε μετά την Μεγάλη Επανάσταση [Γαλλία, 1789], οι τρεις μεγάλοι θεωρητικοί πατέρες του σύγχρονου σοσιαλισμού—Φουριέ, Σαιν-Σιμόν⁵ και Ρόμπερτ Όουεν, καθώς επίσης και ο Γκόντγουϊν (ακρατικός σοσιαλισμός)—εμφανίσθηκαν στο προσκήνιο, ενώ οι κομμουνιστικές μυστικές εταιρείες που προήλθαν από εκείνες των Μπουοναρότι και Μπαμπέφ, έθεσαν την σφραγίδα τους στον μαχητικό, εξουσιαστικό κομμουνισμό της επόμενης πεντηκονταετίας.

Για να είμαστε λοιπόν σωστοί, πρέπει να πούμε ότι ο σύγχρονος σοσιαλισμός έχει λιγότερα από 100 χρόνια ζωής και ότι, κατά την πρώτη αυτή πεντηκονταετία του, δύο μόνο έθνη που ήταν επί κεφαλής του βιομηχανικού κινήματος, δηλαδή η Βρετανία και η Γαλλία, συμμετείχαν στην επεξεργασία του. Και οι δύο αιμορραγούσαν εκείνη την εποχή από τα φοβερά τραύματα που τους είχαν προκαλέσει τα 15 χρόνια των Ναπολεόντειων Πολέμων, και οι δύο επισκιάστηκαν από την μεγά-

λη ευρωπαϊκή αντίδραση που είχε έρθει από την Ανατολή.

Πράγματι, μόνο μετά την Επανάσταση του Ιουλίου του 1830 στην Γαλλία και μετά το Κίνημα της Μεταρρύθμισης του 1830-32, άρχισε να αναχαιτίζεται αυτή η τρομερή αντίδραση και να διεξάγεται λίγο πριν από την Επανάσταση του 1848 μια συζήτηση για τον σοσιαλισμό. Και ακριβώς κατά την ίδια αυτή περίοδο, οι προτάσεις των Φουριέ, Σαιν-Σιμόν και Ρ. Όουεν, τις οποίες επεξεργάστηκαν οι οπαδοί τους, έλαβαν οριστική μορφή, ενώ διαμορφώθηκαν και οι διάφορες σχολές του σοσιαλισμού που υπάρχουν σήμερα.

Στην Βρετανία, ο Ρ. Όουεν και οι οπαδοί του επεξεργάστηκαν τα σχέδια κομμουνιστικών χωριών, αγροτικών και συγχρόνως βιομηχανικών. Ιδρύθηκαν τεράστιες συνεταιριστικές ενώσεις για την δημιουργία, μέσω των μεριδίων τους, ακόμη περισσότερων κομμουνιστικών αποικιών, ενώ παράλληλα ιδρύθηκε η Μεγάλη Ενοποιημένη Συνδικαλιστική Ένωση, πρόδρομος των σημερινών εργατικών κομμάτων και της Διεθνούς Ένωσης Εργαζομένων.

Στην Γαλλία, ο φουριερικός Κονσιντεράν⁶ εξέδωσε το περίφημο μανιφέστο του, το οποίο περιέχει, έξοχα ανεπτυγμένες, όλες τις θεωρητικές μελέτες για την ανάπτυξη του καπιταλισμού που τώρα χαρακτηρίζονται «επιστημονικός σοσιαλισμός». Ο Προυντόν επεξεργάστηκε την ιδέα του περί αναρχισμού και μουτουελισμού χωρίς κρατική παρέμβαση. Ο Λουί Μπλαν⁷ δημοσίευσε το έργο του *Organization of Labour* [Οργάνωση της Εργασίας], το οποίο αργότερα ενσωματώθηκε στο πρόγραμμα του Λασάλ.⁸ Ο Βιντάλ⁹ στην Γαλλία και ο Λώρεντς Στάϊν¹⁰ στην Γερμανία ανέπτυξαν περαιτέρω, σε δύο μνημειώδη έργα που εκδόθηκαν το 1846 και το 1847 αντιστοίχως, την θεωρία του Κονσιντεράν. Τέλος, τόσο ο Βιντάλ όσο και ο Πέκερ,¹¹ ανέπτυξαν λεπτομερώς το σύστημα του κολεκτιβισμού, το οποίο ο πρώτος ζήτησε να ψηφισθεί υπό μορφή νόμου από την Εθνοσυνέλευση του 1848.

Ωστόσο, σε όλα τα σοσιαλιστικά σχέδια εκείνης της περιόδου υπάρχει ένα κοινό χαρακτηριστικό, το οποίο πρέπει να

επισημάνουμε. Οι τρεις μεγάλοι πατέρες του σοσιαλισμού που έγραψαν στις αρχές του 19ου αιώνα, είχαν τόσο πολύ μαγευτεί από τους ευρείς ορίζοντες που άνοιγε μπροστά τους [Σ.τ.μ. ο σοσιαλισμός], ώστε τον θεώρησαν μια νέα Αποκάλυψη και τους εαυτούς τους ιδρυτές μιάς νέας θρησκείας. Ο σοσιαλισμός έπρεπε να γίνει θρησκεία, ενώ εκείνοι έπρεπε να κατευθύνουν την πορεία του, ως κεφαλές μιάς νέας Εκκλησίας. Εξάλλου, γράφοντας κατά την περίοδο της αντίδρασης που ακολούθησε την Γαλλική Επανάσταση, και αποδίδοντας μεγαλύτερη βαρύτητα στις αποτυχίες παρά στις επιτυχίες της, δεν εμπιστεύονταν τις μάζες και δεν απηύθυναν έκκληση σε αυτές για να πραγματοποιήσουν τις αλλαγές, τις οποίες εκείνοι έκριναν απαραίτητες. Αντιθέτως, εναπόθεσαν την πίστη τους σε κάποιον μεγάλο ηγέτη, ένα είδος σοσιαλιστή Ναπολέοντα. Εκείνος θα κατανοούσε την νέα Αποκάλυψη και θα πειθόταν για το ευκαίριο της μέσω των επιτυχών πειραματισμών των φαλανστηρίων¹² ή των ενώσεών τους. Θα πραγματοποιούσε ειρηνικά μέσω της δικής του εξουσίας την επανάσταση που θα έφερνε την ευημερία και την ευτυχία στην ανθρωπότητα. Μια στρατιωτική ιδιοφυΐα, ο Ναπολέων, εξουσίαζε ήδη ολόκληρη την Ευρώπη. Γιατί λοιπόν να μην εμφανισθεί μια κοινωνική ιδιοφυΐα που να πάρει με το μέρος της την Ευρώπη, εμφυσώντας ζωή στο νέο Ευαγγέλιο; Αυτή η πίστη ρίζωσε πολύ βαθιά και στάθηκε για πολύ καιρό εμπόδιο στον δρόμο του σοσιαλισμού –τα ίχνη της διακρίνονται ακόμη και σήμερα ανάμεσά μας.

Μόνο κατά την διάρκεια των ετών 1840–48, όταν το επικείμενο της επανάστασης ήταν αισθητό παντού και οι προλετάριοι είχαν αρχίσει να υψώνουν το λάβαρο του σοσιαλισμού στα οδοφράγματα, αυτή η πίστη στον λαό άρχισε να εισέρχεται για μια ακόμη φορά στις καρδιές των κοινωνικών σχεδιαστών: πίστη, αφ' ενός στην Ρεπουμπλικανική Δημοκρατία, και αφ' ετέρου στην *ελεύθερη* ένωση, στις οργανωτικές δυνάμεις των ίδιων των εργατών.

Τότε, όμως, ήρθε η Επανάσταση του Φεβρουαρίου του

1848, η αστική δημοκρατία και –μαζί της– οι γκρεμισμένες ελπίδες. Μόνο 4 μήνες μετά την ανακήρυξη της Δημοκρατίας, ξέσπασε τον Ιούνιο η εξέγερση των προλεταρίων του Παρισιού, η οποία και καταπνίγηκε στο αίμα. Ακολούθησαν οι μαζικές εκτελέσεις εργατών, οι μαζικές εκτοπίσεις στην Νέα Γουϊνέα και, τέλος, το *πραξικόπημα* του Ναπολέοντα. Οι σοσιαλιστές υπέστησαν άγριες διώξεις, το δε αποτέλεσμα ήταν τόσο τρομερό και σαρωτικό, ώστε τα επόμενα 12-15 χρόνια να εξαφανισθούν ακόμη και τα ίδια τα ίχνη του σοσιαλισμού. Η σοσιαλιστική φιλολογία εξαφανίσθηκε σε τόσο απόλυτο βαθμό, ώστε περιήλθαν στην λήθη ακόμη και ονόματα που ήταν πασίγνωστα μέχρι το 1848. Ιδέες που τότε ήταν επίκαιρες –ιδεολογική παρακαταθήκη των σοσιαλιστών πριν το 1848 –εξαλείφθηκαν τελειώς από την μνήμη των ανθρώπων, έτσι που αργότερα εξελήφθησαν εκ νέου από την γενιά μας ως νέες ανακαλύψεις.

Ωστόσο, με την αναβίωση του σοσιαλισμού, περί το 1866, οπότε ο κομμουνισμός και ο κολλεκτιβισμός ήρθαν και πάλι στο προσκήνιο, φάνηκε ότι η αντίληψη περί των μέσων υλοποίησής τους είχε υποστεί ριζική αλλαγή. Η παλιά πίστη στην Πολιτική Δημοκρατία έσβηνε και η πρώτη αρχή επί της οποίας συμφώνησαν οι εργάτες του Παρισιού με τους Βρετανούς συνδικαλιστές και ουενιστές, όταν συναντήθηκαν στο Λονδίνο το 1862 και το 1864, ήταν ότι «η χειραφέτηση των εργατών θα πρέπει να είναι έργο των ίδιων των εργατών». Συμφώνησαν επίσης και σε ένα άλλο ζήτημα: τα ίδια τα συνδικάτα θα έπρεπε να πάρουν τον έλεγχο των μέσων παραγωγής και να οργανώσουν την παραγωγή. Έτσι, η γαλλική ιδέα της φουριερικής και μπουτουελιστικής «ένωσης» συγχωνεύτηκε με την ιδέα του Ρόμπερτ Όουεν περί της «Μεγάλης Ενοποιημένης Συνδικαλιστικής Ένωσης», η οποία τώρα είχε προεκταθεί έτσι ώστε να μετατραπεί σε Διεθνή Ένωση Εργαζομένων.

Και πάλι όμως αυτή η νέα αναβίωση του σοσιαλισμού δεν διήρκεσε παρά λίγα μόνο χρόνια. Σύντομα ήρθε ο πόλεμος του 1870-71, η εξέγερση της Παρισινής Κομμούνας¹³ και, για μια

ακόμη φορά, η ελεύθερη ανάπτυξη του σοσιαλισμού κατέστη αδύνατη στην Γαλλία. Ενώ όμως η Γερμανία δεχόταν τώρα από τα χέρια των Γερμανών δασκάλων της, του Μαρξ και του Ένγκελς, τον σοσιαλισμό των Γάλλων «του '48» –δηλαδή τον σοσιαλισμό των Κονσιντεράν και Λουί Μπλαν και τον κολλεκτιβισμό του Πέκερ– η Γαλλία έκανε ένα ακόμη βήμα προς τα εμπρός.

Τον Μάρτιο του 1871, το Παρίσι είχε διακηρύξει ότι εφ' εξής δεν θα περίμενε τις υποανάπτυκτες περιοχές της Γαλλίας και ότι σκόπευε να ξεκινήσει μέσα στην Κομμούνα του την δική του κοινωνική ανάπτυξη.

Το κίνημα υπήρξε εξαιρετικά βραχύβιο για να φέρει κάποιο θετικό αποτέλεσμα. Παρέμεινε απλώς κοινοτιστικό, επιβεβαιώνοντας απλώς τα δικαιώματα της Κομμούνας για την πλήρη αυτονομία της. Όμως η εργατική τάξη της παλιάς Διεθνούς διέκρινε αμέσως την ιστορική σημασία της. Κατανόησε ότι η ελεύθερη κομμούνα θα ήταν εφ' εξής το μέσον με το οποίο θα μπορούσαν να υλοποιηθούν οι ιδέες του σύγχρονου σοσιαλισμού. Οι ελεύθερες αγροτοβιομηχανικές κομμούνες, για τις οποίες τόσοσ λόγος είχε γίνει πριν το 1848 στην Αγγλία και στην Γαλλία, δεν χρειάζεται να είναι μικρά φαλανστήρια ή μικρές κοινότητες των 2.000 ατόμων. Θα πρέπει να είναι μεγάλα σύνολα, όπως το Παρίσι, ή, ακόμη καλύτερα, μικρές περιοχές. Αυτές οι κομμούνες θα ομοσπονδοποιούνταν σχηματίζοντας σε κάποιες περιπτώσεις έθνη, ακόμη και ανεξαρτήτως των σημερινών εθνικών συνόρων (όπως η *Cinque Ports*¹⁴ ή η Χάνσα¹⁵). Συγχρόνως, θα δημιουργούνταν μεγάλες εργατικές ενώσεις για την εξυπηρέτηση της διακοινοτικής συγκοινωνίας, δηλαδή των σιδηροδρόμων, των λιμανιών κ.λπ. Τέτοιου είδους ιδέες άρχισαν να κυκλοφορούν σιγά-σιγά μετά το 1871 στους κόλπους των σκεπτόμενων εργατών, ιδίως στις Λατινικές χώρες. Σε έναν τέτοιο οργανισμό, τις λεπτομέρειες του οποίου θα καθόριζε η ίδια η ζωή, οι εργατικοί κύκλοι είδαν το μέσο με το οποίο οι σοσιαλιστικές μορφές ζωής θα μπορούσαν να υλοποιηθούν ευκολότερα απ' ό,τι μέσω της κατάληψης

όλης της βιομηχανικής ιδιοκτησίας από το κράτος, και της κρατικής οργάνωσης της γεωργίας και της βιομηχανίας.

Αυτές είναι οι ιδέες στις οποίες προσπάθησα να δώσω μια περισσότερο ή λιγότερο συγκεκριμένη έκφραση σε αυτό το βιβλίο.

Ανατρέχοντας τώρα στα χρόνια που πέρασαν από τότε που γράφτηκε αυτό το βιβλίο, μπορώ να πω εν πλήρει συνειδήσει ότι οι σημαντικότερες ιδέες του είναι ορθές. Ο κρατικός σοσιαλισμός έχει σίγουρα επιτελέσει σημαντική πρόοδο. Οι κρατικοί σιδηρόδρομοι, οι κρατικές τράπεζες και το κρατικό εμπόριο καυσίμων έχουν καθιερωθεί σε διάφορες χώρες. Όμως κάθε βήμα που έγινε προς αυτήν την κατεύθυνση, ακόμη κι αν οδήγησε στην μείωση των τιμών συγκεκριμένων εμπορευμάτων, αποδείχθηκε ότι είναι ένα νέο εμπόδιο στον αγώνα των εργαζομένων για την χειραφέτησή τους. Έτσι βρίσκουμε να αναπτύσσεται μεταξύ των εργαζομένων, ιδίως στην Δ. Ευρώπη, η ιδέα ότι ακόμη και το έργο της διαχείρισης μιάς τόσο μεγάλης εθνικής ιδιοκτησίας, όπως ένα σιδηροδρομικό δίκτυο, θα μπορούσε να διεκπεραιώσει πολύ καλύτερα μια ομοσπονδοποιημένη ένωση σιδηροδρομικών υπαλλήλων, παρά ένας κρατικός οργανισμός.

Από την άλλη μεριά, βλέπουμε ότι σε ολόκληρη την Ευρώπη και την Αμερική έχουν γίνει αμέτρητες προσπάθειες, η κυριότερη ιδέα των οποίων είναι αφ' ενός να περάσουν στα χέρια των ίδιων των εργαζομένων μεγάλοι κλάδοι της παραγωγής, και αφ' ετέρου να διευρύνεται συνεχώς μέσα στις πόλεις ο κύκλος των λειτουργιών που αυτές επιτελούν προς όφελος των κατοίκων τους: ο συνδικαλισμός, με μια αυξανόμενη τάση να οργανώσει τους διάφορους επαγγελματικούς κλάδους διεθνώς και να μην είναι απλώς ένα όργανο βελτίωσης των συνθηκών εργασίας, αλλά να γίνει επίσης μια οργάνωση η οποία, σε μια δεδομένη στιγμή, θα μπορούσε να πάρει στα χέρια της την διεύθυνση της παραγωγής· η συνεργασία τόσο για την παραγωγή όσο και για την διανομή [των προϊόντων], τόσο στην βιομηχανία όσο και στην γεωργία, και οι

προσπάθειες που γίνονται για τον συνδυασμό και των δύο ειδών συνεργασίας σε πειραματικές αποικίες· και, τέλος, το πολυποικίλο πεδίο του λεγόμενου Δημοτικού Σοσιαλισμού –ιδού οι τρεις κατευθύνσεις στις οποίες έχει διοχετευθεί τελευταία η μεγαλύτερη ποσότητα της δημιουργικής ενέργειας.

Φυσικά, καμία από αυτές τις κατευθύνσεις δεν μπορεί σε οποιονδήποτε βαθμό να εκληφθεί ως υποκατάστατο του κομμουνισμού, ή ακόμη και του σοσιαλισμού, εφ' όσον και οι δύο συνεπάγονται την κοινοκτημοσύνη των μέσων παραγωγής. Οπωσδήποτε όμως θα πρέπει να δούμε όλες αυτές τις απόπειρες ως πειραματισμούς –όπως εκείνους που επιχείρησαν στις αποικίες τους ο Όουεν, ο Φουριέ και ο Σαιν-Σιμόν– πειραματισμούς που προετοιμάζουν την ανθρώπινη σκέψη να συλλάβει κάποιες πρακτικές μορφές, μέσω των οποίων θα μπορούσε να εκφρασθεί μια κομμουνιστική κοινωνία. Η σύνθεση όλων αυτών των επιμέρους πειραματισμών θα πρέπει να γίνει κάποια μέρα από το δημιουργικό δαιμόνιο κάποιου πολιτισμένου έθνους.

Δείγματα πάντως των τούβλων με τα οποία θα πρέπει να κτισθεί αυτό το μεγάλο σύνθετο οικοδόμημα, ακόμη και δείγματα κάποιων χώρων του, προετοιμάζονται ήδη από την τεράστια προσπάθεια του δημιουργικού δαιμονίου του ανθρώπου.

Μπράιτον, Ιανουάριος 1913

Κεφάλαιο 1

Ο ΠΛΟΥΤΟΣ ΜΑΣ

I

Η ανθρώπινη φυλή έχει διανύσει μακρύ δρόμο από εκείνες τις παλιές εποχές κατά τις οποίες ο άνθρωπος κατασκεύαζε τα πρωτόγονα εργαλεία του από πυρόλιθο και ζούσε από την αβέβαιη λεία του κυνηγιού, αφήνοντας μοναδική κληρονομιά στα παιδιά του ένα πρόχειρο κατάλυμα στα κατσάβραχα, κάποια υποτυπώδη πέτρινα εργαλεία και την Φύση, απέραντη, άγνωστη και τρομερή, με την οποία θα έπρεπε να παλέψουν για να εξασφαλίσουν την θλιβερή τους ύπαρξη.

Κατά την διάρκεια αυτής της ταραχώδους περιόδου, η οποία διήρκεσε πολλές χιλιάδες χρόνια, η ανθρωπότητα συσσωρεύσε εν τούτοις αμύθητους θησαυρούς. Καθάρισε το έδαφος, αποξήρανε τα έλη, αποψύλωσε τα δάση, έφτιαξε δρόμους [και τρύπησε βουνά],¹ οικοδόμησε, επινόησε, συλλογίστηκε, δημιούργησε έναν περίπλοκο μηχανισμό, έκλεψε από την Φύση τα μυστικά της και, τελικώς, δάμασε τον ατμό [και τον ηλεκτρισμό]: το αποτέλεσμα δε είναι ότι τώρα το παιδί του πολιτισμένου ανθρώπου βρίσκει μόλις γεννηθεί, έτοιμο για να το χρησιμοποιήσει, ένα τεράστιο κεφάλαιο που έχει συσσωρευθεί από εκείνους που προηγήθηκαν. Αυτό δε το κεφάλαιο καθιστά σήμερα τον άνθρωπο ικανό να αποκτήσει, με την δική του αποκλειστικά εργασία, σε συνδυασμό με την εργασία των άλλων, πλούτη που ξεπερνούν ακόμη και τα όνειρα των ηρώων των παραμυθιών της Χαλιμάς.

Το έδαφος έχει εν μέρει καθαριστεί, έτοιμο να δεχτεί την ευφυή εργασία και τους καλύτερους σπόρους, έτοιμο να προσφέρει πλούσιες σοδειές, υπεραρκετές για την ικανοποίηση όλων των αναγκών της ανθρωπότητας. Οι τρόποι καλλιέργειας είναι γνωστοί.

Στα παρθένα εδάφη των αμερικανικών πεδιάδων, 100 άνθρωποι, με την βοήθεια ισχυρών μηχανών, μπορούν να παράξουν μέσα

σε λίγους μήνες το αναγκαίο σιτάρι για να συντηρηθούν 10.000 άνθρωποι επί έναν ολόκληρο χρόνο. Εκεί δε που ο άνθρωπος θέλει να δυπλασιάσει, να τριπλασιάσει ή και να εκατονταπλασιάσει την παραγωγή του, *φτιάχνει* το χώμα, προσφέρει σε κάθε φυτό την απαραίτητη φροντίδα, επιτυγχάνοντας έτσι τεράστιες αποδόσεις. Ενώ κάποτε ο κυνηγός έπρεπε να διασχίσει 100 τετραγωνικά χιλιόμετρα για να βρει τροφή για την οικογένειά του, ο πολιτισμένος άνθρωπος συντηρεί την δική του με απείρως λιγότερο κόπο και πολύ μεγαλύτερη σιγουριά, χρησιμοποιώντας μόνο το 1/1.000 αυτής της έκτασης.

Το κλίμα δεν αποτελεί πλέον εμπόδιο. Όταν έχει συννεφιά, ο άνθρωπος αντικαθιστά τον ήλιο με την τεχνητή θερμότητα, ενώ περιμένουμε την έλευση μιάς εποχής κατά την οποία το τεχνητό φως θα χρησιμοποιείται επίσης για την ανάπτυξη των φυτών. Εν τω μεταξύ, μέσω της χρήσης του γυαλιού και των σωλήνων παροχής θερμού ύδατος, ο άνθρωπος μπορεί να κάνει μια περιοχή 10 φορές πίο παραγωγική απ' ό,τι ήταν πριν.

Τα θαύματα που έχουν γίνει στην βιομηχανία είναι ακόμα πίο εντυπωσιακά. Με την βοήθεια εκείνων των ευφυών κατασκευών, των σύγχρονων μηχανών –που και οι ίδιες είναι καρπός 3 ή 4 γενεών άγνωστων ως επί το πλείστον εφευρετών– 100 άτομα παράγουν τώρα το υλικό για να ντυθούν 10.000 άνθρωποι επί 2 ολόκληρα χρόνια. Σε άριστα οργανωμένα ανθρακωρυχεία, 100 άνθρωποι εξορύσσουν ετησίως αρκετά καύσιμα για να θερμάνουν 10.000 οικογένειες μέσα στην βαρυχειμωνιά. Προσφάτως δε έχουμε δει να γεννιέται μια υπέροχη πόλη [για διεθνείς εκθέσεις] μέσα σε λίγους μήνες στο Πεδίον του Άρεως, χωρίς να διαταραχθεί στο ελάχιστο η φυσιολογική ροή των εργασιών του γαλλικού λαού.

Αν δε στην βιομηχανία και στην γεωργία, καθώς επίσης και σε ολόκληρη την κοινωνική μας οργάνωση, η εργασία [οι ανακαλύψεις και οι εφευρέσεις] των προγόνων μας ωφελούν κυρίως τους λίγους, είναι παρ' όλα αυτά βέβαιο ότι η ανθρωπότητα, με την βοήθεια των εργαλείων από ατσάλι και σίδηρο που ήδη διαθέτει, θα

μπορούσε να προσφέρει μια ζωή πλούτου και άνεσης σε κάθε μέλος της.

Αληθινά είμαστε πλούσιοι, απείρως πλουσιότεροι απ' ό,τι νομίζουμε. Πλούσιοι λόγω αυτών που ήδη κατέχουμε –πλουσιότεροι λόγω των όσων είμαστε σε θέση να παράγουμε με τα σημερινά εργαλεία μας –και απείρως πλουσιότεροι λόγω όλων αυτών που θα μπορούσαμε να αποκομίσουμε από την γη, τα εργοστάσια, την επιστήμη και τις τεχνικές μας γνώσεις, αν τα χρησιμοποιούσαμε για να πετύχουμε την ευημερία όλων.

II

Στις πολιτισμένες κοινωνίες, είμαστε πλούσιοι. Γιατί λοιπόν υπάρχει γύρω μας τόση φτώχεια; Γιατί υπάρχει αυτός ο οδυνηρός μόχθος που ακρωτηριάζει τις μάζες; Γιατί υπάρχει, ακόμη και για τους πίο καλοπληρωμένους εργάτες, αυτή η αβεβαιότητα για το αύριο, εν μέσω όλου αυτού του πλούτου που κληρονομήσαμε από το παρελθόν και παρά τα ισχυρά παραγωγικά μέσα που θα μπορούσαν να εξασφαλίσουν άνεση σε όλους, με αντάλλαγμα λίγες ώρες καθημερινής εργασίας; Οι σοσιαλιστές το έχουν πει και ξαναπεί επανειλημμένα. Το επαναλαμβάνουν καθημερινά, το αποδεικνύουν με επιχειρήματα που αντλούν από όλες τις επιστήμες: διότι όλα όσα είναι αναγκαία για την παραγωγή –η γη, τα ορυχεία, οι μηχανές, το οδικό δίκτυο, η τροφή, η στέγη, η εκπαίδευση και η γνώση– τα έχουν ιδιοποιηθεί οι λίγοι στην πορεία αυτής της μακράς ιστορίας λεηλασίας, αναγκαστικής μετανάστευσης και πολέμων, άγνοιας και καταπίεσης, που δεν είναι παρά η ιστορία της ανθρωπότητας προτού μάθει να υποτάσσει τις δυνάμεις της Φύσης: διότι, επωφελούμενοι των υποτιθέμενων δικαιωμάτων που απέκτησαν κατά το παρελθόν, αυτοί οι λίγοι ιδιοποιούνται σήμερα τα 2/3 των προϊόντων της ανθρώπινης εργασίας, τα οποία εν συνεχεία καταστραλλούν με τον πλέον ηλίθιο και σκανδαλώδη τρόπο: διότι, έχοντας υποβιβάσει τις μάζες σε τέτοιο βαθμό ώστε αυτές να μην έχουν τα μέσα για να συντηρηθούν για έναν μήνα ή ακόμη και για μία εβδο-

μάδα, οι λίγοι επιτρέπουν στους πολλούς να εργάζονται μόνο υπό την προϋπόθεση ότι οι ίδιοι θα κρατήσουν για τον εαυτό τους την μερίδα του λέοντος· και διότι αυτοί οι λίγοι εμποδίζουν τους υπόλοιπους ανθρώπους να παράγουν αυτά που πραγματικά χρειάζονται, αναγκάζοντάς τους να παράγουν όχι τα αναγκαία για την ζωή όλων, αλλά ό,τι προσφέρει μεγαλύτερα κέρδη στους μονοπωλητές.

Σε αυτό συνίσταται η ουσία του σοσιαλισμού!

Πάρτε, λόγου χάριν, μια πολιτισμένη χώρα –τα δάση που κάποτε την κάλυπταν έχουν αποψιλωθεί, τα έλη έχουν αποξηρανθεί, το κλίμα έχει βελτιωθεί: έχει καταστεί κατοικήσιμη. Το έδαφος, που προηγουμένως διέθετε μόνο μια άγρια βλάστηση, προσφέρει σήμερα πλούσιες σοδειές. Στις βραχώδεις πλαγιές που περιβάλλουν τις κοιλάδες του Νότου, έχουν διαμορφωθεί παρτέρια γεμάτα αμπέλια με χρυσίζοντες καρπούς. Τα άγρια φυτά, που δεν απέφεραν τίποτε άλλο εκτός από στυφά φρούτα ή ακατάλληλες προς βρώση ρίζες, έχουν μεταμορφωθεί από γενιές ολόκληρες καλλιέργειας, σε εύγευστα λαχανικά ή δένδρα φορτωμένα με λαχταριστά φρούτα. Χιλιάδες δρόμοι και σιδηροδρομικές γραμμές οργώνουν την γη και διαπερνούν τα βουνά. Ο θόρυβος της ατμομηχανής αντηχεί στα άγρια φαράγγια των Άλπεων, του Καυκάσου και των Ιμαλαΐων. Τα ποτάμια έχουν γίνει πλωτά, οι επιμελώς χαρτογραφημένες ακτές είναι εύκολα προσεγγίσιμες. Τεχνητά λιμάνια, που έχουν σκαφτεί με τρομερό κόπο και προστατεύονται από την οργή της θάλασσας, προσφέρουν καταφύγιο στα πλοία. Βαθιές σήραγγες έχουν διανοιχτεί στους βράχους, λαβύρινθοι υπόγειων στοών έχουν κατασκευαστεί εκεί απ' όπου μπορεί να εξσχεθεί άνθρακας ή άλλα ορυκτά. Γύρω από τις διασταυρώσεις των δρόμων έχουν ξεφυτρώσει μεγάλες πόλεις, μέσα στις οποίες βρίσκονται συσσωρευμένοι όλοι οι θησαυροί της βιομηχανίας, της επιστήμης και της τέχνης.

Γενιές ολόκληρες, που γεννήθηκαν και πέθαναν μέσα στην εξαθλίωση, έχοντας υποστεί καταπίεση και κακομεταχείριση από τους αφέντες τους, και φθορά από τον μόχθο, έχουν παραδώσει όλη αυτή την τεράστια κληρονομιά στον 19ο αιώνα.

Επί χιλιάδες χρόνια, εκατομμύρια άνθρωποι μόχθησαν για να καθαρίσουν τα δάση, να αποξηράνουν τα έλη και να ανοίξουν χειρσαίους και υδάτινους δρόμους. Κάθε εκτάριο γης που καλλιεργούμε στην Ευρώπη είναι ποτισμένο με τον ιδρώτα πολλών φυλών ανθρώπων. Κάθε δρόμος έχει την δική του ιστορία καταναγκαστικής εργασίας, υπεράνθρωπου μόχθου και ανθρώπινων βασάνων. Κάθε χιλιόμετρο σιδηροδρομικής γραμμής, κάθε μέτρο σήραγγας, έχουν το μερίδιό τους σε ανθρώπινο αίμα.

Οι στοές των ορυχείων έχουν ακόμη στους βραχύδεις τοίχους τους πολύ έντονα τα σημάδια που άφησε η σκαπάνη των εργατών. Από το ένα υποστήριγμα στο άλλο, οι υπόγειες στοές είναι σημαδεμένες από τον τάφο ενός ανθρακωρύχου που έσβησε πάνω στο άνθος της ηλικίας του εξ αιτίας των αερίων μεθανίου, μιάς κατολίσθησης ή μιάς πλημμύρας, ενώ ποιός ξέρει πόσο κόστισε ο κάθε ένας από αυτούς τους τάφους σε δάκρυα, στερήσεις και απερίγραπτη εξηθλίωση για την οικογένεια που επιβίωνε χάρη στον πενιχρό μισθό του θαμμένου κάτω από τα ερείπια εργάτη...

Συνδεδεμένες με σιδηροδρόμους και υδάτινες οδούς, οι πόλεις είναι οργανισμοί που έχουν επιβιώσει ανά τους αιώνες. Σκάψτε το έδαφος κάτω από αυτές και θα βρείτε, το ένα πάνω στο άλλο, τα θεμέλια δρόμων, σπιτιών, θεάτρων, στίβων ή δημοσίων κτηρίων. Μελετήστε την Ιστορία και θα δείτε πώς ο πολιτισμός της πόλης, η βιομηχανία της, το πνεύμα της, έχουν αργά αλλά σταθερά αναπτύχθει και ωριμάσει μέσω της συνεργασίας όλων των κατοίκων της, πριν γίνει αυτό που είναι σήμερα.

Ακόμη δε και τώρα, η αξία κάθε σπιτιού, κάθε εργοστασίου, κάθε εργαστηρίου, κάθε αποθήκης –που έχουν δημιουργηθεί από την συσσωρευμένη εργασία εκατομμυρίων εργατών που είναι τώρα κάτω από το χώμα– δεν διατηρείται παρά μόνο χάρη στον μόχθο λεγεώνων ανθρώπων που ζουν σε αυτήν την συγκεκριμένη γωνιά του πλανήτη. Κάθε ένα από τα άτομα που συνθέτουν αυτό που ονομάζουμε ο Πλούτος των Εθνών οφείλει την αξία του στο γεγονός ότι αποτελεί μέρος αυτού του τεράστιου συνόλου. Τι θα

ήταν μια αποβάθρα του Λονδίνου ή μια μεγάλη αποθήκη του Παρισιού, αν δεν βρίσκονταν μέσα σε αυτά τα μεγάλα κέντρα του διεθνούς εμπορίου; Τι θα 'χαν απογίνει τα ορυχεία μας, τα εργοστάσιά μας, τα ναυπηγεία μας, οι σιδηρόδρομοί μας, χωρίς τις τεράστιες ποσότητες εμπορευμάτων που μεταφέρονται καθημερινά διά ξηράς και θαλάσσης;

Εκατομμύρια άνθρωποι έχουν μοχθήσει για να δημιουργήσουν αυτόν τον πολιτισμό για τον οποίο εμείς είμαστε σήμερα υπερήφανοι. Εκατομμύρια άλλοι, διασκορπισμένοι σε ολόκληρο τον πλανήτη, εργάζονται για να τον διατηρήσουν. Χωρίς αυτούς, σε 50 χρόνια δεν θα έμενε τίποτε άλλο εκτός από ερείπια.

Δεν υπάρχει ούτε μία σκέψη, ούτε μία εφεύρεση που να μην είναι συλλογική πράξη, γέννημα του παρελθόντος και του παρόντος. Χιλιάδες εφευρέτες, γνωστοί και άγνωστοι, που πέθαναν μέσα στην φτώχεια, έχουν προετοιμάσει το έδαφος για την εφεύρεση κάθε μιάς από αυτές τις μηχανές που δοξάζουν το ανθρώπινο δαμόνιο.

Χιλιάδες συγγραφείς, ποιητές και λόγιοι έχουν μοχθήσει για να διευρύνουν την γνώση, να εξαλείψουν την πλάνη και να δημιουργήσουν εκείνη την ατμόσφαιρα επιστημονικής σκέψης χωρίς την οποία δεν θα μπορούσε ποτέ να υπάρξει κανένα από τα θαύματα του αιώνα μας. Αυτούς όμως τους χιλιάδες φιλοσόφους, ποιητές, λογίους και εφευρέτες δεν τους έχει στηρίξει επίσης η εργασία των προηγούμενων αιώνων; Δεν έχουν υποστηριχθεί και τραφεί σε όλη τους την ζωή, τόσο σωματικά όσο και πνευματικά, από λεγεώνες εργατών και τεχνιτών κάθε είδους; Δεν έχουν αντλήσει την κινητήρια δύναμή τους από το περιβάλλον τους;

Η ιδιοφυΐα ενός Σεγκέν, ενός Μάγερ και ενός Γκρόουβ,³ έχει ασφαλώς προσφέρει πολλά περισσότερα στην ώθηση της βιομηχανίας προς νέες κατευθύνσεις απ' ό,τι όλοι μαζί οι καπιταλιστές του κόσμου. Όμως και οι ιδιοφυείς άνθρωποι είναι κι αυτοί τέκνα τόσο της βιομηχανίας, όσο και της επιστήμης. Μόνο αφού χιλιάδες ατομικές δούλευαν επί χρόνια μπροστά στα μάτια όλων, μετατρέπο-

ντας ασταμάτητα την θερμότητα σε δυναμική ενέργεια και αυτήν την ενέργεια σε ήχο, φως και ηλεκτρισμό, μπόρεσε η διορατικότητά μιάς ιδιοφυΐας να ανακαλύψει την αρχή της μηχανικής και την ενότητα των φυσικών δυνάμεων. Αν δε εμείς, τα τέκνα του 19ου αιώνα, έχουμε επιτέλους συλλάβει αυτήν την ιδέα, αν γνωρίζουμε τώρα πώς να την εφαρμόσουμε, αυτό οφείλεται και πάλι στο ότι έχουμε προετοιμαστεί γι' αυτό μέσω της καθημερινής εμπειρίας εδώ και πολύ καιρό. Οι στοχαστές του 18ου αιώνα την είχαν συλλάβει και την είχαν διακηρύξει, όμως αυτή η ιδέα δεν αναπτύχθηκε διότι ο 18ος αιώνας δεν αναπτύχθηκε, όπως ο δικός μας, δίπλα στην ατμομηχανή.

Φαντασθείτε πόσες δεκαετίες θα περνούσαν ενώ εμείς θα εξακολουθούσαμε να έχουμε άγνοια αυτού του νόμου [της φυσικής], ο οποίος μας επέτρεψε να επαναστατικοποιήσουμε την σύγχρονη βιομηχανία, αν ο Βατ' δεν είχε βρει στο Σόχο ειδικευμένους εργάτες για να εφαρμόσει στο μέταλλο την θεωρητική του σύλληψη, τελειοποιώντας όλα τα μέρη [της μηχανής του], έτσι ώστε ο ατμός—εγκλωβισμένος μέσα σε έναν ολοκληρωμένο μηχανισμό, πιό υποταγμένος κι από ένα άλογο, και πιό εύπλαστος κι απ' το νερό— να γίνει τελικώς η ίδια η ψυχή της σύγχρονης βιομηχανίας.

Κάθε μηχανή έχει την ίδια ιστορία: μια μακρά ιστορία από νύχτες ξαγρύπνιας και φτώχεια, απογοήτευση και χαρά, και κάποιες βελτιώσεις που έκαναν πολλές γενιές άγνωστων εργατών, οι οποίοι πρόσθεσαν στην αρχική εφεύρεση αυτά τα μικρά «κάτ», χωρίς τα οποία θα παρέμενε άκαρπη ακόμη και η πιό γόνιμη ιδέα. Επιπλέον, κάθε νέα ανακάλυψη είναι μια σύνθεση, το αποτέλεσμα αναρίθμητων ανακαλύψεων που έχουν προηγηθεί στο απέραντο πεδίο της μηχανικής και της βιομηχανίας.

Η επιστήμη και η βιομηχανία, η γνώση και η εφαρμογή, η ανακάλυψη και η υλοποίηση οδηγούν σε νέες ανακαλύψεις, πνευματικής και χειρωνακτικής εργασίας—σκέψη και χέρια, όλα συνεργάζονται. Κάθε ανακάλυψη, κάθε πρόοδος, κάθε αύξηση του πλούτου της ανθρωπότητας, πηγάζει από την χειρωνακτική και την πνευμα-

τική εργασία του παρελθόντος και του παρόντος.

Βάσει τίνος δικαιώματος, λοιπόν, μπορεί κάποιος να ιδιοποιηθεί ακόμη κι ένα απειροελάχιστο κομματάκι αυτού του τεράστιου συνόλου και να πει «αυτό είναι δικό μου κι όχι δικό σου»;

III

Ωστόσο, στην πορεία των αιώνων που έχει διανύσει η ανθρωπότητα, είναι γεγονός ότι οι ολίγοι σφετερίστηκαν όλα όσα επιτρέπουν στον άνθρωπο να παράγει και να αυξάνει την παραγωγική του δύναμη. Κάποια άλλη φορά ίσως θα εξετάσουμε πώς συνέβη αυτό. Επί του παρόντος, αρκεί να αναφέρουμε το γεγονός και να αναλύσουμε τις επιπτώσεις του.

Σήμερα η γη, η οποία οφείλει στην πραγματικότητα την αξία της στις ανάγκες ενός ολοένα αυξανόμενου πληθυσμού, ανήκει σε μια μειοψηφία που μπορεί να εμποδίσει, και εμποδίζει, τον λαό να την καλλιεργεί —ή δεν του επιτρέπει να την καλλιεργεί σύμφωνα με τις σύγχρονες ανάγκες. Τα ορυχεία, αν και αντιπροσωπεύουν την εργασία πολλών γενεών και αντλούν αποκλειστικά την αξία τους από τις ανάγκες της βιομηχανίας και την πυκνότητα του πληθυσμού, ανήκουν επίσης σε ολίγους. Αυτοί δε οι ολίγοι περιορίζουν την εξόρυξη του άνθρακα ή την σταματούν εντελώς, αν βρουν επικερδέστερες επενδύσεις για τα κεφάλαιά τους. Οι μηχανές, επίσης, αποτελούν αποκλειστική ιδιοκτησία των ολίγων, ακόμη δε και όταν μια μηχανή αντιπροσωπεύει αναμφισβήτητα τις βελτιώσεις που έγιναν στην αρχική ατελή μηχανή από 3 γενιές εργατών, ανήκει, παρ' όλα αυτά, σε λίγα αφεντικά. Αν δε οι απόγονοι του ίδιου εκείνου εφευρέτη, που κατασκεύασε την πρώτη μηχανή κατασκευής δαντέλας έναν αιώνα πριν, εμφανίζονταν σήμερα σε ένα εργοστάσιο [δαντέλας] στην Βασιλεία ή στο Νότινχαμ και διεκδικούσαν τα δικαιώματά τους, θα λάβαιναν την απάντηση: «Πάρτε δρόμο! Αυτές οι μηχανές δεν είναι δικές σας!». Αν δε επιχειρούσαν να τις αρπάξουν, θα τους πυροβολούσαν.

Οι σιδηρόδρομοι, που θα ήταν τελείως άχρηστα παλιοσίδηρα

χωρίς τον πυκνό πληθυσμό της Ευρώπης, χωρίς την βιομηχανία, το εμπόριο και τις αγορές της, ανήκουν σε ελάχιστους μετόχους που αγνοούν ίσως ακόμη και το πού βρίσκονται οι σιδηροδρομικές γραμμές που τους αποφέρουν κέρδη μεγαλύτερα και από εκείνα των βασιλιάδων του Μεσαίωνα. Αν δε τα παιδιά εκείνων που πέθαναν κατά χιλιάδες κατασκευάζοντας αυτές τις γραμμές και τις σήραγγες, συγκεντρώνονταν κάποια μέρα, ρακένδυτα και πεινασμένα, για να απαιτήσουν ψωμί από τους μετόχους, αυτοί θα τα υποδέχονταν με ξιφολόγχες και πολυβόλα τρέποντάς τα σε φυγή, έτσι ώστε να προστατεύσουν τα «ακεκτημένα δικαιώματά» τους.

Εξ αιτίας αυτού του τερατώδους συστήματος, ο γιός του εργάτη, μόλις γεννηθεί, δεν θα βρει κανένα χωράφι για να καλλιεργήσει, καμιά μηχανή για να χειριστεί, κανένα ορυχείο για να σκάψει, εάν προηγουμένως δεν δεχτεί να παραχωρήσει ένα μεγάλο μέρος εκείνου που θα παράγει σε έναν αφέντη. Πρέπει να πουλήσει την εργασία του έναντι ενός πενιχρού και αβέβαιου μισθού. Ο πατέρας του και ο παππούς του μόχθησαν για να αρδεύσουν αυτό το χωράφι, να χτίσουν αυτό το εργοστάσιο, να τελειοποιήσουν αυτήν την μηχανή. Έδωσαν στην εργασία τους όλη τους την δύναμη –και, άραγε, τι παραπάνω από αυτό θα μπορούσαν να δώσουν; Όμως ο διάδοχός τους έρχεται στον κόσμο πύ φτωχός κι από τον τελευταίο άγριο. Αν αποκτήσει την άδεια να αφοσιωθεί στην καλλιέργεια ενός χωραφιού, αυτό θα γίνει υπό τον όρο ότι θα δίνει το 1/4 της συγκομιδής του στον αφέντη του και άλλο 1/4 στην κυβέρνηση και στους μεσάζοντες. Αυτός δε ο φόρος, που του επιβάλλει το κράτος, ο καπιταλιστής, ο φεουδάρχης και ο μεσάζοντας, αυξάνεται συνεχώς, ενώ σπανίως του παρέχεται η δυνατότητα να βελτιώσει τις καλλιέργειές του. Αν στραφεί στην βιομηχανία, του επιτρέπουν να εργαστεί –αν και όχι πάντα– μόνον υπό τον όρο ότι θα παραχωρήσει το 1/3 ή το 1/2 της παραγωγής του σε εκείνον τον οποίον ο νόμος αναγνωρίζει ως ιδιοκτήτη της μηχανής.

Απορρίπτουμε κατηγορηματικά τον φεουδάρχη-βαρόνο που απαγόρευε στον αγρότη ακόμα και να πατήσει την γη του, αν δεν

του παρέδιδε το 1/4 της σοδειάς του. Χαρακτηρίζουμε εκείνη την εποχή βάρβαρη. Ακόμη όμως κι αν οι μορφές άλλαξαν, οι σχέσεις έχουν παραμείνει οι ίδιες, και ο εργάτης, εν ονόματι του ελεύθερου συμβολαίου, αναγκάζεται να αποδεχθεί τις φεουδαρχικές υποχρεώσεις, διότι πουθενά δεν θα βρει καλύτερες συνθήκες – όλα έχουν γίνει ιδιοκτησία ενός αφέντη και [ο εργάτης] πρέπει να το αποδεχθεί ή να λιμοκτονήσει!

Το αποτέλεσμα αυτής της κατάστασης πραγμάτων είναι ότι όλη μας η παραγωγή είναι στραμμένη σε λανθασμένη κατεύθυνση. Η επιχείρηση αδιαφορεί πλήρως για τις ανάγκες της κοινωνίας: ο μόνος στόχος της είναι να αυξήσει τα κέρδη του επιχειρηματία. Εξ ου και οι συνεχείς διακυμάνσεις στην βιομηχανία και οι περιοδικές κρίσεις, που η κάθε μια τους πετάει στον δρόμο δεκάδες χιλιάδες εργάτες.

Οι εργαζόμενοι αδυνατούν να αγοράσουν με τον μισθό τους τον πλούτο που οι ίδιοι έχουν παράξει, ενώ οι βιομήχανοι αναζητούν ξένες αγορές μεταξύ των μονοπωλητών κερδοσκόπων των άλλων εθνών. Στην Ανατολή, στην Αφρική, παντού, στην Αίγυπτο, στο Τονκίνο ή στο Κονγκό, ο Ευρωπαίος, υπό αυτές τις συνθήκες, πρέπει να αυξήσει τον αριθμό των δούλων του [και αυτό κάνει]. Όμως παντού συναντά ανταγωνιστές, όλα τα έθνη εξελίσσονται προς την ίδια κατεύθυνση. Πόλεμοι – διαρκείς πόλεμοι – ξεσπούν για το δικαίωμα υπεροχής στις αγορές. Πόλεμοι για την κατοχή της Ανατολής, πόλεμοι για την αυτοκρατορία των θαλασσών, πόλεμοι για την επιβολή δασμών στις εισαγωγές και την υπαγόρευση όρων στα γειτονικά κράτη, πόλεμοι εναντίον όλων όσοι ξεσηκώνονται! Ο βρυχηθμός του κανονισμού δεν σταματά ποτέ στην Ευρώπη, γενιές ολόκληρες σφαγιάζονται, τα ευρωπαϊκά κράτη δαπανούν σε εξοπλισμούς το 1/3 του προϋπολογισμού τους, και όλοι γνωρίζουμε πόσο βαρύνει αυτή η φορολογία τούς ώμους των φτωχών!

Η εκπαίδευση παραμένει ακόμη προνόμιο μιάς μικρής μειοψηφίας – διότι, πώς μπορούμε να μιλάμε για εκπαίδευση όταν το παιδί του εργάτη αναγκάζεται από τα 13 του να κατεβαίνει στο ορυχείο ή

να βοηθά τον πατέρα του στο χωράφι! Πώς μπορούμε να μιλάμε για σπουδές στον εργάτη, ο οποίος γυρίζει σπίτι του το βράδυ εξουθενωμένος από μια ολόκληρη μέρα εξαναγκαστικής εργασίας, σχεδόν πάντοτε αποκτηνωτικής! Έτσι η κοινωνία διαφραίνεται σε δύο εχθρικά στρατόπεδα, η δε ελευθερία, υπό τέτοιες συνθήκες, καθίσταται μια λέξη κενή. Παρ' ότι ο ριζοσπάστης [αστός] απαιτεί μια μεγαλύτερη επέκταση των πολιτικών δικαιωμάτων, σύντομα αντιλαμβάνεται ότι η πνοή της ελευθερίας οδηγεί στον ξεσηκωμό του προλεταριάτου, και, τότε, κάνει στροφή, αλλάζει απόψεις και προσφεύγει στους έκτακτους νόμους και στην διά του ξίφους διακυβέρνηση.

Μια τεράστια στρατιά δικαστηρίων, δικαστών, δημίων, αστυνομικών και δεσμοφυλάκων, είναι αναγκαία για την διατήρηση αυτών των προνομίων, αυτή δε η στρατιά γεννά με την σειρά της ένα ολόκληρο σύστημα χαφιεδισμού, εξπατάτησης, εκφοβισμού και διαφθοράς.

Εξάλλου, αυτό το σύστημα ανέκοψε την ανάπτυξη των κοινωνικών αισθημάτων. Όλοι καταλαβαίνουμε ότι χωρίς ειλικρίνεια, αυτοσεβασμό, συμπόνια και αλληλοβοήθεια, το [ανθρώπινο] είδος είναι σίγουρο ότι θα εξαφανισθεί, όπως εξαφανίζονται κάποια είδη ζώων που ζουν από την λεηλασία και την δουλεία. Αυτό όμως δεν αρέσει στην άρχουσα τάξη, η οποία έχει επινοήσει μια ολόκληρη ψευδοεπιστήμη προκειμένου να αποδείξει το αντίθετο.

Πολλά ωραία λόγια έχουν ειπωθεί περί της αναγκαιότητας να μοιράζονται οι έχοντες τα υπάρχοντά τους με τους μη έχοντες. Ωστόσο, όποιος επιχειρήσει να εφαρμόσει αυτήν την αρχή, πολύ γρήγορα θα μάθει ότι όλα αυτά τα μεγαλειώδη αισθήματα είναι πολύ όμορφα στην ποίηση όχι όμως και στην ζωή. «Το να ψεύδεται σημαίνει να εξευτελίζεσαι και να υποβιβάζεσαι», λέμε —κι όμως, όλη η πολιτισμένη ζωή αποδεικνύεται ένα τεράστιο ψέμα. Εθίζουμε τον εαυτό μας και τα παιδιά μας σε μια ζωή με διπρόσωπη ηθική, ως υποκριτές! Και, εφ' όσον ο εγκέφαλός μας ανέχεται τα ψέματα, αυταπατάμεθα με σοφιστείες. Η υποκρισία και η σοφιστεία γίνονται η δεύτερη φύση του πολιτισμένου ανθρώπου.

Όμως μια κοινωνία δεν μπορεί να ζει έτσι –πρέπει να επιστρέψει στην αλήθεια ή να χαθεί.

Έτσι, οι συνέπειες που πηγάζουν από το απλό γεγονός του μονοπωλίου εξαπλώνονται σε ολόκληρη την κοινωνική ζωή. Επί ποιινή θανάτου, οι ανθρώπινες κοινωνίες αναγκάζονται να επιστρέψουν στις θεμελιώδεις αρχές: εφ' όσον τα μέσα παραγωγής είναι συλλογικό έργο της ανθρωπότητας, τότε αυτά θα πρέπει να γίνουν συλλογική ιδιοκτησία όλων των ανθρώπων. Η ατομική ιδιοποίηση δεν είναι ούτε δίκαιη, ούτε χρήσιμη. Όλα είναι για όλους, αφού όλοι τα έχουν ανάγκη, αφού όλοι έχουν εργασθεί στο μέτρο των δυνάμεών τους [για να τα παράγουν] και αφού είναι πρακτικά αδύνατον να καθορισθεί η συμμετοχή κάποιου στην παραγωγή του σύγχρονου πλούτου.

Όλα είναι για όλους! Ιδού μια τεράστια συλλογή εργαλείων που δημιούργησε ο 19ος αιώνας. Ιδού τα εκατομμύρια των σιδερένιων σκλάβων που ονομάζουμε μηχανές, που διαλύουν και ανασυνθέτουν την πρώτη ύλη, παράγοντας τα θαύματα του καιρού μας. Κανείς όμως δεν έχει το δικαίωμα να αρπάξει έστω και μία από αυτές τις μηχανές και να πει «αυτή είναι δική μου, για να την χρησιμοποιήσετε θα πρέπει να μου πληρώσετε φόρο για κάθε προϊόν σας». Όπως ακριβώς ο φεουδάρχης του Μεσαίωνα είχε το δικαίωμα να λέει στον αγρότη «αυτός ο λόφος, αυτό το λιβάδι μου ανήκουν και πρέπει να μου πληρώσεις φόρο για κάθε δεμάτι σιτάρι που μαζεύεις, για κάθε θημωνιά που στοιβάξεις».

Όλα είναι για όλους! Αν ο άνδρας και η γυναίκα έχουν το μερίδιο που τους αναλογεί στην εργασία, έχουν δικαίωμα και σε ένα μερίδιο σε όλα όσα θα παραχθούν από όλους, το μερίδιο δε αυτό είναι αρκετό για να τους εξασφαλίσει την ευημερία.

Ας τελειώνουμε με τα αφηρημένα συνθήματα όπως «το δικαίωμα στην εργασία» ή «στον καθένα ολόκληρο το προϊόν της εργασίας του». Αυτό που εμείς διακηρύσσουμε είναι **ΤΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑ ΣΤΗΝ ΕΥΗΜΕΡΙΑ – ΤΗΝ ΕΥΗΜΕΡΙΑ ΓΙΑ ΟΛΟΥΣ!**

Κεφάλαιο 2

ΕΥΗΜΕΡΙΑ ΓΙΑ ΟΛΟΥΣ

I

Η ευημερία για όλους δεν είναι ένα όνειρο. Είναι εφικτή, υλοποιήσιμη, χάρη σε όλα όσα έχουν κάνει οι πρόγονοί μας για να αυξήσουν την δύναμη της εργασίας μας.

Γνωρίζουμε, όντως, ότι οι παραγωγοί, αν και αποτελούν μόλις το 1/3 των κατοίκων των πολιτισμένων χωρών, ήδη παράγουν αρκετά [αγαθά], ώστε να εξασφαλισθεί ένας κάποιος βαθμός ευημερίας σε κάθε νοικοκυριό. Γνωρίζουμε επιπλέον ότι, αν όλοι εκείνοι που σήμερα κατασπαταλούν τους καρπούς του μόχθου των άλλων αναγκάζονταν να αφιερώσουν τον ελεύθερο χρόνο τους σε χρήσιμη εργασία, ο πλούτος μας θα αυξανόταν κατ' αναλογία προς τον αριθμό των παραγωγών—και ακόμη περισσότερο. Τέλος γνωρίζουμε ότι, αντίθετα από την θεωρία του αρχιερέα της αστικής [οικονομικής] επιστήμης—Μάλθους¹—οι παραγωγικές δυνάμεις του ανθρώπου αυξάνονται με πολύ ταχύτερο ρυθμό απ' ό,τι οι δυνάμεις αναπαραγωγής του. Όσο περισσότεροι άνθρωποι συγκεντρώνονται σε μια περιοχή, τόσο ταχύτερη είναι η ανάπτυξη της παραγωγικής τους δύναμης.

Έτσι, μολονότι ο πληθυσμός της Αγγλίας αυξήθηκε μόνο κατά 62% από το 1844 [έως το 1890], η παραγωγική του δύναμη έχει αυξηθεί, κατά τους μετριοπαθέστερους υπολογισμούς, στο διπλάσιο, δηλαδή κατά 130%. Στην Γαλλία, όπου ο πληθυσμός έχει ελάχιστα αυξηθεί, [η παραγωγή] έχει παρ' όλα αυτά αυξηθεί ταχύτατα. Παρά τις κρίσεις που συχνά πλήττουν την γεωργία, παρά την παρέμβαση του κράτους, τον φόρο αίματος,² τις τράπεζες, το κεφάλαιο και την βιομηχανία, η παραγωγή σιτηρών στην Γαλλία έχει τετραπλασιαστεί, ενώ η βιομηχανική παραγωγή έχει υπερδεκαπλασιαστεί κατά την διάρκεια των τελευταίων 80 χρόνων. Στις Ηνωμένες Πολιτείες, η πρόοδος είναι ακόμα πιο εντυπωσιακή: παρά την

μετανάστευση, ή, μάλλον ακριβέστερα, εξ αιτίας της εισροής πλεονάζοντος εργατικού δυναμικού από την Ευρώπη, οι Ηνωμένες Πολιτείες έχουν δεκαπλασιάσει την παραγωγή τους.

Ωστόσο, τα στοιχεία αυτά δεν προσφέρουν παρά μόνο μια πολύ ασαφή ιδέα για το τι θα μπορούσε να πετύχει η παραγωγή μας υπό καλύτερες συνθήκες. Σήμερα, παράλληλα με την [ραγδαία] ανάπτυξη της παραγωγικής μας ικανότητας, έχουμε και μια φοβερή αύξηση του αριθμού των αργόσχολων και των μεσαζόντων. Αντί να επαληθευθούν τα όσα λέγονταν κάποτε στους κύκλους των σοσιαλιστών –ότι το κεφάλαιο συγκεντρώνεται ταχύτατα σε λίγα χέρια και ότι η κοινωνία δεν θα χρειαζόταν παρά να απαλλοτριώσει μερικούς εκατομμυριούχους για να πάρει στην κατοχή της τον κοινό πλούτο [σήμερα, συμβαίνει ακριβώς το αντίθετο]: ο αριθμός εκείνων που παρασιτούν εις βάρος της εργασίας των άλλων αυξάνει ολοένα και περισσότερο.

Στην Γαλλία, ανά 30 κατοίκους δεν υπάρχουν ούτε 10 αληθνοί παραγωγοί. Ολόκληρος ο αγροτικός πλούτος της χώρας αποτελεί έργο λιγότερων από 7 εκ. ανθρώπων, ενώ στις δύο μείζονες βιομηχανίες –τα ορυχεία και την κλωστούφαντουργία– θα βρείτε λιγότερους από 2,5 εκατομμύρια. Όμως πόσοι είναι οι εκμεταλλευτές της εργασίας;

Στην Αγγλία (με εξαίρεση την Σκωτία και την Ιρλανδία), 1.030.000 εργάτες –άνδρες, γυναίκες και παιδιά– απασχολούνται στην κλωστούφαντουργία, ενώ λίγο περισσότεροι από 500.000 εργάζονται στα ορυχεία και λίγο λιγότεροι από 500.000 καλλιεργούν την γη, γεγονός που αναγκάζει τους στατιστικολόγους να διογκώνουν όλους τους αριθμούς, προκειμένου να τεκμηριώσουν έναν μέγιστο αριθμό 8 εκ. παραγωγών στα 26 εκ. κατοίκους. Στην πραγματικότητα, οι δημιουργοί των αγαθών τα οποία εξάγονται [από την Βρετανία] σε κάθε γωνιά της γης, δεν είναι πάνω από 6-7 εκ. εργάτες. Και πόσοι είναι οι μέτοχοι και οι μεσαζόντες που προσθέτουν τα κέρδη από τις πωλήσεις, τόσο στο εσωτερικό όσο και στο εξωτερικό, σε εκείνα που αποκομίζουν [μεσολαβώντας] μεταξύ

παραγωγού και καταναλωτή, υποχρεώνοντας τον τελευταίο να πληρώνει 5 έως 20 φορές περισσότερα από όσα πληρώνεται ο παραγωγός;

Και δεν είναι μόνον αυτό. Οι κάτοχοι του κεφαλαίου μειώνουν συνεχώς τον αριθμό των παραγομένων προϊόντων, περιορίζοντας την παραγωγή. Για να μην μιλήσουμε για τους τόνους στρεϊδιών που πετιούνται στην θάλασσα για να μην μπορέσει μια λιχουδιά, που έως τώρα απολαμβάνουν οι πλούσιοι, να γίνει τροφή για τον λαό. Για να μην μιλήσουμε για τα χιλια-δυό είδη πολυτελείας –ενδύματα, τρόφιμα κ.λπ.– που αντιμετωπίζονται ακριβώς με τον ίδιο τρόπο όπως τα στρεϊδία. Αρκεί να θυμηθούμε τον τρόπο με τον οποίο περιορίζεται η παραγωγή των αναγκαίων αγαθών σε ολόκληρο τον κόσμο. Στρατιές ανθρακωρύχων δεν ζητούν τίποτε άλλο εκτός από το να εξορύσσουν άνθρακα καθημερινά και να τον στέλνουν σε εκείνους που τουρτουρίζουν από το κρύο. Ωστόσο, πολύ συχνά απαγορεύεται στο 1/3, ή ακόμη και στους μισούς από αυτούς, να εργάζονται πάνω από 3 μέρες την εβδομάδα, διότι η τιμή [του άνθρακα] πρέπει να διατηρηθεί σε υψηλά επίπεδα. Σε χιλιάδες υφαντές απαγορεύεται να εργαστούν στους αργαλειούς, παρ' ότι οι φαμίλιες τους είναι ρακένδυτες και παρά το γεγονός ότι τα 3/4 των Ευρωπαίων δεν διαθέτουν ρούχα της προκοπής.

Εκατοντάδες υψικάμινι και χιλιάδες εργοστάσια έχουν νεκρώσει, άλλα δε απλώς υπολειπوغούν, ενώ σε κάθε πολιτισμένο έθνος υπάρχει ένας μόνιμος πληθυσμός περίπου 2 εκ. ανθρώπων που ζητούν εργασία, την οποία όμως τους την αρνούνται.

Πόσα εκατομμύρια άνθρωποι θα ήταν ευτυχείς, αν μπορούσαν να μεταμορφώσουν άγονα ή κακοκαλλιεργημένα εδάφη σε γόνιμα χωράφια, πλούσια σε σοδειές! Ένας μόνο χρόνος ευφυούς εργασίας θα αρκούσε για να πενταπλασιαστεί η παραγωγή των γαιών [αυτής της χώρας], που σήμερα δεν αποδίδουν παρά μόνο 8 εκατόλιτρα' σταριού ανά εκτάριο. Όμως, αυτοί οι τολμηροί πρωτοπόροι πρέπει να παραμείνουν άνεργοι, επειδή οι ιδιοκτήτες της γης, των ορυχείων και των εργοστασίων προτιμούν να επενδύσουν τα κεφάλαιά τους

—κεφάλαια κλεμμένα από την κοινότητα— σε τουρκικά και αιγυπτιακά ομόλογα, ή στα χρυσωρυχεία της Παταγονίας, κάνουντας έτσι τους Αιγυπτίους φελλάχους, τους εκδιωγμένους από την πατρίδα τους Ιταλούς και τους Κινέζους κούληδες⁴ να δουλεύουν γι' αυτούς!

Αυτός είναι ένας άμεσος και εσκεμμένος περιορισμός της παραγωγής, υπάρχει όμως κι ένας έμμεσος και απροσχεδιαστος που συνίσταται στην κατασπατάληση της ανθρώπινης εργασίας σε αντικείμενα παντελώς άχρηστα ή προορισμένα να ικανοποιούν απλώς την ανόητη ματαιοδοξία των πλουσίων.

Είναι αδύνατον να περιγράψουμε με αριθμούς τον βαθμό στον οποίο έχει περιορισθεί εμμέσως η παραγωγικότητα, εξ αιτίας της κατασπατάλησης των δυνάμεων που θα μπορούσαν να υπηρετήσουν την παραγωγή και, κυρίως, να προετοιμάσουν τον αναγκαίο γι' αυτήν την παραγωγή μηχανισμό. Αρκεί να αναφέρουμε τα τεράστια ποσά που δαπάνησε η Ευρώπη για εξοπλισμούς, με μοναδικό σκοπό την κατάκτηση των αγορών, προκειμένου να επιβάλει τους δικούς της εμπορικούς όρους στις γείτονες χώρες και να καταστήσει ευκολότερη την εκμετάλλευση στο εσωτερικό τα εκατομμύρια που πληρώνονται κάθε χρόνο σε κάθε λογής αξιωματούχους, των οποίων η αποστολή είναι να διαφυλάσσουν το δικαίωμα των μειοψηφιών να διαχειρίζονται την οικονομική ζωή του έθνους: τα εκατομμύρια που δαπανώνται για δικαστές, φυλακές, χωροφύλακες και όλα τα συμπαρομαρτούντα αυτού που ονομάζουμε δικαιοσύνη, θα αρκούσαν, όπως όλοι γνωρίζουν, για ν' απαλύνουν έστω και λίγο την εξαθλίωση των μεγάλων πόλεων μας, διότι μετά από κάτι τέτοιο η εγκληματικότητα μειώνεται δραστικά: τέλος, τα εκατομμύρια που δαπανώνται για την διά του Τύπου διάδοση επιζήμιων ιδεών και «κατασκευασμένων» ειδήσεων προς όφελος του τάδε κόμματος, του τάδε πολιτικού ή της δείνα ομάδας εκμεταλλευτών.

Και να 'ταν μόνο αυτά! Πάρα πολλή εργασία που δαπανάται πάει στράφι: εδώ για την συντήρηση των στάβλων, των κυνοτροφείων και της κουστωδίας των πλουσίων, εκεί για την ικανοποίηση

των καπρίτσιων των κοσμικών και των πολυτελών διαστροφών του ανώτερου υποκόσμου· αλλού για τον πειθαναγκασμό του καταναλωτή να αγοράσει κάτι που δεν χρειάζεται, ή να φορτωθεί ένα κατώτερης ποιότητας προϊόν μέσω της διαφήμισης· αλλού, επίσης, για την παραγωγή απολύτως επικίνδυνων προϊόντων, κερδοφόρων όμως για τον βιομήχανο. Ό,τι κατασπαταλιέται κατ' αυτόν τον τρόπο, θα αρκούσε για να διπλασιάσει την παραγωγή χρήσιμων πραγμάτων ή για να εξοπλίσει τις βιοτεχνίες και τα εργοστάσιά μας με μηχανές που σύντομα θα πλημμύριζαν τα καταστήματα με όλα όσα στερούνται σήμερα τα 2/3 του έθνους.

Από όλα τούτα προκύπτει ότι από αυτούς ακριβώς που αναζητούν μέσα σε κάθε έθνος παραγωγική εργασία, το 1/4 αναγκάζεται να μένει άνεργο επί 3 ή 4 μήνες τον χρόνο, ενώ η εργασία άλλου 1/4, αν όχι 1/2, δεν έχει άλλα αποτελέσματα πέρα από την τέρψη των πλουσίων ή την εκμετάλλευση του λαού.

Επομένως, αν λάβουμε υπ' όψιν μας αφ' ενός την ταχύτητα με την οποία τα πολιτισμένα έθνη αυξάνουν την παραγωγική τους δύναμη και, αφ' ετέρου, τους περιορισμούς που τίθενται σε αυτήν την παραγωγή—είτε άμεσα είτε έμμεσα υπό τις υφιστάμενες συνθήκες— δεν μπορούμε παρά να συμπεράνουμε ότι μια ελάχιστα πύο ορθολογική οικονομική οργάνωση θα επέτρεπε στα πολιτισμένα έθνη να συγκεντρώσουν μέσα σε λίγα χρόνια τόσα χρήσιμα προϊόντα, ώστε θα ήταν υποχρεωμένα να φωνάξουν: «Φτάνει πιά! Υπάρχει αρκετό κάρβουνο, ψωμί και ρούχα! Ας σταματήσουμε κι ας σκεφτούμε πώς θα χρησιμοποιήσουμε τις δυνάμεις μας και τον ελεύθερο χρόνο μας όσο καλύτερα γίνεται!».

Όχι! Η ευημερία για όλους δεν είναι πιά ένα όνειρο. Θα ήταν ένα όνειρο αν ο άνθρωπος, παρ' όλο τον τεράστιο μόχθο του, δεν θα μπορούσε να αποκομίσει παρά μόνο 8 ή 10 εκατόλιτρα στάρι ανά εκτάριο ή να κατασκευάσει με τα ίδια του τα χέρια όλα εκείνα τα αναγκαία για την γεωργία και την βιομηχανία εργαλεία. Δεν είναι πιά ένα όνειρο διότι ο άνθρωπος έχει εφεύρει τον κινητήρα, ο οποίος, με λίγο σίδηρο και μερικά κιλά κάρβουνο, του δίνει την

δύναμη ενός δυνατού και υπάκουου αλόγου, ικανού να θέσει σε κίνηση την πλέον περίτλοκη μηχανή.

Ωστόσο, για να γίνει πραγματικότητα η ευημερία [για όλους], αυτό το τεράστιο κεφάλαιο –πόλεις, σπίτια, [βοσκοτόποι], καλλιεργήσιμα εδάφη, εργοστάσια, δρόμοι, εκπαίδευση– πρέπει να πάψει να θεωρείται ατομική ιδιοκτησία, την οποία ο μονοπωλητής διαθέτει κατά το δοκούν.

Όλος αυτός ο πλούσιος παραγωγικός μηχανισμός, που τόσο επίπονα αποκτήθηκε, κτίστηκε, δημιουργήθηκε και επινοήθηκε από τους προγόνους μας, πρέπει να γίνει κοινή ιδιοκτησία, έτσι ώστε το συλλογικό πνεύμα να αποκομίσει από αυτήν το μεγαλύτερο δυνατό όφελος για όλους.

Πρέπει να γίνει ΑΠΑΛΛΟΤΡΙΩΣΗ. Η ευημερία για όλους είναι ο σκοπός, η δε απαλλοτρίωση το μέσον.

II

Η απαλλοτρίωση είναι λοιπόν το πρόβλημα που θέτει η Ιστορία ενώπιόν μας, ενώπιον των ανθρώπων του τέλους του 19ου αιώνα. Επιστροφή στην κοινοκτημοσύνη όλων εκείνων που υπηρετούν την ευημερία του ανθρώπου. Ασφαλώς αυτό το πρόβλημα δεν μπορεί να επιλυθεί μέσω της νομοθεσίας. Κανείς δεν πιστεύει κάτι τέτοιο. Οι φτωχοί, όπως και οι πλούσιοι, αντιλαμβάνονται ότι ούτε οι σημερινές κυβερνήσεις, ούτε κάποια άλλη που μπορεί να προέκυπτε από μια πολιτική επανάσταση, θα ήταν ικανές να το επιλύσουν. Αισθάνονται την αναγκαιότητα μιάς κοινωνικής επανάστασης, ενώ τόσο οι πλούσιοι όσο και οι φτωχοί αναγνωρίζουν ότι αυτή η επανάσταση είναι κοντά, ότι μπορεί να ξεσπάσει ακόμη και αύριο.

Μια μεγάλη αλλαγή στην σκέψη έχει συντελεσθεί κατά την διάρκεια αυτών των τελευταίων 50 χρόνων, όμως καταπιεσμένη καθώς είναι από την μειοψηφία, δηλαδή από την ιδιοκτητική τάξη, και μη μπορώντας να υλοποιηθεί, αυτή η σκέψη πρέπει να σπάσει τα δεσμά της διά της βίας και να πραγματοποιηθεί βιαίως μέσω της επανάστασης.

Από πού θα έρθει η επανάσταση; Πώς θα αναγγείλει την έλευσή της; Ουδείς μπορεί να απαντήσει σε αυτά τα ερωτήματα. Το μέλλον είναι άδηλο. Όσοι όμως παρατηρούν και σκέπτονται, δεν αυταπατώνται ως προς αυτό: εργάτες και εκμεταλλευτές, επαναστάτες και συντηρητικοί, στοχαστές και πρακτικοί άνθρωποι, όλοι αισθάνονται ότι αυτή είναι προ των πυλών.

Πολύ ωραία! Τι θα κάνουμε, όμως, όταν ξεσπάσει η επανάσταση;

Όλοι έχουμε τόσο πολύ μελετήσει την δραματική πλευρά των επαναστάσεων και τόσο λίγο το αληθινά επαναστατικό τους έργο, ώστε πολλοί από μας δεν βλέπουν σε αυτά τα μεγάλα κινήματα παρά μόνο το σκηνικό, τον αγώνα των πρώτων ημερών, τα οδοφράγματα. Όμως αυτός ο αγώνας, αυτή η πρώτη αιμασχία σύντομα τελειώνει και μόνο μετά την ήττα των παλιών κυβερνήσεων αρχίζει το αληθινό έργο της επανάστασης. Ανίκανες και ανίσχυρες, βαλλόμενες πανταχόθεν, γρήγορα σαρώνονται από την πνοή της εξέγερσης. Μέσα σε λίγες μέρες, η αστική μοναρχία του 1848 δεν υπήρχε πλέον, ενώ, καθώς μια άμαξα μετέφερε τον Λουδοβίκο-Φίλιππο εκτός Γαλλίας, το Παρίσι είχε ήδη λησμονήσει τον τέως βασιλέα. Η κυβέρνηση του Θιέρσου εξαφανίστηκε στις 18 Μαρτίου 1871 μέσα σε λίγες ώρες, αφήνοντας το Παρίσι κύριο της μοίρας του. Ωστόσο, το 1848 και το 1871 δεν ήταν παρά εξεγέρσεις. Μπροστά σε μια λαϊκή επανάσταση, οι κυβερνήτες εξαφανίζονται με εκπληκτική ταχύτητα. Το σκάνε αμέσως στο εξωτερικό και συνωμοτούν εκ του ασφαλούς εκεί, προσπαθώντας να προετοιμάσουν την ενδεχόμενη επιστροφή τους.

Με την κυβέρνηση άφαντη, ο στρατός, διστακτικός μπροστά στην πλημμυρίδα του λαϊκού ξεσηκωμού, δεν υπακούει πλέον στους ανωτέρους του, που και οι ίδιοι συνετά έχουν γίνει καπνός. Οι στρατιώτες είτε παρακολουθούν χωρίς να επεμβαίνουν είτε ενώνονται με τους εξεγερμένους. Οι αστυνομικοί, σε στάση ανάπαυσης, δεν είναι σίγουροι για το αν θα πρέπει να αναχαιτίσουν το πλήθος ή να φωνάξουν «Ζήτω η Κομμούνα!», οι δε χωροφύλακες απο-

σύρονται στα τμήματά τους «εν αναμονή της νέας κυβέρνησης». Οι μεγαλοαστοί μαζεύουν τα μπογαλάκια τους και πηγαίνουν σε ασφαλή μέρη. Ο λαός παραμένει. Ιδού πώς αναγγέλλεται μια επανάσταση!

Σε πολλές μεγάλες πόλεις ανακηρύσσεται η Κομμούνα. Χιλιάδες άνθρωποι περιφέρονται στους δρόμους, ενώ τα βράδια συγκεντρώνονται σε αυτοσχέδιες λέσχες ρωτώντας «τι θα κάνουμε;», και συζητούν παθιασμένα για τα δημόσια πράγματα. Όλοι ενδιαφέρονται γι' αυτά. Εκείνοι που χθες ήταν παντελώς αδιάφοροι τώρα είναι ίσως οι πλέον ένθερμοι. Παντού είναι διάχυτη η καλή θέληση και η σφοδρή επιθυμία να διασφαλισθεί η νίκη. [Είναι μια εποχή κατά την οποία] συμβαίνουν πράξεις υπέρτατης αφοσίωσης. Ο λαός δεν ζητά τίποτα περισσότερο από το να προχωρήσει μπροστά.

Όλα αυτά είναι ωραία, είναι υπέροχα –όμως αυτά δεν είναι ακόμη η επανάσταση. Αντιθέτως, μόλις τώρα αρχίζει το έργο του επαναστάτη.

Ασφαλώς θα υπάρξουν πράξεις αντεκδίκησης –οι Βατρέν και οι Τομά² θα πληρώσουν το τίμημα της αντιλαϊκότητάς τους– όμως αυτές δεν θα είναι παρά απλά επεισόδια του αγώνα κι όχι η επανάσταση.

Σοσιαλιστές πολιτικοί, ριζοσπάστες, παραγνωρισμένα ταλέντα της δημοσιογραφίας, δεινοί ρήτορες –αστοί και τέως εργάτες– θα σπεύσουν στα δημαρχεία και στα υπουργεία για να καταλάβουν τους κενούς θώκους. Κάποιοι θα παραφορτωθούν με στολίδια, θα αυτοθαυμάζονται μπροστά στους υπουργικούς καθρέφτες, κάνουντας πρόβα πώς θα δίνουν διαταγές με ένα πομπώδες ύφος ανάλογο της νέας τους θέσης. Πώς θα μπορέσουν να εντυπωσιάσουν τους τέως συντρόφους τους στο γραφείο ή στο εργαστήριο, αν δεν διαθέτουν έναν κόκκινο τελαμώννα, ένα κεντημένο πηλίκιο και ένα αρχοντικό φέρεσιμο; Άλλοι θα θαφτούν κάτω από ένα χαρτομάνι προσπαθώντας, εντελώς καλοπροαίρετα, να κατανοήσουν κάποια πράγματα. Θα συντάσσουν νόμους και θα εκδίδουν διατάγματα με βαρύγδουπες φράσεις, τα οποία ουδείς θα μπαίνει στον κόπο να

εφαρμοσεί, ακριβώς επειδή η Επανάσταση έχει έρθει.

Για να περιβληθούν με ένα κύρος που δεν διαθέτουν, θα στραφούν στις παλιές μορφές διακυβέρνησης. Θα ονομαστούν Προσωρινή Κυβέρνηση, Επιτροπή Κοινής Σωτηρίας, Δήμαρχος, Κυβερνήτης του Δημαρχείου, Επίτροπος Δημόσιας Ασφάλειας – και ποιός ξέρει τι άλλο. Εκλεγμένοι ή διορισμένοι, θα συνεδριάζουν σε κοινοβούλια ή δημοτικά συμβούλια. Σε αυτά θα συμμετέχουν άτομα 10 ή 20 διαφορετικών σχολών, τα οποία δεν εκπροσωπούν ιδιωτικές λέσχες, όπως συχνά λέγεται, αλλά πολλές διαφορετικές αντιλήψεις όσον αφορά το εύρος, το νόημα και το καθήκον της επανάστασης. Ποσομπλιστές,⁶ κολλεκτιβιστές, ριζοσπάστες, ιακωβίνοι και μπλανκιστές θα αναμειχθούν φύρδην-μίγδην, αναλώνοντας τον χρόνο τους σε συζητήσεις. Άνθρωποι έντιμοι θα συνυπάρχουν με φιλόδοξους, των οποίων το μοναδικό όνειρο θα είναι η κυριαρχία και οι οποίοι θα περιφρονούν το πλήθος μέσα από το οποίο θα έχουν αναδυθεί. Όλοι θα έχουν εκ διαμέτρου αντίθετες ιδεολογικές καταβολές, όλοι θα είναι αναγκασμένοι να συνάπτουν ψευδοσυμμαχίες, προκειμένου να σχηματίσουν πλειοψηφίες που δεν θα διαρκούν παρά ένα 24ωρο. Θα ερίζουν και θα αποκαλούν ο ένας τον άλλον αντιδραστικό, εξυρσιαστή και απάτεώνα, θα αδυνατούν να συμφωνήσουν για κάποιο σοβαρό μέτρο, θα εμπλέκονται σε συζητήσεις για πράγματα κοινότοπα, μην παράγοντας τίποτε άλλο παρά πομπώδεις διακηρύξεις: θα νομίζουν ότι είναι πολύ σημαντικοί, ενώ [θα είναι ανίκανοι να αντιληφθούν ότι] η αληθινή δύναμη του κινήματος βρίσκεται στους δρόμους.

Όλα αυτά μπορεί να ικανοποιούν όσους αγαπούν το θέατρο, αλλά αυτό δεν είναι επανάσταση: ακόμη δεν έχει γίνει τίποτε.

Εν τω μεταξύ, ο λαός υποφέρει. Τα εργοστάσια δεν λειτουργούν, τα εργαστήρια είναι κλειστά. Το εμπόριο έχει παρολύσει. Τώρα ο εργάτης δεν κερδίζει ούτε καν τον πενιχρό εκείνο μισθό που έπαιρνε πριν. Οι τιμές των τροφίμων αυξάνονται!

Με εκείνη την ηρωϊκή αφοσίωση που ανέκαθεν τον χαρακτήριζε και που σε περιόδους μεγάλων κρίσεων φθάνει στο απόγειο, ο

λαός περιμένει υπομονετικά. Είναι αυτός που το 1848 φώναξε: «Θέτουμε αυτούς τους 3 μήνες εξθλίωσης στην υπηρεσία της Δημοκρατίας», ενώ οι «αντιπρόσωποι» τους και οι κύριοι της νέας κυβέρνησης, μέχρι και τον τελευταίο κλητήρα, έπαρναν τον μισθό τους κανονικότατα!

Ο λαός υποφέρει. Με την παιδιάστικη πίστη του, με την ανοχή των μαζών που πιστεύουν στους ηγέτες τους, νομίζει ότι «εκεί μέσα» –στην Εθνοσυνέλευση, στο Δημαρχείο, στην Επιτροπή Κοινής Σωτηρίας– ασχολούνται με αυτόν. Όμως «εκεί μέσα» συζητούν για ο,τιδήποτε άλλο εκτός από τα δεινά του λαού. Το 1793, ενώ ο λιμός ρήμαζε την Γαλλία και παρέλυε την Επανάσταση, ενώ ο λαός βυθιζόταν στην έσχατη ένδεια, αν και τα Ηλύσια Πεδία ήταν γεμάτα από πολυτελέστατες άμαξες, μέσα στις οποίες γυναίκες επεδείκνυαν τα κοσμήματά τους, ο Ροβεσπιέρος προέτρεπε τους ιακωβίνους να συζητήσουν την πραγματεία του με θέμα το Σύνταγμα της Αγγλίας! Ενώ ο εργάτης υπέφερε το 1848 από την παράλυση της βιομηχανίας, η Προσωρινή Κυβέρνηση και η Εθνοσυνέλευση διαπληκτίζονταν γύρω από το θέμα των συντάξεων των στρατιωτικών και την εργασία στις φυλακές, χωρίς να νοιάζονται για το πώς ζούσε ο λαός κατά την διάρκεια της κρίσης. Αν δε κάποιος θα μπορούσε να προσάψει μια κατηγορία στην Παρισινή Κομμούνια –η οποία γεννήθηκε κάτω από τα πρωσικά κανόνια και διήρκεσε μόνον 70 ημέρες– θα ήταν για το ίδιο αυτό σφάλμα, αυτήν την αδυναμία να αντιληφθεί ότι η κομμουναλιστική επανάσταση δεν μπορεί να θριαμβεύσει αν οι μαχητές της υποσιτίζονται, ότι με 15 πεντάρες την ημέρα ένας άνθρωπος δεν μπορεί να πολεμά στους προμαχώνες και συγχρόνως να συντηρεί την οικογένειά του.

Ο λαός υποφέρει και ρωτά: «Τι πρέπει να κάνουμε για να βγούμε από αυτό το αδιέξοδο?».

III

Ε, λουτόν, μου φαίνεται ότι δεν υπάρχει παρά μία μόνο απάντηση σε αυτό το ερώτημα: πρέπει να αναγνωρίσουμε και να δια-

κηρύξουμε μεγαλόφωνα ότι ο καθένας, ό,τι κι αν ήταν στο παρελθόν, δυνατός ή αδύναμος, ικανός ή ανίκανος, έχει προ πάντων το δικαίωμα να ζήσει και ότι η κοινωνία οφείλει να μοιράσει σε όλους ανεξαρτέτως τα μέσα συντήρησης που διαθέτει. Πρέπει να το αναγνωρίσουμε, να το διακηρύξουμε και να ενεργήσουμε αναλόγως!

Αυτό πρέπει να γίνει με τέτοιον τρόπο ώστε από την πρώτη μέρα της επανάστασης ο εργάτης να γνωρίζει ότι μια νέα εποχή ανοίγεται μπροστά του: ότι εφ' εξής κανείς δεν είναι αναγκασμένος να κοιμάται κάτω από γέφυρες, δίπλα στα παλάτια, ότι κανείς δεν χρειάζεται να μένει νηστικός όταν υπάρχει τροφή, ότι κανείς δεν χρειάζεται να πεθάνει από το κρύο δίπλα σε ένα κατάστημα με γούνες, ότι όλα είναι για όλους, τόσο στην πράξη όσο και στην θεωρία, και ότι, επιτέλους, για πρώτη φορά στην Ιστορία, έγινε μια επανάσταση, η οποία νοιάζεται για τις ανάγκες του λαού προτού του κάνει μάθημα για τα καθήκοντά του.

Αυτό δεν μπορεί να γίνει με διατάγματα, αλλά μόνο με την άμεση και αποτελεσματική κατοχή όλων όσα είναι αναγκαία για την εξασφάλιση της ζωής όλων: αυτός είναι ο μόνος αληθινά επιστημονικός τρόπος για να προχωρήσουμε, ο μόνος τρόπος τον οποίο μπορούν να κατανοήσουν και να επιθυμήσουν οι λαϊκές μάζες.

Εν ονόματι του επαναστατημένου λαού, πρέπει να καταλάβουμε τις σιταποθήκες, τα γεμάτα με ρούχα καταστήματα και τις κατοικίες. Τίποτα δεν πρέπει να πάει χαμένο, πρέπει να οργανωθούμε πάραυτα για να καλύψουμε τις ελλείψεις, να αντιμετωπίσουμε όλες τις ανάγκες, να ικανοποιήσουμε όλες τις ανάγκες, να παράγουμε όχι πλέον προς όφελος του τάδε ή του δείνα, αλλά για να εξασφαλισθεί η ζωή και η περαιτέρω ανάπτυξη της κοινωνίας.

Φτάνει πιά με τα ασαφή συνθήματα, όπως «το δικαίωμα στην εργασία», με το οποίο εξασπατήθηκε ο λαός το 1848 και το οποίο εξακολουθεί να χρησιμοποιείται για να τον παραπλανήσει. Ας έχουμε την τόλμη να αναγνωρίσουμε ότι η εφ' εξής εφικτή ευημερία [για όλους], πρέπει να υλοποιηθεί πάση θυσία.

Όταν οι εργάτες διεκδίκησαν το 1848 το δικαίωμα στην εργα-

σία, οργανώθηκαν εθνικά και δημοτικά εργοτάξια, οι δε εργάτες στάλθηκαν εκεί για να εργασθούν με 40 πεντάρες την ημέρα! Όταν απαιτήσαν την οργάνωση της εργασίας, η απάντηση ήταν: «Υπομονή, φίλοι μου, η Κυβέρνηση θα φροντίσει γ' αυτό. Επί του παρόντος, ορίστε οι 40 πεντάρες σας! Αναπαυθείτε τώρα, γενναίοι δουλευταράδες, που μοχθείτε μια ολόκληρη ζωή!». Εν τω μεταξύ, τα κανόνια ήταν έτοιμα να πλήξουν τον στόχο τους. Οι έφεδροι επιστρατεύθηκαν, ενώ οι ίδιοι οι εργάτες αποδιοργανώθηκαν με τις χίλιες-δυό μεθόδους που τόσο καλά γνωρίζει η αστική τάξη. Ωσπου μια ωραία πρωία [τον Ιούνιο του 1848, 4 μήνες μετά την ανατροπή της προηγούμενης κυβέρνησης], τους είπαν: «Πηγαίνετε να αποικίσετε την Αφρική, αλλιώς θα εκτελεστείτε!».

Πολύ διαφορετικό θα είναι το αποτέλεσμα, αν οι εργάτες διεδικήσουν το δικαίωμα στην ευημερία! Διεδικώντας αυτό το δικαίωμα, διεδικούν το δικαίωμα να πάρουν στην κατοχή τους όλον τον κοινωνικό πλούτο –να καταλάβουν σπίτια για να τα κατοικήσουν σύμφωνα με τις ανάγκες κάθε οικογένειας, να κοινωνικοποιήσουν τα συσσωρευμένα αγαθά και να μάθουν το νόημα της ευημερίας, αφού είχαν γνωρίσει τόσο καλά τον λιμό· να διακηρύξουν το δικαίωμά τους στο σύνολο του πλούτου –καρπό της εργασίας των γενεών του παρελθόντος και του παρόντος– και μέσω αυτού να μάθουν να απολαμβάνουν εκείνες τις ανώτερες απολαύσεις της τέχνης και της επιστήμης που τόσο καιρό μονοπωλούσε η αστική τάξη.

Επιβεβαιώνοντας δε το δικαίωμά τους στην ευημερία, διακηρύσσουν κάτι ακόμη πό σημαντικό: το δικαίωμα να αποφασίζουν οι ίδιοι τι θα είναι αυτή η ευημερία, τι πρέπει να παραχθεί για να την διασφαλίσει και τι να πεταχτεί ως άχρηστο πλέον.

Το δικαίωμα στην ευημερία σημαίνει την δυνατότητα να ζούμε ως ανθρώπινα όντα και να μεγαλώνουμε τα παιδιά μας για να γίνουν ισότιμα μέλη μιάς κοινωνίας καλύτερης από την δική μας, ενώ το «δικαίωμα στην εργασία» δεν σημαίνει παρά το δικαίωμα να είσαι εσαεί ένας μισθωτός σκλάβος, ένας ειλωτας, τον οποίο θα

κυβερνούν και θα εκμεταλλεύονται οι αστοί του μέλλοντος. Το δικαίωμα στην ευημερία είναι η κοινωνική επανάσταση, το δικαίωμα στην εργασία δεν σημαίνει τίποτε άλλο από το βιομηχανικό κάτεργο.

Έχει φτάσει επιτέλους η στιγμή να επιβεβαιώσει ο εργάτης το δικαίωμά του στην κοινή κληρονομιά, παίρνοντάς την στην κατοχή του.

Κεφάλαιο 3

Ο ΑΝΑΡΧΟΚΟΜΜΟΥΝΙΣΜΟΣ

I

Η κοινωνία που θα καταργήσει την ατομική ιδιοκτησία, θα είναι αναγκασμένη, κατά την γνώμη μας, να οργανωθεί με βάση τον αναρχοκομμουνισμό. Η Αναρχία οδηγεί στον Κομμουνισμό και ο Κομμουνισμός στην Αναρχία –αφού, τόσο η πρώτη όσο και ο δεύτερος, δεν συνιστούν παρά εκφράσεις της κυρίαρχης τάσης στις σύγχρονες κοινωνίες: την αναζήτηση της ισότητας.

Υπήρξε κάποτε μια εποχή κατά την οποία μια αγροτική οικογένεια θεωρούσε το σιτάρι που καλλιεργούσε και τα ρούχα που ύφαινε στο αγρόκτημα, προϊόντα του ίδιου της του μόχθου. Όμως, ακόμη και τότε, αυτός ο τρόπος θεώρησης των πραγμάτων δεν ήταν απόλυτα ορθός. Υπήρχαν οι δρόμοι και οι γέφυρες που είχαν κατασκευασθεί από κοινού, τα έλη που είχαν αποξηρανθεί με συλλογική εργασία και οι κοινοτικοί βοσκότοποι που περιβάλλονταν από φράκτες τούς οποίους όλοι μαζί φρόντιζαν να διατηρούν σε καλή κατάσταση. Από μια βελτίωση των αργαλειών ή των βαφών των υφασμάτων κέρδιζαν όλοι: εκείνη την εποχή, μια αγροτική οικογένεια δεν μπορούσε να ζήσει παρά μόνο υποστηριζόμενη, για χίλιους-δύο λόγους, από το χωριό, την κοινότητα.

Σήμερα όμως, υπό την παρούσα κατάσταση της βιομηχανίας όπου όλα αλληλεξαρτώνται, όπου ο κάθε κλάδος της παραγωγής συνδέεται με όλους τους άλλους, η προσπάθεια να αποδοθεί μια ατομικιστική προέλευση στα προϊόντα, είναι εντελώς ανεδαφική. Η εισληκτική τελειότητα που έχει επιτύχει στις πολιτισμένες χώρες η κλωστούφαντουργία ή η μεταλλουργία, οφείλεται στην ταυτόχρονη ανάπτυξη χίλιων-δύο άλλων βιομηχανιών, μεγάλων και μικρών οφείλεται στην επέκταση του σιδηροδρομικού δικτύου, στην υπερπόντια ναυσιπλοΐα, στην επιδεξιότητα χιλιάδων εργατών, σε μια κάποια άνοδο του πολιτιστικού επιπέδου της εργατικής τάξης εν

γένει, στην εργασία, τέλος, που κάνουν οι άνθρωποι σε κάθε γωνιά του πλανήτη. Οι Ιταλοί που πέθαναν από χολέρα ενώ κατασκεύαζαν την Διώρυγα του Σουέζ, ή από αγκύλωση όταν έσκαβαν την Σήραγγα του Σαν-Γκοτάρ, και οι Αμερικανοί που θερίστηκαν από τις οβίδες στον πόλεμο για την κατάργηση της δουλείας, έχουν συμβάλει στην ανάπτυξη της βαμβακοβιομηχανίας στην Γαλλία και την Αγγλία όσο και τα κορίτσια που μαραιώνουν στα εργοστάσια του Μάντσεστερ και της Ρουέν, ή ο μηχανικός, ο οποίος (κατόπιν υποδείξεως ενός εργάτη) βελτιώνει με κάποιον τρόπο τους αργαλειούς.

Πώς, λοιπόν, θα υπολογίσουμε το μερίδιο που αναλογεί στον καθέναν από τον πλούτο, στην συσσώρευση του οποίου έχουν συμβάλει όλοι;

Εξετάζοντας την παραγωγή από αυτήν την γενική συνθετική άποψη, δεν μπορούμε να συμφωνήσουμε με τους κολλεκτιβιστές ότι η αμοιβή σύμφωνα με τις ώρες εργασίας που αφιερώνει ο καθένας στην παραγωγή του πλούτου είναι μια ιδανική ρύθμιση, ή έστω ένα βήμα προς την σωστή κατεύθυνση. Χωρίς να εξετάζουμε εδώ αν πράγματι η ανταλλακτική αξία των εμπορευμάτων υπολογίζεται στην σημερινή κοινωνία βάσει της αναγκαίας για την παραγωγή τους ποσότητας εργασίας (όπως υποστήριζαν ο Σμιθ¹ και ο Ρικάρντο,² των οποίων τα βήματα ακολούθησε ο Μαρξ), αρκεί να πούμε, εφ' όσον θα ασχοληθούμε ξανά με αυτό το θέμα αργότερα, ότι το κολλεκτιβιστικό ιδανικό μάς φαίνεται ανεδαφικό σε μια κοινωνία η οποία θεωρεί τα εργαλεία της εργασίας κοινή κληρονομιά. Στηριζόμενη σε αυτήν την αρχή, [μια τέτοια κοινωνία] θα ήταν αναγκασμένη να εγκαταλείψει πάραυτα κάθε μορφής μισθό.

Είμαστε πεπεισμένοι ότι ο αμβλυμένος ατομικισμός του κολλεκτιβιστικού συστήματος δεν θα μπορούσε ασφαλώς να συνυπάρξει με έναν κομμουνισμό μερικής κατοχής όλων επί των γαίων και επί των εργαλείων παραγωγής. Μια νέα μορφή ιδιοκτησίας απαιτεί μια νέα μορφή αμοιβής. Μια νέα μορφή παραγωγής δεν μπορεί να συνυπάρξει με την παλιά μορφή κατανάλωσης, όπως δεν μπορεί και να προσαρμοσθεί στις παλιές μορφές πολιτικής οργάνωσης.

Η μισθωτή εργασία γεννήθηκε από την ατομική ιδιοκτησία της γης και των εργαλείων της εργασίας από τους λίγους. Υπήρξε ο αναγκαίος όρος για την ανάπτυξη της καπιταλιστικής παραγωγής και θα χαθεί μαζί της, ακόμη κι αν κανείς προσπαθήσει να την μεταμφιέσει υπό την μορφή των «επιταγών εργασίας». Η κοινή κατοχή των εργαλείων της εργασίας θα οδηγήσει αναγκαστικά στην από κοινού απόλαυση των καρπών της κοινής εργασίας.

Επιπλέον, δεν πιστεύουμε ότι ο κομμουνισμός είναι απλώς επιθυμητός, αλλά ότι οι σημερινές κοινωνίες, που έχουν θεμελιωθεί στον ατομικισμό, είναι και οι ίδιες *αναγκασμένες να βαδίσουν αναπόδραστα προς τον κομμουνισμό.*

Κατά τους τρεις τελευταίους αιώνες, η ανάπτυξη του ατομικισμού εξηγείται κυρίως από τις προσπάθειες του ατόμου που επιθυμεί να προφυλαχθεί από την εξουσία του κεφαλαίου και του κράτους. Προς στιγμήν φαντάστηκε –και όσοι εξέφρασαν την σκέψη του αντ' αυτού διακήρυσσαν– ότι θα μπορούσε να απελευθερωθεί πλήρως από το κράτος και την κοινωνία. «Με τα λεφτά», έλεγε, «μπορώ να αγοράσω όλα όσα χρειάζομαι». Όμως το άτομο ακολουθούσε λανθασμένη πορεία, η δε σύγχρονη Ιστορία το διδάξε να αναγνωρίσει ότι, χωρίς την βοήθεια όλων, δεν μπορεί να κάνει τίποτα, έστω κι αν τα σεντούκια του ξεχειλίζουν από χρυσάφι.

Πράγματι, παράλληλα με αυτό το ρεύμα του ατομικισμού, σε ολόκληρη την σύγχρονη Ιστορία συναντάμε την τάση αφ' ενός να διατηρηθούν όλα όσα έχουν απομείνει από τον μερικό κομμουνισμό της αρχαιότητας και, αφ' ετέρου, να καθιερωθεί η κομμουνιστική αρχή στις πλείστες όσες εκδηλώσεις της σύγχρονης ζωής.

Μόλις οι κοινότητες του 10ου, του 11ου και του 12ου αιώνα κατόρθωσαν να χειραφετηθούν από τους θρησκευτικούς ή κοσμικούς κυρίους τους, αμέσως η κοινοτική εργασία και η κοινοτική κατανάλωσή τους γνώρισαν μεγάλη επέκταση. Η πόλη –και όχι οι ιδιώτες– ναύλωνε πλοία και έστελνε τις αποστολές της σε μακρινά μέρη για να κάνουν εμπόριο, τα κέρδη από το οποίο πήγαιναν στις τσέπες όλων κι όχι απλώς ορισμένων ατόμων. Επίσης, η πόλη εξα-

σφάλιζε προμήθειες για όλους τους κατοίκους της. Ίχνη αυτών των θεσμών διατηρήθηκαν μέχρι τον 19ο αιώνα, οι άνθρωποι δε διαφυλάσσουν ευλαβικά την ανάμνησή τους στους θρύλους τους.

Όλα αυτά δεν υπάρχουν πιά. Παρά ταύτα, η αγροτική κοινότητα παλεύει ακόμη για να διατηρήσει τα τελευταία ψήγματα αυτού του κομμουνισμού, και το κατορθώνει όταν η ρομφαία του κράτους δεν ανατρέπει αυτήν την ισορροπία.

Εν τω μεταξύ, νέες οργανώσεις που βασίζονται στην ίδια αρχή –*στον καθένα σύμφωνα με τις ανάγκες του*– ξεφυτρώνουν με χιλιάδες διαφορετικές μορφές –διότι χωρίς μια κάποια δόση κομμουνισμού δεν θα υπήρχαν οι σύγχρονες κοινωνίες. Παρά την στενά εγωϊστική στροφή που επέφερε στα πνεύματα η εμπορευματική παραγωγή, η κομμουνιστική τάση εμφανίζεται σε κάθε ευκαιρία, επηρεάζοντας τις σχέσεις μας παντοiotρόπως.

Οι γέφυρες, τις οποίες οι διαβάτες έπρεπε παλιότερα να πληρώνουν για να τις περάσουν, έχουν γίνει δημόσια μνημεία. Οι λιθόστρωτοι δρόμοι, για τους οποίους παλιότερα πλήρωνε κανείς σε συγκεκριμένα σημεία για να τους διαβεί, δεν υπάρχουν πλέον παρά μονάχα στην Ανατολή. Τα μουσεία, οι δημόσιες βιβλιοθήκες, τα δωρεάν σχολεία, τα δωρεάν γεύματα για τα παιδιά, τα πάρκα και οι ανοιχτοί σε όλους κήποι, οι λιθόστρωτοι και φωτισμένοι δρόμοι, ανοιχτοί για όλο τον κόσμο, το νερό με το οποίο υδροδοτείται κάθε σπίτι και για το οποίο η γενική τάση είναι να μην υπολογίζεται η καταναλισκόμενη ποσότητα –όλοι αυτοί οι θεσμοί έχουν θεμελιωθεί στην ακόλουθη αρχή: «Πάρε ό,τι χρειαζέσαι».

Τα τραμ και οι σιδηρόδρομοι έχουν ήδη καθιερώσει μηνιαίες ή ετήσιες κάρτες απεριόριστων διαδρομών, ενώ πρόσφατα ένα ολόκληρο έθνος, η Ουγγαρία, καθιέρωσε στους σιδηροδρόμους της το σύστημα της ζώνης, το οποίο επιτρέπει [στον κάτοχο του εισιτηρίου] να διανύσει 10 μέτρα ή 1.000 χιλιόμετρα με το ίδιο εισιτήριο. Αυτό δεν απέχει πολύ από την ενιαία τιμή, όπως αυτή ισχύει ήδη στα ταχυδρομεία. Σε όλες αυτές τις καινοτομίες και σε πάμπολλες άλλες, η τάση είναι να μην υπολογίζεται η κατανάλωση. Κάποιος

θέλει να ταξιδέψει 1.000 χιλιόμετρα, ενώ ένας άλλος μόνο τα μισά. Αυτό αφορά τις προσωπικές ανάγκες [του καθενός], και ουδείς λόγος συντρέχει να υποχρεώνεται ο πρώτος να πληρώσει δυό φορές περισσότερα από τον δεύτερο επειδή θέλει να διανύσει την διπλή απόσταση. Αυτά είναι φαινόμενα που εμφανίζονται ακόμη και στις ατομικιστικές κοινωνίες μας.

Εξάλλου υπάρχει μια τάση, όσο αδύναμη κι αν είναι ακόμη, να τίθενται οι ανάγκες του ατόμου υπεράνω της εκτίμησης των υπηρεσιών που αυτό έχει ήδη προσφέρει, ή θα προσφέρει κάποια μέρα στην κοινότητα. Αρχίζουμε να αντιλαμβανόμαστε την κοινωνία ως ένα σύνολο, κάθε μέρος του οποίου είναι τόσο στενά συνυφασμένο με τα άλλα, ώστε μια υπηρεσία που παρέχεται σε έναν είναι μια υπηρεσία που παρέχεται σε όλους.

Όταν επισκέπτεστε μια δημόσια βιβλιοθήκη –όχι την Εθνική Βιβλιοθήκη του Παρισιού, λόγου χάριν, αλλά, ας πούμε, εκείνη του Λονδίνου ή του Βερολίνου– ο βιβλιοθηκάριος δεν σας ρωτά ποιές υπηρεσίες έχετε προσφέρει στην κοινωνία πριν σας δώσει το βιβλίο ή τα 50 βιβλία που ζητάτε, ενώ σας βοηθά στην περίπτωση που δεν ξέρετε πώς να τα βρείτε στον κατάλογο. Μέσω της πανομοιότυπης κάρτας μέλους –συχνότατα δε προτιμά μια προσφορά εργασίας– η επιστημονική κοινότητα ανοίγει τα μουσεία, τους κήπους, την βιβλιοθήκη, τα εργαστήρια και τις ετήσιες συναντήσεις της σε κάθε μέλος της, είτε πρόκειται για έναν Δαρβίνο είτε για έναν απλό ερασιτέχνη.

Στην Αγία Πετρούπολη, αν θέλετε να τελειοποιήσετε μια εφεύρεση, πηγαίνετε σε ένα ειδικό εργαστήριο στο οποίο σας προσφέρουν χώρο, πάγκο εργασίας, τórνο, όλα τα απαραίτητα εργαλεία και όλα τα επιστημονικά όργανα, υπό την μόνη προϋπόθεση ότι ξέρετε πώς να τα χειρίζεστε.

Επιπλέον δε, σας επιτρέπουν να εργασθείτε εκεί όσο χρόνο θέλετε. Τα εργαλεία είναι στην διάθεσή σας: μπορείτε να κάνετε τους φίλους να ενδιαφερθούν για την ιδέα σας, να συνεργασθείτε με άλλους συντρόφους διαφόρων ειδικοτήτων αν δεν προτιμάτε να

εργάζεσθε μόνος, να δημιουργήσετε μια υπτάμενη μηχανή ή να μην εφεύρετε τίποτε—είναι δική σας υπόθεση. Μια ιδέα σας συναρπάζει—κι αυτό είναι αρκετό.

Ακόμη, οι ναύτες μιάς ναυαγοσωστικής λέμβου δεν ζητούν τις ταυτότητες των ναυτικών ενός πλοίου που βυθίζεται. Το πλευρίζουν με την βάρκα τους, ρισκάροντας την ζωή τους μέσα στα μανιασμένα κύματα, και ενίοτε χάνονται για να σώσουν ανθρώπους που ούτε καν γνωρίζουν. Και γιατί θα 'πρεπε να τους γνωρίζουν; «Είναι ανθρώπινα πλάσματα και χρειάζονται τις υπηρεσίες μας. Αυτό αρκεί, το δικαίωμά τους είναι κατοχυρωμένο. Ας τους σώσουμε!»

Αυτή είναι η τάση—μια κατ' εξοχήν κομμουνιστική τάση που κάνει αισθητή την παρουσία της, με κάθε δυνατή μορφή, στην ίδια την καρδιά των κοινωνιών μας που κηρύσσουν τον ατομικισμό.

Ας υποθέσουμε ότι μία από τις μεγάλες πόλεις μας, τόσο εγωϊστική υπό κανονικές συνθήκες, πλήττεται αύριο από μια καταστροφή, παραδείγματος χάριν, μια πολιορκία. Αυτή η ίδια εγωϊστική πόλη θα αποφάσιζε ότι οι πρώτες ανάγκες που πρέπει να ικανοποιηθούν είναι εκείνες των παιδιών και των ηλικιωμένων—χωρίς να ρωτήσει ποιές υπηρεσίες έχουν προσφέρει ή θα προσφέρουν στην κοινωνία, θα πρέπει πρώτα απ' όλα να τους προσφέρει τροφή, ύστερα να φροντίσει τους πολεμιστές, ανεξαρτήτως του θάρρους ή της ευφυΐας που έχει επιδείξει ο καθένας, ενώ χιλιάδες άνδρες και γυναίκες θα συναγωνίζονταν σε αυταπάρηση προκειμένου να φροντίσουν τους τραυματίες.

Αυτή η τάση υπάρχει, γίνεται δε αισθητή μόλις ικανοποιηθούν οι επιτακτικότερες ανάγκες καθενός, αναλόγως του πόσο αυξάνει η παραγωγική δύναμη της ανθρωπότητας. Ακόμη όμως πίο αισθητή γίνεται κάθε φορά που μια μεγάλη ιδέα έρχεται να εκτοπίσει τις ταπεινές έγνοιες της καθημερινής μας ζωής.

Πώς μπορούμε λοιπόν να αμφιβάλουμε ότι, όταν τα εργαλεία παραγωγής θα ανήκουν σε όλους, ή όταν όλοι θα τα φροντίζουν από κοινού, και όταν η εργασία, έχοντας ανακτήσει αυτήν την φορά την θέση που της αξίζει μέσα στην κοινωνία, θα παράγει πολύ περισσό-

τερα από όσα είναι αναγκαία για όλους –πώς μπορούμε να αμφιβάλλουμε ότι αυτή η (ήδη τόσο ισχυρή) τάση θα διευρύνει την σφαίρα δράσης της μέχρις ότου γίνει η ίδια η αρχή της κοινωνικής ζωής;

Σύμφωνα με αυτές τις ενδείξεις και εξετάζοντας, επιπλέον, την πρακτική πλευρά της απαλλοτριώσης, για την οποία θα μιλήσουμε στα επόμενα κεφάλαια, πιστεύουμε ότι όταν η επανάσταση θα έχει καταστρέψει την δύναμη που στηρίζει το σημερινό σύστημα, η πρώτη μας υποχρέωση θα είναι η άμεση υλοποίηση του κομμουνισμού.

Όμως, ο δικός μας κομμουνισμός δεν είναι ούτε εκείνος των φαλασστηριών, ούτε εκείνος των Γερμανών εξουσιαστικών θεωρητικών. Είναι ο αναρχοκομμουνισμός, ο κομμουνισμός χωρίς κυβέρνηση –εκείνος των ελεύθερων ανθρώπων. Είναι η σύνθεση των δύο στόχων για τους οποίους ανέκαθεν πάλευε η ανθρωπότητα: της οικονομικής ελευθερίας και της πολιτικής ελευθερίας.

II

Υιοθετώντας την αναρχία ως ιδανικό πολιτικής οργάνωσης, δεν σημαίνει τίποτα περισσότερο από το να εκφράζουμε μια ακόμη έκδηλη τάση της ανθρωπότητας. Όποτε η πορεία της ανάπτυξης των ευρωπαϊκών κοινωνιών το επέτρεψε, αυτές αποτινάξαν τον ζυγό της εξουσίας αντικαθιστώντας την με ένα σύστημα που βασιζόταν στις αρχές της ατομικής ελευθερίας. Παρατηρούμε δε στην Ιστορία, ότι οι περίοδοι κατά την διάρκεια των οποίων οι κυβερνήσεις ανατράπηκαν, ως συνέπεια μερικών ή γενικών εξεγέρσεων, ήταν περίοδοι ραγδαίας προόδου τόσο στο οικονομικό όσο και στο πνευματικό πεδίο.

Το ίδιο συνέβη μετά την χειραφέτηση των κοινοτήτων, των οποίων τα μνημεία –καρπός της ελεύθερης εργασίας των ελεύθερων ενώσεων– έκτοτε δεν έχουν ξεπεραστεί ποτέ. Το ίδιο συνέβη μετά τους μεγάλους αγροτικούς ξεσηκωμούς που γέννησαν την Μεταρρύθμιση και έθεσαν σε κίνδυνο τον παπισμό. Το ίδιο και με

την, προς στιγμήν, ελεύθερη κοινωνία, την οποία δημιούργησαν στην αντίθετη όχθη του Ατλαντικού οι δυσαρεστημένοι που είχαν πάει εκεί από την Γηραιά Ευρώπη.

Αν δε παρατηρήσουμε την σημερινή ανάπτυξη των πολιτισμένων εθνών, θα δούμε, ασφαλώς, ένα κίνημα το οποίο κατηγορείται ολοένα και περισσότερο ότι περιορίζει την σφαίρα δράσης της κυβέρνησης, ενώ επιτρέπει όλο και μεγαλύτερη ελευθερία στο άτομο. Πρόκειται για σύγχρονη εξέλιξη, η οποία παρεμποδίζεται, είναι αλήθεια, από τα μπάτζα των παλιών θεσμών και των προλήψεων του παρελθόντος: όπως κάθε εξέλιξη, περιμένει απλώς την επανάσταση για να υπερπηδήσει τα παλιά εμπόδια που της φράζουν τον δρόμο, για να εκτυλιχθεί ελεύθερα μέσα στην αναγεννημένη κοινωνία.

Αφού μάταια πάσχισε επί τόσο καιρό να επιλύσει το άλυτο πρόβλημα –αυτό του σχηματισμού μιάς κυβέρνησης «η οποία να μπορεί να πειθαναγκάσει το άτομο σε υπακοή, χωρίς ταυτόχρονα η ίδια να πάψει να υπακούει στην κοινωνία»– η ανθρωπότητα προσπαθεί να απαλλαγεί από κάθε είδους κυβέρνηση και να ικανοποιήσει την ανάγκη της για οργάνωση μέσω ελεύθερων συμφωνιών μεταξύ ατόμων και ομάδων που επιδιώκουν τον ίδιο σκοπό. Η ανεξαρτησία κάθε μικρής τοπικής μονάδας καθίσταται επιτακτική ανάγκη: η αμοιβαία συμφωνία αντικαθιστά τον νόμο και, πέρα από σύνορα, ρυθμίζει τα ατομικά συμφέροντα εν όψει ενός κοινού σκοπού.

Κάθε τι που παλαιότερα θεωρείτο ως μια λειτουργία της κυβέρνησης, σήμερα αμφισβητείται: [οι υποθέσεις] διευθετούνται ευκολότερα και καλύτερα χωρίς την παρέμβασή της. Μελετώντας δε την πρόοδο που έχει πραγματοποιηθεί προς αυτήν την κατεύθυνση, οδηγούμαστε στο συμπέρασμα ότι η ανθρωπότητα τείνει να μηδενίσει την δράση των κυβερνήσεων, δηλαδή να καταργήσει το κράτος, αυτήν την προσωποποίηση της αδικίας, της καταπίεσης και του μονοπωλίου. Μπορούμε ήδη να διακρίνουμε έναν κόσμο στον οποίο το άτομο, παύοντας πλέον να είναι δέσμιος των νόμων, δεν θα έχει παρά μόνον κοινωνικές συνήθειες –αποτέλεσμα της ανάγκης που ο καθένας από εμάς αισθάνεται: να επιδιώξει την υποστήριξη,

την συνεργασία, την συμπάθεια των γειτόνων του.

Ασφαλώς η ιδέα μιάς κοινωνίας χωρίς κράτος θα γεννήσει τουλάχιστον τόσες αντιρρήσεις όσες και η πολιτική οικονομία μιάς κοινωνίας χωρίς ιδιωτικό κεφάλαιο. Όλοι μας έχουμε ανατραφεί με προλήψεις, όσον αφορά την προνοιακή λειτουργία του κράτους. Όλη η εκπαίδευσή μας, από την διδασκαλία της ρωμαϊκής παράδοσης μέχρι τον Βυζαντινό Κώδικα που μελετήσαμε υπό το όνομα Ρωμαϊκό Δίκαιο, και οι διάφορες επιστήμες που διδάσκονται στα πανεπιστήμιά μας, μας κάνουν να πιστεύουμε στην κυβέρνηση και στις αρετές του Κράτους-Θεία Πρόνοια.

Ολόκληρα φιλοσοφικά συστήματα έχουν αναπτυχθεί και διδαχθεί για να συντηρηθεί αυτή η πρόληψη. Νομικές θεωρίες έχουν δημιουργηθεί για να εξυπηρετήσουν τον ίδιο σκοπό. Ολόκληρη η πολιτική βασίζεται σε αυτήν την αρχή, ενώ ο κάθε πολιτικός, ασχέτως του τι πιστεύει, επαναλαμβάνει μονότονα στον λαό: «Δώστε μου την δύναμη. Θέλω και μπορώ να σας απαλλάξω από τα δεινά που σας ταλαιπωρούν!».

Από την ώρα που γεννιόμαστε μέχρι την ώρα που πεθαίνουμε, όλες μας οι ενέργειες κατευθύνονται από αυτήν την αρχή. Όποιο βιβλίο κοινωνιολογίας ή νομολογίας κι αν ανοίξετε, θα βρείτε πάντα την κυβέρνηση, την οργάνωσή της και τις πράξεις της να καταλαμβάνουν τόσο πολύ χώρο, ώστε καταλήγουμε να πιστεύουμε ότι δεν υπάρχει τίποτ' άλλο πέρα από την κυβέρνηση και τους πολιτικούς.

Το ίδιο τροπάρι επαναλαμβάνει σε όλους τους τόνους ο Τύπος. Στήλες ολόκληρες αφιερώνονται στις κοινοβουλευτικές αντιπαραθέσεις και στις ίντριγκες των πολιτικών, ενώ είναι ζήτημα αν η απέραντη καθημερινή ζωή ενός έθνους εμφανίζεται σε κάποια μονόστηλα που πραγματεύονται ένα οικονομικό θέμα, επ' ευκαιρία ενός νόμου, ή τα διάφορα συμβάντα, από τον εκπρόσωπο Τύπου της αστυνομίας. Διαβάζοντας δε τις εφημερίδες, καθόλου το μυαλό σας δεν πηγαίνει στον ανυπολόγιστο αριθμό ανθρώπων—στην ανθρωπότητα ολόκληρη, θα λέγαμε— που μεγαλώνουν και πεθαίνουν, που γνωρίζουν τον πόνο, που εργάζονται και καταναλώνουν, που σκέ-

πτονται και δημιουργούν, αλλά μόνο ίσως σε κάποιες ενοχλητικές προσωπικότητες, που έχουν τόσο πολύ μεγαλοποιηθεί ώστε να καλύπτουν την ανθρωπότητα με την σκιά τους, η οποία μεγαλώνει από την άγνοιά μας.

Κι όμως, μόλις περνάμε από τα έντυπα στην ίδια την ζωή, μόλις ρίχνουμε μια ματιά στην κοινωνία, μένουμε κατάπληκτοι από τον απειροελάχιστο ρόλο που παίζει η κυβέρνηση. Ο Μπαλζάκ³ είχε ήδη παρατηρήσει ότι εκατομμύρια αγρότες περνούν όλη τους την ζωή χωρίς να γνωρίζουν τίποτα για το κράτος, πλην των βαρύτατων φόρων που είναι υποχρεωμένοι να του πληρώνουν. Καθημερινά γίνονται εκατομμύρια συναλλαγές χωρίς την παρέμβαση της κυβέρνησης, ενώ οι μεγαλύτερες από αυτές –εκείνες του εμπορίου και του Χρηματιστηρίου– πραγματοποιούνται με τέτοιον τρόπο, ώστε να μην χρειάζεται η προσφυγή στην κυβέρνηση, εάν ένα εκ των συμβαλλομένων μερών έχει την πρόθεση να μην τηρήσει τον λόγο του. Αν μιλήσετε με έναν άνθρωπο που ξέρει από εμπόριο, θα σας πει ότι οι συναλλαγές που γίνονται καθημερινά μεταξύ των εμπόρων θα ήταν απολύτως αδύνατες αν δεν βασιζόνταν στην αμοιβαία εμπιστοσύνη. Η συνήθεια να τηρεί κάποιος τον λόγο του και η επιθυμία να μην απωλέσει την φερεγγυότητά του, αρκεί με το παραπάνω για να διατηρήσει αυτήν την σχετική εντιμότητα –την εμπορική εντιμότητα. Ακόμη κι αυτός που δεν αισθάνεται την παραμικρή τύψη όταν δηλητηριάζει τους πελάτες του με μολυσμένα φάρμακα, καλυμμένα με φανταχτερές ετικέτες, θεωρεί ζήτημα τιμής να τηρεί τον λόγο του. Όμως, αν αυτή η σχετική ηθική μπόρεσε να αναπτυχθεί υπό τις σημερινές συνθήκες, στις οποίες ο πλουτισμός είναι το μόνο κίνητρο και ο μόνος σκοπός, μπορούμε άραγε να αμφιβάλουμε ότι θα γνωρίσει ραγδαία πρόοδο όταν η ιδιοποίηση των καρπών της εργασίας των άλλων δεν θα αποτελεί πλέον το θεμέλιο της κοινωνίας;

Ένα ακόμη εντυπωσιακό γεγονός που χαρακτηρίζει κυρίως την γενιά μας, συνηγορεί ακόμη περισσότερο υπέρ των ιδεών μας. Είναι η συνεχής επέκταση του επιχειρηματικού τομέα λόγω της ιδιωτικής

πρωτοβουλίας και η εκπληκτική ανάπτυξη κάθε λογής ελεύθερων ομάδων. Περί αυτού θα μιλήσουμε εκτενέστερα στο κεφάλαιο που είναι αφιερωμένο στην *Ελεύθερη Συμφωνία*. Εδώ αρκεί να αναφέρουμε ότι αυτά τα γεγονότα είναι τόσα πολλά και τόσο συνηθισμένα, ώστε αποτελούν την ουσία του δεύτερου μισού του [19ου] αιώνα, ακόμη κι όταν οι συγγραφείς σοσιαλιστικών και πολιτικών έργων τα παραγνωρίζουν, προτιμώντας πάντα να μας μιλούν περί των λειτουργιών της κυβέρνησης. Αυτές οι ελεύθερες και απείρως διαφοροποιημένες οργανώσεις είναι ένα εντελώς φυσικό προϊόν. Επεκτείνονται εκπληκτικά γρήγορα και συνενώνονται με μεγάλη ευκολία: είναι ένα αναπόφευκτο αποτέλεσμα τής συνεχούς αύξησης των αναγκών του πολιτισμένου ανθρώπου και, τελικώς, αντικαθιστούν τόσο επωφελώς την κυβερνητική παρέμβαση, ώστε οφείλουμε να αναγνωρίσουμε σε αυτές έναν παράγοντα αύξουσας σπουδαιότητας στην ζωή των κοινωνιών.

Αν δεν έχουν εξαπλωθεί ακόμη στο σύνολο των εκδηλώσεων της ζωής, αυτό οφείλεται στο ότι συναντούν ένα ανυπέρβλητο εμπόδιο στην ένδεια του εργαζόμενου, στις κάστες της σημερινής κοινωνίας, στην ατομική ιδιοποίηση του κεφαλαίου και στο κράτος. Καταργήστε αυτά τα εμπόδια και θα τις δείτε να καλύπτουν το τεράστιο πεδίο της δραστηριότητας των πολιτισμένων ανθρώπων.

Η ιστορία των τελευταίων 50 χρόνων προσφέρει μια ζωντανή απόδειξη της ανικανότητας της αντιπροσωπευτικής κυβέρνησης να ασκήσει τις λειτουργίες που θελήσαμε να της αναθέσουμε. Στο μέλλον, ο 19ος αιώνας θα αναφέρεται ως η εποχή της αποτυχίας του κοινοβουλευτισμού.

Όμως αυτή η ανικανότητα γίνεται κατάφωρη σε όλους, τα ελαττώματα του κοινοβουλευτισμού και τα εγγενή μειονεκτήματα της αντιπροσωπευτικής αρχής είναι τόσο εξόφθαλμα, ώστε οι ελάχιστοι φιλόσοφοι που της έχουν ασκήσει κριτική (ο Τζ.-Σ. Μιλ⁴ και ο Λέβερντετς⁵), δεν έκαναν τίποτε άλλο από το να εκφράσουν την λαϊκή δυσαρέσκεια. Πράγματι, εύκολα αντιλαμβάνεται κανείς ότι είναι παράλογο να διορίζουμε κάποιους ανθρώπους και να τους λέμε:

«Φτιάξτε νόμους για όλες τις εκδηλώσεις της ζωής μας, ακόμα κι αν κανείς από σας δεν γνωρίζει κάτι γι' αυτές!». Αρχίζουμε να αντιλαμβανόμαστε ότι κυβέρνηση πλειοψηφίας σημαίνει παράδοση όλων των υποθέσεων της χώρας σε εκείνους που συγκροτούν τις πλειοψηφίες, δηλαδή στους «μετριοπαθείς»,⁶ στην Βουλή και στις εκλογικές επιτροπές, σε εκείνους, κοντολογίς, που δεν έχουν δική τους γνώμη. Η ανθρωπότητα αναζητά και ήδη βρίσκει νέες διεξόδους.

Η Διεθνής Ταχυδρομική Ένωση, οι ενώσεις σιδηροδρομικών και οι επιστημονικές εταιρείες μάς δίνουν παραδείγματα λύσεων που βρέθηκαν μέσω της ελεύθερης συμφωνίας, στην θέση και αντί του νόμου.

Σήμερα, όταν ομάδες διασκορπισμένες παντού στον κόσμο θέλουν να οργανωθούν για να πετύχουν κάποιο σκοπό, δεν ορίζουν πλέον ένα διεθνές κοινοβούλιο αντιπροσώπων *καλών για όλες τις δουλειές*, στους οποίους λένε: «Ψηφίστε για μας νόμους, θα υπακούσουμε». Όταν δεν μπορούν να συναντηθούν διά ζώσης ή να αλληλογραφήσουν, στέλνουν αντιπροσώπους που γνωρίζουν το συγκεκριμένο υπό διαπραγμάτευση θέμα, λέγοντάς τους: «Προσπαθήστε να έρθετε σε συμφωνία επί του τάδε θέματος και κατόπιν γυρίστε πίσω, όχι με έναν νόμο στην τσέπη, αλλά με μια πρόταση συμφωνίας την οποία εμείς είτε θα δεχτούμε είτε θα απορρίψουμε».

Έτσι ακριβώς ενεργούν οι μεγάλες βιομηχανικές εταιρείες, οι επιστημονικές εταιρείες και οι κάθε είδους ενώσεις, οι οποίες ήδη κατακλύζουν την Ευρώπη και τις Ηνωμένες Πολιτείες. Κι έτσι οφείλει να ενεργεί μια απελευθερωμένη κοινωνία. Για να πραγματοποιηθεί η απαλλοτρίωση, η κοινωνία είναι απολύτως αδύνατον να οργανωθεί επί της αρχής της κοινοβουλευτικής αντιπροσώπευσης. Μια κοινωνία θεμελιωμένη στην δουλειά ταιριάζει με την απόλυτη μοναρχία: μια κοινωνία θεμελιωμένη στο σύστημα της μισθωτής εργασίας και στην εκμετάλλευση των μαζών από τους καπιταλιστές, ταιριάζει με τον κοινοβουλευτισμό.

Όμως, μια ελεύθερη κοινωνία που ανακτά την κατοχή της

κοινής κληρονομιάς, πρέπει να αναζητήσει στην ελεύθερη ομάδα και στην ελεύθερη ομοσπονδία ομάδων μια νέα οργάνωση που θα εναρμονίζεται με την νέα οικονομική φάση της Ιστορίας.

Σε κάθε οικονομική φάση αντιστοιχεί μια πολιτική φάση, θα ήταν δε αδύνατον να θγει η [ατομική] ιδιοκτησία χωρίς συγχρόνως να έχει βρεθεί και ένας νέος τρόπος πολιτικής ζωής.

Κεφάλαιο 4

Η ΑΠΑΛΛΟΤΡΙΩΣΗ

I

Λέγεται ότι ο Ρότσιλντ, το 1848, όταν είδε την περιουσία του να απειλείται από την Επανάσταση, μηχανεύτηκε το εξής τέχνασμα: «Είμαι έτοιμος να παραδεχτώ», είπε, «ότι απέκτησα την περιουσία μου εις βάρος άλλων. Ωστόσο, αν αύριο αυτή μοιραζόταν μεταξύ τόσων εκατομμυρίων Ευρωπαίων, ο καθένας θα 'παρνε ένα εκιού.' Ωραία, λουπόν! Δεσμεύομαι να επιστρέψω στον καθένα το ένα εκιού του, αν μου το ζητήσει».

Αφού φρόντισε να γνωστοποιηθεί παντού [η υπόσχεσή του], ο εκατομμυριούχος μας έκανε ήσυχα τον περίπατό του στους δρόμους της Φρανκφούρτης. Κάποια στιγμή, τρεις-τέσσερεις διαβάτες τού ζήτησαν το εκιού τους, το οποίο και τους κατέβαλε με ένα σαρδόνιο χαμόγελο –το κόλπο του είχε πετύχει και η οικογένεια του εκατομμυριούχου κατέχει ακόμη τους θησαυρούς της.

Με τον ίδιο περίπου τρόπο σκέπτονται οι δαιμόνιες κεφαλές της αστικής τάξης όταν μας λένε: «Α, απαλλοτριώση! Ξέρουμε τι σημαίνει! Παίρνετε όλα τα πανκφόρια, τα στοιβάζετε και μετά ο καθένας πάει και παίρνει ένα, ελεύθερος να παλέψει για το καλύτερο». Όμως αυτά είναι γελοιότητες. Αυτό που πρέπει να κάνουμε δεν είναι να στοιβάξουμε τα πανκφόρια και μετά να τα μοιράσουμε –αν κι εκείνοι που τουρτουρίζουν από το κρύο δεν θα είχαν και πολλές αντιρρήσεις γι' αυτό. Ούτε θέλουμε να μοιράσουμε τα εκιού του Ρότσιλντ. Αυτό που θέλουμε είναι να οργανωθούμε έτσι ώστε κάθε ανθρώπινο πλάσμα που έρχεται στον κόσμο να είναι σίγουρο, πρώτα απ' όλα, ότι θα μάθει μια παραγωγική τέχνη και ότι θα βελτιώνεται συνεχώς, μετά δε από αυτό ότι θα μπορεί να κάνει μια εργασία χωρίς να ζητά την άδεια του ιδιοκτήτη ή του αφεντικού, και χωρίς να δίνει στους μονοπωλητές της γης και των μηχανών την μερίδα του λέοντος των όσων παράγει. Όσον αφορά τα κάθε είδους

πλούτη που κατέχουν οι Ρότσιλντ ή οι Βάντερμπιλτ, θα μας χρησιμεύσουν για να οργανώσουμε καλύτερα την από κοινού παραγωγή μας.

Την ημέρα που ο ακτήμονας θα μπορεί να καλλιεργεί την γη χωρίς να δίνει το ήμισυ της παραγωγής του, την ημέρα που οι μηχανές, οι οποίες είναι απαραίτητες για να προετοιμαστεί το έδαφος για πλούσιες σοδειές, θα είναι στην ελεύθερη διάθεση των καλλιεργητών, την ημέρα που ο εργάτης στο εργοστάσιο θα παράγει για την κοινότητα και όχι για τον μονοπωλητή –οι εργάτες δεν θα είναι πλέον μηδενικά και δεν θα υπάρχουν πλέον Ρότσιλντ ή άλλοι εκμεταλλευτές. Κανείς δεν θα είναι αναγκασμένος να πουλά την εργατική του δύναμη έναντι ενός μισθού που δεν αντιπροσωπεύει παρά μόνο ένα μικρό τμήμα εκείνου που παράγει.

«Έως εδώ, όλα καλά», θα μας πουν, «θα μας έρθουν όμως Ρότσιλντ από το εξωτερικό. Πώς θα μπορέσετε να εμποδίσετε κάποιον που μάζεψε εκατομμύρια στην Κίνα να έρθει να εγκατασταθεί στην χώρα μας; [Πώς θα μπορέσετε να εμποδίσετε κάποιον] να περιστοιχίζεται από λακέδες και μισθωτούς εργάτες, να τους εκμεταλλεύεται και να πλουτίζει εις βάρος τους; Δεν μπορείτε να κάνετε μια επανάσταση σε όλο τον κόσμο ταυτοχρόνως. Θα εγκαταστήσετε λουπόν τελωνεία στα σύνορά σας για να ψάχνετε όσους εισέρχονται στην χώρα και να κατάσχετε το χρυσάφι που μεταφέρουν; Τι ωραίο θέαμα θα ήταν να βλέπεις αναρχικούς χωροφύλακες να πυροβολούν ταξιδιώτες!».

Λουπόν, στην βάση αυτού του επιχειρήματος υπάρχει ένα μείζον σφάλμα. Αυτοί που το διατυπώνουν ποτέ δεν έχουν αναρωτηθεί από πού προέρχονται οι περιουσίες των πλουσίων. Ωστόσο, λιγάκι αν σκέπτονταν, θα αρκούσε για να καταλάβουν ότι αυτές οι περιουσίες προέρχονται από την εξθλίωση των φτωχών. Όταν δεν θα υπάρχουν πλέον εξθλιωμένοι, δεν θα υπάρχουν και πλούσιοι για να τους εκμεταλλεύονται.

Ας ρίξουμε μια σύντομη ματιά στον Μεσαίωνα, όταν άρχισαν να γεννιούνται οι μεγάλες περιουσίες,

Ένας φεουδάρχης καταλαμβάνει μια γόνιμη κοιλάδα. Όσο όμως αυτή η κοιλάδα δεν κατοικείται, ο φεουδάρχης μας δεν είναι πλούσιος. Η γη του δεν του αποφέρει τίποτε ...είναι το ίδιο σαν να έχει μια ιδιοκτησία στο φεγγάρι! Τι θα κάνει ο φεουδάρχης μας για να πλουτίσει; Θα ψάξει να βρει [φτωχούς] αγρότες!

Αν όμως κάθε αγρότης είχε ένα κομμάτι γης, χωρίς να πληρώνει ενοίκιο και φόρους, αν επιπλέον διέθετε τα εργαλεία και τα αναγκαία για τις αγροτικές εργασίες ζώα, ποιός θα πήγαινε να οργώσει τα χωράφια του φεουδάρχη; Ο καθένας θα φρόντιζε τα δικά του. Ωστόσο υπάρχουν χιλιάδες εξθλιωμένοι που έχουν καταστραφεί από τους πολέμους, την ξηρασία ή τον λοιμό. Δεν έχουν ούτε άλογο, ούτε άροτρο. (Ο σίδηρος ήταν πολύ ακριβός τον Μεσαίωνα, κι ακόμη ακριβότερο ένα υποζύγιο.)

Όλοι οι εξθλιωμένοι αναζητούν καλύτερες συνθήκες. Κάποια μέρα βλέπουν στον δρόμο που συνορεύει με τα κτήματα του φεουδάρχη μας μια πινακίδα, που υποδεικνύει με ορισμένα κατανοητά σε αυτούς σημάδια ότι στον εργάτη που είναι πρόθυμος να εγκατασταθεί σ' αυτήν την γη θα δοθούν, εκτός από την γη, τα εργαλεία και τα υλικά για να χτίσει μια καλύβα και για να σπείρει το χωράφι του, χωρίς να πληρώνει ενοίκιο για κάποιον συγκεκριμένο αριθμό ετών. Τον αριθμό των ετών δείχνουν οι πολλοί σταυροί πάνω στην πινακίδα, των οποίων ο αγρότης καταλαβαίνει το νόημα.

Έτσι, οι εξθλιωμένοι εγκαθίστανται στα εδάφη του φεουδάρχη. Ανοίγουν δρόμους, αποξηραίνουν έλη, δημιουργούν χωριά. Σε 9 χρόνια, ο φεουδάρχης αρχίζει να τους χαρατσώνει, ενώ 5 χρόνια αργότερα αυξάνει το ενοίκιο το οποίο, εν συνεχεία, διπλασιάζει. Ο αγρότης αποδέχεται αυτές τις νέες συνθήκες διότι δεν μπορεί να βρει αλλού καλύτερες. Σιγά-σιγά δε, με την βοήθεια των νόμων που έχουν φτιάξει τα αφεντικά, η φτώχεια του αγρότη γίνεται η πηγή του πλούτου του γαιοκτήμονα, και όχι μόνον αυτού, αλλά και ενός ολόκληρου πλήθους τοκογλόφων που ορμούν στα χωριά και πολλαπλασιάζονται στο μέτρο που αυξάνεται η εξθλίωση των αγροτών.

Αυτά συνέβησαν τον Μεσαίωνα. Ωστόσο και σήμερα δεν εξα-

κολουθεί να συμβαίνει το ίδιο; Αν υπήρχαν ελεύθερες εκτάσεις τις οποίες ο αγρότης θα μπορούσε να καλλιεργήσει, αν το επιθυμούσε, θα πλήρωνε 1.000 φράγκα το εκτάριο σε κάποιον υποκόμη για να δεχτεί να του πουλήσει ένα κομματάκι; Θα πλήρωνε ένα επαχθές ενοίκιο που θα του στοιχίζε το 1/3 της παραγωγής του; Θα γινόταν κολίγος για να δίνει την μισή σοδειά του στον γαιοκτήμονα;

Όμως, είναι γυμνός. Έτσι θα δεχτεί οποιουσδήποτε όρους μόνο και μόνο για να μπορέσει να ζήσει καλλιεργώντας την γη, πλουτίζοντας με αυτόν τον τρόπο τον γαιοκτήμονα.

Έτσι, τον 19ο αιώνα, όπως ακριβώς και τον Μεσαίωνα, η φτώχεια του αγρότη γίνεται η πηγή του πλούτου του γαιοκτήμονα.

II

Ο γαιοκτήμονας πλουτίζει από την εξθλίωση των αγροτών –το ίδιο ισχύει και για τον καπιταλιστή. Πάρτε για παράδειγμα έναν αστό, ο οποίος, με τον έναν ή τον άλλον τρόπο, βρίσκεται να κατέχει μια περιουσία 500.000 φράγκων. Θα μπορούσε ασφαλώς να ξοδέψει τα χρήματά του με ρυθμό 50.000 φρ. ετησίως –ελάχιστα εν συγκρίσει με αυτήν την άσκοπη, παράλογη πολυτέλεια που βλέπουμε στις μέρες μας. Όμως, τότε, θα έμενε απένταρος μετά από 10 χρόνια. Έτσι, όντας «πρακτικός άνθρωπος», προτιμά να διατηρήσει ακέραιη την περιουσία του, κερδίζοντας μάλιστα και ένα ωραιότατο ετήσιο μικρό εισόδημα.

Αυτό είναι πολύ εύκολο στην κοινωνία μας για τον απλούστατο λόγο ότι οι πόλεις και τα χωριά μας βρίθουν εργατών οι οποίοι δεν διαθέτουν ούτε τα αναγκαία για να ζήσουν έναν μήνα, ή έστω ένα δεκαπενθήμερο. Έτσι ο αστός μας ανοίγει ένα εργοστάσιο: οι τραπεζίτες σπεύδουν να του δανείσουν άλλα 500.000 φρ., ιδίως αν φημίζεται για την «επιχειρηματική του ικανότητα». Με αυτό το εκατομμύριο μπορεί να προσλάβει 500 εργάτες. Αν οι άνδρες και οι γυναίκες τής υπαίθρου είχαν εξασφαλισμένο το καθημερινό τους ψωμί, ποιός θα δούλευε για τον αστό μας; Κανείς δεν θα δεχόταν να δουλέψει για 3 φρ. ημερησίως, αν μπορεί να πουλήσει στην αγορά

τα προϊόντα [που παράγει σε μια μέρα] 5 ή ακόμη και 10 φράγκα.

Δυστυχώς –το γνωρίζουμε πολύ καλά– οι φτωχές συνουκίες των πόλεων και τα γειτονικά χωριά είναι γεμάτα από ανθρώπους των οποίων τα παιδιά χοροπηδούν πεινασμένα μπροστά στα άδεια τραπέζια. Έτσι, πριν καλά-καλά χτιστεί το εργοστάσιο, οι εργάτες σπείνουν να προσφέρουν την εργατική τους δύναμη. Εκεί όπου χρειάζονται 100, έχουν έρθει 1.000 άνθρωποι. Μόλις δε το εργοστάσιο αρχίσει να λειτουργεί, το αφεντικό –αν δεν είναι τελείως ηλίθιο– θα τσεπώσει καθαρά 1.000 φρ. ετησίως από κάθε εργάτη που απασχολεί.

Το αφεντικό μας είναι λουπόν σε θέση να εξασφαλίσει ένα ωραιότατο εισόδημα. Αν δε επιλέξει έναν επικερδή βιομηχανικό κλάδο και αν είναι ικανός, σιγά-σιγά θα επεκτείνει το εργοστάσιό του και θα αυξήσει το εισόδημά του, δυπλασιάζοντας τον αριθμό των ανθρώπων που εκμεταλλεύεται.

Έτσι γίνεται μια σημαίνουσα προσωπικότητα στην χώρα του. Είναι σε θέση να προσφέρει γεύματα σε άλλες προσωπικότητες: στους τοπικούς άρχοντες, στον κύριο βουλευτή. Μπορεί να «παντρέψει» την περιουσία του με μιάν άλλη περιουσία, ενώ σύντομα μπορεί να εξασφαλίσει προνομιακές θέσεις εργασίας στα παιδιά του, ή να εξασφαλίσει εκχωρήσεις από την κυβέρνηση, παραδείγματος χάριν, ένα συμβόλαιο ανεφοδιασμού του στρατού ή της αστυνομίας. Πάντα θα αυγαταίνει την περιουσία του, μέχρις ότου ένας πόλεμος, ή έστω μια φήμη περί πολέμου, ή μια κερδοσκοπία στο Χρηματιστήριο, του προσφέρει τελικώς την μεγάλη ευκαιρία.

Τα 9/10 των τεράστιων περιουσιών στις Ηνωμένες Πολιτείες (όπως έχει δείξει ο Χένρυ Τζωρτζ² στο έργο του *Problèmes Sociaux* [*Κοινωνικά Προβλήματα*]), οφείλονται σε κάποια ευρείας κλίμακας απάτη, που διαπράχθηκε με την βοήθεια του κράτους. Στην Ευρώπη, τα 9/10 των περιουσιών στις μοναρχίες και στις δημοκρατίες μας έχουν την ίδια προέλευση: μόνον ένας τρόπος υπάρχει για να γίνει κανείς εκατομμυριούχος. Ίδου το μυστικό του πλούτου: βρες τους ξυπόλητους, πλήρωσέ τους 3 φράγκα και κάν' τους να παρά-

γουν 10. Συγκέντρωσε έτσι μια περιουσία και ύστερα αύξησέ την με ένα μεγάλο κόλπο, συνεπικουρούμενος από το κράτος! Χρειάζεται να συνεχίσουμε να μιλάμε για μικρές περιουσίες, τις οποίες οι οικονομολόγοι αποδίδουν στην αποταμίευση, όταν [γνωρίζουμε ότι] η αποταμίευση από μόνη της δεν [αποφέρει] τίποτα, στον βαθμό που οι «αποταμειυμένες» πεντάρες δεν χρησιμοποιούνται για την εκμετάλλευση των λιμοκτονούντων;

Πάρτε, λόγου χάριν, έναν τσαγκάρη. Υποθέστε ότι η εργασία του αμειβεται καλά, ότι έχει πολλούς πελάτες και ότι, χάρη στην σκληρή οικονομία, καταφέρνει να βάζει στην άκρη 2 φρ. την ημέρα –περίπου 50 φρ. τον μήνα! Ας δεχτούμε ότι ο τσαγκάρης μας δεν αρρωσταίνει ποτέ, ότι τρώει κανονικά, παρά το πάθος του για οικονομία· ότι δεν είναι παντρεμένος ή ότι δεν έχει παιδιά, ότι δεν πάσχει από φυματίωση –υποθέστε ό,τι θέλετε! Στα 50 του λουπόν, δεν θα έχει βάλει στην άκρη παρά μόνο 15.000 φρ. και δεν θα έχει αρκετά για να περάσει τα γεράματά του, όταν θα είναι ανίκανος να εργαστεί. Σίγουρα δεν είναι αυτός ο τρόπος με τον οποίο δημιουργούνται οι περιουσίες. Ας πάρουμε τώρα έναν άλλον τσαγκάρη, ο οποίος, μόλις βάλει στην άκρη μερικές πενταροδεκάρες, σπεύδει να τις καταθέσει στο ταμειυτήριο, το ταμειυτήριο δε τις δανείζει στον αστό, ο οποίος ετοιμάζεται να εκμεταλλευτεί τους ξυπόλητους. Εν συνεχεία [ο τσαγκάρης μας], προσλαμβάνει έναν μαθητευόμενο, παιδί κάποιου φουκαρά που θα θεωρήσει τον εαυτό του τυχερό αν σε 5 χρόνια ο γιός του έχει μάθει την τέχνη και είναι σε θέση να κερδίζει το ψωμί του.

Ο μαθητευόμενος θα αποφέρει κέρδη στον τσαγκάρη μας, κι αν οι δουλειές πάνε καλά σύντομα θα προσλάβει κι έναν δεύτερο και μετά έναν τρίτο μαθητευόμενο. Αργότερα, θα προσλάβει 2 ή 3 πάμπωτους, αλλά ευτυχείς εργάτες που παίρνουν 3 φρ. την ημέρα για μια εργασία που αξίζει 6. Αν δε ο τσαγκάρης μας είναι «τυχερός», δηλαδή αν είναι αρκετά πονηρός, οι εργάτες του και οι μαθητευόμενοι του θα του αποφέρουν σχεδόν 20 φρ. ημερησίως, χωρίς να συνυπολογίσουμε την προσωπική του εργασία. Μπορεί τότε να

επεκτείνει την επιχείρησή του, να γίνει σιγά-σιγά πλούσιος και να μην έχει πλέον καμία ανάγκη να περιορίζεται στα απολύτως αναγκαία για την επιβίωση. Στον γιό του θα αφήσει μια μικρή περιουσία.

Ίδού τι εννοούν οι άνθρωποι όταν λένε «έσο οικονόμος και έχει λιτές συνήθειες». Κατά βάθος, αυτό σημαίνει να εκμεταλλεύεσαι τους πεινασμένους.

Το εμπόριο φαίνεται να αποτελεί μια εξαίρεση αυτού του κανόνα. «Ο έμπορος», μας λένε, «αγοράζει τσαΐ στην Κίνα και το εισάγει στην Γαλλία, αποκομίζοντας ένα κέρδος της τάξεως του 30% επί του αρχικού του κεφαλαίου. Δεν εκμεταλλεύτηκε κανέναν».

Κι όμως, η περίπτωση αυτή είναι παρόμοια. Αν ο έμπορός μας είχε μεταφέρει στην πλάτη του τις μπάλες του τσαγιού, έχει καλώς! Στο παρελθόν, στις αρχές του Μεσαίωνα, έτσι ακριβώς διεξήχθαι το εμπόριο. Κανείς δεν μπορούσε να αποκτήσει τέτοιες τεράστιες περιουσίες όπως στις μέρες μας. Ο έμπορος μόλις και μετά βίας κατόρθωνε να βάλει στην άκρη μερικά εκού ύστερα από ένα κουραστικό κι επικίνδυνο ταξίδι. Αυτό που τον ωθούσε στο εμπόριο ήταν μάλλον η αγάπη του για τα ταξίδια και τις περιπέτειες, παρά η δίψα για χρήμα.

Σήμερα η μέθοδος είναι απλούστερη. Ένας έμπορος που διαθέτει κάποιο κεφάλαιο, δεν χρειάζεται να μετακινηθεί από το γραφείο του για να γίνει πλούσιος. Τηλεγραφεί σε έναν αντιπρόσωπό του λέγοντάς του να αγοράσει 100 τόνους τσαΐ: ναυλώνει ένα πλοίο και σε λίγες εβδομάδες –σε 3 μήνες, αν πρόκειται για ιστιοφόρο– το πλοίο φέρνει το φορτίο. Δεν επωμίζεται ούτε καν τους κινδύνους του ταξιδιού, διότι τόσο το τσαΐ του όσο και το πλοίο είναι ασφαλισμένα. Αν δε έχει δαπανήσει 100.000 φρ., θα πάρει πίσω 130.000 –αν βεβαίως δεν έχει προσπαθήσει να κερδοσκοπήσει με κάποια νέα προϊόντα, οπότε ρισκάρει είτε να διπλασιάσει την περιουσία του είτε να χάσει τα πάντα.

Πώς όμως θα μπορούσε να βρει άνδρες αποφασισμένους να κάνουν το ταξίδι, να πάνε στην Κίνα και να ξαναγορίσουν πίσω, να

εργαστούν σκληρά, να αντέξουν τις κακουχίες και να ρισκάρουν την ζωή τους για έναν εξευτελιστικό μισθό; Πώς θα μπορούσε να βρει λιμενεργάτες που θα φορτώσουν και θα ξεφορτώσουν [το πλοίο], αν τους δίνει τόσο λίγα ώστε να μην πεθάνουν από την πείνα κατά την διάρκεια της εργασίας τους; Πώς; Επειδή είναι φτωχοί! Πηγαίνετε στα λιμάνια, επισκεφθείτε τις ταβέρνες στις αποβάθρες και παρατηρήστε αυτούς τους ανθρώπους που έχουν έρθει για να βρουν δουλειά, να συνωστίζονται γύρω από τις πύλες του λιμανιού τις οποίες πολιορκούν από τα βαθιά χαράματα για να τους επιτρέψουν να εργαστούν στα πλοία. Κοιτάξτε αυτούς τους ναυτικούς, ευτυχείς που προσελήφθησαν για ένα μακρινό ταξίδι, μετά από εβδομάδες ή και μήνες αναμονής. Έχουν περάσει όλη τους την ζωή πάνω στα καράβια και θα μπαρκάρουν και σε άλλα μέχρις ότου κάποια μέρα χαθούν στα κύματα.

Μπείτε στα σπίτια τους, κοιτάξτε τις γυναίκες και τα ρακενδύτα παιδιά τους που ζουν —έναν Θεός ξέρει πώς— περιμένοντας την επιστροφή του πατέρα —και θα έχετε την απάντηση.

Πολλαπλασιάστε τα παραδείγματα, διαλέξτε τα απ' όπου θέλετε: εξετάστε την προέλευση όλων των περιουσιών, μεγάλων ή μικρών, είτε προέρχονται από το εμπόριο, τις τράπεζες, την βιομηχανία, είτε από την γη. Παντού θα ανακαλύψετε ότι ο πλούτος των πλουσίων προέρχεται από την φτώχεια των φτωχών. Μια αναρχική κοινωνία δεν πρέπει να φοβάται τον όποιο Ρότσιλντ θα ερχόταν να εγκατασταθεί στους κόλπους της. Αν κάθε μέλος της κοινότητας γνωρίζει ότι μετά από λίγες ώρες παραγωγικής εργασίας θα έχει δικαίωμα σε όλες τις απολαύσεις που προσφέρει ο πολιτισμός, και σε εκείνες τις ανώτερες απολαύσεις που προσφέρουν η τέχνη και η επιστήμη σε όλους όσοι ασχολούνται με αυτές, δεν θα πουλήσει την εργατική του δύναμη για ένα ξεροκόμματο· ουδείς θα προσφερθεί [να εργαστεί] για να πλουτίσει ο Ρότσιλντ σας. Τα εκιού του δεν θα είναι παρά μόνο κομμάτια μετάλλου, χρήσιμα για διάφορους σκοπούς, αλλά ανίκανα να γεννήσουν άλλα.

Απαντώντας στην παραπάνω αντίρρηση, καθορίσαμε ταυτο-

χρόνος και τα όρια της απαλλοτριώσης. Η απαλλοτριώση πρέπει να εφαρμοστεί σε όλα όσα επιτρέπουν σε κάθε άνθρωπο –είτε είναι τραπεζίτης, βιομήχανος, είτε καλλιεργητής– να ιδιοποιείται την εργασία των άλλων. Η συνταγή μας είναι απλή και κατανοητή.

Δεν θέλουμε να κλέψουμε κανενός το πανωφόρι, αλλά επιθυμούμε να προσφέρουμε στους εργάτες όλα εκείνα τα πράγματα των οποίων η έλλειψη τούς καθιστά εύκολο θύμα για τον εκμεταλλευτή, θα καταβάλουμε δε κάθε προσπάθεια ώστε κανείς να μην στερείται τίποτα, ώστε ούτε ένας άνθρωπος να μην είναι αναγκασμένος να πουλά τα χέρια του για να αποκτήσει τα αναγκαία γι' αυτόν και τα παιδιά του αγαθά.

Ιδού πώς εννοούμε εμείς την απαλλοτριώση και το καθήκον μας κατά την διάρκεια της επανάστασης, την οποία περιμένουμε να έρθει όχι μετά από 200 χρόνια, αλλά στο εγγύς μέλλον.

III

Η ιδέα του αναρχισμού γενικότερα και της απαλλοτριώσης ειδικότερα έχουν πολύ μεγαλύτερη απήχηση απ' ό,τι μπορούμε να φανταστούμε, ανάμεσα σε ανθρώπους με ανεξάρτητο χαρακτήρα και σε εκείνους για τους οποίους η αεργία δεν είναι το υπέρτατο ιδανικό. «Ωστόσο», μας λένε συχνά οι φίλοι μας, «προσέξτε να μην το παρατραβήξετε! Αφού η ανθρωπότητα δεν μπορεί ν' αλλάξει μέσα σε μια μέρα, μην βιάζεστε τόσο πολύ να εφαρμόσετε τα σχέδιά σας για απαλλοτριώση και αναρχία! Διαφορετικά κινδυνεύετε να μην πετύχετε κανένα μόνιμο αποτέλεσμα».

Λοιπόν, αυτό που φοβόμαστε, όσον αφορά την απαλλοτριώση, δεν είναι διόλου το να το παρατραβήξουμε. Φοβόμαστε, αντιθέτως, μήπως εφαρμόσουμε την απαλλοτριώση σε πολύ μικρή κλίμακα για να διαρκέσει· μήπως η επαναστατική ορμή σταματήσει στα μισά του δρόμου· μήπως εξαντληθεί σε ημίμετρα τα οποία δεν θα ικανοποιούσαν κανέναν και τα οποία, προκαλώντας μια τρομερή σύγχυση στην κοινωνία και σταματώντας τις λειτουργίες της, δεν θα ήταν βιώσιμα, θα διέσπειραν απλώς την γενική δυσφορία και θα

άνοιγαν μοιραία τον δρόμο για τον θρίαμβο της αντίδρασης.

Στις κοινωνίες μας υπάρχουν πράγματι καθιερωμένες σχέσεις που είναι πρακτικά αδύνατον να αλλάξουν, αν κανείς τις θίξει μόνο μερικώς. Τα διάφορα γρανάζα της οικονομικής μας οργάνωσης είναι τόσο αλληλένδετα μεταξύ τους, ώστε δεν μπορείς να αλλάξεις ένα μέρος χωρίς να αλλάξουν και όλα τα υπόλοιπα. Αυτό το αντιλαμβάνεται κανείς μόλις επιχειρήσει να απαλλοτριώσει κάτι.

Ας υποθέσουμε ότι πράγματι σε κάποια περιοχή εφαρμόζεται μια περιορισμένη απαλλοτρίωση. Παραδείγματος χάριν ότι απαλλοτριώνεται μόνον η ιδιοκτησία των μεγαλογαιοκτημόνων, ενώ τα εργοστάσια παραμένουν ανέγγιχτα, όπως είχε ζητήσει πρόσφατα ο Χένρυ Τζωρτζ· ή ότι σε κάποια πόλη απαλλοτριώνονται [από την κοινότητα] οι κατοικίες, αλλά όχι και τα προϊόντα της γης· ή ότι σε κάποια βιομηχανική περιοχή απαλλοτριώνονται τα εργοστάσια χωρίς να θιγεί η ιδιοκτησία των μεγαλογαιοκτημόνων.

Το αποτέλεσμα θα είναι πάντα το ίδιο. Τεράστια ανατάραξη της οικονομικής ζωής χωρίς να υπάρχουν τα μέσα αναδιοργάνωσής της σε νέες βάσεις· στάση της βιομηχανίας και των συναλλαγών χωρίς να μπορούμε να επιστρέψουμε στις βασικές αρχές της δικαιοσύνης, η δε κοινωνία θα είναι ανίσχυρη να ανασυστήσει ένα αρμονικό σύνολο.

Αν ο αγρότης απαλλασσόταν από τον μεγαλογαιοκτήμονα, ενώ η βιομηχανία παρέμενε ακόμη σκλάβο του καπιταλιστή, του εμπόρου και του τραπεζίτη, τίποτα δεν θα μπορούσε να επιτευχθεί. Σήμερα ο αγρότης υποφέρει όχι μόνον επειδή πρέπει να πληρώνει ενοίκιο στον γαιοκτήμονα, αλλά επειδή καταπιέζεται από το βαρύ χαράτσι που του επιβάλλει ο βιομήχανος, ο οποίος τον υποχρεώνει να πληρώνει 3 φρ. για ένα φτυάρι το οποίο, εν συγκρίσει με την εργασία του αγρότη, δεν αξίζει ούτε 15 πεντάρες· από τους φόρους που επιβάλλει το κράτος, το οποίο δεν μπορεί να υπάρξει χωρίς μια φοβερή ιεραρχία αξιωματούχων· από τις δαπάνες για την διατήρηση ενός στρατού, επειδή οι βιομήχανοι όλων των εθνών πολεμούν διαρκώς για τις αγορές, καθώς οποιαδήποτε μέρα μια μικροδιένεξη

που προκύπτει από την εκμετάλλευση κάποιου μέρους της Ασίας ή της Αφρικής μπορεί να καταλήξει σε πόλεμο. Επιπλέον, [ο αγρότης] υποφέρει από την ερήμωση της υπαίθρου: οι νέοι κατευθύνονται προς τις μεγάλες βιομηχανικές πόλεις, παρασυρόμενοι από το δόλωμα των υψηλών μισθών που πληρώνουν προσωρινά οι παραγωγοί ειδών πολυτελείας, ή από τα θέλητρα μιάς εντονότερης ζωής. Εν ολίγοις, η γεωργία δεν υποφέρει μόνον από το ενοίκιο, αλλά από το σύνολο των συνθηκών των βασιζόμενων στην εκμετάλλευση κοινωνιών μας. Ακόμη όμως κι αν η απαλλοτριώση επέτρεπε σε όλους να καλλιεργούν την γη και να την αξιοποιούν χωρίς να πληρώνουν ενοίκια σε κανέναν, η γεωργία –ακόμη κι αν θα γνώριζε μια προσωρινή ευημερία, κάτι που δεν έχει έως τώρα αποδειχθεί– θα ξαναβυθιζόταν σύντομα στο τέλμα μέσα στο οποίο βρίσκεται σήμερα. Όλα θα έπρεπε να ξεκινήσουν από την αρχή, με μεγαλύτερες όμως δυσκολίες.

Το ίδιο ισχύει και για την βιομηχανία. Δώστε αύριο τα εργοστάσια στους εργάτες, όπως έχετε κάνει κάποιους αγρότες ιδιοκτήτες γης. Καταργήστε τα αφεντικά, αλλά αφήστε στον γαιοκτήμονα την γη του, στον τραπεζίτη το χρήμα του, στον έμπορο το Χρηματιστήριο του· διατηρήστε μέσα στην κοινωνία το λειψούσι των αέργων που ζουν από τον μόχθο των εργατών, τους χιλίους-δυό μεσαζόντες, το κράτος με τους αναρίθμητους αξιωματούχους του –και η βιομηχανία θα παραλύσει. Μη βρίσκοντας αγοραστές στην μάζα των αγροτών που θα παρέμεναν φτωχοί, μη διαθέτοντας τις πρώτες ύλες και μη μπορώντας να εξάγουν τα προϊόντα τους, εν μέρει λόγω της στάσης του εμπορίου και, κυρίως, λόγω των συνεπειών της αποικέντρωσης της βιομηχανίας –[η βιομηχανία] θα φυτοζωούσε πετώντας χιλιάδες εργάτες στον δρόμο. Αυτές οι στρατιές των πενιασμένων θα ήταν έτοιμες να υποταχθούν στον πρώτο ραδιούργο που θα εμφανιζόταν, και μάλιστα θα συμφωνούσαν ακόμη και να επιστρέψουν στο παλιό καθεστώς [σκλαβιάς], με την υπόσχεση μιάς εξασφαλισμένης εργασίας.

Ή, τέλος, απαλλοτριώστε τους γαιοκτήμονες και παραδώστε τα

εργοστάσια στους εργάτες, χωρίς όμως να αγγίξετε το λεφούσι των μεσαζόντων οι οποίοι κερδοσκοπούν σήμερα με το αλεύρι και το στάρι, με το κρέας και τα εδώδιμα στα μεγάλα κέντρα, την στιγμή ακριβώς που εξάγουν τα προϊόντα των βιομηχάνων μας. Ύστερα, μόλις σταματήσει η ανταλλαγή και πάνσουν να κυκλοφορούν τα προϊόντα, μόλις το Παρίσι μείνει χωρίς ψωμί και η Λυών χωρίς αγοραστές για τα μεταξωτά της, η αντίδραση θα επανεμφανισθεί πió φοβερή πατώντας επί πτωμάτων, γαζώνοντας με τα πολυβόλα τις πόλεις και τα χωριά, επιδιδόμενη σε όργανα εκτελέσεων και εκτοπίσεων, όπως το είχε κάνει [στην Γαλλία] το 1815, το 1848 και το 1871.

Στις κοινωνίες μας όλα είναι αλληλένδετα και φυσικά είναι αδύνατον να μεταρρυθμίσεις κάτι χωρίς να διαταραχθεί το σύνολο.

Την ημέρα κατά την οποία θα πλήξουμε την ατομική ιδιοκτησία υπό οποιαδήποτε μορφή της –έγγειο ή βιομηχανική– θα είμαστε αναγκασμένοι να πλήξουμε και όλες τις άλλες. Η ίδια η επιτυχία της επανάστασης θα το επιβάλει.

Εξάλλου, ακόμη κι αν το επιθυμούσαμε, θα ήταν αδύνατον να περιορισθούμε σε μια μερική απαλλοτρίωση. Άπαξ και κλονισθεί η αρχή της Αγίας Ιδιοκτησίας, οι θεωρητικοί δεν θα μπορέσουν να αποτρέψουν την καταστροφή της, σε κάποιες περιοχές από τους σκλάβους του χωραιοιού και σε κάποιες άλλες από τους σκλάβους της βιομηχανίας.

Αν μια μεγάλη πόλη –παραδείγματος χάριν, το Παρίσι– περιοριζόταν μόνο στην απαλλοτρίωση των κατοικιών ή των εργοστασίων, θα οδηγείτο από την ίδια την δύναμη των πραγμάτων στο να μην αναγνωρίζει πλέον στους τραπεζίτες το δικαίωμα να επιβάλουν στην Κομμούνα φόρο 50 εκ φράγκων υπό την μορφή τόκων για προηγούμενα δάνεια. [Η μεγάλη πόλη] θα ήταν υποχρεωμένη να έρθει σε επαφή με τους αγρότες, τους οποίους αναγκαστικά θα παρακινούσε να απαλλαγούν από τον γαιοκτήμονα. Για να προσφέρει τροφή και εργασία στους πολίτες της, θα έπρεπε να απαλλοτριώσει τους σιδηροδρόμους, τέλος δε, για να εμποδίσει την κατα-

σπατάληση των τροφίμων και να μην περιέλθει στο έλεος των μονοπωλητών του σταριού, όπως η Κομμούνα του 1793, θα έπρεπε να αναθέσει στους ίδιους τους πολίτες το έργο της δημιουργίας αποθεμάτων τροφίμων στις αποθήκες τους, καθώς και της διανομής των προϊόντων.

Ωστόσο, κάποιοι σοσιαλιστές εξακολουθούν να επιδιώκουν την καθιέρωση μιάς διάκρισης. «Κι εμείς θέλουμε την απαλλοτρίωση της γης, των ορυχείων, των εργοστασίων και των βιοτεχνιών», λένε. «Αυτά είναι τα εργαλεία παραγωγής και δικαίως θα έπρεπε να θεωρούνται δημόσια ιδιοκτησία. Όμως, πέρα από αυτά, υπάρχουν και τα είδη κατανάλωσης, όπως τρόφιμα, ενδύματα και κατοικίες, τα οποία πρέπει να παραμείνουν ατομική ιδιοκτησία.»

Η λαϊκή σοφία είχε δίκιο, όσον αφορά αυτήν την λεπτή διάκριση. Δεν είμαστε πιά άγριοι που ζουν στα δάση, σε καλύβες φτιαγμένες από κλαδιά. Ο εργαζόμενος Ευρωπαίος πρέπει να έχει ένα σπίτι, ένα δωμάτιο, ένα κρεβάτι, μια θερμάστρα. Το κρεβάτι, το δωμάτιο, το σπίτι είναι χώροι τεμπελιάς γι' αυτόν που δεν παράγει τίποτα. Όμως για τον εργάτη, ένα ζεστό και φωτεινό δωμάτιο είναι ένα όργανο παραγωγής, όπως η μηχανή ή ένα εργαλείο. Είναι ο χώρος στον οποίο ξεκουράζει το σώμα και τα νεύρα του, τα οποία θα χρησιμοποιηθούν την επομένη στην εργασία. Η ξεκούραση του παραγωγού εξασφαλίζει την λειτουργία της μηχανής.

Αυτό γίνεται ακόμη πιά φανερό όσον αφορά την τροφή. Οι λεγόμενοι οικονομολόγοι στους οποίους αναφερόμαστε, δεν θα τολμούσαν ποτέ να αρνηθούν ότι το κάρβουνο που καίει μια μηχανή είναι εξ ίσου απαραίτητο για την παραγωγή με την ίδια την πρώτη ύλη.

Πώς γίνεται λοιπόν η τροφή, χωρίς την οποία η ανθρώπινη μηχανή δεν θα μπορούσε να λειτουργήσει, να αποκλείεται από τον κατάλογο των αναγκαίων για τον παραγωγό πραγμάτων; Κάτι τέτοιο δεν αποτελεί ένα κατάλοιπο της θρησκευτικής μεταφυσικής;

Το πλουσιοπάροχο και εκλεπτυσμένο γεύμα του πλούσιου δεν είναι παρά μια πολυτέλεια. Το γεύμα όμως του εργάτη είναι τόσο

αναγκαίο για την παραγωγή, όσο το αναμμένο κάρβουνο μέσα στην ατμομηχανή.

Το ίδιο ισχύει και για την ένδυση. Διότι αν οι οικονομολόγοι που κάνουν αυτήν την διάκριση μεταξύ των αντικειμένων παραγωγής και εκείνων της κατανάλωσης, ντύνονταν όπως οι άγριοι της Νέας Γουϊνέας, τότε θα κατανοούσαμε τις επιφυλάξεις τους. Όμως άνθρωποι που δεν μπορούν να γράψουν ούτε μια αράδα αν δεν φορούν πουκάμισο, μάλλον δεν είναι σε θέση να κάνουν μια τόσο μεγάλη διάκριση μεταξύ του πουκαμίσου και της πέννας τους. Αν δε τα κομψά φορέματα των συζύγων τους ανήκουν στην κατηγορία των ειδών πολυτελείας, υπάρχει, παρ' όλα αυτά, μια συγκεκριμένη ποσότητα μάλλινου, βαμβακερού και λινού υφάσματος, η οποία είναι απολύτως αναγκαία για τον παραγωγό. Επίσης η μπλούζα και τα παπούτσια, χωρίς τα οποία ο εργάτης δεν θα μπορούσε να πάει στην εργασία του· το σακάκι που φορά όταν τελειώσει την καθημερινή εργασία· η τραγιάσκα του—όλα του είναι τόσο απαραίτητα όσο το σφυρί και το αμόνι.

Μας αρέσει δεν μας αρέσει, αυτό εννοούν οι άνθρωποι όταν λένε επανάσταση. Μόλις θα έχουν ανατρέψει την κυβέρνηση, θα επιδιώξουν πρώτ' απ' όλα να εξασφαλίσουν για τον εαυτό τους αξιοπρεπή στέγη, επαρκή τροφή και ένδυση, χωρίς να πληρώσουν κάποιο αντίτιμο.

Ο λαός θα έχει δίκιο. Ο τρόπος δράσης του θα είναι πολύ πιο εναρμονισμένος με την «επιστήμη» απ' ό,τι εκείνος των οικονομολόγων που κάνουν τόσες διακρίσεις μεταξύ των εργαλείων παραγωγής και των καταναλωτικών ειδών. Θα καταλάβει ότι αυτό ακριβώς είναι το σημείο από το οποίο θα πρέπει να ξεκινήσει η επανάσταση, και θα θέσει τα θεμέλια της μόνιμης οικονομικής επιστήμης που μπορεί να φέρει τον τίτλο της επιστήμης και την οποία θα μπορούσαμε να περιγράψουμε ως *μελέτη των αναγκών της ανθρωπότητας και των οικονομικών μέσων για την ικανοποίησή τους*.

Κεφάλαιο 5

Η ΤΡΟΦΗ

I

Αν η επόμενη επανάσταση πρόκειται να είναι μια κοινωνική επανάσταση, θα ξεχωρίζει από όλους τους προγενέστερους ξεσηκωμούς όχι μόνον ως προς τον σκοπό, αλλά και ως προς τις μεθόδους της. Ένας νέος σκοπός απαιτεί επίσης νέες μεθόδους.

Τα τρία μεγάλα λαϊκά κινήματα που είδαμε στην Γαλλία κατά την διάρκεια της τελευταίας εκατονταετίας, διαφέρουν μεταξύ τους από πολλές απόψεις, αλλά έχουν ένα κοινό χαρακτηριστικό. Ο λαός αγωνίστηκε για να ανατρέψει το παλαιό καθεστώς, χύνοντας το πολύτιμο αίμα του. Ύστερα, αφού έδωσε όλο του το είναι στον αγώνα, πέρασε και πάλι στην αφάνεια. Σχηματίστηκε μια κυβέρνηση από λίγο-πολύ έντιμους ανθρώπους και ανέλαβε να οργανώσει: την Δημοκρατία το 1793, την Εργασία το 1848 και την Ελεύθερη Κομμούνια το 1871.

Διαποτισμένη με ιακωβίνικες ιδέες, αυτή η κυβέρνηση ασχολήθηκε κυρίως με πολιτικά ζητήματα: αναδιοργάνωση του κρατικού μηχανισμού, κάθαρση της διοίκησης, διαχωρισμό της Εκκλησίας από το Κράτος, πολιτικές ελευθερίες κ.ο.κ. Είναι αλήθεια ότι οι εργατικές λέσχες επιτηρούσαν τα μέλη της νέας κυβέρνησης, επιβάλλοντάς τους συχνά τις ιδέες τους. Όμως, ακόμη και σε αυτές τις λέσχες, είτε οι ρήτορες ήταν αστοί είτε εργάτες, η αστική ιδέα κυριαρχούσε πάντα. Συζητούσαν ένα σωρό πολιτικά ζητήματα, όχι όμως και το ζήτημα του ψωμιού.

Σε τέτοιες εποχές γεννήθηκαν μεγάλες ιδέες, ιδέες που συντάραξαν τον κόσμο, και ευιώθηκαν λόγια που κάνουν ακόμη την καρδιά μας να χτυπάει, μετά από 100 και πλέον χρόνια.

Όμως το ψωμί έλειπε στις φτωχογειτονίες. Ήδη με το ξεκίνημα της επανάστασης, παρέλυσε αναπόφευκτα η εργασία. Η κυκλοφορία των προϊόντων σταμάτησε και το κεφάλαιο κρύφτηκε. Το αφε-

ντικό δεν φοβόταν τίποτα εκείνες τις εποχές: όταν δεν κερδοσκοπούσε με την φτώχεια, ζούσε από τα ενοίκια. Ο μισθωτός όμως έβλεπε να φτωχαίνει απ' την μια μέρα στην άλλη. Η σιτοδεία έκρουε την θύρα του.

Η ένδεια έκανε την εμφάνισή της –μια ένδεια, άγνωστη ακόμη και υπό το παλαιό καθεστώς.

«Οι γιρονδίνοι! μάς οδηγούν στην λιμοκτονία», έλεγε ο κόσμος στις φτωχογειτονιές το 1793. Και οι γιρονδίνοι οδηγήθηκαν στην λαιμητόμο, ενώ δόθηκαν πλήρεις εξουσίες στο Βουνό² και στην Κομμούνα του Παρισιού.³ Η Κομμούνα όντως ασχολήθηκε με το ζήτημα του ψωμιού και κατέβαλε ηρωϊκές προσπάθειες για να θρέψει το Παρίσι. Στην Λυόν, ο Φουσέ και ο Κολό ντ'Ερμπούα δημιούργησαν αποθήκες τροφίμων, όμως τα ποσά που διατέθηκαν για να τις γεμίσουν, ήταν θλιβερά ανεπαρκή. Οι δημοτικές αρχές κατέβαλαν μεγάλες προσπάθειες για να προμηθευτούν στάρι, οι αρτοποιοί που μονοπωλούσαν τα άλευρα απαγοιζόνταν –κι όμως, η έλλειψη ψωμιού συνεχιζόταν.

Κατόπιν στράφηκαν κατά των βασιλοφρόνων συνωμοτών. Αποκεφάλιζαν 12 με 15 άτομα την ημέρα, υπηρέτες και δούκισσες μαζί –και ιδίως υπηρέτες διότι οι δούκισσες είχαν πάει στην Κόμπλεντς. Όμως, ακόμη κι αν αποκεφάλιζαν 100 δούκες και υποκόμητες κάθε μέρα, αυτό δεν θα άλλαζε τίποτα. Η ένδεια απλώς μεγάλωνε διότι ο μισθωτός δεν μπορούσε να ζήσει χωρίς τον μισθό του, και ο μισθός δεν ερχόταν –σε τι θα άλλαζε η κατάσταση του με 1.000 περισσότερα ή λιγότερα πτώματα;

Τότε ο λαός άρχισε να κουράζεται. «Ωραία τα πάει η Επανάστασή σας!», ψιθύριζε ο αντιδραστικός στο αυτί του εργατή. «Ποτέ πριν δεν ήσαστε φτωχότεροι!» Και σιγά-σιγά οι πλούσιοι αναθάρρησαν, βγήκαν από τις κρυψώνες τους και προκαλούσαν τους ξυπόλητους με την κραυγαλέα χλιδή τους, στολίζονταν σαν δανδήδες και έλεγαν στους εργάτες: «Λοιπόν, αρκετά με αυτές τις ανοησίες! Τι κερδίσατε από την Επανάστασή σας; Είναι καιρός να τα παρατήσετε!». Και ο επαναστάτης, με βαριά καρδιά και την υπομονή του

εξαντλημένη, έπρεπε τελικώς να παραδεχτεί ότι «η Επανάσταση έχει χαθεί για μια ακόμη φορά!». Γύριζε στην καλύβα του και παραδινόταν στην μοίρα του. Τότε η αντίδραση ξεπρόβαλε αλαζονικά και προχωρούσε στο πραξικόπημά της. Με την Επανάσταση νεκρή, δεν είχε τίποτε άλλο να κάνει από το να ποδοπατήσει το πτώμα της.

Κι αυτό έκανε! Το αίμα έρεε ποτάμι: η Λευκή Τρομοκρατία έκοβε κεφάλια, γέμιζε τις φυλακές, ενώ τα όργανα του ανώτερου υποκόσμου ξανάρχισαν όπως παλιά.

Αυτή είναι η εικόνα όλων των επαναστάσεων. Το 1848, οι εργάτες του Παρισιού αφιέρωσαν «3 μήνες εξηθλίωσης» στην υπηρεσία της Επανάστασης, όταν δε αυτοί παρήλθαν, [τον Ιούνιο], έχοντας εξαντληθεί τελείως, έκαναν μια τελευταία απέλπιδα προσπάθεια – μια προσπάθεια που καταπνίγηκε στο αίμα.

Το δε 1871, η Κομμούνα χάθηκε λόγω έλλειψης μαχητών. Θυμήθηκε να λάβει μέτρα για τον διαχωρισμό της Εκκλησίας από το Κράτος, αλλά δεν φρόντισε παρά μόνο πολύ αργά να εξασφαλίσει ψωμί για τον λαό. Βλέπαμε λοιπόν στο Παρίσι τους κομφευσόμενους λιμοκοντόρους να χλευάζουν τους ομόσπονδους λέγοντάς τους: «Άϊντε χαϊβάνια! Άντε να σκοτωθείτε για 30 πεντάρες! Εμείς πάμε στην ωραία μας ταβέρνα να την κάνουμε ταράτσα!». [Η Κομμούνα] δεν κατάλαβε το λάθος της παρά μόνο τις τελευταίες μέρες, οπότε και οργάνωσε κοινοτικά συσσίτια. Ήταν όμως πολύ αργά – οι βερσαλλιέροι βρίσκονταν ήδη στους προμαχώνες!

«Ψωμί! Ψωμί χρειάζεται η Επανάσταση!» Ας σπαταλούν άλλοι τον χρόνο τους εκδίδοντας διακηρύξεις σε εκρηκτικές περιόδους! Ας στολιστούν άλλοι με γαλόνια μέχρι να καμπουριάσουν! Τέλος, ας καβγαδίζουν άλλοι για τις πολιτικές ελευθερίες! Το δικό μας καθήκον είναι, από την πρώτη μέχρι την τελευταία μέρα της Επανάστασης, να φροντίσουμε ώστε να μην υπάρχει ούτε ένας άνδρας που να μην έχει ψωμί, ούτε μία γυναίκα που να είναι αναγκασμένη να στηθεί στην ουρά έξω από τον φούρνο για ν' αρπάξει το καρβέλι που ίσως της πετάξουν εν είδει ελεημοσύνης, ούτε ένα παιδί που να λιώνει λόγω έλλειψης τροφής.

Ανέκαθεν η αστική ιδέα ήταν μια ρητορεία περί μεγάλων αρχών ή, μάλλον, περί μεγάλων ψεμάτων. Η λαϊκή ιδέα θα είναι η εξασφάλιση του ψωμιού για όλους. Ενώ δε οι αστοί και οι αστικοποιημένοι εργάτες θα παριστάνουν τους σπουδαίους στα λόγια, και οι «πρακτικοί άνθρωποι» θα επιδίδονται σε ατέρμονες συζητήσεις περί των μορφών διακυβέρνησης, εμείς, «οι ουτοπιστές», θα πρέπει να φροντίσουμε για τον επιούσιο.

Εμείς πιστεύουμε ακράδαντα ότι ο καθένας πρέπει και μπορεί να ικανοποιεί την πείνα του και ότι η Επανάσταση θα νικήσει όταν θα υπάρχει αρκετό ψωμί για όλους.

II

Είμαστε ουτοπιστές –είναι γνωστό. Και μάλιστα τόσο ουτοπιστές, ώστε η ουτοπία μας να μας οδηγεί στο σημείο να πιστεύουμε ότι η Επανάσταση οφείλει και μπορεί να εξασφαλίσει στέγη, ενδυμασία και ψωμί σε όλους –κάτι εξαιρετικά δυσάρεστο στους αστούς, κόκκινους και μπλε, διότι γνωρίζουν πολύ καλά ότι είναι δύσκολο να εξουσιάσεις έναν χορτάτο λαό.

Εμείς λουπόν υποστηρίζουμε: πρέπει να εξασφαλιστεί ψωμί για τον εξεγερμένο λαό και το ζήτημα του ψωμιού πρέπει να έχει προτεραιότητα έναντι όλων των άλλων. Αν αυτό λυθεί προς όφελος του λαού, η Επανάσταση θα είναι στον σωστό δρόμο, διότι για να επιλυθεί το ζήτημα των τροφίμων πρέπει να αποδεχτούμε την αρχή της ισότητας, η οποία επιβάλλεται αποκλείοντας κάθε άλλη λύση.

Είναι βέβαιο ότι η επόμενη επανάσταση –παρόμοια, από αυτήν την άποψη, με εκείνη του 1848– θα ξεσπάσει εν μέσω μιάς μεγάλης βιομηχανικής κρίσης. Εδώ και 12 χρόνια βρισκόμαστε ήδη σε αναβρασμό και η κατάσταση δεν μπορεί παρά να χειροτερέψει. Όλα συντείνουν προς αυτό: ο ανταγωνισμός νέων εθνών που εισέρχονται στην μάχη για την κατάκτηση των παλιών αγορών, οι πόλεμοι, οι ολοένα αυξανόμενοι φόροι, τα χρέη των κρατών, η ανασφάλεια για το αύριο, οι μεγάλες [αποικιακές] επιχειρήσεις σε κάθε γωνιά του πλανήτη.

Αυτήν την στιγμή στην Ευρώπη, εκατομμύρια εργάτες είναι άνεργοι. Αυτή δε η κατάσταση θα χειροτερέψει ακόμη περισσότερο όταν η επανάσταση ξεσπάσει και μεταδοθεί όπως η φλόγα σε ένα φωτιά δυναμίτη. Ο αριθμός των ανέργων θα διπλασιαστεί όταν υψωθούν οδοφράγματα στην Ευρώπη και στις Ηνωμένες Πολιτείες. Τι πρέπει να γίνει για να εξασφαλισθεί το ψωμί σε αυτά τα πλήθη;

Δεν γνωρίζουμε αν οι άνθρωποι που αυτοαποκαλούνται πρακτικοί, έχουν θέσει ποτέ στον εαυτό τους αυτό το ερώτημα σε όλη του την γυμνότητα. Αυτό όμως που γνωρίζουμε είναι ότι θέλουν να διατηρήσουν την μισθωτή εργασία. Ας περιμένουμε λοιπόν να δούμε να εκθειάζονται τα «εθνικά εργοτάξια»⁴ και τα «δημόσια έργα» ως μέσα παροχής τροφής στους ανέργους. Διότι εθνικά εργοτάξια ιδρύθηκαν το 1789 και το 1793· διότι στο ίδιο μέσον προσέφυγαν το 1848· διότι ο Ναπολέων Γ' επί 18 ολόκληρα χρόνια κατόρθωσε να συγκερατήσει το προλεταριάτο του Παρισιού προσφέροντάς του δημόσια έργα –τα οποία επιβαρύνουν σήμερα το Παρίσι με ένα χρέος 2 δις και ένα δημοτικό τέλος 90 φράγκων κατά κεφαλήν⁵· διότι αυτή η εξαιρετική μέθοδος «πιθάσευσης του Θηρίου» εφαρμόζονταν στην Ρώμη, όπως και στην Αίγυπτο 4.000 χρόνια πριν· διότι, τέλος, δυνάστες, βασιλείς και αυτοκράτορες ανέκαθεν έβρισκαν τον τρόπο να ρίχνουν ένα ξεροκόμματο στον λαό ώστε να κερδίσουν χρόνο για να αρπάξουν το μαιστήγιο –είναι φυσικό οι πρακτικοί άνθρωποι να εκθειάζουν αυτήν την μέθοδο διαίωσης της μισθωτής εργασίας. Γιατί να σπάμε το κεφάλι μας, αφού διαθέτουμε μια μέθοδο, δοκιμασμένη από τους φαραώ της Αιγύπτου;

Αν λοιπόν η Επανάσταση έχει την ατυχία να ακολουθήσει αυτόν τον δρόμο, θα είναι χαμένη.

Όταν εγκαινιάσθηκαν τα εθνικά εργοτάξια, στις 27 Φεβρουαρίου 1848, οι άνεργοι στο Παρίσι ήταν μόνο 8.000. Όμως, 15 μέρες μετά είχαν ήδη φθάσει τους 49.000, σύντομα δε έγιναν 100.000, χωρίς να υπολογίζουμε εκείνους που συνέρρεαν από την επαρχία.

Ωστόσο, εκείνη την εποχή, η βιομηχανία και το εμπόριο στην

Γαλλία απασχολούσαν τα μισά χέρια από αυτά που απασχολούν σήμερα. Γνωρίζουμε δε ότι, εν καιρώ επανάστασης, αυτό που υποφέρει περισσότερο είναι οι συναλλαγές και η βιομηχανία. Πράγματι, δεν χρειάζεται παρά απλώς να σκεφτούμε τον αριθμό των εργαζομένων που απασχολούνται, άμεσα ή έμμεσα, στις εξαγωγές, ή τον αριθμό των χεριών που απασχολούν οι παραγωγοί ειδών πολυτελείας, των οποίων πελάτης είναι η αστική μειοψηφία!

Επανάσταση στην Ευρώπη σημαίνει άμεση στάση εργασιών των μισών τουλάχιστον εργοστασίων και εργαστηρίων. Σημαίνει εκατομμύρια εργάτες, μαζί με τις οικογένειές τους, πεταμένους στους δρόμους. Αυτή δε ήταν μια πραγματικά φοβερή κατάσταση την οποία [οι πρακτικοί άνθρωποι μας] επεδίωξαν να εξωραϊσουν μέσω των εθνικών εργοταξίων, δηλαδή μέσω νέων βιομηχανιών που δημιουργήθηκαν άμεσα για να προσφέρουν εργασία στους ανέργους!

Είναι προφανές, όπως είχε ήδη επισημάνει ο Προυντόν πριν από 50 και πλέον χρόνια, ότι η παραμικρή επίθεση κατά της ιδιοκτησίας θα οδηγήσει σε πλήρη αποδιοργάνωση του συστήματος που βασίζεται στην ιδιωτική επιχείρηση και στην μισθωτή εργασία. Η ίδια η κοινωνία θα υποχρεωθεί να πάρει στα χέρια της ολόκληρη την παραγωγή και να την αναδιοργανώσει σύμφωνα με τις *ανάγκες όλου του πληθυσμού*. Ωστόσο, αυτή η αναδιοργάνωση δεν μπορεί να γίνει σε μια μέρα, ούτε σε έναν μήνα, διότι θα χρειαστεί ένα ορισμένο διάστημα προσαρμογής, κατά την διάρκεια του οποίου εκατομμύρια άνθρωποι θα στερηθούν τα μέσα επιβίωσης. Τι πρέπει λοιπόν να κάνουμε;

Υπό αυτές τις συνθήκες, δεν υπάρχει παρά μόνο μία αληθινά *πρακτική* λύση: να αναγνωρίσουμε το τεράστιο καθήκον που μας περιμένει και αντί να προσπαθούμε να «μπαλώσουμε» μια κατάσταση που εμείς οι ίδιοι έχουμε καταστήσει αδύνατη, να προχωρήσουμε στην αναδιοργάνωση της παραγωγής σύμφωνα με τις νέες *αρχές*.

Πρέπει λοιπόν, κατά την γνώμη μας, για να δράσουμε πρακτικά,

ο λαός να πάρει άμεσα στην κατοχή του όλα τα τρόφιμα που υπάρχουν μέσα στις εξεγερμένες κομμούνες, καταγράφοντάς τα και ταξινομώντάς τα κατά είδος, ώστε τίποτα να μην πηγαίνει χαμένο και όλοι να ωφελούνται από τους συσσωρευμένους πόρους για να μπορούν να αντεπεξέλθουν σ' αυτήν την περίοδο κρίσης. Κατά την διάρκεια δε αυτής της περιόδου, πρέπει να γίνει μια συμφωνία με τους βιομηχανικούς εργάτες, ώστε να τους παρασχεθούν οι πρώτες ύλες, που τους λείπουν, και να τους εξασφαλισθεί η επιβίωση για μερικούς μήνες, προκείμενου να παράγουν ό,τι χρειάζονται οι αγρότες. Δεν λησμονούμε ότι, ενώ η Γαλλία υφαίνει μεταξωτά για τις γυναίκες των Γερμανών τραπεζίτων, για την αυτοκράτειρα της Ρωσίας και την βασίλισσα των Νήσων Σάντουιτς, και ενώ το Παρίσι κατασκευάζει υπέροχα μπιγλιμπίδια για τους ζάπλουτους του πλανήτη, τα 2/3 των Γάλλων αγροτών δεν έχουν ούτε κατάλληλες λάμπες για να φωτίζουν τα σπίτια τους, ούτε τα αναγκαία εργαλεία για την σύγχρονη γεωργία.

Τέλος δε, για να αξιοποιηθούν τα ακαλλέργητα εδάφη, τα οποία αφθονούν, και να βελτιωθούν εκείνα τα οποία υπό το σημερινό καθεστώς δεν αποφέρουν ούτε το 1/4 ή έστω το 1/12 εκείνων που θα μπορούσαν να παράγουν, αν υποβάλλονταν σε εντατική καλλιέργεια τόσο οπωροκηπευτικών, όσο και φυτών.

Αυτή είναι η μόνη πρακτική λύση [του προβλήματος] που μπορούμε να φανταστούμε, και η οποία, εξάλλου, είτε μας αρέσει είτε όχι, θα επιβληθεί από την δύναμη των πραγμάτων.

III

Το σημαντικότερο χαρακτηριστικό του σημερινού καπιταλιστικού συστήματος είναι η μισθωτή εργασία.

Ένας άνθρωπος —ή μία ομάδα ανθρώπων— που διαθέτει το αναγκαίο κεφάλαιο, στήνει μια βιομηχανική επιχείρηση. Αναλαμβάνει να εφοδιάζει την βιοτεχνία ή το εργοστάσιο με πρώτες ύλες, να οργανώνει την παραγωγή, να πουλάει τα προϊόντα, να πληρώνει στους εργάτες έναν καθορισμένο μισθό και, τέλος, να καρπώνεται

την υπεραξία ή τα κέρδη υπό το πρόσχημα ότι αποζημιώνεται για τα διευθυντικά καθήκοντα, για την ανάληψη του ρίσκου που συνεπάγεται αυτό, και για τις διακυμάνσεις των τιμών των εμπορευμάτων που διατίθενται στην αγορά.

Ιδού, εν ολίγοις, το όλο σύστημα της *μισθωτής εργασίας*. Για να διασώσουν αυτό το σύστημα, εκείνοι που μονοπωλούν σήμερα το κεφάλαιο θα ήταν πρόθυμοι να κάνουν ορισμένες παραχωρήσεις: να μοιραστούν, λόγου χάριν, ένα μέρος των κερδών τους με τους εργατές, ή ακόμα να καθιερώσουν μια μισθολογική κλίμακα η οποία θα τους υποχρέωνε να αυξήσουν τους μισθούς, αν θα αυξάνονταν οι τιμές των δημοφιλών—κοντολογίς, θα συναίνουσαν στο να υποβληθούν σε κάποιες θυσίες, υπό την προϋπόθεση ότι θα διατηρούσαν το δικαίωμα να διευθύνουν την βιομηχανία και να καρπώνονται τα κέρδη της.

Ο κολλεκτιβισμός, ως γνωστόν, αν και εισάγει σημαντικές τροποποιήσεις στο κυρίαρχο καθεστώς, δεν καταργεί την μισθωτή εργασία. Απλώς αντικαθιστά τον εργοδότη με το κράτος, δηλαδή με την αντυπροσωπευτική κυβέρνηση, εθνική ή δημοτική.

Η διεύθυνση της βιομηχανίας είναι στα χέρια των αντυπροσώπων του έθνους ή του δήμου, και των συμβούλων και υπαλλήλων τους. Αυτοί διατηρούν επίσης το δικαίωμα να χρησιμοποιούν το πλεόνασμα της παραγωγής προς το συμφέρον όλων. Επιπλέον, [ο κολλεκτιβισμός] εισάγει μια πολύ λεπτή, αλλά με μακροχρόνιες επιπτώσεις διάκριση μεταξύ της εργασίας του χειρώνακτα και εκείνης του ανθρώπου που έχει μάθει μια τέχνη: στα μάτια του κολλεκτιβιστή η χειρώνακτική εργασία δεν είναι παρά *απλή* εργασία, ενώ ο τεχνίτης, ο μηχανικός, ο επιστήμονας κ.ά., κάνει αυτό που ο Μαρξ ονομάζει *σύνθετη* εργασία και δικαιούται έναν υψηλότερο μισθό. Όμως, χειρώνακτες και μηχανικοί, υφαντές και επιστήμονες είναι όλοι μισθωτοί υπηρέτες του κράτους—«όλοι υπάλληλοι», όπως έλεγαν πρόσφατα για να χρυσώσουν το χάλι.

Λοιπόν, η επερχόμενη επανάσταση δεν θα μπορούσε να προσφέρει μεγαλύτερη υπηρεσία στην ανθρωπότητα από το να κάνει

αδύνατο και ανεφάρμοστο το σύστημα της μισθωτής εργασίας, καθιστώντας τον κομμουνισμό –την άρνηση της μισθωτής εργασίας– μοναδική εφικτή λύση.

Διότι, ακόμη κι αν παραδεχτούμε ότι είναι εφικτή η τροποποίηση [του σημερινού συστήματος] από τους κολλεκτιβιστές, αν εισαγόταν βαθμιαία κατά την διάρκεια μιάς περιόδου ευημερίας και ειρήνης (αν και προσωπικά πολύ αμφιβάλλω [αν θα μπορούσε να εφαρμοστεί], ακόμη και υπό τέτοιες συνθήκες), θα ήταν αδύνατη σε μια επαναστατική περίοδο, διότι η ανάγκη να τραφούν εκατομμύρια άνθρωποι θα ξεφύτρωνε με το πρώτο κάλεσμα στα όπλα. Μια πολιτική επανάσταση μπορεί να γίνει χωρίς να συνταράξει την βιομηχανία· μια επανάσταση όμως, στην οποία ο λαός θα πάρει στα χέρια του την ιδιοκτησία, θα παραλύσει αναπόφευκτα την ανταλλαγή και την παραγωγή. Τα εκατομμύρια των κρατικών ταμείων δεν θα επαρκούσαν για να μισθοδοτηθούν τα εκατομμύρια των ανέργων.

Δεν θα επιμείνω άλλο σε αυτό το θέμα. Η αναδιοργάνωση της βιομηχανίας επί νέων βάσεων (και θα δείξουμε αμέσως το τεράστιο μέγεθος του προβλήματος), δεν μπορεί να επιτευχθεί μέσα σε λίγες μέρες, ο δε προλετάριος δεν μπορεί να φυτοζωεί χρόνια ολόκληρα για να κάνει την χάρη των θεωρητικών της μισθωτής εργασίας. Για να ξεπεράσει αυτήν την περίοδο ένδειας, θα απαιτήσει αυτό που πάντα απαιτούσε σε μια παρόμοια περίπτωση: την κοινωνικοποίηση των τροφίμων, το συσσίτιο. Μάταια θα λέμε στον λαό να κάνει υπομονή, η υπομονή του θα έχει εξαντληθεί, αν δε δεν κοινωνικοποιηθούν όλα τα τρόφιμα, θα λεηλατήσει τους φούρνους. Αν όμως η λαϊκή ορμή δεν είναι αρκετά δυνατή, τότε οι άνθρωποι του λαού θα τουφεκιστούν. Για να μπορέσει να εφαρμοστεί ο κολλεκτιβισμός, πρέπει πάνω απ' όλα να διατηρήσει την τάξη, την πειθαρχία, την υπακοή. Καθώς δε οι καπιταλιστές σύντομα θα καταλάβουν ότι αν ο λαός τουφεκίζεται από εκείνους που αυτοαποκαλούνται επαναστάτες, αυτό είναι ο καλύτερος τρόπος δυσφήμισης της επανάστασης, θα προσφέρουν σίγουρα την υποστήριξή τους στους

υπέρημαχους της «τάξης», ακόμα και στους κολλεκτιβιστές. Αργότερα, με την σειρά τους, θα βρουν έναν τρόπο για να τους συντρίψουν [τους κολλεκτιβιστές].

Αν η «τάξη αποκατασταθεί» κατ' αυτόν τον τρόπο, εύκολα μπορούμε να προβλέψουμε τις συνέπειες. Δεν θα περιοριστούν στον τουφεκισμό των «ληστών». Θα πρέπει να αναζητηθούν οι «υποκινητές της αταξίας», να ανασυσταθούν τα δικαστήρια, να ξαναστηθεί η γκαλοτίνα και να οδηγηθούν στο κριώμα οι πλέον ένθερμοι επαναστάτες. Θα πρόκειται για μια αναβίωση του 1793.

Ας μην λησμονούμε πώς θριάμβευσε η αντίδραση τον προηγούμενο αιώνα. Πρώτα κατατομήθηκαν οι εμπειριστές⁶ και οι λυσσασμένοι⁷ –εκείνοι τους οποίους ο Μινιέ,⁸ με νωπή ακόμα την ανάμνηση του αγώνα, ονόμαζε «αναρχικούς». Σύντομα ακολούθησαν οι δαντωνικοί, και αφού οι ροβεσπιερικοί κατατόμησαν αυτούς τους επαναστάτες, ήρθε και η δική τους σειρά να ανέβουν στο κριώμα –οπότε ο λαός αηδισμένος και βλέποντας ότι η Επανάσταση είχε χαθεί, άφησε το πεδίο ελεύθερο στους αντιδραστικούς.

Εμείς λοιπόν υποστηρίζουμε ότι αν «αποκατασταθεί η τάξη», οι κολλεκτιβιστές θα αποκεφαλίσουν τους αναρχικούς, οι ποσιμπλιστές θα αποκεφαλίσουν τους κολλεκτιβιστές και, τελικώς, αυτοί θα αποκεφαλιστούν από τους αντιδραστικούς. Η Επανάσταση θα πρέπει να ξαναρχίσει.

Πάντως όλα μας πείθουν ότι η λαϊκή ορμή θα είναι ποτάμι και ότι, όταν θα γίνει η Επανάσταση, η ιδέα του αναρχοκομμουνισμού θα έχει κυριαρχήσει. Δεν είναι μια τεχνητή ιδέα, μας την έχει εμφυσήσει ο ίδιος ο λαός, ο δε αριθμός των κομμουνιστών θα αυξάνεται στον βαθμό που θα γίνεται ολοένα και εμφανέστερο το ανέφικτο οποιασδήποτε άλλης λύσης. Αν δε η λαϊκή ορμή είναι αρκετά δυνατή, τα πράγματα θα πάρουν μια πολύ διαφορετική τροπή. Αντί την μια μέρα να λεηλατεί τους φούρνους και την άλλη να πετνάει, ο λαός των εξεγερμένων πόλεων θα πάρει στα χέρια του τις αποθήκες σιτηρών, τα σφαγεία, τα παντοπωλεία –εν ολίγοις, όλα τα διαθέσιμα τρόφιμα.

Οι πολίτες, οι ανιδιοτελείς πολίτες, θα καταγράψουν πάραυτα ό,τι υπάρχει μέσα σε κάθε κατάσταση, μέσα σε κάθε αποθήκη. Αν μια τέτοια επανάσταση ξεσπάσει στο Παρίσι, τότε μέσα σε 24 ώρες η Κομμούνια θα μάθει αυτό που ούτε και σήμερα γνωρίζει το Παρίσι, παρά τις Επιτροπές της Στατιστικής, και ό,τι δεν γνώριζε κατά την πολιορκία [του 1871]: την ποσότητα των τροφίμων που διαθέτει. Εντός 48 ωρών θα έχουν τυπωθεί εκατομμύρια αντίγραφα των καταλόγων που θα δίνουν μια ακριβή περιγραφή των [διαθέσιμων] τροφίμων, των χώρων όπου αυτά είναι αποθηκευμένα και των μέσων διανομής τους.

Σε κάθε σπίτι, σε κάθε δρόμο και σε κάθε συνοικία θα συγκεντρωθούν ομάδες εθελοντών –οι Εθελοντές των Τροφίμων– οι οποίες δεν θα δυσκολευτούν να συνεργασθούν και να διατηρούν επαφή μεταξύ τους. Αρκεί να μην βρουν μπροστά τους τις ιακωβίνικες ξιφολόγες: αρκεί να μην αφηριάσουν οι δήθεν επιστήμονες θεωρητικοί, ή μάλλον ας αφηριάσουν όσο θέλουν, αρκεί να μην έχουν το δικαίωμα του άρχειν! Αυτό δε το αξιοθαύμαστο πνεύμα αυθόρμητης οργάνωσης που είναι εγγενές στον λαό, και ιδίως στο γαλλικό έθνος, αλλά που τόσο σπάνια του έχουν επιτρέψει να αξιοποιήσει, θα αναδείξει –ακόμα και σε μια τόσο τεράστια πόλη όπως το Παρίσι, και εν μέσω μιάς περιόδου επαναστατικού αναβρασμού– μια τεράστια, ελεύθερα οργανωμένη υπηρεσία που θα παρέχει στον καθένα τα απαραίτητα τρόφιμα.

Αφήστε τον λαό ελεύθερο και μέσα σε 8 μέρες η υπηρεσία τροφίμων θα λειτουργεί με αξιοθαύμαστη ευταξία. Μόνον εκείνοι που δεν έχουν δει ποτέ τον λαό να εργάζεται σκληρά, μόνον εκείνοι που έχουν περάσει όλη τους την ζωή χωμένοι σ' ένα χαρτομάνι, μπορεί να έχουν αμφιβολίες περί αυτού. Ρωτήστε για το οργανωτικό πνεύμα του Μεγάλου Παρεξηγημένου, του Λαού, εκείνους που το έχουν ζήσει στο Παρίσι τις ημέρες των οδοφραγμάτων, ή στο Λονδίνο κατά την διάρκεια της μεγάλης απεργίας [των λιμενεργατών], όταν έπρεπε να τραφούν 500.000 πεινασμένοι άνθρωποι, και θα σας πουν πόσο ανώτερο είναι αυτό από εκείνο των γραφειοκρατών.

Εξάλλου, ακόμα κι αν υποθέσουμε ότι θα υπάρξει μια μερική και σχετική αταξία για 15 ή για 30 μέρες, δεν χάθηκε κι ο κόσμος! Για τις μάζες αυτό θα είναι καλύτερο από αυτό που υπάρχει σήμερα και, άλλωστε, εν καιρώ επανάστασης, απολαμβάνει κανείς να τρώει ψωμοτύρι, ή πολύ περισσότερο να συζητάει, χωρίς να διαμαρτύρεται! Και, εν πάση περιπτώσει, αυτό που θα αναδυθεί αυθόρμητα υπό την πίεση των άμεσων αναγκών, θα είναι απείρως προτιμότερο από αυτό που μπορεί να επινοήσει κάποιος μέσα σε 4 τοίχους, χωμένος μέσα στα βιβλία, ή μέσα στα γραφεία του Δημαρχείου.

IV

Ο λαός των μεγάλων πόλεων θα οδηγηθεί έτσι από την ίδια την δύναμη των πραγμάτων στο να πάρει στην κατοχή του όλα τα τρόφιμα, αρχίζοντας από τα πλέον αναγκαία και περνώντας [βαθμιαία] σε όλα τα υπόλοιπα, προκειμένου να ικανοποιήσει τις ανάγκες όλων των κατοίκων. Όσο δε συντομότερα γίνει αυτό, τόσο το καλύτερο: η εξθλίωση θα είναι λιγότερη, ενώ θα αποφευχθούν οι εμφύλιες συρράξεις.

Όμως, επί ποίων βάσεων θα μπορούσε να οργανωθεί [η κοινωμία], προκειμένου οι άνθρωποι να απολαμβάνουν από κοινού την τροφή; Ίδου το ερώτημα που εγείρεται εντελώς φυσικά. Ε, λοιπόν, δεν υπάρχει παρά ένας μόνο τρόπος για να γίνει αυτό ισότιμα. Δεν υπάρχει παρά μόνον ένας, ένας και μοναδικός τρόπος που ικανοποιεί το αίσθημα δικαίου και είναι αληθινά πρακτικός, είναι το σύστημα που έχει ήδη υιοθετηθεί από τις αγροτικές κοινότητες στην Ευρώπη.

Πάρτε, επί παραδείγματι, μια αγροτική κοινότητα, σε όποια περιοχή θέλετε —ακόμη και στην Γαλλία, όπου οι ιακωβίνοι⁹ έχουν ήδη κάνει τα πάντα για να καταστρέψουν όλα τα κοινοτικά έθιμα. Αν η κοινότητα κατέχει ένα δάσος, ας πούμε, τότε, εφ' όσον υπάρχουν άφθονα φρύγανα, ο καθένας έχει δικαίωμα να πάρει όσα θέλει, χωρίς κανέναν έλεγχο, πέρα από την γνώμη των γειτόνων του. Όσο για τους μεγάλους κορμούς, που πάντα είναι λιγότεροι, τότε κατα-

φεύγουν στο δελτίο. Το ίδιο ισχύει και για τα κοινοτικά βοσκοτόπια. Όσο υπάρχουν αρκετά για όλα τα μέλη της κοινότητας, ουδείς ελέγχει πόσο [χορτάρι] τρώει η αγελάδα του κάθε νοικοκυριού, ούτε πόσες αγελάδες βόσκουν στα λιβάδια. Μόνον όταν τα βοσκοτόπια δεν επαρκούν, καταφεύγουν στην μοιρασιά ή στο δελτίο. Σε όλη την Ελβετία και σε πολλές κοινότητες της Γαλλίας και της Γερμανίας, παντού όπου υπάρχουν κοινοτικοί βοσκότοποι, εφαρμόζεται αυτό το σύστημα.

Αν δε επισκεφθείτε τις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης, όπου υπάρχουν μεγάλα δάση και άφθονη γη, θα δείτε τους αγρότες να κόβουν στα δάση όσα δέντρα χρειάζονται και να καλλιεργούν τόση έκταση όση απαιτούν οι ανάγκες τους, χωρίς να σκέπτονται να μοιράσουν με δελτίο τα ξύλα ή να χωρίσουν την γη σε κλήρους. Μόλις όμως υπάρξει έλλειψη και των δύο, όπως ήδη συμβαίνει στην Ρωσία, τα ξύλα θα διανεμηθούν με δελτίο και η γη θα διαρεθεί σε κλήρους, σύμφωνα με τις ανάγκες κάθε νοικοκυριού.

Εν ολίγοις: πάρε ελεύθερα ό,τι υπάρχει εν αφθονία! Δελτίο σε αυτό που πρέπει να μετρηθεί και να διαρεθεί! Από τα 350 εκ. ανθρώπων που κατοικούν στην Ευρώπη, τα 200 ακολουθούν ακόμη αυτές τις απολύτως φυσικές πρακτικές.

Σημειώστε δε το εξής: το ίδιο σύστημα επικρατεί και στις μεγάλες πόλεις, τουλάχιστον όσον αφορά ένα αγαθό, το οποίο υπάρχει εν αφθονία: το παρεχόμενο σε κάθε σπίτι νερό.

Όσο λειτουργούν οι αντλίες που υδροδοτούν τα σπίτια, χωρίς να υπάρχει φόβος έλλειψης νερού, καμία εταιρεία υδάτων δεν θα διανοηθεί να ελέγξει την κατανάλωση νερού που γίνεται σε κάθε νοικοκυριό. Πάρτε όσο θέλετε! Αν δε υπάρξει κάποιος φόβος ότι θα έχουμε έλλειψη νερού στο Παρίσι κατά την διάρκεια ενός μεγάλου καύσωνα, οι εταιρείες ύδρευσης γνωρίζουν πολύ καλά ότι αρκεί να δημοσιεύσουν μια απλή ανακοίνωση τεσσάρων γραμμών στις εφημερίδες και οι Παριζιάνοι θα μειώσουν την κατανάλωση νερού και θα πάψουν να το σπαταλούν.

Όταν όμως τα αποθέματα νερού είναι όντως ελάχιστα, τι κάνου-

με; Θα πρέπει να καταφύγουμε στο δελτίο! Ένα τέτοιο μέτρο είναι τόσο φυσικό, τόσο οικείο στο λαϊκό πνεύμα, ώστε βλέπουμε το Παρίσι να ζητά δύο φορές την καθιέρωση του δελτίου στα τρόφιμα κατά την διάρκεια των δύο πολιορκιών τις οποίες υπέστη το 1871.

Χρειάζεται να υπεισεέλθω σε λεπτομέρειες, να καταρτίσω πίνακες [που να δείχνουν] πώς μπορεί να λειτουργήσει το δελτίο; [Χρειάζεται] να αποδείξω ότι είναι δίκαιο, απείρωσ πίο δίκαιο από ο,τιδήποτε άλλο υπάρχει σήμερα; Με αυτούς τους πίνακες και αυτές τις λεπτομέρειες δεν θα κατορθώσουμε να πείσουμε εκείνους τους αστούς –ούτε, αλλοίμονο, εκείνους τους αστοποιημένους εργάτες– οι οποίοι θεωρούν τον λαό μια ορδή, έτοιμων να αλληλοφαγωθούν αγρίων, μόλις η κυβέρνηση πάψει να λειτουργεί. Πάντως, πρέπει κανείς να μην έχει δει ποτέ τον λαό να αποφασίζει [και να ενεργεί με δική του πρωτοβουλία], ώστε να αμφιβάλλει έστω και για μια στιγμή ότι αν ο λαός ήταν κύριος της κατάστασης θα εφάρμοζε το δελτίο και όλα θα γίνονταν σε απόλυτη συμφωνία με το δίκαιο και την ισότητα.

Πηγαίνετε να πείτε σε μια λαϊκή συγκέντρωση ότι τα περδικόπουλα πρέπει να φυλάσσονται για τους μαλθακούς κηφήνες της αριστοκρατίας και το μαύρο ψωμί [να δίνεται] στους αρρώστους στα νοσοκομεία –θα σας χλευάσουν! Πείτε όμως στην ίδια συγκέντρωση, κηρύξτε στους δρόμους ότι οι καλύτερες λιχουδιές πρέπει να φυλάσσονται για τους αδύναμους, κυρίως για τους αρρώστους. Πείτε ότι αν υπήρχαν μόνο 10 περδικόπουλα και ένα κιβώτιο με κρασιά από την Μάλαγα¹⁰ σε ολόκληρο το Παρίσι, θα έπρεπε να τα πάμε στα δωμάτια εκείνων που αναρρώνουν. Πείτε το...

Πείτε ότι μετά τον άρρωστο έρχονται τα παιδιά. Γι' αυτά [πρέπει να φυλαχτεί] το αγελαδινό ή κατσικίσιο γάλα, αν δεν υπάρχει αρκετό για όλους! Για τα παιδιά και τους γέρους το τελευταίο κομμάτι κρέας, για δε τον υγιή άνθρωπο ξερό ψωμί, αν τα πράγματα φθάσουν σε ακραίες καταστάσεις.

Εν ολίγοις, πείτε ότι αν το τάδε ή το δείνα τρόφιμο είναι σε έλλειψη και πρέπει να χορηγηθεί με δελτίο σε εκείνους που το χρειάζο-

νται περισσότερο, οι τελευταίες μερίδες θα φυλαχτούν γι' αυτούς. Πείτε το αυτό και θα δείτε ότι θα συναντήσετε την γενική επιδοκιμασία. Αυτό που δεν κατανοεί ο χορτάτος, το κατανοεί ο λαός πάντα το κατανοούσε. Όμως, κι αυτός ο ίδιος ο χορτάτος θα το κατανοήσει επίσης, αν τον βγάλετε στον δρόμο και έρθει σε επαφή με τις μάζες.

Οι θεωρητικοί –για τους οποίους η στολή και η караβάνα του φαντάρου είναι η τελευταία λέξη του πολιτισμού– θα ζητήσουν αναμφίβολα την άμεση καθιέρωση εθνικών μαγειρειών και σούπας μπλουμ. Θα επικαλεστούν τα πλεονεκτήματα που θα προέκυπταν από την οικονομία στα καύσιμα και στα τρόφιμα, αν δημιουργούσαμε τέτοια τεράστια μαγειρεία, στα οποία οι άνθρωποι θα πήγαιναν για να πάρουν με δελτίο την σούπα, το ψωμί και τα λαχανικά τους.

Δεν αμφισβητούμε αυτά τα πλεονεκτήματα. Γνωρίζουμε πάρα πολύ καλά ότι η ανθρωπότητα έχει ήδη πετύχει σημαντική οικονομία στα καύσιμα και στην εργασία από τότε που εγκατέλειψε τον χειροκίνητο μύλο και τον ξυλόφουρνο, στον οποίο παλιότερα όλοι έψηναν το ψωμί τους. Αντλαμβανόμαστε ότι θα ήταν οικονομικότερο να βράσουμε μια σούπα για 100 οικογένειες κάθε φορά, αντί να ανάψουμε 100 ξεχωριστές φωτιές. Γνωρίζουμε επίσης ότι υπάρχουν χίλιοι-δυό τρόποι να μαγειρέψουμε πατάτες, οι οποίες, ωστόσο, αν έβραζαν σε ένα και μόνο καζάνι δεν θα ήταν λιγότερο νόστιμες.

Τέλος κατανοούμε ότι η ποικιλία στο μαγείρεμα είναι κυρίως θέμα ιδιαιτερότητας των καρυκευμάτων που χρησιμοποιεί κάθε νοικοκυρά, όμως το να μαγειρέψουν από κοινού σε μια κουζίνα 50 κιλά πατάτες δεν εμποδίζει την κάθε νοικοκυρά να τις καρυκεύσει με όποιον τρόπο θέλει. Επίσης γνωρίζουμε ότι με συμπυκνωμένο ζωμό κρέατος μπορούμε να παρασκευάσουμε 100 διαφορετικές σούπες για να ικανοποιήσουμε 100 διαφορετικά γούστα.

Εν τούτοις, αν και τα γνωρίζουμε καλά όλα αυτά, εξακολουθούμε να υποστηρίζουμε ότι κανείς δεν έχει το δικαίωμα να επιβάλλει

στην νοικοκυρά να πάρει από το κοινοτικό μαγειρείο ήδη μαγειρεμένες πατάτες, αν αυτή προτιμά να τις μαγειρέψει η ίδια στην δική της χύτρα ή στον δικό της φούρνο. Πάνω απ' όλα όμως, θέλουμε ο καθένας να μπορεί να γευματίζει όπως του αρέσει, μαζί με την οικογένειά του, τους φίλους του, ή ακόμη σε ένα εστιατόριο, αν το προτιμά.

Φυσικά, μεγάλα μαγειρεία θα πάρουν την θέση των εστιατορίων, τα οποία σήμερα δηλητηριάζουν τον κόσμο. Η Παριζιάνα ήδη έχει συνήθειο να παίρνει από τον κρεοπώλη τον ζωμό για να φτιάξει την σούπα της όπως της αρέσει, ενώ η Λονδρέζα νοικοκυρά ξέρει ότι μπορεί να ψήσει το κρέας, την μηλόπιτα ή την χορτόπιτά της στον φούρναρη έναντι λίγων δεκάρων, εξοικονομώντας έτσι χρόνο και κάρβουνα. Όταν δε το κοινοτικό μαγειρείο –ο κοινός φούρνος του μέλλοντος– δεν θα είναι πλέον ένας χώρος εξπατίτησης, παρασιλάνησης ή δηλητηρίασης [των ανθρώπων], θα έχει γίνει συνήθεια να πηγαίνεις στον κοινό φούρνο για να προμηθευτείς έτοιμα τα βασικά συστατικά του γεύματος, αφήνοντας τον καθένα να προσθέσει την τελευταία πινελιά, ανάλογα με το γούστο του.

Ωστόσο, το να φτιάξουμε έναν νόμο που θα επιβάλλει ως καθήκον να παίρνουμε την τροφή μας προμαγειρεμένη, θα ήταν τόσο απεχθές για τον άνθρωπο του 19ου αιώνα, όσο και η ιδέα του μοναστηριού ή του στρατώνα –αρρωστημένες ιδέες, γεννημένες σε μυαλά διαστρεβλωμένα από την εξουσία ή παραμορφωμένα από κάποια θρησκευτική αγωγή.

Ποιός θα έχει δικαίωμα επί των τροφίμων της κοινότητας; Αυτό είναι σίγουρα το πρώτο ερώτημα που θα μας θέσουν. Η κάθε πόλη θα απαντήσει για τον εαυτό της, είμαστε δε πεπεισμένοι ότι όλες οι απαντήσεις θα υπαγορεύονται από το αίσθημα δικαίου. Όσο η εργασία δεν θα είναι οργανωμένη, όσο θα διαρκεί η περίοδος αναβρασμού και ενώ δεν θα είναι δυνατόν να ξεχωρίσουμε τους άεργους κηφήνες από τους ακούσιους ανέργους, τα διαθέσιμα τρόφιμα θα πρέπει να είναι για όλους ανεξαιρέτως. Όσοι είχαν αντισταθεί ένοπλα στην νίκη του λαού, ή είχαν συνωμοτήσει εναντίον του, θα

σπεύσουν από μόνοι τους να απαλλάξουν από την παρουσία τους τις εξεγερμένες περιοχές. Ωστόσο, μας φαίνεται ότι ο λαός –που ανέκαθεν υπήρξε εχθρός των αντιποίνων και μεγάλθυμος– θα μοιραστεί το ψωμί του με όλους όσοι δεν τον έχουν εγκαταλείψει, είτε πρόκειται για απαλλοτριωτές είτε για απαλλοτριωμένους. Αν διαπνέεται από μια τέτοια ιδέα, η Επανάσταση δεν θα έχει τίποτε να χάσει: όταν δε ξαναρχίσει η εργασία, θα δούμε τους χθεσινούς αντιπάλους να συναντώνται στο ίδιο εργαστήριο. Μια κοινωνία στην οποία η εργασία θα είναι ελεύθερη, δεν έχει τίποτα να φοβηθεί από τους τεμπέληδες.

«Όμως τα τρόφιμα θα τελειώσουν σ' έναν μήνα», φωνάζουν ήδη οι επικριτές μας. Τόσο το καλύτερο! –απαντάμε εμείς. Αυτό θα είναι μια απόδειξη ότι για πρώτη φορά στην ζωή του ο προλετάριος έχει χορτάσει την πείνα του. Όσο για το πώς θα αντικατασταθούν αυτά που ήδη έχουν καταναλωθεί, αυτό ακριβώς είναι το ζήτημα που θα εξετάσουμε στην συνέχεια.

V

Αλήθεια, με ποιά μέσα θα μπορούσε να εφοδιαστεί με τρόφιμα μια πόλη εν καρτώ πλήρους κοινωνικής επανάστασης; Θα απαντήσουμε σε αυτό το ερώτημα. Είναι όμως προφανές ότι τα μέσα στα οποία θα προσφύγουμε θα εξαρτηθούν από τον χαρακτήρα της επανάστασης στην επαρχία, καθώς και στις γειτονικές χώρες. Αν σύσσωμο το έθνος ή, ακόμα καλύτερα, ολόκληρη η Ευρώπη μπορέσει για μία και μοναδική φορά να κάνει κοινωνική επανάσταση και να εγκαταλείψει τον πλήρη κομμουνισμό, θα έπραττε κανείς αναλόγως. Αν όμως μόνο μερικές κοινότητες στην Ευρώπη επιχειρήσουν να πραγματώσουν τον κομμουνισμό, τότε θα πρέπει να επιλεγούν άλλα μέσα. Οι καταστάσεις υπαγορεύουν τα μέσα.

Πριν προχωρήσουμε παρακάτω, πιστεύουμε ότι πρέπει να ριζώσουμε μια ματιά στην κατάσταση της Ευρώπης και, χωρίς να παριστάνουμε τους προφήτες, να προσπαθήσουμε να προβλέψουμε ποιά πορεία θα ακολουθήσει η επανάσταση ή, έστω, ποιά θα είναι

τα βασικά χαρακτηριστικά της. Ασφαλώς θα ήταν λίαν επιθυμητό να ξεσηκωθεί ταυτόχρονα όλη η Ευρώπη, να γενικευτεί η απαλλοτριώση και όλοι παντού να εμπνευσθούν από τις κομμουνιστικές αρχές. Ένας τέτοιος ξεσηκωμός θα διευκόλυνε πάρα πολύ το έργο του αιώνα μας.

Ωστόσο, όλα μας οδηγούν στο να πιστεύουμε ότι δεν θα γίνει έτσι. Δεν αμφιβάλουμε ότι η επανάσταση θα πυρπολήσει όλη την Ευρώπη. Αν μία από τις τέσσερις μεγάλες ευρωπαϊκές πρωτεύουσες –το Παρίσι, η Βιέννη, οι Βρυξέλλες ή το Βερολίνο– ξεσηκωθεί και ανατρέψει την κυβέρνηση, είναι σχεδόν βέβαιο ότι οι άλλες τρεις θα κάνουν το ίδιο λίγες εβδομάδες αργότερα. Επιπλέον είναι πολύ πιθανόν ότι η επανάσταση δεν θα αργήσει να ακολουθήσει στις χερσονήσους του Νότου, ακόμη και στο Λονδίνο και στην Αγία Πετρούπολη. Ο χαρακτήρας, όμως, που θα πάρει η επανάσταση θα είναι παντού ο ίδιος. Πολύ αμφιβάλουμε γι' αυτό.

Το πιθανότερο είναι ότι πράξεις απαλλοτριώσης θα γίνουν παντού, σε μια λίγο-πολύ μεγάλη κλίμακα, και ότι, εφ' όσον εφαρμοσθεί αυτή η πρακτική από οποιοδήποτε μεγάλο ευρωπαϊκό έθνος, θα επηρεάσει και όλα τα άλλα. Ωστόσο, κατά την έναρξη της επανάστασης θα έχουμε μεγάλες τοπικές διαφορές, ενώ η πορεία της θα ποικίλλει στις διάφορες χώρες. Την περίοδο 1789-93, οι Γάλλοι αγρότες χρειάστηκαν 4 ολόκληρα χρόνια για να καταργήσουν οριστικά την εξαγορά των φεουδαρχικών δικαιωμάτων, και οι αστοί για να ανατρέψουν την βασιλεία. Ας μην το ξεχνάμε αυτό κι ας περιμένουμε να δούμε την Επανάσταση να καθορίζει η ίδια τον ρυθμό εξέλιξής της. Ας είμαστε προετοιμασμένοι να την δούμε να μην προχωράει παντού με την ίδια ταχύτητα.

Ακόμη είναι αμφίβολο αν θα έπαιρνε, τουλάχιστον στην αρχή, σε όλα τα ευρωπαϊκά έθνη έναν αμιγώς σοσιαλιστικό χαρακτήρα. Ας υπενθυμίσουμε εδώ ότι η Γερμανία είναι ακόμη μια ενιαία αυτοκρατορία και ότι τα πλέον προοδευτικά κόμματά της οραματίζονται την ιακωβίνικη δημοκρατία του 1848 και την «οργάνωση της εργασίας» του Λουί Μπλαν, ενώ ο γαλλικός λαός θέλει τουλάχιστον μια

ελεύθερη Κομμούνα, αν όχι μια κομμουνιστική Κομμούνα. Έχουμε κάθε λόγο να πιστεύουμε ότι κατά την επερχόμενη επανάσταση η Γερμανία θα προχωρήσει πολύ περισσότερο απ' ό,τι η Γαλλία. Η Γαλλία, κάνοντας την αστική της επανάσταση τον 18ο αιώνα, προχώρησε πολύ μακρύτερα από την Αγγλία του 17ου. Ταυτόχρονα με την βασιλική εξουσία κατήργησε την γαιοκτητική αριστοκρατία, η οποία είναι ακόμα ισχυρή στην Αγγλία. Αν όμως η Γερμανία προχωρήσει μακρύτερα και επιτύχει περισσότερο απ' ό,τι η Γαλλία το 1848, σίγουρα η ιδέα που θα εμπνεύσει την γέννηση της επανάστασής της θα είναι εκείνη του 1848, όπως η ιδέα που θα εμπνεύσει την επανάσταση στην Ρωσία θα είναι εκείνη του 1789, τροποποιημένη μέχρι ενός ορισμένου σημείου από το πνευματικό κίνημα του αιώνα μας.

Πάντως, χωρίς να προσδίδουμε σε αυτές τις προβλέψεις μεγαλύτερο βάρος απ' ό,τι τους πρέπει, μπορούμε να καταλήξουμε στο εξής: η επανάσταση θα έχει διαφορετικό χαρακτήρα σε κάθε ένα από τα έθνη της Ευρώπης, το δε επίπεδο που θα επιτευχθεί όσον αφορά την κοινωνικοποίηση των προϊόντων, δεν θα είναι το ίδιο [παντού].

Άραγε αυτό σημαίνει ότι θα πρέπει τα πιο προχωρημένα έθνη να μειώσουν την ταχύτητά τους ώστε να συμβαδίζουν με τα καθυστερημένα, όπως λέγεται μερικές φορές; [Σημαίνει ότι] θα πρέπει να περιμένουμε να ωριμάσει η κομμουνιστική επανάσταση σε όλα τα πολιτισμένα έθνη; Ασφαλώς, όχι! Εξάλλου, ακόμη κι αν θέλαμε κάτι τέτοιο, θα ήταν αδύνατον: η Ιστορία δεν περιμένει τους αργοπορημένους.

Από την άλλη μεριά, δεν πιστεύουμε ότι η επανάσταση θα γίνει σε μία και μόνο χώρα, απ' άκρη σ' άκρη της, όπως ονειρεύονται κάποιοι σοσιαλιστές.¹¹ Είναι πολύ πιθανόν ότι αν μία από τις πέντε ή έξι μεγάλες πόλεις της Γαλλίας –το Παρίσι, η Λυών, η Μασσαλία, η Λιλ, το Σαιντ-Επέν ή το Μπορντώ– ανακήρυξε την Κομμούνα, οι άλλες θα ακολουθούσαν το παράδειγμά της, και ότι πολλές μικρότερες πόλεις θα έκαναν το ίδιο. Είναι πιθανόν επίσης

ότι πολλές περιοχές ορυχείων, όπως και κάποια βιομηχανικά κέντρα θα έσπευδαν να απαλλαγούν από τα αφεντικά τους και να οργανωθούν σε ελεύθερες ομάδες.

Όμως, πολλές περιοχές της επαρχίας δεν θα είχαν προχωρήσει τόσο πολύ: δίπλα στις εξεγερμένες κομμούνες, θα τηρούσαν στάση αναμονής, συνεχίζοντας να ζουν υπό ένα ατομικιστικό καθεστώς. Μη βλέποντας πλέον ούτε τον δικαστικό κλητήρα, ούτε τον φοροεισπράκτορα, οι αγρότες δεν θα ήταν εχθρικοί προς τους επαναστάτες. Έτσι, επωφελούμενοι από την κατάσταση, θα άρχιζαν να τακτοποιούν τους λογαριασμούς τους με τους ντόπιους εκμεταλλευτές. Ωστόσο, με αυτό το πρακτικό πνεύμα που ανέκαθεν χαρακτήριζε τις αγροτικές εξεγέρσεις (υπενθυμίζουμε πόσο παθιασμένα εργαζόνταν το 1792), θα καλλιεργούσαν πυρετωδώς την γη, την οποία θα αγαπούσαν πολύ περισσότερο, αφού θα ήταν πλέον απαλλαγμένη από φόρους και υποθήκες.

Σχετικά τώρα με τις άλλες χώρες, η Επανάσταση θα ξέσπαγε παντού. Μια Επανάσταση όμως με διαφορετικές όψεις: εδώ ενωτική [*unitaire*], αλλού ομοσπονδιακή [*fédéraliste*], παντού λίγο-πολύ σοσιαλιστική –πουθενά ομοιόμορφη.

VI

Αλλά ας επιστρέψουμε στην εξεγερμένη πόλη μας και ας δούμε υπό ποιές συνθήκες θα πρέπει να φροντίσει την τροφοδοσία της. Πού θα βρει τα αναγκαία τρόφιμα, αν ολόκληρο το έθνος δεν έχει ακόμη αποδεχθεί τον κομμουνισμό; Αυτό είναι το ερώτημα που πρέπει να απαντηθεί.

Πάρτε μια μεγάλη γαλλική πόλη, την πρωτεύουσα ας πούμε. Το Παρίσι καταναλώνει ετησίως εκατομμύρια τόνους δημητριακών, 350.000 βόδια και αγελάδες, 200.000 μοσχάρια, 300.000 χοίρους και πάνω από 2 εκ. αρνιά, χωρίς να υπολογίζουμε το κρέας που προέρχεται από το κυνήγι. Επίσης το Παρίσι χρειάζεται περίπου 8 εκ. κιά βούτυρο, 172 εκ. αυγά και άλλα τρόφιμα σε ανάλογες ποσότητες.

Τα άλευρα και τα δημητριακά εισάγονται από τις Ηνωμένες Πολιτείες, την Ρωσία, την Ουγγαρία, την Ιταλία, την Αίγυπτο και τις Ινδίες. Ζώα εισάγονται από την Γερμανία, την Ιταλία, την Ισπανία, ενίοτε δε από την Ρουμανία και την Ρωσία. Όσο για τα εδάφη, δεν υπάρχει χώρα στον κόσμο που να μην τα προσφέρει.

Ας δούμε λοιπόν πώς θα μπορούσαμε να οργανώσουμε τον ανεφοδιασμό του Παρισιού, ή οποιασδήποτε άλλης μεγάλης πόλης, με προϊόντα που καλλιεργούνται στην γαλλική ύπαιθρο και τα οποία οι αγρότες το μόνο που ζητούν είναι να τα στείλουν προς κατανάληψη.

Οι εξουσιαστικοί θα αντιμετώπιζαν πολύ εύκολα αυτό το πρόβλημα. Κατ' αρχάς θα εγκαθιστούσαν μια λίαν συγκεντρωτική κυβέρνηση, εξοπλισμένη με όλα τα όργανα εξαναγκασμού: αστυνομία, στρατό, γκαλοτίνια. Η κυβέρνηση αυτή θα κατέγραφε ο,τιδήποτε καλλιεργείται στην Γαλλία, θα διαιρούσε την χώρα σε έναν συγκεκριμένο αριθμό Διαμερισμάτων τροφοδοσίας και θα διέτασσε το τάδε τρόφιμο, στην τάδε ποσότητα, να αποσταλεί στο τάδε μέρος, να παραδοθεί την τάδε μέρα στον τάδε σταθμό, να παραληφθεί την τάδε μέρα από τον τάδε υπάλληλο, να αποθηκευτεί στην τάδε αποθήκη –και ούτω καθ' εξής.

Λοιπόν, με απόλυτη βεβαιότητα δηλώνουμε ότι μια τέτοια λύση είναι όχι μόνο ανεπιθύμητη, αλλά και ανεφάρμοστη. Είναι καθαρή ουτοπία. Στο χαρτί εύκολα μπορεί κανείς να μεταφέρει μια τέτοια ονειρική κατάσταση πραγμάτων, αλλά αυτή είναι υλικά αδύνατον να πάρει σάρκα και οστά: θα ήταν σαν να σχεδιάζαμε χωρίς [να λαμβάνουμε υπ' όψιν] το πνεύμα ανεξαρτησίας της ανθρωπότητας, [Αυτό θα οδηγούσε σε] μια γενική εξέγερση, αντί σε μία σε 3 ή 4 Βανδέες,¹² σε πόλεμο των χωριών εναντίον των πόλεων· σε μια ολόκληρη Γαλλία εξεγερμένη εναντίον της πόλης που θα τολμούσε να επιβάλει ένα τέτοιο καθεστώς [στην χώρα].¹³

Φτάνει πιά με τις ιακωβίνικες ουτοπίες! Ας δούμε πώς θα μπορούσαμε να οργανωθούμε διαφορετικά.

Το 1793, η ύπαιθρος καταδίκασε τις μεγάλες πόλεις στην λιμο-

κτονία και την Επανάσταση σε θάνατο. Εν τούτοις, όπως φαίνεται, η παραγωγή δημητριακών στην Γαλλία όχι μόνο δεν μειώθηκε κατά την περίοδο 1792-93, αλλά όλα [τα στοιχεία] μας πείθουν ότι αυξήθηκε. Αφού κατέλαβαν μεγάλο τμήμα των κτημάτων των ευγενών και μάζεψαν την σοδειά, οι αστοί επαρχιώτες δεν ήθελαν να πουλήσουν το σιτάρι τους έναντι χαρτονομισμάτων.¹⁴ Το φύλαγαν, περιμένοντας μια άνοδο των τιμών ή την πληρωμή τους σε χρυσό. Ούτε τα πλέον σκληρά μέτρα των Εθνοσυνελεύσεων, που υποχρέωναν τους μονοπωλητές να πουλήσουν το σιτάρι τους, ούτε οι εκτελέσεις, κατάφεραν να νικήσουν την απεργία. Είναι γνωστό επίσης ότι οι επίτροποι της Συμβατικής δεν δίστασαν να στείλουν στην λαιμητόμο τους μονοπωλητές, ο δε λαός να τους κρεμάσει από τους φανοστάτες· παρ' όλα αυτά, το σιτάρι παρέμενε στις αποθήκες και ο λαός των πόλεων λιμοκτονούσε.

Τι προσφέραμε όμως στους αγρότες της υπαίθρου ως αντάλλαγμα για την τόσο σκληρή εργασία τους; Χαρτονομίσματα! Κουρελόχαρτα που έχαναν καθημερινά την αξία τους και στα οποία ήταν τυπωμένο π.χ. «500 λίρες», χωρίς όμως καμιά αληθινή αξία. Με ένα χαρτονόμισμα των 1.000 λιρών δεν μπορούσες να αγοράσεις ούτε ένα ζευγάρι μπότες. Και ο αγρότης—όπως είναι αυτονόητο—δεν είχε καμιά διάθεση να ανταλλάξει έναν ολόκληρο χρόνο δουλειάς με ένα κομμάτι χαρτί, το οποίο δεν του επέτρεπε να αγοράσει ούτε ένα πανωφόρι.

Όσο δε προσφέρουμε στον καλλιεργητή της γης [ως αντάλλαγμα για τον μόχθο του] ένα άχρηστο κομμάτι χαρτί χωρίς αξία—είτε αυτό ονομάζεται χαρτονόμισμα είτε «επιταγή εργασίας»—τίποτα δεν πρόκειται να αλλάξει: τα τρόφιμα θα παραμένουν στην υπαίθρο, η δε πόλη δεν πρόκειται να τα αποκτήσει, ακόμη κι αν επιστρατεύσει και πάλι τις κατατομήσεις και τους πνιγμούς.

Αυτό που πρέπει να προσφέρουμε στον αγρότη δεν είναι άχρηστα χαρτιά, αλλά προϊόντα που έχει άμεση ανάγκη: παραδείγματος χάριν, το μηχάνημα που τώρα στερείται ακουσίως· το ρούχο, ένα ρούχο που να τον προφυλάσσει από την κακοκαιρία· μια λάμπα και

πετρέλαιο με τα οποία θα αντικαταστήσει το λυχνάρι του· μια αξίνα, ένα δίκρανο, ένα καρότσι· τέλος, όλα εκείνα που ο αγρότης στερείται σήμερα, όχι επειδή δεν αισθάνεται την ανάγκη τους, αλλά επειδή, μέσα στην στερημένη ζωή και την εξαντλητική εργασία του, δεν μπορεί να πλησιάσει χιλιάδες χρήσιμα πράγματα εξ αιτίας της τιμής τους.

Ας αρχίσει η πόλη να παράγει άμεσα ό,τι χρειάζονται οι αγρότες, αντί να κατασκευάζει μπηλμπόδια για να στολίζονται οι αστοί. Ας αρχίσουν οι ραπτομηχανές του Παρισιού να ράβουν ρούχα—τόσο εργατικές φόρμες, όσο και κυριακάτικα— για τους αγρότες, αντί για βραδινά ενδύματα· ας αρχίσουν τα εργοστάσια να κατασκευάζουν αγροτικά εργαλεία, αξίνες και δίκρανα, αντί να περιμένουμε να μας τα στείλουν οι Άγγλοι ως αντάλλαγμα για το κρασί μας!

Ας μην στέλνει η πόλη στα χωριά επιτρόπους στολισμένους με κόκκινες ή πολύχρωμες κορδέλες, για να κοινοποιήσουν στους αγρότες διατάγματα [ότι πρέπει] να μεταφέρουν τα προϊόντα τους στο τάδε μέρος, αλλά ας στείλει φίλους, αδελφούς που θα τους πουν: «Φέρτε μας τα προϊόντα σας κι ελάτε να πάρετε όποιο βιομηχανικό εργαλείο θέλετε από τα καταστήματά μας». Τότε τα τρόφιμα θα αρχίσουν να καταφθάνουν από παντού. Ο αγρότης θα κρατάει μόνον όσα του χρειάζονται για να ζήσει, ενώ τα υπόλοιπα θα τα στέλνει στους εργάτες των πόλεων, στο πρόσωπο των οποίων—για πρώτη φορά στην Ιστορία— θα βλέπει τα αδέρφια του κι όχι κάποιους εκμεταλλευτές.

Θα μας πουν ίσως ότι αυτό απαιτεί έναν πλήρη μετασχηματισμό της βιομηχανίας. Αυτό σίγουρα ισχύει για ορισμένους κλάδους. Υπάρχουν όμως χίλιοι-δυό άλλοι [κλάδοι] που τάχιστα μπορούν να τροποποιηθούν έτσι ώστε να εφοδιάζουν τους αγρότες με ενδύματα, ρολόγια, έπιπλα, μαγειρικά σκεύη και απλές μηχανές [προϊόντα για] τα οποία η πόλη σήμερα τους υποχρεώνει να πληρώνουν πολύ ακριβά. Υφαντές, ράφτες, υποδηματοποιοί, σιδηρουργοί, ξυλουργοί και πολλοί άλλοι, πολύ εύκολα μπορούν να σταματήσουν την

παραγωγή ειδών πολυτελείας για να παράγουν χρήσιμα πράγματα. Το μόνο που χρειάζεται είναι να πεισθούν όλοι για την αναγκαιότητα ενός τέτοιου μετασχηματισμού, θεωρώντας τον ως μια πράξη δικαιοσύνης και προόδου, και μην επιτρέποντας πλέον να εξοπάζονται από ένα τόσο προσφιλές στους θεωρητικούς όνειρο ότι η επανάσταση οφείλει να περιορισθεί στην ιδιοποίηση της υπεραξίας και ότι η παραγωγή και το εμπόριο θα παραμείνουν ως έχουν σήμερα.

Αυτή ακριβώς είναι λουπόν η άποψή μας περί του όλου ζητήματος. Να μην προσφέρουμε στον αγρότη ως αντάλλαγμα για τα προϊόντα του χαρτονομίσματα, της όποιας χρηματικής αξίας, αλλά εκείνα ακριβώς τα πράγματα που χρειάζεται. Αν γίνει αυτό, τα τρόφιμα θα φθάνουν άφθονα στις πόλεις. Αν δεν γίνει, θα έχουμε στις πόλεις πείνα και όλα τα επακόλουθά της: αντίδραση και καταστροφή.

VII

Όλες οι μεγάλες πόλεις, το έχουμε πει, αγοράζουν το σιτάρι, το αλεύρι και το κρέας τους όχι μόνο από την επαρχία, αλλά και από το εξωτερικό. Οι ξένες χώρες δεν στέλνουν στο Παρίσι μόνο εδώδιμα, ψάρια και είδη πολυτελείας, αλλά και μεγάλες ποσότητες σίτου και κρέατος.

Ωστόσο, κατά την επανάσταση, δεν θα πρέπει πλέον να στηριζόμαστε στο εξωτερικό —ή, έστω, αυτό να μην γίνεται παρά μόνο στον μικρότερο δυνατό βαθμό. Αν το ρωσικό σιτάρι, το ιταλικό ή ινδικό ρύζι, τα ισπανικά ή τα συγγρικά κρασιά αφθονούν σήμερα στις αγορές της Δυτικής Ευρώπης, αυτό δεν οφείλεται στο ότι οι χώρες που τα εξάγουν διαθέτουν μεγάλες ποσότητες, ούτε στο ότι τα προϊόντα αυτά φυτρώνουν από μόνα τους σαν τ' αγριόχορτα στο λιβάδι. Στην Ρωσία, επί παραδείγματι, ο αγρότης εργάζεται 16 ώρες την ημέρα και πεινάει από 3 έως 6 μήνες τον χρόνο, για να εξάγει το σιτάρι με το οποίο θα πληρώσει τον γαιοκτήμονα και το κράτος. Σήμερα η αστυνομία εμφανίζεται στα ρωσικά χωριά μόλις ολοκληρωθεί η συγκομιδή, και πουλάει την τελευταία αγελάδα, το τελευ-

ταίο άλογο του αγρότη, για τους καθυστερημένους φόρους και τα [χρωστούμενα] ενοίκια προς τους γαιοκτήμονες, εκτός κι αν ο αγρότης υποκύψει εκουσίως, πουλώντας το σιτάρι του στους εξαγωγείς. Για να μην ξεπουλήσει την αγελάδα του για 15 φράγκα, ο αγρότης φυλάει το σιτάρι μόνο 9 μηνών και πουλάει το υπόλοιπο. Προκειμένου να επιβιώσει μέχρι την επόμενη συγκομιδή –3 μήνες αν η χρονιά ήταν καλή και 6 αν ήταν κακή– ανακατεύει φλοιούς σημύδας ή σπόρους λεβουδιάς με το αλεύρι του, ενώ στο Λονδίνο απολαμβάνουν τα μπισκότα που φτιάχτηκαν με το σιτάρι του.

Όταν όμως έρθει η επανάσταση, ο Ρώσος αγρότης θα κρατήσει το ψωμί για τον εαυτό του και τα παιδιά του. Το ίδιο θα κάνουν οι Ιταλοί και οι Ούγγροι αγρότες. Ας ελπίσουμε ότι και οι Ινδοί επίσης θα ωφεληθούν από αυτά τα καλά παραδείγματα, όπως και οι εργάτες γης στις μεγάλες φάρμες της Αμερικής, εκτός κι αν αυτές οι περιοχές θα έχουν ήδη αποδιοργανωθεί από την κρίση. Επομένως, δεν θα πρέπει πλέον να βασιζόμαστε στις εισαγωγές σίτου και καλαμποκιού από το εξωτερικό.

Εφ' όσον ολόκληρος ο αστικός πολιτισμός μας βασίζεται στην εκμετάλλευση των κατώτερων φυλών και των καθυστερημένων βιομηχανικά χωρών, το πρώτο καλό που θα κάνει η επανάσταση θα είναι ότι άμεσα θα απειλήσει αυτόν τον «πολιτισμό», επιτρέποντας στις δήθεν κατώτερες φυλές να χειραφετηθούν. Όμως, αυτό το τεράστιο καλό θα μεταφραστεί σε μια τόσο βέβαιη, όσο και σημαντική μείωση των εισαγωγών τροφίμων που σήμερα ρέουν άφθονα προς τις μεγαλουπόλεις της Δύσης.

Όσο για το εσωτερικό, είναι πολύ δύσκολο να προβλέψουμε την πορεία των πραγμάτων. Αφ' ενός ο αγρότης σίγουρα θα βοηθηθεί από την επανάσταση να σταθεί όρθιος πάνω στην γη του. Αντί να εργάζεται 14-16 ώρες [την ημέρα] όπως συμβαίνει σήμερα, δικαίως θα εργάζεται τις μισές, κάτι που θα έχει ως συνέπεια την μείωση της παραγωγής των βασικών τροφίμων, δηλαδή του σταριού και του κρέατος. Αφ' ετέρου, όμως, θα υπάρξει αύξηση της παραγωγής, αφού ο αγρότης δεν θα είναι πλέον αναγκασμένος να δουλεύει για

να ταΐζει τους τεμπέληδες. Θα εκχερσωθούν νέες εκτάσεις γης και θα τεθούν σε λειτουργία νέα τελειοποιημένα μηχανήματα.

«[Ποτέ οι άνθρωποι δεν εργάστηκαν με τόσο ζήλο όσο το 1792]», όταν οι αγρότες πήραν πίσω την γη από τους ευγενείς, την οποία τόσο καρπό τόσο διακαώς επιθυμούσαν –μας λέει ο Μισελέ,¹⁵ αναφερόμενος στην Μεγάλη [Γαλλική] Επανάσταση.

Σύντομα βέβαια, στην εντατική καλλιέργεια θα μπορούν να επιδοθούν όλοι οι αγρότες, καθώς σύγχρονα, τελειοποιημένα μηχανήματα και λιπάσματα χημικά και άλλα, θα τεθούν στην διάθεση της κοινότητας. Ωστόσο πιστεύουμε ότι στην αρχή μπορεί να υπάρξει μείωση της αγροτικής παραγωγής, τόσο στην Γαλλία όσο και αλλού. Οποσδήποτε θα ήταν φρόνιμο να θεωρούμε βέβαιη μια μείωση των εισαγωγών, τόσο από το εσωτερικό, όσο και από το εξωτερικό.

Πώς θα συμπληρώσουμε αυτό το κενό; Θέλει και ρώτημα; Εμείς οι ίδιοι θα το συμπληρώσουμε. Η λύση είναι απλούστατη. Πρέπει και στις μεγάλες πόλεις να καλλιεργήσουμε την γη, όπως κάνουν στα χωριά. Πρέπει να επιστρέψουμε σε αυτό που η βιολογία θα ονόμαζε «ολοκλήρωση των λειτουργιών» [*intégration des fonctions*].¹⁶ Αφού θα έχει γίνει ο καταμερισμός της εργασίας, θα πρέπει να γίνει και η «ενοποίηση» [*intégrer*]: αυτός είναι ο δρόμος που ακολουθεί σε όλα η φύση. Εξάλλου –με εξαίρεση την φιλοσοφία– εκεί θα μας οδηγήσει η δύναμη των πραγμάτων. Αν το Παρίσι συνειδητοποιήσει ότι το πολύ σε 8 μήνες θα έχει έλλειψη σταριού, τότε θα το καλλιεργήσει.

Το χώμα; Υπάρχει άφθονο. Υπάρχει κυρίως γύρω από τις μεγάλες πόλεις –και το Παρίσι φυσικά– όπου υπάρχουν τα πάρκα και οι εκτάσεις με γκαζόν των ευγενών. Αυτά τα εκατομμύρια εκτάρια δεν περιμένουν παρά μόνο την ευφυή εργασία του καλλιεργητή για να περιζώσουν το Παρίσι με χωράφια, πολύ πίο γόνιμα και παραγωγικά απ' ό,τι οι καλυμμένες με φυσικό λίπασμα, αλλά αποξηραμένες από τον ήλιο στέππες της Νότιας Ρωσίας.

Τα χέρια; Αραγε με τι άλλο θέλετε να ασχοληθούν τα 2 εκ. των

Παριζιάνων όταν δεν θα έχουν πλέον να ντύνουν και να ψυχαγωγούν τους Ρώσους πρίγκιπες, τους Ρουμάνους βογιάρους¹⁷ και τις συζύγους των Βερολινέζων τραπεζίτών;

Έχοντας στην διάθεσή της όλα τα μηχανήματα [που έχουν εφευρεθεί] στον αιώνα μας, την ευφυΐα και την τεχνική γνώση που ο εργάτης απέκτησε χρησιμοποιώντας τελειοποιημένα εργαλεία: έχοντας στην υπηρεσία της τους εφευρέτες, τους χημικούς και τους βοτανολόγους, τους καθηγητές του Βοτανικού Κήπου, τους περιβολάρηδες του Ζενβιλιέρ,¹⁸ μαζί με τα απαραίτητα εργαλεία για τον πολλαπλασιασμό των μηχανημάτων και την δοκιμή νέων· έχοντας, τέλος, το οργανωτικό πνεύμα του λαού του Παρισιού, το κέφι και την ζωντάνια του –[με όλα αυτά στην διάθεσή της] η γεωργία της αναρχικής Κομμούνιας του Παρισιού θα είναι κάτι εντελώς διαφορετικό από εκείνη των σκαφτιάδων της Αρδέννης.¹⁹

Ο ατμός, ο ηλεκτρισμός, η ηλιακή και η αιολική ενέργεια σύντομα θα τεθούν στην υπηρεσία μας. Η σκαπτική μηχανή και ο ατμοκίνητος βολοκόπος²⁰ θα κάνουν γρήγορα την βαριά δουλειά της προετοιμασίας, ενώ το έδαφος, καθαρισμένο και εμπλουτισμένο, δεν θα χρειάζεται παρά μόνο την επιδέξια φροντίδα του άνδρα, και προ παντός της γυναίκας, για να καλυφθεί με περιποιημένα φυτά και να ανανεωθεί [όχι μία, αλλά] 3 ή και 4 φορές τον χρόνο.

Έτσι, μαθαίνοντας την τέχνη της φυτοκομίας από ειδικούς, δοκιμάζοντας χίλιες-δυό διαφορετικές μεθόδους καλλιέργειας σε μικρά κομμάτια γης, προορισμένα γι' αυτόν τον σκοπό, συναγωνιζόμενοι ο ένας τον άλλον για να πετύχουν την καλύτερη σοδειά και επανανακαλύπτοντας στην σωματική άσκηση, χωρίς εξάντληση των δυνάμεων ή υπερεργασία, εκείνες τις δυνάμεις που τόσο συχνά απουσιάζουν στις μεγάλες πόλεις –άνδρες γυναίκες και παιδιά θα χαίρονται με την εργασία στα χωράφια, η οποία δεν θα είναι πλέον μια εξαναγκαστική εργασία, αλλά θα έχει γίνει μια απόλαυση, μια γιορτή, μια ανανέωση της ψυχής και του σώματος.

«Δεν υπάρχει στέρφα γη! Η γη προσφέρει ό,τι προσφέρει ο άνθρωπος!» –ιδού η τελευταία λέξη της σύγχρονης γεωργίας. Η γη

δίνει αυτό που της ζητάμε, υπό την προϋπόθεση ότι αυτός που ζητάει πρέπει να ξέρει πώς να το ζητάει.

Μια περιοχή –αν και τόσο μικρή όσο τα Διαμερίσματα του Σηκουάνα και του Σηκουάνα-και-Ουάζ, που πρέπει να θρέψει μια τόσο μεγάλη πόλη όπως το Παρίσι– είναι πρακτικά αρκετή για να καλύψει κάθε έλλειψη [τροφίμων] που μπορεί να προκαλέσει η επανάσταση.

Στον συνδυασμό γεωργίας και βιομηχανίας, στον άνθρωπο γεωργό και συγχρόνως βιομηχανικό εργάτη –ιδού σε τι θα μας οδηγήσει αναπόφευκτα η κομμουνιστική κοινότητα, αν ξεκινήσει με τόλμη ακολουθώντας τον δρόμο της απαλλοτρίωσης.

Αυτό το μέλλον ανοίγεται μπροστά της, κι αν χαθεί, η αιτία δεν θα είναι η πείνα! Ο κίνδυνος δεν βρίσκεται εκεί, αλλά στην πνευματική δειλία, την προκατάληψη και τα ημίμετρα. Ο κίνδυνος βρίσκεται εκεί που τον είδε ο Δαντών όταν φώναζε στην Γαλλία:

«Τόλμη, τόλμη και πάλι τόλμη!» –κυρίως πνευματική τόλμη, την οποία ασφαλώς θα ακολουθήσει αμέσως η τόλμη της θέλησης.

Κεφάλαιο 6

Η ΣΤΕΓΗ

Όσοι έχουν παρακολουθήσει προσεκτικά την εξέλιξη των ιδεών ανάμεσα στους εργάτες, θα πρέπει να έχουν παρατηρήσει ότι σε ένα σημαντικό ζήτημα υπάρχει ασυναίσθητα συμφωνία –στο ζήτημα της στέγης. Ένα είναι σίγουρο: ότι στις μεγάλες πόλεις της Γαλλίας και σε πολλές μικρότερες οι εργάτες καταλήγουν σιγά-σιγά στο συμπέρασμα ότι τα σπίτια στα οποία κατοικούν δεν είναι διόλου ιδιοκτησία εκείνων τους οποίους το κράτος αναγνωρίζει ως ιδιοκτήτες τους. Αυτή είναι μια εξέλιξη που έχει συντελεσθεί στο πνεύμα του λαού και τίποτα πλέον δεν θα μπορέσει να τον πείσει ότι το δικαίωμα ιδιοκτησίας επί των σπιτιών είναι δίκαιο.

Το σπίτι δεν έχει χτισθεί από τον ιδιοκτήτη· έχει κατασκευαστεί, διακοσμηθεί και ταπητοστρωθεί από εκατοντάδες εργάτες, τους οποίους η πείνα έχει ρίξει στο μεροκάματο και η ανάγκη της επιβίωσης έχει αναγκάσει να δέχονται έναν γλίσχρο μισθό.

Το χρήμα που δαπάνησε ο δήθεν ιδιοκτήτης δεν είναι προϊόν της δικής του εργασίας. Συσσωρεύτηκε, όπως κι όλα τα άλλα πλούτη, πληρώνοντας στους εργάτες τα 2/3 ή τα μισά μόνο από όσα εδικοιούνται. Τελικώς –και σε αυτό το σημείο καθίσταται τελειώς εξόφθαλμο το τεράστιο πρόβλημα– το σπίτι οφείλει την πραγματική του αξία στο κέρδος το οποίο μπορεί να αποκομίσει από αυτό ο ιδιοκτήτης. Όμως αυτό το κέρδος θα υπάρχει στην περίπτωση εκείνη που το σπίτι είναι κτισμένο σε μια πόλη η οποία διαθέτει λιθόστρωτους και φωτιζόμενους με φωταέριο δρόμους, τακτική συγκοινωνία προς άλλες πόλεις, και που η ίδια είναι κέντρο της βιομηχανίας, του εμπορίου, της επιστήμης και της τέχνης. Επιπλέον, αυτήν την πόλη κοσμούν γέφυρες, αποβάθρες και αρχιτεκτονικά μνημεία, που προσφέρουν στους κατοίκους χίλιες-δυό ανέσεις και τέρψεις, άγνωστες στα χωριά. Είναι μία πόλη την οποία η εργασία 20-30 γενεών έχει καταστήσει κατοικήσιμη, υγιεινή και όμορφη.

Η αξία ενός σπιτιού σε ορισμένες συνοικίες του Παρισιού ανέρχεται σε 1 εκ. φράγκα, όχι επειδή για να κτισθούν οι τοίχοι του δαπανήθηκε 1 εκ. σε εργασία, αλλά επειδή βρίσκεται στο Παρίσι· επειδή αιώνες τώρα εργάτες, καλλιτέχνες, στοχαστές, επιστήμονες και άνθρωποι των γραμμάτων συνέβαλαν στο να γίνει το Παρίσι αυτό που είναι σήμερα: ένα βιομηχανικό, εμπορικό, πολιτικό, καλλιτεχνικό και επιστημονικό κέντρο· επειδή έχει ένα παρελθόν· επειδή χάρη στην λογοτεχνία, τα ονόματα των δρόμων του είναι πασίγνωστα τόσο στην επαρχία, όσο και στο εξωτερικό· [και τέλος] επειδή είναι καρπός της εργασίας 18 ολόκληρων αιώνων, [έργο] 50 γενεών ολόκληρου του γαλλικού έθνους. Ποιός λοιπόν έχει το δικαίωμα να ιδιοποιείται έστω και το ελάχιστο κομμάτι γης ή το χειρότερο κτήριο μιάς τέτοιας πόλης, χωρίς να διαπράττει μια κραυγαλέα αδικία; Ποιός έχει το δικαίωμα να πουλάει σε κάποιον έστω κι ένα ελάχιστο κομματάκι της κοινής κληρονομιάς;

Επ' αυτού του σημείου, λέμε, οι εργάτες αρχίζουν να συμφωνούν. Η ιδέα της δωρεάν κατοικίας είχε διακηρυχθεί ρητά κατά την διάρκεια της πολιορκίας του Παρισιού, όταν [η πόλη] απαιτούσε την καθαρή και ξásτερη κατάργηση των όρων που έθεταν οι ιδιοκτήτες. Αυτή εμφανίσθηκε και πάλι κατά την διάρκεια της Κομμούνας του 1871, όταν οι εργάτες του Παρισιού περίμεναν από το Συμβούλιο της Κομμούνας μια θαρραλέα απόφαση για την κατάργηση των ενοικίων. Όταν δε ξεσπάσει η επανάσταση, αυτό θα είναι το πρώτο ζήτημα με το οποίο θα ασχοληθούν οι φτωχοί.

Είτε εν καιρώ επανάστασης είτε εν καιρώ ειρήνης, ο εργάτης πρέπει να έχει ένα κατάλυμα, ένα σπίτι. Ωστόσο, όσο άσχημο ή ανθυγιεινό κι αν είναι [αυτό το σπίτι], πάντα υπάρχει ένας ιδιοκτήτης που μπορεί να του κάνει έξωση. Είναι αλήθεια ότι εν καιρώ επανάστασης ο ιδιοκτήτης δεν θα βρίσκει δικαστικό κλητήρα ή αστυνομικό για να πετάξει στον δρόμο τα πράγματα του εργάτη. Ποιός ξέρει όμως αν αύριο η νέα κυβέρνηση, όσο επαναστατική κι αν διατείνεται ότι είναι, δεν προσφύγει και πάλι στην βία και δεν εξαπολύσει τα λαγωνικά της αστυνομίας! Είδαμε την Κομμούνα [του 1871]

να κηρύσσει αναστολή της πληρωμής των ενοικίων μέχρι την 1η Απριλίου –όμως, μόνο μέχρι την 1η Απριλίου! Μετά από αυτήν [την ημερομηνία], τα ενοίκια έπρεπε να πληρωθούν, παρ' ότι το Παρίσι βρισκόταν σε κατάσταση χάους, η βιομηχανία δεν λειτουργούσε και οι εξεγερμένοι δεν είχαν άλλο πόρο παρά όλο κι όλο 30 πεντάρες [την ημέρα]!

Πρέπει λοιπόν ο εργάτης να γνωρίζει ότι, αρνούμενος να πληρώσει ενοίκιο στον ιδιοκτήτη, δεν επωφελείται απλώς από μια αποδιοργάνωση της εξουσίας. Πρέπει να γνωρίζει ότι η δωρεάν στέγη είναι μια αναγνωρισμένη και εγκεκριμένη αρχή, θα λέγαμε, από την λαϊκή συναίνεση, και ότι η δωρεάν κατοικία είναι ένα δικαίωμα, ρητά διακηρυγμένο από τον λαό.

Θα περιμένουμε λοιπόν μέχρι αυτό το μέτρο, που εναρμονίζεται με το αίσθημα δικαίου κάθε έντιμου ανθρώπου, να υιοθετηθεί από τους σοσιαλιστές που βρίσκονται ανάμεσα στους αστούς στους κόλπους μιάς προσωρινής κυβέρνησης. Θα περιμένουμε πολύ –μάλλον μέχρι την επιστροφή της αντίδρασης!

Ιδού γιατί, αρνούμενοι κορδέλες και πηλίκια –αυτά τα σύμβολα της εξουσίας και της υποταγής– και παραμένοντας άνθρωποι μεταξυ ανθρώπων, οι ειλικρινείς επαναστάτες θα εργαστούν μαζί με τον λαό, έτσι ώστε η απαλλοτρίωση των κατοικιών να καταστεί τετελεσμένο γεγονός. Θα εργαστούν για να δημιουργήσουν ένα ρεύμα ιδεών προς αυτήν την κατεύθυνση· θα εργαστούν για την εφαρμογή αυτών των ιδεών, και όταν αυτές θα έχουν ωριμάσει, ο λαός θα προχωρήσει στην απαλλοτρίωση των κατοικιών, χωρίς να νοιάζεται για τις θεωρίες που σίγουρα θα του σερβίρουν κάποιοι, περί αποζημίωσης των ιδιοκτητών και άλλες τέτοιες ανησιές.

Την ημέρα που θα γίνει η απαλλοτρίωση των κατοικιών, ο υφιστάμενος την εκμετάλλευση, ο εργάτης, θα έχει συνειδητοποιήσει ότι έχει έρθει μια νέα εποχή, ότι δεν θα σκύβει πλέον το κεφάλι μπροστά στους πλούσιους και ισχυρούς, ότι η Ισότητα έχει διακηρυχθεί ανοιχτά και ότι η Επανάσταση είναι ένα πραγματικό γεγονός και όχι μια θεατρική παράσταση σαν αυτές που βλέπουμε συχνά.

II

Αν η ιδέα της απαλλοτρίωσης αγκαλιαστεί από τον λαό, θα υλοποιηθεί οπωσδήποτε παρά τα όποια «ανυπέρβλητα» εμπόδια με τα οποία συνήθως μας απειλούν.

Σίγουρα, οι κύριοι γαλονάδες που θα έχουν καταλάβει τις κενές καρέκλες των υπουργείων και του Δημαρχείου θα δημιουργήσουν ένα σωρό εμπόδια. Θα μιλήσουν περί αποζημίωσης των ιδιοκτητών, περί σύνταξης στατιστικών και περί ετοιμασίας μακροσκελών αναφορών –τόσο μακροσκελών, ώστε να διαρκέσουν μέχρι την στιγμή που ο λαός, συντετριμμένος από την εξαθλίωση της ανεργίας, μη βλέποντας τύποτα να γίνεται και χάνοντας την πίστη του στην Επανάσταση, θα αφήσει ελεύθερο το πεδίο στους αντιδραστικούς, καθιστώντας τελικώς την γραφειοκρατική απαλλοτρίωση μισητή σε όλους.

Εδώ πράγματι υπάρχει ένας σκόπελος, πάνω στον οποίο τα πάντα μπορεί να ναυαγήσουν. Αν όμως ο λαός δεν πιστέψει τα ψεύτικα επιχειρήματα με τα οποία κάποιοι θα επιχειρήσουν να τον παραπλανήσουν, αν κατανοήσει ότι μια νέα ζωή απαιτεί νέες μεθόδους και αναλάβει ο ίδιος αυτό το έργο, τότε η απαλλοτρίωση μπορεί να πραγματοποιηθεί χωρίς μεγάλες δυσκολίες.

«Αλλά πώς; Πώς μπορεί να γίνει αυτή;» –μας ρωτούν. Θα προσπαθήσουμε να απαντήσουμε [σε αυτό το ερώτημα], αλλά με μια επιφύλαξη. Ασεχθανόμαστε την ιδέα να καταστρώσουμε τα σχέδια της απαλλοτρίωσης, υπεισερχόμενοι στην παραμικρή λεπτομέρειά τους. Γνωρίζουμε εκ των προτέρων ότι όλα όσα μπορεί να προτείνει σήμερα ένας άνθρωπος ή μια ομάδα θα ξεπεραστούν από την ίδια την ζωή. Αυτή, το έχουμε πει, θα τα καταφέρει καλύτερα και με πολύ πιο ασύλο τρόπο απ' ό,τι όλα όσα θα μπορούσε κανείς εκ των προτέρων να της υπαγορεύσει.

Ακόμη, υποδεικνύοντας την μέθοδο σύμφωνα με την οποία η απαλλοτρίωση και η αναδιανομή του απαλλοτριωμένου πλούτου θα μπορούσαν να πραγματοποιηθούν χωρίς την παρέμβαση της κυβέρνησης, δεν επιδιώκουμε παρά να απαντήσουμε σε εκείνους

που διακηρύσσουν ότι κάτι τέτοιο είναι αδύνατον. Ωστόσο, θέλουμε να υπενθυμίσουμε ότι επ' ουδενί είμαστε υποστηρικτές τού ενός ή τού άλλου τρόπου οργάνωσης. Αυτό που μας ενδιαφέρει είναι απλώς να δείξουμε ότι η απαλλοτριώση *μπορεί* να πραγματοποιηθεί από την λαϊκή πρωτοβουλία και *όχι* με οποιονδήποτε άλλον τρόπο.

Φαίνεται πιθανότατο ότι ήδη με τις πρώτες απαλλοτριώσεις θα ξεφυτρώσουν σε κάθε συνοικία, δρόμο και συγκρότημα κατοικιών, ομάδες εθελοντών, οι οποίες θα σπεύσουν να προσφέρουν τις υπηρεσίες τους καταγράφοντας τον αριθμό των κενών διαμερισμάτων, εκείνων που είναι υπερπλήρη με πολυμελείς οικογένειες, των ανθυγιεινών κατοικιών, των σπιτιών που είναι τόσο τεράστια για τους ενοίκους τους, ώστε θα μπορούσαν κάλλιστα να στεγάσουν εκείνους που ασφυκτιούν μέσα στα χαμόσπιτά τους. Μέσα σε λίγες μέρες, αυτοί οι εθελοντές θα συντάξουν πλήρεις καταλόγους των δρόμων και των συνοικιών που βρίσκονται όλα τα διαμερίσματα—υγιεινά και ανθυγιεινά, στενά και ευρύχωρα, τρώγλες και πολυτελή μέγαρα.

Κοινοποιώντας ελεύθερα ο ένας στον άλλον τους καταλόγους τους, αυτοί οι εθελοντές θα ολοκληρώναν σύντομα τις στατιστικές τους. Πλαστές στατιστικές μπορούν να κατασκευαστούν μέσα σε γραφεία: οι αληθινές και ακριβείς όμως στατιστικές πρέπει να έχουν ως αφετηρία το άτομο, προχωρώντας από το απλό στο σύνθετο.

Χωρίς λοιπόν να περιμένουν τίποτε από κανέναν, αυτοί οι πολίτες θα πάνε ίσως να βρουν τους συντρόφους τους που κατοικούν σε τρώγλες και απλώς θα τους πουν: «Αυτήν την φορά, σύντροφοι, πρόκειται για αληθινή επανάσταση. Ελάτε απόψε στο τάδε μέρος. Όλη η γειτονιά θα βρίσκεται εκεί. Θα μοιράσουμε τα σπίτια. Αν ζείτε σε χαμόσπιτα, ελάτε να διαλέξετε ένα από τα πεντάρια διαμερίσματα που είναι διαθέσιμα. Όταν δε μετακομίσετε εκεί, θα 'ναι μιά τελειωμένη υπόθεση. Όποιος πάει να σας ξεσπατώσει, θα 'χει να κάνει με τον ένοπλο λαό!».

«Μια όλοι θα θέλουν ένα διαμέρισμα των 20 δωματίων!»—θα

μας πουν. Ε, λουπόν, όχι, αυτό δεν είναι αλήθεια! Ποτέ ο λαός δεν ζήτησε τον ουρανό με τ' άστρα. Αντίθετα, κάθε φορά που τον έχουμε δει να αποκαθιστά μια αδικία, μένουμε κατάπληκτοι από την ευθυκρισία και το αίσθημα δικαίου που εμψυχώνουν τις μάζες. Τις έχουμε δει ποτέ να ζητούν το αδύνατο; Είδαμε ποτέ τον λαό του Παρισιού να τσακώνεται καθώς περίμενε στην ουρά για να πάρει την μερίδα του ψωμιού ή των καυσόξυλων κατά την διάρκεια των δύο πολιορκιών; Ο λαός αυτός έστεκε στην ουρά με μια υπομονή την οποία δεν έπαψαν να θαυμάζουν οι ανταποκριτές του ξένου Τύπου· και βέβαια όλοι γνώριζαν πολύ καλά ότι οι τελευταίοι στην ουρά θα πέρναγαν την ημέρα τους χωρίς ψωμί ή φωτιά.

Ασφαλώς υπάρχουν πολλά εγωϊστικά ένστικτα στα ατομονωμένα άτομα των κοινωνιών μας. Αυτό το γνωρίζουμε πάρα πολύ καλά. Όμως επίσης γνωρίζουμε ότι ο καλύτερος τρόπος για να αναβιώσουν και να τραφούν αυτά τα ένστικτα, θα είναι να εμπιστευτούμε το στεγαστικό πρόβλημα σε μια οποιαδήποτε υπηρεσία. Τότε, πράγματι, όλα τα κακά πάθη θα αναδύονταν στην επιφάνεια. Αυτό θα συνέβαινε σε όποιον διέθετε την μεγαλύτερη επιρροή στην υπηρεσία. Η παραμικρή ανισότητα θα προκαλούσε διαμαρτυρίες· το παραμικρό προνόμιο που θα δινόταν σε κάποιον θα έκανε τον λαό να φωνάζει για «φακελάκια» –και όχι αδικαιολόγητα...

Αν όμως ο ίδιος ο λαός, οργανωμένος κατά δρόμο, συνοικία και Διαμέρισμα, αναλάμβανε να τακτοποιήσει τους τρωγλοδύτες στα πολύ ευρύχωρα διαμερίσματα των αστών, το παραμικρό πρόβλημα και οι μικροανισότητες εύκολα θα αντιμετωπιζόνταν. Σπανίως έχουμε επικαλεστεί τα καλά ένστικτα των μαζών –μόνο κάποιες φορές ως έσχατο μέσο εν καιρώ επανάστασης, για να σώσουμε το σκάφος που βουλιάζει. Ωστόσο, ποτέ μια τέτοια επίκληση δεν υπήρξε μάταιη. Ο άνθρωπος του μόχθου ανταποκρίθηκε πάντοτε σ' αυτήν με μεγάλη αφοσίωση –το ίδιο θα συμβεί και κατά την επερχόμενη επανάσταση.

Παρ' όλα αυτά, πιθανόν να υπάρξουν κάποιες αδικίες, κάποιες αναπόφευκτες αδικίες. Υπάρχουν άτομα στις κοινωνίες μας, τα

οποία κανένα μεγάλο γεγονός δεν μπορεί να τα κάνει να παραικλί-
νουν από την εγωϊστική τους πορεία. Το ζήτημα όμως δεν είναι αν
θα υπάρχουν αδικίες ή όχι, αλλά μάλλον το πώς θα μπορέσουμε να
περιορίσουμε τον αριθμό τους.

Ολόκληρη, λουπόν, η Ιστορία, ολόκληρη η εμπειρία της ανθρω-
πότητας, καθώς και όλη η κοινωνική ψυχολογία βρίσκονται εδώ για
να μας δείξουν ότι ο δικαιότερος τρόπος είναι να εμπιστευτούμε το
ζήτημα σε αυτούς που τους αφορά περισσότερο. Μόνον αυτοί θα
μπορέσουν να καταγράψουν και να ρυθμίσουν τις χιλίες-δυό λεπτο-
μέρειες που αναγκαστικά διαφεύγουν από κάθε γραφειοκρατική
αναδιανομή.

III

Επιτέλεον, δεν θα κάνουμε [αμέσως] μια απόλυτα ισότιμη ανα-
διανομή των κατοικιών, οι δυσκολίες ωστόσο που ορισμένα νοικο-
κυριά θα πρέπει να αντιμετωπίσουν, εύκολα θα ξεπεραστούν σε μια
κοινωνία που ακολουθεί τον δρόμο της απασυλλοτριώσεως.

Δεδομένου ότι οι οικοδόμοι και οι λιθοξόοι –κοντολογίς, όλοι
όσοι ασχολούνται με την «οικοδομή»– θα ξέρουν ότι έχουν εξα-
σφαλίσει τον επιούσιο, το μόνο που θα ζητήσουν θα είναι το να
ασχοληθούν μερικές ώρες την ημέρα στο παλιό τους επάγγελμα.
Θα αναδιαμορφώσουν τα μεγάλα διαμερίσματα, που [πριν] χρειά-
ζονταν ένα ολόκληρο επιτελείο υπηρετών, [ώστε να στεγάσουν
πολλές οικογένειες], και σε μερικούς μήνες θα έχουν ξεφτυρώσει
σπίτια πολύ πιο υγιεινά από τα σημερινά.

Σε εκείνους δε που δεν θα διαθέτουν ακόμη μια ικανοποιητική
κατοικία, η αναρχική Κομμούνια θα μπορεί να πει: «Υπομονή,
σύντροφοι! Μέγαρα υγιεινά, άνετα και όμορφα, καλύτερα από όλα
όσα έχουν χτίσει για τον εαυτό τους οι καταταλιστές, θα ξεφτυρώ-
σουν από το έδαφος της ελεύθερης πόλης. Θα ανήκουν σε εκείνους
που τα έχουν περισσότερο ανάγκη.

Η αναρχική Κομμούνια δεν χτίζει προσβλέποντας στο κέρδος.
Τα μηνμεία που ανεγείρει για τους πολίτες της, προϊόντα του συλ-

λογικού πνεύματος, θα χρησιμεύσουν ως πρότυπο σε ολόκληρη την ανθρωπότητα –θα είναι δικά σας!»).

Αν ο επαναστατημένος λαός απαλλοτριώσει τις κατοικίες και διακηρύξει την δωρεάν στέγη, την κοινοτικοποίηση των κατοικιών και το δικαίωμα κάθε οικογένειας σε μια υγιεινή κατοικία, τότε η Επανάσταση θα προσλάβει εξ αρχής έναν κομμουνιστικό χαρακτήρα και θα ξεκινήσει μια πορεία από την οποία κανείς δεν θα μπορεί εύκολα να την βγάλει. Θα έχει καταφέρει ένα θανάσιμο πλήγμα στην ατομική ιδιοκτησία.

Έτσι, η απαλλοτρίωση των κατοικιών εμπεριέχει εν σπέρματι ολόκληρη την κοινωνική επανάσταση. Από τον τρόπο πραγματοποίησής της θα εξαρτηθεί ο χαρακτήρας των όσων ακολουθήσουν. Είτε θα ανοίξουμε έναν πλατύ, μεγάλο δρόμο που οδηγεί στον αναρχοκομμουνισμό, είτε θα βυθιστούμε στο τέλμα του εξουσιαστικού ατομικισμού.

Είναι εύκολο να προβλέψουμε τις χιλίες-δύο αντιρρήσεις –άλλες μεν θεωρητικής φύσεως, άλλες δε καθαρά πρακτικές– τις οποίες θα μας προβάλουν. Αφού θα πρόκειται για την διατήρηση της αδικίας με κάθε τίμημα, σίγουρα θα μας πουν, κραυγάζοντας, εν ονόματι της δικαιοσύνης: «Δεν είναι ντροπή να βουτάνε οι Παριζιάνοι για τον εαυτούλη τους τα ωραία σπίτια και ν' αφήνουν τις καλύβες στους αγρότες;». Ας μην γελιόμαστε όμως. Αυτοί οι ζηλωτές της δικαιοσύνης λησμονούν, με μια πανουργία που τους χαρακτηρίζει, την κραυγαλέα ανισότητα την οποία οι ίδιοι υπερασπίζονται. Λησμονούν ότι στο ίδιο το Παρίσι ο εργάτης ασφυκτιά μες στο χαμόσπιτό του –ο ίδιος, η γυναίκα και τα παιδιά του– όταν αντικρίζει από το παραθύρι του το μέγαρο του πλούσιου. Λησμονούν ότι γενιές ολόκληρες χάνονται στις πυκνοκατοικημένες φτωχογειτονιές λόγω έλλειψης αέρα και ήλιου, και ότι η αποκατάσταση αυτής της αδικίας θα πρέπει να είναι το πρώτο καθήκον της επανάστασης.

Ας μην στεκόμαστε σε αυτές τις ιδιοτελείς διαμαρτυρίες. Γνωρίζουμε ότι κάθε ανισότητα που θα μπορούσε να υπάρξει μεταξύ Παρισιού και υπαίθρου [κατά τις πρώτες ημέρες της Επανάστα-

σης], θα μειώνεται μέρα με την μέρα· διότι το χωριό θα είναι κι αυτό σε θέση να προσφέρει σπίτια πió υγιεινά από τα σημερινά, μόλις ο αγρότης πάψει να είναι το υποζύγιο του γαιοκτήμονα, του εργοστασίου, του τοκογλύφου και του κράτους. Για να αποφύγουμε μια προσωρινή και επανορθώσιμη αδικία, πρέπει να διατηρήσουμε την αδικία που υπάρχει αιώνες τώρα;

Ούτε οι λεγόμενες πρακτικές αντιρρήσεις είναι τόσο ισχυρές —όχι πλέον. «Ιδού», θα μας πουν, «ένας φουκαράς που κατάφερε με στερήσεις να αγοράσει ένα σπίτι που μόλις χωράει την οικογένειά του. Είναι τόσο ευτυχής! Θα τον πετάξετε κι αυτόν στον δρόμο;». Ασφαλώς όχι! Αν το σπίτι του φτάνει ίσα-ίσα για να στεγάσει την οικογένειά του, θα μείνει εκεί! Θα καλλιεργεί τον κήπο κάτω από τα παραθύρια του! Και μάλιστα, αν χρειαστεί, τα παλληκάρια μας θα σπεύσουν να του δώσουν μια χείρα βοήθειας. Αν όμως μέσα στο σπίτι του υπάρχει ένα διαμέρισμα που το νοικιάζει σε κάποιον άλλον, τότε ο λαός θα πάει να βρει αυτόν τον άλλον και θα του πει: «Το ξέρεις, σύντροφε, ότι δεν πρέπει να πληρώνεις ενοίκιο στον πρώην ιδιοκτήτη; Μείνε στο διαμέρισμά σου, αλλά μην πληρώνεις τίποτα. Από 'δώ και πέρα δεν πρέπει να φοβάσαι τον δικαστικό επιμελητή! Αυτή είναι η Κοινωνική [Επανάσταση]!».

Αν δε ο ιδιοκτήτης κρατάει για τον εαυτό του 20 δωμάτια, ενώ στην συνοικία υπάρχει μια μάννα με 5 παιδιά που ζουν μέσα σε ένα δωμάτιο, τότε ο λαός θα πάει να δει αν κάποια από τα 20 δωμάτια θα μπορούσαν, με κάποιες αλλαγές, να μετατραπούν σε ένα όμορφο σπιτάκι για την μάννα με τα 5 παιδιά. Δεν θα ήταν αυτό δικαιότερο από το ν' αφήσουμε την μητέρα και τα 5 παιδιά της να φυτοζωούν σε μια τρώγλη, ενώ ο κύριος λεφτάς ζει σ' έναν πύργο; Άλλωστε, ο κύριος λεφτάς θα το έκανε αυτό πολύ γρήγορα [από μόνος του]: εφ' όσον δεν θα είχε πλέον υπηρέτες για να συγυρίζουν τα 20 δωμάτιά του, η σύζυγός του πολύ θα χαίρόταν να απαλλαγεί από το μισό σπίτι της.

«Θα φέρετε λουπόν τα πάνω κάτω», θα κραυγάσουν οι αμύντορες [του νόμου και] της τάξης. «Οι μετακομίσεις δεν θα 'χουν

τελειωμό! Πόσω μάλλον αφού θέλετε να πετάξετε όλο τον κόσμο στον δρόμο και να μοιράσετε τα σπίτια με κλήρο!». Εμείς πάντως είμαστε πεπεισμένοι ότι αν δεν αναμειχθεί κανενός είδους κυβέρνηση σε αυτό το ζήτημα και αν εμπιστευτούμε όλες τις αλλαγές στα χέρια εκείνων των ομάδων που θα ξεπεταχτούν αυθόρμητα για να αναλάβουν αυτό το έργο, οι μετακομίσεις θα είναι λιγότερες από εκείνες που γίνονται μέσα σ' έναν μόνο χρόνο εξ αιτίας της ασυλυστίας των ιδιοκτητών.

Κατ' αρχάς, σε όλες τις μεγάλες πόλεις υπάρχουν πολλά ακατοίκητα σπίτια, τα οποία σχεδόν θα επαρκούσαν για να στεγάσουν τους περισσότερους τραγλοδύτες. Όσο για τα παλάτια και τα πολυτελή διαμερίσματα, πολλές εργατικές οικογένειες δεν θα τα ήθελαν ούτε ως ή άλλως: δεν θα μπορούσαν να τα συντηρήσουν χωρίς ένα πολυάριθμο υπηρετικό προσωπικό. Έτσι, οι ένοικοί τους σύντομα θα αναγκάζονταν να αναζητήσουν λιγότερο πολυτελείς κατοικίες, όπου οι σύζυγοι των τραπεζιτών θα μαγειρεύαν οι ίδιες. Μετά από λίγο καιρό δεν θα χρειάζεται να οδηγούμε τον τραπεζίτη σε μια σοφίτα, υπό την απειλή της ξιφολόγησης, και τον ένοικο της σοφίτας στο παλάτι του τραπεζίτη –ο πληθυσμός θα μοιραζόταν ειρηνικά στις υπάρχουσες κατοικίες, προκαλώντας την μικρότερη δυνατή αναστάτωση. Δεν έχουμε δει τις αγροτικές κοινότητες να αναδιανέμουν τα χωράφια, ενσχλώντας τόσο λίγο τους κατόχους των αγροτεμαχίων, ώστε να μπορούμε να επιβεβαιώσουμε την ευφύια και την λογική των μεθόδων τις οποίες χρησιμοποιεί η κοινότητα. Στην ρωσική κοινότητα –που εδραιώθηκε μετά από πολλές έρευνες– πολύ λιγότερα χωράφια αλλάζουν χέρια απ' ό,τι [εκεί όπου επικρατεί] η ατομική ιδιοκτησία με τις διενέξεις της [που μεταφέρονται πάντα] στα δικαστήρια. Θέλουν δηλαδή να μας κάνουν να πιστέψουμε ότι οι κάτοικοι μιάς μεγάλης ευρωπαϊκής πόλης θα ήταν λιγότερο ευφυείς ή λιγότερο καινοί για οργάνωση απ' ό,τι οι Ρώσοι ή οι Ινδοί αγρότες!

Εξάλλου, κάθε επανάσταση συνεπάγεται μια κάποια διασάλευση της καθημερινής ζωής, εκείνοι δε που ελπίζουν να περάσουν μια

μεγάλη κρίση χωρίς ποτέ οι γυναίκες τους να ενοχληθούν στην κουζίνα τους, κινδυνεύουν να απογοητευτούν. Μπορούμε να αλλάξουμε κυβέρνηση χωρίς ο αξιότιμος αστός να καθυστερήσει ούτε ένα δευτερόλεπτο από το δείπνο του· έτσι όμως δεν διορθώνονται τα εγκλήματα της κοινωνίας εναντίον εκείνων που την τρέφουν.

Είναι βέβαιο ότι θα υπάρξει αναταραχή, μόνο που αυτή η αναταραχή δεν πρέπει να προκαλέσει μεγάλη ζημιά, πρέπει να ελαχιστοποιηθεί. Και πάλι όμως –δεν σταματάμε να το επαναλαμβάνουμε– απευθυνόμενοι στους άμεσα ενδιαφερόμενους και όχι στους γραφειοκράτες, θα πετύχουμε να ελαχιστοποιήσουμε την ταλαιπωρία όλων.

Ο λαός διαπράττει αλλεπάλληλα λάθη όταν πρέπει να επιλέξει διά της κάλπης κάποιους υπερχιάλους που επιζητούν την τιμή να τον εκπιρσωπούν και αναλαμβάνουν να κάνουν τα πάντα, να γνωρίζουν τα πάντα και να οργανώνουν τα πάντα. Όταν όμως [ο λαός] πρέπει να οργανώσει αυτό που γνωρίζει [καλά], αυτό που τον αγγίζει άμεσα, το κάνει καλύτερα από οποιαδήποτε υπηρεσία.

Δεν τον είδαμε στην [Παρισινή] Κομμούνια, αλλά και στην πρόσφατη [μεγάλη] απεργία [των λιμενεργατών] του Λονδίνου; Δεν τον βλέπουμε καθημερινά σε κάθε αγροτική κοινότητα;

Κεφάλαιο 7

Η ΕΝΔΥΣΗ

Όταν τα σπίτια θα έχουν γίνει κοινή κληρονομιά της πόλης και όλοι θα έχουν εξασφαλίσει μέσω του δελτίου την [αναγκαία] τροφή, θα πρέπει να γίνει ένα ακόμη βήμα προς τα εμπρός. Αναγκαστικά θα οδηγηθούμε στην εξέταση του ζητήματος της ένδυσης, ενώ και πάλι η μόνη εφικτή λύση θα είναι να πάρουμε στην κατοχή μας, εν ονόματι του λαού, όλα τα καταστήματα ενδυμάτων και να ανοίξουμε τις πόρτες τους σε όλους, έτσι ώστε ο καθένας να πάρει ό,τι χρειάζεται. Η κοινοτικοποίηση της ένδυσης –το δικαίωμα καθενός να παίρνει ό,τι χρειάζεται από τα κοινοτικά καταστήματα ή να το παραγγέλνει στον ράφτη– θα επιβληθεί μετά την εφαρμογή της κομμουνιστικής αρχής στα σπίτια και στα τρόφιμα.

Προφανώς δεν θα χρειαστεί γι' αυτό να στερήσουμε όλους τους πολίτες από τα παλτά τους, να στοιβάξουμε όλα τα ενδύματα και να τα βάλουμε σε κλήρο, όπως υπαινίσσονται οι τόσο πνευματώδεις, όσο και επινοητικοί επικριτές μας. Αφήστε εκείνον που έχει ένα παλτό να το κρατήσει –αν έχει κάποιο. Αν όμως έχει 10 παλτά, κανείς δεν θα προτείνει να του τα πάρει, διότι όλοι θα προτιμούσαν ένα καινούργιο από ένα που έχει ήδη στολίσει τους ώμους κάποιου αστού, θα υπάρχουν δε τόσα καινούργια ενδύματα, ώστε δεν θα χρειάζεται να καταφύγουμε στα μεταχειρισμένα.

Αν καταγράψαμε τα συγκεντρωμένα στα καταστήματα των μεγάλων πόλεων ενδύματα, θα διαπιστώναμε ίσως ότι στο Παρίσι, στην Λυόν, στο Μπορντώ και στην Μασσαλία υπάρχει αρκετός ρουχισμός ώστε η Κομμούνια να μπορέσει να προσφέρει ενδύματα σε κάθε πολίτη και σε κάθε πολίτισσα. Άλλωστε, αν αυτά δεν αρέσουν σε κάποιους, τα κοινοτικά ραφεία θα καλύψουν αμέσως το κενό. Γνωρίζουμε πόσο γρήγορα εργάζονται σήμερα τα ραφεία μας, τα οποία είναι εξοπλισμένα με τελειοποιημένες μηχανές και οργανωμένα για να παράγουν σε μεγάλη κλίμακα.

«Όμως ο καθένας θα θέλει μια γούνα ζμπελίνας,¹ ενώ κάθε γυναίκα θα ζητά ένα βελούδινο φόρεμα!» –κραυγάζουν ήδη οι αντίπαλοί μας. Ειλικρινά, δεν το πιστεύουμε αυτό. Δεν αρέσουν σε κάθε γυναίκα τα βελούδα, ούτε κάθε άνδρας ονειρεύεται μια γούνα ζμπελίνας. Ακόμα και σήμερα, αν προτείναμε σε κάθε Παριζιάνα να διαλέξει ένα φόρεμα, θα βλέπαμε ότι [κάποιες] θα προτιμούσαν ένα απλό φόρεμα κι όχι τα εξεζητημένα στολίδια του κόσμου της μόδας.

Τα γούστα ποικίλλουν ανάλογα με τις εποχές, ενώ η μόδα εν καιρώ επανάστασης θα τείνει ασφαλώς προς την απλότητα. Η κοινωνία, όπως και το άτομο, έχει τις δικές της στιγμές δειλίας, αλλά και ηρωισμού. Όσο άθλια κι αν είναι –βυθιζόμενη, όπως σήμερα, στον βούρκο της επιδίωξης των ευτελών και στενά προσωπικών συμφερόντων– αλλάζει όψη κατά τις μεγάλες εποχές. Έχει τις δικές της στιγμές μεγαλείου και γοητείας.

Άνθρωποι γενναίοψυχοι θα ανέλθουν στην εξουσία που σήμερα βρίσκεται στα χέρια ραδιούργων. Η αφοσίωση θα αναδυθεί, τα δε μεγάλα παραδείγματα θα βρουν μιμητές. Ακόμα και οι εγωϊστές –που θα ντραπούν να μείνουν πίσω– θέλοντας και μη θα σπεύσουν να συνταυτισθούν με τους γενναϊόδωρους και γενναίους.

Η Μεγάλη Επανάσταση του 1793 βρίθει τέτοιων παραδειγμάτων, ενώ κατά την διάρκεια τέτοιων εποχών ηθικής αναγέννησης –που είναι τόσο φυσική για τις κοινωνίες, όσο και για τα άτομα– βλέπει κανείς τον άκρατο ενθουσιασμό που επιτρέπει στην ανθρωπότητα να κάνει ένα βήμα προς τα εμπρός.

Δεν θέλουμε να μεγαλοποιήσουμε τον ενδεχόμενο ρόλο τέτοιων ευγενών παθών, ούτε θα στηρίζουμε σε αυτά την ιδανική μας κοινωνία. Ωστόσο, δεν υπερβάλλουμε διόλου αν παραδεχτούμε ότι αυτά θα μας βοηθήσουν να αντιμετωπίσουμε τις πρώτες και δυσκολότερες ώρες. Δεν μπορούμε να περιμένουμε ότι αυτή η αφοσίωση θα συνεχίσει να υπάρχει και στην καθημερινή μας ζωή, μπορούμε όμως να περιμένουμε ότι θα υπάρξει στην αρχή –και αυτό ακριβώς χρειαζόμαστε. Η αναρχική κοινωνία θα χρειαστεί αυτήν την αδελφική αγάπη ακριβώς για να εξομαλυνθούν οι δυσχέρειες και να

καθαριστούν τα περιττώματα που συσσωρεύτηκαν από αιώνες καταπίεσης και υποδούλωσης. Πολύ αργότερα θα μπορεί να ζήσει χωρίς να επικαλείται την αυτοθυσία, εφ' όσον θα έχει εξαλείψει την καταπίεση, δημιουργώντας έτσι μια νέα κοινωνία ανοιχτή σε όλα τα αισθήματα αλληλεγγύης.

Εξάλλου, αν η επανάσταση γίνει όπως την σκιαγραφήσαμε παραπάνω, η ελεύθερη πρωτοβουλία των ατόμων θα βρει ένα τεράστιο πεδίο δράσης στην εξουδετέρωση των υπονομευτικών ενεργειών των εγωιστών.

Ομάδες θα ξεφυτρώσουν σε κάθε δρόμο, σε κάθε συνοικία, που θα αναλάβουν την μέριμνα για την ένδυση. Θα κάνουν καταγραφή [όλου του ρουχισμού] που υπάρχει στην επαναστατημένη πόλη, και θα μάθουν κατά προσέγγιση ποιούς πόρους τέτοιου είδους έχουν στην διάθεσή τους.

Είναι πιθανότατο ότι, όσον αφορά το ζήτημα της ένδυσης, οι κάτοικοι της πόλης θα υιοθετήσουν την ίδια αρχή όπως και στο ζήτημα των τροφίμων: «Πάρτε απ' τον σωρό ο,τιδήποτε υπάρχει εν αφθονία και εφαρμόστε το δελτίο σε ο,τιδήποτε υπάρχει σε περιορισμένη ποσότητα».

Μη μπορώντας να προσφέρει σε κάθε πολίτη μια γούνα ζμπτελίνας και σε κάθε πολίτισσα ένα βελούδινο φόρεμα, η κοινωνία ίσως κάνει μια διάκριση μεταξύ περιττού και αναγκαίου. Έτσι, τουλάχιστον προσωρινά, θα κατατάξει τα βελούδα και τις γούνες στα περιττά, αφήνοντας στον χρόνο να αποδείξει αν αυτό που σήμερα είναι είδος πολυτελείας θα γίνει ίσως αύριο κάτι συνηθισμένο.

Εφ' όσον θα εξασφαλιζόταν ο αναγκαίος [ρουχισμός] σε κάθε κάτοικο της αναρχικής πόλης, θα αφηνόταν στην ιδιωτική πρωτοβουλία το έργο του εφοδιασμού των αδύναμων και των αρρώστων με εκείνα τα πράγματα που προσωρινά θεωρούνται είδη πολυτελείας, και της παροχής σε λιγότερο εύρωστους κάποιων ειδικών πραγμάτων τα οποία δεν συμπεριλαμβάνονται στην καθημερινή κατανάλωση όλων μας.²

«Αυτό όμως είναι ισοπέδωση και, τουλάχιστον, γκριζα ομοιο-

μορφία!» –θα μας πουν. «Είναι το τέλος κάθε έργου τέχνης και όλων εκείνων των πραγμάτων που ομορφαίνουν την ζωή!»

Ασφαλώς, όχι! –[απαντάμε] και, στηριζόμενοι πάντα σε αυτό που ήδη υπάρχει, θα δείξουμε πώς μια αναρχική κοινωνία θα μπορούσε να ικανοποιεί τα πλέον προχωρημένα καλλιτεχνικά γούστα των πολιτών της, χωρίς να τους επιτρέπει να δημιουργούν, ως συνέπεια τούτου, περιουσίες εκατομμυριούχων.

Κεφάλαιο 8

ΟΙ ΤΡΟΠΟΙ ΚΑΙ ΤΑ ΜΕΣΑ

I

Αν μια κοινωνία, μια πόλη ή μια περιοχή [θα ήθελε να] εξασφαλίσει σε όλους τους κατοίκους της τα αναγκαία (θα δούμε δε πώς η αντίληψη περί αναγκαίων μπορεί να διευρυνθεί έτσι ώστε να συμπεριλάβει και τα είδη πολυτελείας), θα ήταν αναγκασμένη να πάρει στην κατοχή της όλα όσα είναι απολύτως αναγκαία για την παραγωγή, δηλαδή την γη, τα μηχανήματα, τα εργοστάσια, τα μέσα μεταφοράς κ.λπ. Δεν θα αμελούσε να απαλλοτριώσει το κεφάλαιο των σημερινών ιδιοκτητών, για να το επιστρέψει στην κοινότητα.

Πράγματι, αυτό για το οποίο κατηγορείται η αστική οργάνωση δεν είναι μόνον ότι ο καπιταλιστής καρπώνεται μεγάλη μερίδα των κερδών κάθε βιομηχανικής και εμπορικής επιχείρησης, κάτι που του επιτρέπει να ζει χωρίς να εργάζεται. Η μεγάλη ζημιά, όπως έχουμε ήδη επισημάνει, είναι ότι όλη η παραγωγή έχει ακολουθήσει μια λανθασμένη κατεύθυνση, καθώς δεν γίνεται με σκοπό την εξασφάλιση της ευημερίας όλων. Γι' αυτό ακριβώς την καταδικάζουμε.

Επιπλέον δε, είναι εντελώς αδύνατον η εμπορευματική παραγωγή να λειτουργήσει [προς το συμφέρον] όλων. Το να θέλεις κάτι τέτοιο θα ήταν σαν να περιμένεις από τον καπιταλιστή να υπερβεί τον τομέα δράσης του και να εκπληρώσει καθήκοντα τα οποία δεν μπορεί να εκπληρώσει χωρίς να πάψει να είναι αυτό που είναι: ένας ιδιώτης επιχειρηματίας που επιδιώκει τον πλουτισμό του. Βασισμένη στο προσωπικό συμφέρον κάθε μεμονωμένου επιχειρηματία, η καπιταλιστική οργάνωση έχει προσφέρει στην κοινωνία όλα όσα θα μπορούσε κανείς να προσδοκά από αυτήν: έχει αυξήσει την παραγωγική δύναμη του εργάτη. Επωφελούμενος από την επανάσταση που έχει επιφέρει στην βιομηχανία ο ατμός, από την ραγδαία ανάπτυξη της χημείας και της μηχανικής, και από τις άλλες εφευρέ-

σεις του αιώνα μας, ο καπιταλιστής εργάστηκε προς ίδιον συμφέρον για να αυξήσει το προϊόν της ανθρώπινης εργασίας και, σε μεγάλο βαθμό, το πέτυχε. Όμως, το να του αναθέσουμε μιαν άλλη αποστολή, θα ήταν παράλογο. Το να θέλουμε, λόγου χάριν, να χρησιμοποιήσει την ανώτερη απόδοση της εργασίας προς όφελος ολόκληρης της κοινωνίας, θα ήταν σαν να ζητάμε από αυτόν φιλανθρωπία και ελεημοσύνη – μια καπιταλιστική επιχείρηση όμως δεν μπορεί να βασίζεται στην ελεημοσύνη.

Τώρα είναι στο χέρι της κοινωνίας να γενικεύσει αυτήν την μεγαλύτερη παραγωγικότητα, που σήμερα περιορίζεται σε ορισμένες βιομηχανίες, και να την χρησιμοποιήσει για το καλό όλων. Πάντως είναι προφανές ότι για να εξασφαλισθεί η ευημερία όλων, η κοινωνία πρέπει να ξαναπάρει στην κατοχή της όλα τα μέσα παραγωγής.

Οι οικονομολόγοι αναμφίβολα θα μας υπενθυμίσουν – τρελαίνονται να την υπενθυμίζουν – την σχετική ευημερία μιάς συγκεκριμένης κατηγορίας νεαρών, εύρωστων εργατών, έμπειρων σε κάποιους ειδικούς κλάδους της βιομηχανίας. Αυτήν την μειοψηφία μιάς δείχνουν πάντοτε με υπερηφάνεια. Άραγε, αυτήν την ευημερία – προνόμιο των ολίγων – την έχουν εξασφαλισμένη; Αύριο ίσως η ολιγωρία, η απρονοησία ή η απληστία των αφεντικών τους θα πετάξει στον δρόμο αυτούς τους προνομιούχους, και θα πληρώσουν στο εξής για την περίοδο άνεσης την οποία είχαν απολαύσει στους μήνες και στα χρόνια των βασάνων και της φτώχειας. Πόσες σημαντικές βιομηχανίες (υφασμάτων, σιδήρου, ζάχαρης κ.ά.), χωρίς να αναφέρουμε τις βραχύβιες βιομηχανίες, δεν έχουμε δει να κλείνουν ή να παραλύουν η μία μετά την άλλη, είτε λόγω της κερδοσκοπίας, είτε ως συνέπεια της φυσικής μετάθεσης της εργασίας, είτε, τέλος, ως αποτέλεσμα του ανταγωνισμού μεταξύ των ίδιων των καπιταλιστών; Όλες οι μείζονες βιομηχανίες υφασμάτων και μηχανημάτων πέρασαν πρόσφατα μια τέτοια κρίση – και τι να πει κανείς για εκείνες που χαρακτηρίζονται κυρίως από περιοδική παύση εργασιών...

Τι να πει κανείς ακόμη για το τίμημα της σχετικής ευημερίας, το οποίο πληρώνουν κάποιες κατηγορίες εργαζομένων; Διότι αυτή αποκτήθηκε με την καταστροφή της γεωργίας, την αισχρή εκμετάλλευση των αγροτών και την εξαθλίωση των μαζών. Εν συγκρίσει με την ισχνή μειοψηφία των εργατών που απολαμβάνουν μια κάποια άνεση, πόσα εκατομμύρια άνθρωποι ζουν μεροδούλι-μεροφαί, χωρίς σίγουρο μισθό, έτοιμοι να πάνε όπου τους ζητήσουν, και πόσοι αγρότες εργάζονται 14 ώρες την ημέρα για πενταροδεκάρες! Το κεφάλαιο ερημώνει την ύπαιθρο, εκμεταλλεύεται τις αποικίες και τις χώρες με ελάχιστα ανεπτυγμένη βιομηχανία, ενώ καταδικάζει τους περισσότερους εργάτες να μένουν χωρίς τεχνική εκπαίδευση, παραμένοντας μετριότητες ακόμη και στο ίδιο τους το επάγγελμα. Η ανθούσα κατάσταση μιάς βιομηχανίας έχει πάντα ως τίμημα τον αφανισμό 10 άλλων.

Αυτό δε δεν είναι τυχαίο, είναι μια *αναγκαιότητα* του καπιταλιστικού συστήματος. Για να μπορούν να αμείβονται αδρά ορισμένες κατηγορίες εργατών, οι αγρότες *πρέπει* να γίνουν σήμερα τα υποζύγια της κοινωνίας· η ύπαιθρος *πρέπει* να ερημώσει χάριν της πόλης· οι μικροεπαγγελματίες *πρέπει* να συγκεντρωθούν στα άθλια προάστια των μεγάλων πόλεων και να κατασκευάζουν με σχεδόν μηδενικό κόστος χίλια-δύο αντικείμενα ευτελούς αξίας, έτσι ώστε να μπορούν να αγοράζουν τα προϊόντα των μεγάλων βιομηχανιών αγοραστές με μέτριους μισθούς· για να μπορέσουν να πουληθούν τα κακής ποιότητας ρούχα στους κακοπληρωμένους εργάτες, *πρέπει* οι ράφτες να είναι ικανοποιημένοι με έναν μισθό πείνας! Η Δύση *πρέπει* να εκμεταλλεύεται τις καθυστερημένες χώρες της Ανατολής έτσι ώστε, υπό το καπιταλιστικό σύστημα, οι εργάτες λίγων προνομιούχων βιομηχανιών να απολαμβάνουν κάποιες περιορισμένες ανέσεις.

Το κακό λοιπόν με την σημερινή οργάνωση δεν είναι ότι η «υπεραξία» της παραγωγής πηγαίνει στον καπιταλιστή—όπως έχουν πει ο Ροντμπερτους¹ και ο Μαρξ— περιορίζοντας έτσι την σοσιαλιστική αντίληψη και την γενική αντίληψη περί του καπιταλιστικού συστή-

ματος. Η ίδια η υπεραξία δεν είναι παρά μια συνέπεια βαθύτερων αιτιών. Το κακό βρίσκεται στην δυνατότητα ύπαρξης μιάς κάποιας «υπεραξίας», αντί ενός απλού πλεονάσματος που δεν καταναλώθηκε από κάθε γενιά. Διότι για να υπάρχει «υπεραξία» σημαίνει ότι άνδρες, γυναίκες και παιδιά αναγκάζονται από την πείνα να πουλάνε την εργατική τους δύναμη έναντι ενός ελαχίστου μόνο μέρους εκείνων που αυτή η δύναμη παράγει και, κυρίως, εκείνων που μπορεί να παράγει.

Ωστόσο, αυτό το κακό θα υπάρχει όσο κάθε τι που είναι αναγκαίο για την παραγωγή θα είναι ιδιοκτησία μόνον ορισμένων. Όσο οι άνθρωποι θα είναι αναγκασμένοι να πληρώνουν έναν βαρύ φόρο στους ιδιοκτήτες για το δικαίωμα να καλλιεργούν την γη ή να θέτουν σε κίνηση μια μηχανή, και όσο ο ιδιοκτήτης [της γης ή της μηχανής] θα είναι ελεύθερος να παράγει μάλλον ό,τι του υπόσχεται μεγαλύτερο κέρδος, παρά μεγαλύτερη ποσότητα των αναγκαίων για την ύπαρξη προϊόντων, η ευημερία δεν μπορεί παρά να είναι μόνο προσωρινά εξασφαλισμένη για ελάχιστους και αγορασμένη κάθε φορά με την ένδεια μιάς [μεγάλης] μερίδας της κοινότητας.

Πράγματι, δεν αρκεί να μοιραστούν σε ίσα μερίδια τα κέρδη που μια βιομηχανία κατάφερε να αποκομίσει, αν ταυτοχρόνως χιλιάδες άλλοι εργάτες παραμένουν αντικείμενα εκμετάλλευσης. Αυτό που χρειάζεται είναι να παράγουμε την μεγαλύτερη δυνατή ποσότητα των πλέον αναγκαίων για την ευημερία όλων αγαθών, με την μικρότερη δυνατή σπατάλη ανθρώπινης δύναμης.

Αυτή η γενική αντίληψη δεν μπορεί να είναι το κίνητρο ενός ιδιώτη ιδιοκτήτη. Κι αυτό συμβαίνει διότι, αν η κοινωνία ως σύνολο υιοθετήσει ως ιδανικό της αυτήν την αντίληψη περί παραγωγής, θα είναι αναγκασμένη να απαλλοτριώσει ο,τιδήποτε διευκολύνει την παραγωγή πλούτου. Θα πρέπει να πάρει στην κατοχή της την γη, τα εργοστάσια, τα ορυχεία, τα μέσα συγκοινωνίας κ.λπ., ενώ, επιπλέον, θα πρέπει να εξετάσει ποιά προϊόντα πρέπει να παραχθούν προς όφελος όλων, καθώς επίσης και τους τρόπους.

II

Πόσες ώρες ημερησίως πρέπει να εργάζεται ένας άνδρας για να εξασφαλίσει άφθονη τροφή, ένα άνετο σπίτι και τον αναγκαίο ρουχισμό για την οικογένειά του; Αυτό το ερώτημα συχνά έχει απασχολήσει τους σοσιαλιστές, οι οποίοι γενικώς έχουν καταλήξει στο συμπέρασμα ότι 4 ή 5 ώρες την ημέρα θα ήταν αρκετές, υπό την προϋπόθεση —κάτι που πρέπει να κατανοηθεί καλά— ότι εργάζονται οι πάντες. Στα τέλη του περασμένου αιώνα, ο Βενιαμίν Φρανκλίνος έθεσε ως όριο τις 5 ώρες: αν δε σήμερα η ανάγκη για ανέσεις είναι μεγαλύτερη, η παραγωγική δύναμη έχει κι αυτή αυξηθεί, και μάλιστα πολύ πιά γρήγορα.

Όταν θα μιλήσουμε για την γεωργία στο σχετικό κεφάλαιο, θα δούμε τι μπορεί να προσφέρει η γη στον άνθρωπο όταν την καλλιεργεί με ορθολογικό τρόπο, αντί να σκορπάει τους σπόρους στα κουτουρού σε ένα κακοοργωμένο χωράφι, όπως συνήθως κάνει σήμερα.

Οι μεγάλες φάρμες της αμερικάνικης Δύσης, που καλύπτουν εκατοντάδες τετραγωνικά χιλιόμετρα, των οποίων όμως το έδαφος είναι φτωχότερο απ' ό,τι το εμπλουτισμένο με λιπάσματα χώμα των πολιτισμένων χωρών, δεν αποφέρουν πάνω από 12 με 18 εκατόλιτρα ανά εκτάριο, δηλαδή το ήμισυ της σοδειάς των ευρωπαϊκών αγροκτημάτων ή των αμερικανικών αγροκτημάτων των ανατολικών Πολιτειών. Παρ' όλα αυτά, χάρη στις μηχανές που επιτρέπουν σε 2 ανθρώπους να οργώσουν 2,5 εκτάρια σε μια μέρα, 100 άνθρωποι παράγουν σ' έναν χρόνο όλα όσα χρειάζονται για να εξασφαλισθεί το ψωμί 10.000 ανθρώπων επί έναν ολόκληρο χρόνο.

Έτσι ένας άνθρωπος θα αρκούσε να εργαστεί υπό τις ίδιες συνθήκες επί 30 ώρες, φέρ' ευτείν, 6 ημερησάσιμες ημέρες των 5 ωρών, για να έχει ψωμί για έναν ολόκληρο χρόνο, και 30 ημερησάσιμες ημέρες για να το εξασφαλίσει σε μια πενταμελή οικογένεια.

Και ακόμη θα αποδειξουμε με στοιχεία αντλημένα από την σημερινή πρακτική ότι αν προσφεύγαμε στην εντατική καλλιέργεια, λιγότερες από 60 ημερησάσιμες ημέρες εργασίας θα μπορού-

σαν να εξασφαλίσουν ψωμί, κρέας, λαχανικά, ακόμη και σπάνια φρούτα σε μια ολόκληρη οικογένεια.

Από την άλλη μεριά, αν μελετήσουμε το κόστος των εργατικών κατοικιών που κτίζονται στις μεγάλες πόλεις σήμερα, μπορούμε να είμαστε σίγουροι ότι για να αποκτήσουμε σε μια μεγάλη αγγλική πόλη μια μικρή διώροφη μονοκατοικία, όπως εκείνες που χτίζονται για τους εργάτες, θα αρκούσαν² 1.400 έως 1.800 ημερησίως ημέρες των 5 ωρών. Καθώς δε ένα τέτοιου είδους σπίτι έχει διάρκεια ζωής 50 ετών, συνεπάγεται ότι 28 με 36 ημερησίως ημέρες τον χρόνο θα αρκούσαν για να αποκτήσει μια οικογένεια μια υγιεινή κατοικία, αρκετά όμορφη και εξοπλισμένη με όλες τις απαραίτητες ανέσεις, ενώ αν ένας εργάτης νοίκιαζε το ίδιο σπίτι από ένα αφεντικό, θα το πλήρωνε με 75 έως 100 εργάσιμες ημέρες τον χρόνο.

Σημειώστε ότι αυτοί οι αριθμοί αντιπροσωπεύουν το μέγιστο κόστος ενός σπιτιού στην Αγγλία σήμερα, δεδομένης της ατελούς οργάνωσης των κοινωνιών μας. Στο Βέλγιο, οι εργατικές κατοικίες στις εργατοπόλεις έχουν χτιστεί με πολύ μικρότερο κόστος. Τέλος, λαμβάνοντας υπ' όψιν όλα τα παραπάνω, μπορούμε να βεβαιώσουμε ότι σε μια σωστά οργανωμένη κοινωνία, 30 ή 40 ημερησίως ημέρες τον χρόνο αρκούν για να εξασφαλίσουν μια απολύτως άνετη κατοικία.

Αυτό που μας μένει είναι η ένδυση. Εδώ ο υπολογισμός [της ακριβούς αξίας] είναι σχεδόν αδύνατος, διότι τα κέρδη που αντλεί από την τιμή πωλήσεως ένα πλήθος μεσαζόντων, δεν μπορούν να εκτιμηθούν. Έτσι, ας πάρουμε παραδείγματος χάριν το ύφασμα και ας προσθέσουμε όλα τα χαράτσια [με τα οποία επιβαρύνουν κάθε μέτρο του] οι γαιοκτήμονες, οι ιδιοκτήτες προβάτων, οι έμποροι μαλλιού και όλοι οι ενδιάμεσοί τους, μέχρι τις σιδηροδρομικές εταιρείες, τους ιδιοκτήτες νηματοουργιών και υφαντουργιών, τους εμπόρους ετοιμών ενδυμάτων, τους πωλητές και τους εμπορικούς αντιπροσώπους –και θα σχηματίσετε μια ιδέα τού τι πληρώνουμε για κάθε ρούχο σε ένα ολόκληρο τσούρμο καπιταλιστών. Ιδού γιατί είναι τελείως αδύνατον να πούμε πόσες μέρες εργασίας αντιπροσω-

πυέι ένα πανωφόρι για το οποίο πληρώνετε 100 φρ. σε ένα μεγάλο κατάστημα του Παρισιού. Το βέβαιο είναι ότι με τις σημερινές μηχανές μπορεί να κατασκευαστεί μια απίστευτη ποσότητα υφασμάτων [φθηνά και συγχρόνως γρήγορα].

Μερικά παραδείγματα αρκούν. Στις Ηνωμένες Πολιτείες, σε 751 εργοστάσια βάμβακος (για γνέσιμο και ύφανση), 175.000 εργάτες και εργάτριες παράγουν 1.939.400.000 μέτρα βαμβακερών υφασμάτων και, επιπλέον, μια τεράστια ποσότητα νήματος. 300 εργάσιμες ημέρες των 9,5 ωρών αποφέρουν κατά μέσον όρο πάνω από 11.000 μέτρα βαμβακερού υφάσματος, δηλαδή 40 μέτρα σε 10 ώρες. Αν δεχτούμε ότι μια οικογένεια χρειάζεται το πολύ 200 μέτρα τον χρόνο, αυτό θα ισοδυναμούσε με 50 ώρες εργασίας, δηλαδή *10 ημερησικές ημέρες των 5 ωρών η κάθε μία*. Επιπλέον δε, θα είχαμε και κλωστές –δηλαδή κλωστή για ράβνιμο και κλωστή για ύφανση του υφάσματος και κατασκευή σύμμεικτων υφασμάτων από μαλλί και βαμβάκι.

Όσο για τα αποτελέσματα που προκύπτουν μόνον από την ύφανση, οι επίσημες στατιστικές των Ηνωμένων Πολιτειών μάς δείχνουν ότι, το 1870, αν ένας εργάτης δούλευε 13 με 14 ώρες την ημέρα, παρήγαγε 9.500 μέτρα λευκού βαμβακερού υφάσματος τον χρόνο, ενώ, 16 χρόνια αργότερα (το 1886), θα ύφανε 27.000 μέτρα, εργαζόμενος μόνο 55 ώρες την εβδομάδα. Ακόμη και στα εμπιμέ βαμβακερά υφάσματα, παρήγαγαν –συμπεριλαμβανομένων της ύφανσης και του σταμπάρίσματος– 29.150 μέτρα με 2.669 ώρες εργασίας τον χρόνο –δηλαδή σχεδόν 11 μέτρα την ώρα. Έτσι, για να έχετε τα 200 σας μέτρα λευκού και εμπιμέ βαμβακερού υφάσματος, θα αρκούσαν λιγότερες από *20 ώρες εργασίας τον χρόνο*.

Καλό θα ήταν να επισημάνουμε ότι η πρώτη ύλη φθάνει σε αυτά τα εργοστάσια στην ίδια περίπου κατάσταση που έρχεται από τα χωράφια, και ότι οι μετατροπές, τις οποίες υφίσταται κάθε κομμάτι προτού γίνει μαλλί, ολοκληρώνονται κατά την διάρκεια αυτών των 20 ωρών. Ωστόσο, για να αγοράσει αυτά τα 200 μέτρα στην αγορά, ένας καλοπληρωμένος εργάτης θα πρέπει να προσφέρει τουλάχισ-

στον 10 με 15 εργάσιμες ημέρες των 10 ωρών εκάστη, δηλαδή 100 με 150 ώρες. Όσο δε για τον Άγγλο αγρότη, αυτός θα πρέπει να δουλέψει σκληρά επί 30 μέρες, ή λίγο περισσότερο, για να αποκτήσει αυτήν την πολυτέλεια.

Ήδη βλέπουμε με αυτό το παράδειγμα ότι με 50 ημεργάσιμες ημέρες τον χρόνο σε μια καλά οργανωμένη κοινωνία θα μπορούσαμε να ντυνόμαστε καλύτερα απ' ό,τι οι μικροαστοί σήμερα.

Με όλα αυτά λοιπόν, δεν μας χρειάζονται παρά μόνο 60 ημεργάσιμες ημέρες των 5 ωρών για να αποκτήσουμε τους καρπούς της γης, 40 για στέγαση και 50 για ένδυση, και αυτό ισοδυναμεί μόνο με την εργασία μισού χρόνου, καθώς ο χρόνος αποτελείται από 300 εργάσιμες ημέρες, αν αφαιρέσουμε τις γιορτές.

Μένουν ακόμη 150 ημεργάσιμες ημέρες, τις οποίες θα μπορούσε να χρησιμοποιήσει κανείς για να αποκτήσει τα υπόλοιπα αναγκαία για την ζωή αγαθά, όπως το κρασί, την ζάχαρη, τον καφέ ή το τσάι, τα έπιπλα, τις μετακινήσεις κ.λπ.

Είναι προφανές ότι αυτοί οι υπολογισμοί είναι κατά προσέγγιση, αλλά μπορούν επίσης να επιβεβαιωθούν και με έναν άλλον τρόπο. Στα πολιτισμένα έθνη, αν υπολογίσουμε εκείνους που δεν παράγουν τίποτα, εκείνους που απασχολούνται σε βαρέα και καταδικασμένα να εξοφανισθούν επαγγέλματα και, τέλος, εκείνους που δεν είναι παρά μόνο άχρηστοι μεσάζοντες, διαπιστώνουμε ότι σε κάθε έθνος ο αριθμός των αληθινών παραγωγών θα μπορούσε να διπλασιαστεί. Αν δε αντί για κάθε 10 άτομα απασχολούνταν 20 στην παραγωγή των αναγκαίων αγαθών, και αν η κοινωνία φρόντιζε να εξοικονομήσει ανθρώπινη δύναμη, τα 20 αυτά άτομα θα μπορούσαν να εργάζονται μόνο 5 ώρες την ημέρα, χωρίς να μειωθεί διόλου η παραγωγή.

Θα αρκούσε δε να μειωθεί η κατασπατάληση της ανθρώπινης δύναμης, που είναι στην υπηρεσία των πλούσιων οικογενειών, ή αυτής της διοίκησης που απασχολεί έναν υπάλληλο ανά 10 κατοίκους, και να χρησιμοποιηθούν αυτές οι δυνάμεις για την αύξηση της παραγωγικότητας του έθνους και για την μείωση της εργασίας στις

4, ή ακόμη και στις 3 ώρες [την ημέρα], υπό την προϋπόθεση ότι θα αρκούμαστε στην σημερινή παραγωγή.

Ιδού γιατί, βάσει της μελέτης όλων αυτών των στοιχείων, μπορούμε να καταλήξουμε στο εξής συμπέρασμα: φανταστείτε μια κοινωνία, αποτελούμενη από πολλά εκατομμύρια κατοίκους που απασχολούνται στην γεωργία και σε πολλά άλλα διαφορετικά επαγγέλματα –το Παρίσι, λόγου χάριν, με το Διαμέρισμα του Σηκουάνα και-Ουάζ.

Υποθέστε ότι σε αυτήν την κοινωνία όλα τα παιδιά μαθαίνουν να εργάζονται χειρωνακτικά, καθώς επίσης και πνευματικά. Θεωρείστε, τέλος, ότι όλοι οι ενήλικες –πλην των γυναικών που ασχολούνται με την ανατροφή των παιδιών τους– δεσμεύονται να εργάζονται 5 ώρες την ημέρα από τα 20 ή τα 22 τους χρόνια μέχρι τα 45 ή τα 50, και ότι ασχολούνται με το επάγγελμα της επιλογής τους σε οποιονδήποτε κλάδο της ανθρώπινης εργασίας θεωρείται αναγκαίος.

Μια τέτοια κοινωνία θα μπορούσε σε αντάλλαγμα να εγγυηθεί την ευημερία όλων των μελών της –δηλαδή μια ευημερία πού ουσιαστική από εκείνη που απολαμβάνει σήμερα η αστική τάξη. Κάθε δε εργάτης σ' αυτήν την κοινωνία θα είχε στην διάθεσή του τουλάχιστον 5 ώρες την ημέρα, τις οποίες θα μπορούσε να αφιερώσει στην επιστήμη, στην τέχνη και στις προσωπικές του ανάγκες, που δεν υπάγονται στην κατηγορία των αναγκαίων, αλλά που θα υπαχθούν αργότερα όταν η παραγωγικότητα του ανθρώπου θα έχει αυξηθεί και όταν όλα όσα σήμερα ακόμη θεωρούνται πολυτελή ή απρόσιτα [δεν θα θεωρούνται πλέον τέτοια].

Κεφάλαιο 9

Η ΑΝΑΓΚΗ ΓΙΑ ΠΟΛΥΤΕΛΕΙΑ

I

Ωστόσο, ο άνθρωπος δεν είναι ένα πλάσμα που ζει αποκλειστικά για να τρώει, να πίνει και να βάζει το κεφάλι του κάτω από ένα κεραμίδι. Μόλις ικανοποιήσει τις υλικές του ανάγκες, θα γεννηθούν άλλες που θα μπορούσαν γενικότερα να χαρακτηρισθούν καλλιτεχνικές. Όσα τα άτομα, τόσες κι οι επιθυμίες, όσο δε περισσότερο θα εκπολιτίζεται η κοινωνία, τόσο περισσότερο θα αναπτύσσεται η ατομικότητα και τόσο περισσότερο θα ποικίλλουν οι επιθυμίες.

Ακόμη και σήμερα βλέπουμε άνδρες και γυναίκες να στερούνται τα αναγκαία για να αποκτήσουν πράγματα ασήμαντα, να δοκιμάσουν κάποια ευχαρίστηση ή κάποια πνευματική ή υλική απόλαυση. Ένας χριστιανός ή ένας ασκητής μπορεί να αποδοκιμάζει αυτές τις επιθυμίες για πολυτέλεια, όμως, στην πραγματικότητα, αυτά ακριβώς τα ασήμαντα πράγματα σπάζουν την μονοτονία της ζωής, κάνοντάς την ευχάριστη. Θα άξιζε άραγε τον κόπο να ζήσουμε την ζωή, με όλες τις αναπόφευκτες πίκρες της, αν, πέρα από την καθημερινή εργασία, ο άνθρωπος δεν μπορούσε να δοκιμάσει μια τέτοια απόλαυση σύμφωνα με τα προσωπικά του γούστα;

Αν επιθυμούμε την Κοινωνική Επανάσταση, αυτό συμβαίνει πρώτα απ' όλα για να εξασφαλίσουμε ψωμί σε όλους, για να μεταμορφώσουμε αυτήν την άθλια κοινωνία, στην οποία βλέπουμε καθημερινά εύρωστους εργάτες να περιφέρονται εδώ κι εκεί προς άγρα ενός αφεντικού που θα τους εκμεταλλευτεί: γυναίκες και παιδιά να τριγυρνάνε μες στην νύχτα, χωρίς να έχουν πού την κεφαλήν κλίνει: οικογένειες ολόκληρες να ζουν μόνο με ξερό ψωμί: παιδιά, άνδρες και γυναίκες να πεθαίνουν λόγω έλλειψης περιθάλψης, αν όχι τροφής. Αν δε επαναστατούμε, είναι ακριβώς για να θέσουμε ένα τέλος σε αυτές τις ανισότητες.

Όμως περιμένουμε κι άλλα πράγματα από την Επανάσταση.

Βλέπουμε ότι ο εργάτης, αναγκασμένος να δουλεύει εξαντλητικά για να ζήσει, είναι καταδικασμένος να μην γνωρίσει ποτέ αυτές τις υψηλές απολαύσεις –τις ανώτερες που μπορεί να προσεγγίσει ο άνθρωπος– της επιστήμης και, κυρίως, της επιστημονικής ανακάλυψης, της τέχνης και, ιδίως, της καλλιτεχνικής δημιουργίας. Για να εξασφαλίσουμε σε όλους αυτές τις χαρές, που σήμερα προορίζονται για τους λίγους, για να προσφέρουμε ελεύθερο χρόνο και την δυνατότητα ανάπτυξης των πνευματικών τους ικανοτήτων, η Επανάσταση θα πρέπει να εξασφαλίσει το καθημερινό ψωμί σε όλους. Μετά δε την εξασφάλιση του ψωμιού, ο ελεύθερος χρόνος θα είναι ο υπέρτατος σκοπός.

Σήμερα, που εκατοντάδες χιλιάδες ανθρώπινα όντα στερούνται το ψωμί, το κάρβουνο, τα ρούχα και την στέγη, η πολυτέλεια είναι ασφαλώς ένα έγκλημα: για να ικανοποιηθεί, το παιδί του εργάτη πρέπει να μείνει χωρίς ψωμί! Σε μια κοινωνία όμως, στην οποία όλοι έχουν να φάνε, οι ανάγκες, τις οποίες σήμερα ονομάζουμε «στολυτελείας», θα γίνουν περισσότερο αισθητές. Καθώς δε όλοι οι άνθρωποι δεν μπορούν και δεν πρέπει να μοιάζουν (η ποικιλία των προτιμήσεων και των αναγκών είναι η κύρια εγγύηση της ανθρωπίνης προόδου), θα υπάρχουν πάντοτε –και επιθυμία μας είναι να υπάρχουν πάντοτε– άνδρες και γυναίκες των οποίων οι ανάγκες θα υπερβαίνουν εκείνες των απλών ανθρώπων σε κάποια συγκεκριμένη κατεύθυνση.

Δεν χρειάζονται όλοι οι άνθρωποι ένα τηλεσκόπιο, διότι, ακόμη κι αν όλοι ήξεραν να το χρησιμοποιούν, υπάρχουν άνθρωποι που προτιμούν να εξετάζουν τα πράγματα με ένα μικροσκόπιο παρά να μελετούν τον έναστρο ουρανό. Σε κάποιους αρέσουν τα αγάλματα, ενώ σε άλλους οι πίνακες ζωγραφικής. Ένα άτομο δεν έχει άλλη φιλοδοξία από το να αποκτήσει ένα καλό πιάνο, ενώ κάποιο άλλο αρκείται σε μια άρπα. Ο αγρότης στολίζει το δωμάτιό του με μια εικόνα κατασκευασμένη στο Επνάλ,¹ αν όμως έχει πιά εκλεπτυσμένο γούστο, θα προτιμήσει μια ωραία γκραβούρα. Σήμερα, όποιος έχει καλλιτεχνικές ανάγκες δεν μπορεί να τις ικανοποιήσει

παρά μόνον αν έχει την τύχη να κληρονομήσει μια μεγάλη περιουσία: αν όμως «δουλεύοντας σκληρά», αποκτήσει ένα πνευματικό κεφάλαιο που θα του επιτρέψει να ακολουθήσει ένα ελεύθερο επάγγελμα, πάντοτε θα διατηρεί την *ελπίδα* ότι κάποια μέρα θα ικανοποιήσει λίγο-πολύ τα γούστα του. Και γι' αυτόν τον λόγο κατηγορεί τις ιδανικές κομμουνιστικές κοινωνίες μας ότι έχουν ως μοναδικό τους σκοπό την υλική ζωή κάθε ατόμου: «Στα κοινοτικά σας καταστήματα θα έχετε ψωμί για όλους», μας λένε, «αλλά δεν θα έχετε ωραίους πίνακες ζωγραφικής, ούτε οπτικά όργανα, ούτε πολυτελή έπιπλα, ούτε περίτεχνα κοσμήματα –κοντολογίς, αυτά τα χίλια-δύο πράγματα που ικανοποιούν την απέραντη ποικιλία των ανθρώπινων προτιμήσεων. Θα καταπνίξετε δε την δυνατότητα να αποκτηθεί ο,τιδήποτε άλλο πέραν του ψωμιού και του κρέατος που η κοινότητα μπορεί να προσφέρει σε όλους, και του αλατιζά με τον οποίο θα ντύνετε όλες τις πολιτισσές σας».

Ιδού οι αντιρρήσεις που πρέπει να αντιμετωπίσουν όλα τα κομμουνιστικά συστήματα –αντιρρήσεις, τις οποίες ποτέ δεν κατανόησαν οι ιδρυτές νέων κοινωνιών, που εγκαθιδρύθηκαν στις ερήμους της Αμερικής. Πίστευαν ότι αν η κοινότητα διέθετε αρκετό ύφασμα για να ντύσει όλα τα μέλη της, μια αίθουσα μουσικής στην οποία οι «αδελφοί» θα μπορούσαν να παίξουν άτεχνα ένα μουσικό κομμάτι ή ενίοτε να ανεβάσουν ένα θεατρικό έργο, αυτό ήταν αρκετό. Λησμόνησαν ότι το καλλιτεχνικό αισθητήριο υπάρχει τόσο στον γεωργό όσο και στον αστό, και ότι, αν και οι μορφές με τις οποίες εκφράζεται ποικίλλουν αναλόγως των διαφορών στην κουλτούρα, κατά βάση αυτό είναι το ίδιο. Μάταια η κοινότητα εγγυόταν την αναγκαία για την ζωή τροφή: μάταια κατέπνιγε κάθε είδους εκπαίδευση που μπορούσε να αναπτύξει την ατομικότητα: μάταια επέβαλε την Βίβλο ως το μοναδικό ανάγνωσμα, αφού οι ατομικές προτιμήσεις αναδύονταν στην επιφάνεια, εκφράζοντας την γενική δυσαρέσκεια. Μικροκαθγάδες ξέσπαγαν όταν κάποιος πρότεινε την αγορά ενός πιάνου ή επιστημονικών οργάνων, ενώ τα προοδευτικά στοιχεία εξαφανίζονταν: η κοινωνία δεν μπορούσε να υπάρξει

παρά μόνον υπό την προϋπόθεση ότι θα συνέτριβε κάθε ατομικό αίσθημα, κάθε καλλιτεχνική τάση και κάθε εξέλιξη.

Υπάρχει περίπτωση η αναρχική κοινότητα να πάει προς την ίδια κατεύθυνση; Σίγουρα, όχι! –υπό την προϋπόθεση ότι θα κατανοήσει και θα προσπαθήσει να ικανοποιήσει όλες τις εκδηλώσεις του ανθρώπινου πνεύματος, ταυτόχρονα με την εξασφάλιση της παραγωγής όλων των αναγκαίων για την υλική ζωή αγαθών.

II

Με πάσα ειλικρίνεια ομολογούμε ότι όταν συλλογίζομαστε την άβυσσο της ένδειας και των δεινών που μας περιβάλλει, όταν ακούμε τις σπαραξικάρδιες φωνές των εργατών που περιφέρονται στους δρόμους εκλιπαρώντας για δουλειά, δεν έχουμε καμία όρεξη να συζητήσουμε το ερώτημα τι θα κάνουν οι άνθρωποι σε μια κοινωνία, στην οποία όλοι θα έχουν χορτάσει την πείνα τους, για να ικανοποιήσουν κάποιον που θέλει να αποκτήσει ένα κομμάτι πορσελάνης Σεβρών ή ένα βελούδινο ρούχο.

Η απάντησή μας είναι η εξής: «Ας εξασφαλίσουμε πρώτα το ψωμί και μετά βλέπουμε τι θα γίνει με τις πορσελάνες και τα βελούδα!».

Καθώς όμως πρέπει να αναγνωρίσουμε ότι ο άνθρωπος πέραν της τροφής έχει κι άλλες ανάγκες, και καθώς η δύναμη της αναρχίας βρίσκεται ακριβώς στο ότι κατανοεί όλες τις ανθρώπινες λειτουργίες και όλα τα ανθρώπινα πάθη, μη παραγνωρίζοντας κανένα, θα εξηγήσουμε με λίγα λόγια πώς ο άνθρωπος μπορεί να πετύχει την ικανοποίηση όλων των πνευματικών και καλλιτεχνικών αναγκών του.

Έχουμε ήδη πει ότι αν ο άνθρωπος εργαζόταν 4 ή 5 ώρες την ημέρα μέχρι την ηλικία των 45 ή 50 ετών, εύκολα θα μπορούσε να παράγει όλα τα αναγκαία για την εξασφάλιση της ευημερίας της κοινωνίας. Όμως, η ημερήσια εργασία ενός ανθρώπου συνηθισμένου στον μόχθο και κολλημένου στην μηχανή δεν είναι 5 ώρες, είναι 10 ώρες, επί 300 μέρες τον χρόνο, και διαρκεί όλη του την ζωή.

Έτσι καταστρέφεται η υγεία του και εξασθενεί η ευφυΐα του. Όταν όμως έχει ποικίλες ενασχολήσεις και κυρίως όταν έχει την δυνατότητα να εναλλάσσει την χειρωνακτική εργασία με την διανοητική, μπορεί να συνεχίσει να εργάζεται οικειοθελώς, χωρίς να κουράζεται, επί 10-12 ώρες την ημέρα. Είναι κάτι φυσικό. [Κατά συνέπεια], ο άνθρωπος που θα πρέπει να επιτελέσει 4 έως 5 ώρες χειρωνακτικής, αναγκαίας για την επιβίωσή του εργασίας, θα έχει μπροστά του 5 ή 6 ώρες τις οποίες θα επιδιώξει να γεμίσει σύμφωνα με τις προτιμήσεις του. Αν δε συνεργαστεί και με άλλους, αυτές οι 5 ή 6 ώρες την ημέρα θα του δώσουν την πλήρη δυνατότητα να προσφέρει στον εαυτό του όλα όσα επιθυμεί, πέραν των εξασφαλισμένων σε όλους αναγκαίων αγαθών.

Κατ' αρχάς, θα επιτελέσει, είτε στο χωράφι είτε στο εργοστάσιο, την εργασία του την οποία οφείλει στην κοινωνία ως συνεισφορά του στην γενική παραγωγή. Θα χρησιμοποιήσει δε το δεύτερο μισό της ημέρας, της εβδομάδας ή του έτους του, για να ικανοποιήσει τις καλλιτεχνικές ή επιστημονικές ανάγκες [ή τα χόμπι] του.

Χίλιες-δυό εταιρείες θα ξεφυτρώσουν για να ικανοποιήσουν κάθε γούστο και κάθε πιθανή φαντασίωση. Κάποιοι, λόγω χάριν, θα αφιερώσουν τις ώρες τηςσχόλης τους στην λογοτεχνία. Θα σχηματίσουν λοιπόν ομάδες συγγραφέων, στοιχειοθετών, τυπογράφων, χαρακτών και σχεδιαστών, οι οποίοι θα έχουν έναν κοινό σκοπό: την διάδοση των προσφιλών τους ιδεών.

Σήμερα ένας συγγραφέας γνωρίζει ότι υπάρχει ένα υποζύγιο, ο εργάτης, στον οποίον, έναντι του ποσού των 3-4 φράγκων την ημέρα, μπορεί να εμπιστευθεί την εκτύπωση των βιβλίων του· όμως διόλου δεν ενδιαφέρεται να μάθει πώς είναι ένα τυπογραφείο. Αν ο στοιχειοθέτης προσβληθεί από μολυβδίαση και αν το παιδί που χειρίζεται την μηχανή πεθάνει από αναμία, δεν υπάρχουν μήπως άλλοι εξθλωμένοι για να τους αντικαταστήσουν;

Όταν όμως δεν θα υπάρχουν πλέον πεινασμένοι, έτοιμοι να πουλήσουν την εργασία τους για ένα ξεροκόμματο, όταν ο υφιστάμενος την εκμετάλλευση εργάτης τού χτες θα έχει μορφωθεί και θα

έχει τις δικές του ιδέες να μεταφέρει στο χαρτί και να τις γνωστοποιήσει σε άλλους, τότε οι συγγραφείς και οι σοφοί θα είναι αναγκασμένοι να συνεργαστούν για να τυπώσουν την πρόζα ή τα ποιήματά τους.

Όταν ένας συγγραφέας θεωρεί την φόρμα της δουλειάς και την χειρωνακτική εργασία σημάδι κατωτερότητας, σίγουρα θα του φαινόταν παράδοξο να δει έναν συγγραφέα να στοιχειοθετεί ο ίδιος το βιβλίο του. Άραγε, δεν υπάρχει το γυμναστήριο ή το ντόμινο για να περάσει την ώρα του; Όταν όμως εξαφανιστεί το συνδεδεμένο με την χειρωνακτική εργασία όνειδος, όταν όλοι θα πρέπει να εργάζονται χειρωνακτικά, μην έχοντας πλέον κανέναν για να το κάνει αντί γι' αυτούς, τότε οι συγγραφείς, καθώς επίσης και οι θαυμαστές τους, θα πρέπει σύντομα να μάθουν την τέχνη της σύνθεσης και της στοιχειοθεσίας: θα γνωρίσουν την απόλαυση της συνεύρεσης όλων—όλων των θαυμαστών του υπό εκτύπωση έργου— της σύνθεσης και της σελιδοποίησης, της εκτύπωσής του, όμορφο μες στην παρθενική του αγνότητα, στο πιεστήριο. Αυτές οι υπέροχες μηχανές—όργανα βασανιστηρίων για το παιδί που τις χειρίζεται σήμερα απ' το πρωί ως το βράδυ— θα αποτελέσουν πηγή απόλαυσης για εκείνους που θα τις χρησιμοποιήσουν με σκοπό να δώσουν φωνή στην σκέψη του αγαπημένου τους συγγραφέα.

Μήπως η λογοτεχνία θα βγει χαμένη από αυτό; Ο ποιητής θα είναι λιγότερο ποιητής αν εργαστεί στο χωράφι ή αν βοηθήσει με τα ίδια του τα χέρια στην αναπαραγωγή του έργου του; Ο μυθιστοριογράφος θα χάσει την γνώση του για την ανθρώπινη φύση, αν θα συνδεθεί στενά με άλλους ανθρώπους στο εργοστάσιο, στο δάσος, στην διάνοιξη ενός δρόμου ή μέσα στο εργαστήριο; Στα ίδια τα ερωτήματα βρίσκονται οι απαντήσεις.

Ορισμένα βιβλία ίσως θα είναι λιγότερο ογκώδη: τότε όμως θα τυπώνονται λιγότερες σελίδες που θα λένε περισσότερα. Ίσως να εκδίδονται λιγότερα κακοτυπωμένα έντυπα, αλλά ό,τι θα εκτυπώνεται θα προσελκύει περισσότερους αναγνώστες και θα εκτιμάται περισσότερο.

Το βιβλίο θα απευθύνεται σε έναν ευρύτερο κύκλο πό μορφωμένων αναγνωστών, που θα είναι καταλληλότεροι για να το κρίνουν.

Επιπλέον, η τέχνη της τυπογραφίας, που τόσο λίγο έχει προοδεύσει μετά τον Γουτεμβέργιο, βρίσκεται ακόμα στην νηπιακή της ηλικία. Μπορεί σήμερα να χρειάζονται 2 ώρες για να στοιχειοθετηθεί κάτι που γράφεται σε 10 λεπτά, όμως αναζητούνται ταχύτερες μέθοδοι αναπαραγωγής της σκέψης, τις οποίες και θα ανακαλύψουμε.²

Τι ωραία που θα ήταν να συμμετέχει ο κάθε συγγραφέας στην εκτύπωση των βιβλίων του! Τι πρόοδο θα είχε ήδη πραγματοποιήσει η τυπογραφία! Δεν θα χρησιμοποιούσαμε πλέον κινητά στοιχεία, όπως τον 17ο αιώνα.

Μήπως ονειρευόμαστε; Σίγουρα όχι, για εκείνους οι οποίοι παρατηρούν και σκέπτονται. Αυτήν ακριβώς την στιγμή, η ζωή μάς ωθεί ήδη προς αυτήν την κατεύθυνση.

III

Είναι όνειρο να φαντάζεσαι μια κοινωνία στην οποία όλοι θα έχουν γίνει παραγωγοί, όλοι θα έχουν λάβει μια εκπαίδευση που θα τους επιτρέπει να καλλιεργούν την επιστήμη ή την τέχνη, και όλοι θα έχουν τον ελεύθερο χρόνο για να το κάνουν, στην οποία [οι άνθρωποι] θα συνεργάζονται για να εκδώσουν τα έργα τους, συνεισφέροντας ο καθένας το δικό του μερίδιο χειρωνακτικής εργασίας;

Αυτήν ακριβώς την στιγμή υπάρχουν ήδη χιλιάδες επιστημονικές, λογοτεχνικές και άλλες εταιρείες. Αυτές δε οι εταιρείες δεν είναι τίποτε άλλο παρά ομάδες εθελοντών που ενδιαφέρονται για κάποιον κλάδο της γνώσης και συνενώνονται με σκοπό την έκδοση των έργων τους. Οι συγγραφείς που συνεργάζονται με τα περιοδικά [αυτών των εταιρειών] δεν πληρώνονται, ενώ τα περιοδικά δεν πωλούνται. Αποστέλλονται δωρεάν στις τέσσερις γωνιές του πλανήτη σε άλλες εταιρείες που καλλιεργούν τους ίδιους κλάδους της γνώσης. Ορισμένα μέλη της εταιρείας μπορεί να δημοσιεύσουν στο

περιοδικό της ένα μονοσέλιδο σημείωμα που συνοψίζει τις παρατηρήσεις τους, κάποια άλλα μπορεί να δημοσιεύσουν εκεί μια εκτενή εργασία, καρπό πολύχρονης μελέτης, ενώ άλλα θα περιοριστούν στο να το συμβουλευθούν ως αφετηρία για μια περαιτέρω έρευνα. Όπως και να 'χει, αυτές οι ενώσεις συγγραφέων και αναγνωστών γίνονται για την παραγωγή έργων για τα οποία ενδιαφέρονται όλοι.

Είναι αλήθεια ότι μια επιστημονική εταιρεία –ακριβώς όπως η εφημερίδα ενός τραπεζίτη– πηγαίνει σε έναν εκδότη, ο οποίος εκμισθώνει εργάτες για να κάνουν την εκτύπωση. [Σήμερα], άνθρωποι οι οποίοι ασκούν ελεύθερα επαγγέλματα, περιφρονούν την χειρωνακτική εργασία, η οποία όντως εκτελείται υπό εντελώς άθλιες συνθήκες. Ωστόσο μια κοινωνία που θα πρόσφερε σε όλα της τα μέλη μια ευρεία φιλοσοφική και επιστημονική εκπαίδευση, θα οργάνωνε την χειρωνακτική εργασία με τέτοιον τρόπο ώστε να την κάνει καύχημα της ανθρωπότητας. Η δε επιστημονική εταιρεία θα γινόταν μια ένωση εξερευνητών, ερασιτεχνών και εργατών, στο πλαίσιο της οποίας όλοι θα γνώριζαν μια χειρωνακτική τέχνη και όλοι θα ενδιαφέρονταν για την επιστήμη.

Αν, λόγου χάριν, [αυτή η εταιρεία] ασχολείται με την γεωλογία, όλοι θα συμβάλλουν στην εξερεύνηση των γεωλογικών στρωμάτων και όλοι θα συνεισφέρουν το μερίδιό τους στις έρευνες. Εκεί που σήμερα έχουμε μόνο 100 παρατηρητές, 10.000 θα κάνουν σε έναν χρόνο περισσότερα από όσα μπορούμε να κάνουμε εμείς σε 20. Όταν δε οι εργασίες τους θα βρίσκονται προ του τυπογραφείου, 10.000 άνδρες και γυναίκες, έμπειροι σε διάφορα επαγγέλματα, θα είναι έτοιμοι να σχεδιάσουν χάρτες, να χαράξουν σχέδια, να στοιχειοθετήσουν και να εκτυπώσουν βιβλία. Με μεγάλη ευχαρίστηση θα αφιέρωναν ολόκληρο τον ελεύθερο χρόνο τους το καλοκαίρι στις εξερευνήσεις και τον χειμώνα στις εργασίες στο εργαστήριο! Όταν δε κυκλοφορήσουν τα έργα τους, δεν θα βρουν μόνο 100 αλλά 10.000 αναγνώστες που θα ενδιαφέρονται για το κοινό έργο τους. Εξάλλου, η πορεία της προόδου μάς δείχνει αυτήν την κατεύθυνση.

Σήμερα μάλιστα που η Αγγλία αποφάσισε να εκδώσει ένα μεγάλο λεξικό της αγγλικής γλώσσας, δεν περίμενε να γεννηθεί ένας Λιτρέ' για να αφιερώσει την ζωή του σε αυτό το έργο. Απλήθυνε έκκληση για εθελοντική βοήθεια και 1.000 άνθρωποι προσφέρθηκαν, αυθόρμητα και αμισθί, για να «ξεσκονίσουν» τις βιβλιοθήκες και να ολοκληρώσουν μέσα σε λίγα χρόνια ένα έργο που ένας άνθρωπος δεν θα μπορούσε να ολοκληρώσει ούτε σ' όλη του την ζωή. Σε όλους τους κλάδους της πνευματικής δραστηριότητας, εμφανίζεται το ίδιο πνεύμα. Και μάλλον θα πρέπει να γνωρίζουμε ελάχιστα την ανθρωπότητα, αν δεν μπορούμε να δούμε ότι το μέλλον αυτοαναγγέλλεται μέσω τέτοιων προσπαθειών συλλογικής εργασίας, η οποία σγά-σγά κατακτά την θέση της ατομικής εργασίας.

Για να συνιστά γνήσια συλλογικό έργο αυτό το λεξικό, θα ήταν αναγκαίο να υπάρχει μια τέτοια οργάνωση ώστε 5.000 εθελοντές, συγγραφείς, τυπογράφοι και διορθωτές να μπορούν να εργασθούν από κοινού· όμως ήδη έχει γίνει ένα πρώτο βήμα [προς αυτήν την κατεύθυνση] από τον σοσιαλιστικό Τύπο, ο οποίος μας προσφέρει παραδείγματα συνδυασμένης χειρωνακτικής και πνευματικής εργασίας. Συχνά συμβαίνει ένας συγγραφέας να στοιχειοθετεί ο ίδιος το άρθρο του που δημοσιεύεται στις αγωνιστικές εφημερίδες μας. Τέτοιες προσπάθειες είναι ελάχιστες, σπανιότατες αν θέλετε, όμως δείχνουν τον δρόμο στον οποίο βαδίζει το μέλλον. Είναι ο δρόμος της ελευθερίας. Στο μέλλον, όταν κάποιος θα έχει να πει κάτι χρήσιμο, κάποια λόγια που υπερβαίνουν τις ιδέες του αιώνα του, δεν θα χρειάζεται να ψάξει να βρει έναν εκδότη που θα μπορούσε να του προσφέρει το αναγκαίο κεφάλαιο. Θα αναζητήσει συνεργάτες ανάμεσα σε εκείνους που γνωρίζουν την τέχνη [της τυπογραφίας] και έχουν κατανοήσει την ιδέα του νέου έργου. Και όλοι μαζί θα εκδώσουν το βιβλίο ή το περιοδικό.

Η λογοτεχνία και η δημοσιογραφία θα πάντουν λοιπόν να είναι ένα μέσον για να πλουτίζεις και να ζεις εις βάρος των άλλων. Υπάρχει μήπως κάποιος που να γνωρίζει [εκ των έσω] την λογοτεχνία και

την δημοσιογραφία και να μην εύχεται ολόψυχα την έλευση μιάς εποχής κατά την οποία η λογοτεχνία θα μπορέσει επιτέλους να απελευθερωθεί από εκείνους που κάποτε την προστάτευαν, ενώ τώρα την εκμεταλλεύονται, και από το πλήθος εκείνων οι οποίοι, πλην ελαχίστων εξαιρέσεων, την πληρώνουν ανάλογα με την μετριότητά της ή την ευκολία με την οποία προσαρμόζεται στο κακό γούστο της πλειοψηφίας;

Τα γράμματα και η επιστήμη δεν θα καταλάβουν την θέση που δικαιούνται στο έργο της ανθρώπινης ανάπτυξης παρά μόνον όταν, απαλλαγμένα από κάθε μισθοφορικό ζυγό, θα καλλιεργούνται αποκλειστικά από εκείνους και για εκείνους που τα αγαπούν.

IV

Η λογοτεχνία, η επιστήμη και η τέχνη πρέπει να υπηρετούνται από εθελοντές. Μόνον υπό αυτήν την προϋπόθεση θα κατορθώσουν να χειραφετηθούν από τον ζυγό του κράτους, του κεφαλαίου και της αστικής μετριότητας που τις κατασνίγει.

Ποιά μέσα διαθέτει σήμερα ο επιστήμονας για να διεξάγει έρευνες που τον ενδιαφέρουν; Να ζητήσει την βοήθεια του κράτους, η οποία δίδεται μόνο σε έναν υποψήφιο στους 100 και την οποία μπορεί να λάβει μόνον αν δεσμευτεί ρητά ότι δεν θα ταράξει τα ήρεμα ύδατα και δεν θα ξεφύγει από την πεπατημένη! Ας θυμηθούμε πώς η Γαλλική Ακαδημία αποκήρυξε τον Δαρβίνο, πώς η Ακαδημία της Αγίας Πετρούπολης αντιμετώπισε περιφρονητικά τον Μεντελέγιεφ⁴ και πώς η Βασιλική Εταιρεία του Λονδίνου αρνήθηκε να δημοσιεύσει την «ελάχιστη επιστημονική» εργασία του Τζουλ,⁵ στην οποία προσδιόριζε με σαφήνεια το μηχανικό ισοδύναμο της θερμότητας.⁶

Ιδού γιατί όλες οι μεγάλες έρευνες, όλες οι ανακαλύψεις που φέρνουν επανάσταση στην επιστήμη, έγιναν εκτός ακαδημιών και πανεπιστημίων, είτε από ανθρώπους αρκετά πλούσιους για να μείνουν ανεξάρτητοι, όπως ο Δαρβίνος και ο Λάϊελ,⁷ είτε από ανθρώπους που υπονόμισαν την υγεία τους, εργαζόμενοι μέσα

στην φτώχεια και πολύ συχνά μέσα στην εξαθλίωση, χάνοντας ατέλειωτο χρόνο, μη μπορώντας να εφοδιασθούν με τα απαραίτητα όργανα ή βιβλία για να συνεχίσουν τις έρευνές τους, επιμένοντας, ακόμη κι όταν είχε χαθεί κάθε ελπίδα, και συχνά πεθαίνοντας πριν προλάβουν να ολοκληρώσουν το έργο τους. Ο κατάλογος με τα ονόματά τους είναι ατέλειωτος.

Εξάλλου, το σύστημα της παρεχόμενης από το κράτος βοήθειας είναι τόσο άθλιο, ώστε η επιστήμη ανέκαθεν προσπαθούσε να χειραφετηθεί από αυτό. Γι' αυτόν ακριβώς τον λόγο, υπάρχουν στην Ευρώπη και στην Αμερική χιλιάδες επιστημονικές εταιρείες, που έχουν οργανωθεί και συντηρούνται από εθελοντές –μερικές μάλιστα έχουν αναπτυχθεί σε τέτοιο βαθμό, ώστε όλοι οι πόροι των κρατικοδίαιτων εταιρειών και όλος ο πλούτος των τραπεζιών δεν θα έφθαναν για να αγοράσουν τους θησαυρούς τους. Κανένα κυβερνητικό ίδρυμα δεν είναι τόσο πλούσιο όσο η Ζωολογική Εταιρεία του Λονδίνου, η οποία συντηρείται από συνεισφορές εθελοντών. Δεν αγοράζει τα ζώα που ζουν κατά χιλιάδες στους κήπους της, της τα στέλνουν άλλες εταιρείες και συλλέκτες από ολόκληρο τον κόσμο –κάποια στιγμή η Ζωολογική Εταιρεία της Βομβάης της στέλνει ως δώρο έναν ελέφαντα, ενώ κάποια άλλη φορά Αιγύπτιοι φυσιοδίφες της προσφέρουν έναν υποπόταμο ή έναν ρινόκερο. Αυτά δε τα υπέροχα δώρα καταφθάνουν καθημερινά, προερχόμενα από κάθε γωνιά του πλανήτη: πιπνά, ερπετά, συλλογές εντόμων κ.ά. Τέτοιες αποστολές περιλαμβάνουν συχνά ζώα τα οποία δεν θα μπορούσαν να αγοραστούν ούτε με όλο το χρυσάφι του κόσμου. Έτσι ένας ταξιδιώτης που αιχμαλώτισε με κίνδυνο της ζωής του ένα ζώο και που τώρα το αγαπάει σαν παιδί του, θα το προσφέρει στην Εταιρεία επειδή είναι βέβαιος ότι εκεί θα το φροντίσουν. Τα έσοδα από το εισιτήριο εισόδου που πληρώνουν οι επισκέπτες –και είναι αμέτρητοι– είναι αρκετά για την συντήρηση αυτού του τεράστιου ιδρύματος.

Το μόνο μειονέκτημα του Ζωολογικού Κήπου του Λονδίνου και άλλων παρόμοιων εταιρειών είναι ότι η συνδρομή μέλους δεν μπο-

ρεί να πληρωθεί σε εργασία και ότι οι φύλακες και οι αναριθμητοί υπάλληλοι αυτού του τεράστιου ιδρύματος δεν αναγνωρίζονται ως μέλη της Εταιρείας, ενώ πολλοί δεν έχουν άλλο κίνητρο για να γίνουν μέλη εκτός από το να γραφτούν τα μυστηριώδη γράμματα ΜΖΕ (Μέλος της Ζωολογικής Εταιρείας) στις κάρτες τους. Εν ολίγοις, αυτό που λείπει είναι το πνεύμα αδελφοσύνης και αλληλεγγύης.

Για τους εφευρέτες μπορούμε εν γένει να πούμε ό,τι είπαμε και για τους επιστήμονες. Ποιός δεν γνωρίζει με τι μεγάλες θυσίες έγιναν όλες σχεδόν οι μεγάλες εφευρέσεις; Νύχτες ξαγρύπνιας, οικογένειες που στερήθηκαν το ψωμί, έλλειψη εργαλείων και πρώτων υλών για πειράματα: ιδού η ιστορία σχεδόν όλων εκείνων οι οποίοι προικοδότησαν την βιομηχανία με εφευρέσεις που δικαίως αποτελούν το καύχημα του πολιτισμού μας.

Όμως, τι πρέπει να κάνουμε για να αλλάξουμε τις συνθήκες που όλοι πιστεύουν ότι είναι κακές; Δοκιμάστηκαν τα δικαιώματα ευρεσιτεχνίας και γνωρίζουμε ποιά ήταν τα αποτελέσματα. Ο πεινασμένος εφευρέτης πουλάει τα δικαιώματα ευρεσιτεχνίας του έναντι λίγων φράγκων, ενώ εκείνος που απλώς παρείχε το κεφάλαιο καρπώνεται τα τεράστια κέρδη που συχνά προκύπτουν από την εφεύρεση. Εξάλλου, τα δίπλωμα ευρεσιτεχνίας απομονώνουν τον εφευρέτη. Τον υποχρεώνουν να κρατήσει μυστικές τις έρευνές του, οι οποίες συχνά καταλήγουν σε οικτρή αποτυχία, ενώ ακόμη και η απλούστερη υπόδειξη που προέρχεται από ένα πνεύμα λιγότερο απορροφημένο από την βασική ιδέα, ενίοτε αρκεί για να γονιμοποιήσει την εφεύρεση και να την καταστήσει εφαρμόσιμη. Όπως κάθε τι κρατικά ελεγχόμενο, τα δικαιώματα ευρεσιτεχνίας εμποδίζουν την πρόοδο της βιομηχανίας. Εφ' όσον η σκέψη δεν μπορεί να κατοχυρωθεί πνευματικά, το δίπλωμα ευρεσιτεχνίας είναι, θεωρητικά, μια κραυγαλέα αδικία, ενώ πρακτικά [αποτελεί] ένα από τα μείζονα εμπόδια για την ραγδαία ανάπτυξη των εφευρέσεων.

Εκείνο που χρειάζεται για την προώθηση του εφευρετικού πνεύματος είναι πρώτα απ' όλα η αφύπνιση της σκέψης· η τόλμη της

σύλληψης, στην χαίνωση της οποίας συμβάλλει όλη η εκπαίδευσή μας: η εξάσπωση της γνώσης που θα εκατονταπλασιάζε τον αριθμό των ερευνητών· η συνείδηση ότι η ανθρωπότητα θα κάνει ένα βήμα προς τα εμπρός, διότι ο ενθουσιασμός, ή ενίοτε η αυταπάτη ότι κάνεις κάτι καλό, έχει εμπνεύσει όλους τους μεγάλους ευεργέτες. Μόνον η Κοινωνική Επανάσταση μπορεί να προσφέρει αυτήν την ώθηση στην σκέψη, αυτήν την τόλμη, αυτήν την γνώση, αυτήν την πεποίθηση ότι εργάζεσαι για όλους.

Τότε θα υπάρχουν τεράστια εργοστάσια εξοπλισμένα με μηχανική ενέργεια και κάθε είδους εργαλεία, τεράστια βιομηχανικά εργαστήρια ανοιχτά σε όλους τους ερευνητές. Θα πηγαίνουν εκεί με σκοπό να πραγματώσουν το όνειρό τους, αφού θα έχουν εκπληρώσει το καθήκον τους απέναντι στην κοινωνία. Εκεί θα περνούν τις 5-6 ώρες του ελεύθερου χρόνου τους, εκεί θα κάνουν τα πειράματά τους, εκεί θα συναντούν άλλους συντρόφους, ειδικούς σε άλλους κλάδους της βιομηχανίας, που κι αυτοί θα έχουν έρθει για να μελετήσουν κάποιο δύσκολο πρόβλημα: θα είναι σε θέση να βοηθήσουν και να διαφωτίσουν ο ένας τον άλλον, με αποτέλεσμα η συνάντηση των ιδεών και της εμπειρίας τους να οδηγήσει τελικώς στην πολυπώθητη λύση.

Για μια δε ακόμη φορά [το επαναλαμβάνω], δεν πρόκειται για όνειρο! Το Σολανόϊ Γκοροντόκ, στην Αγία Πετρούπολη, το έχει ήδη εν μέρει πραγματοποιήσει, όσον αφορά τα τεχνικά ζητήματα. Είναι ένα εργοστάσιο άρτια εξοπλισμένο και ανοιχτό σε όλους: εκεί παρέχονται δωρεάν τα εργαλεία και η μηχανική ενέργεια· μόνο το ξύλο και το μέταλλο χρεώνονται, αλλά κι αυτά σε τιμές κόστους.

[Δυστυχώς], οι εργάτες πηγαίνουν εκεί μόνο το βράδυ, εξουθενωμένοι μετά από την 10ωρη εργασία στο εργοστάσιο. Επιπλέον, αποκρύπτουν επιμελώς τις εφευρέσεις τους από τα μάτια όλων των άλλων, επειδή παρεμποδίζονται από τα δικαιώματα ευρεσιτεχνίας και τον καπιταλισμό –αυτήν την κατάρα της σημερινής κοινωνίας, αυτόν τον φραγμό στον δρόμο της πνευματικής και ηθικής προόδου.

V

Και τι γίνεται με την τέχνη; Από παντού ακούμε θρηνωδίες για την παρακμή της. Πράγματι, υστερούμε πολύ έναντι των μεγάλων διδασκάλων της Αναγέννησης. Από τεχνική άποψη, η τέχνη έχει πραγματοποιήσει προσφάτως μεγάλη πρόοδο. Χιλιάδες άνθρωποι, προικισμένοι με κάποιο ταλέντο, καλλιεργούν κάθε κλάδο της, όμως η τέχνη φαίνεται να αποστρέφεται τον πολιτισμένο κόσμο! Η τεχνική προοδεύει, αλλά η έμπνευση συχνάζει ολοένα και λιγότερο στα ατελιέ των καλλιτεχνών. Αλήθεια, από πού θα έρθει αυτή; Μόνο μια μεγάλη ιδέα μπορεί να εμπνεύσει την τέχνη. Στο ιδανικό μας, η ΤΕΧΝΗ είναι συνώνυμη με την δημιουργία, πρέπει να κοιτάζει μπροστά, ωστόσο, πλην ελαχίστων σπάνιων, σπανιότατων εξαίρεσεων, ο επαγγελματίας καλλιτέχνης παραμένει εξαιρετικά αδαής για να συλλάβει νέους ορίζοντες.

Επιπλέον, αυτή η έμπνευση δεν μπορεί να προέλθει από τα βιβλία, πρέπει να αντληθεί από την ζωή, η δε σημερινή κοινωνία δεν μπορεί να την προσφέρει.

Οι Ραφαήλ⁸ και οι Μουρίγιο⁹ ζωγράφιζαν σε μια εποχή κατά την οποία μπορούσε κανείς να αναζητά ένα νέο ιδανικό, τηρώντας συγχρόνως τις παλιές θρησκευτικές παραδόσεις. Ζωγράφιζαν για να διακοσμήσουν μεγάλες εκκλησίες οι οποίες, και οι ίδιες, αντιπροσώπευαν το ευσεβές έργο πολλών γενεών. Η βασιλική, με την μυστηριώδη όψη και το μεγαλείο της, ήταν συνδεδεμένη με την ίδια την ζωή της πόλης και μπορούσε να εμπνεύσει τον ζωγράφο. Εκείνος εργαζόταν για ένα λαϊκό μνημείο, απευθυνόταν στο πλήθος και σε αντάλλαγμα έπαιρνε έμπνευση. Του μιλούσε δε με τον ίδιο τρόπο που μιλούσαν σε αυτόν ο νάρθηκας, οι κολώνες, τα βιτρό, τα αγάλματα και οι σκαλιστές θύρες. Σήμερα, η μεγαλύτερη τιμή που μπορεί να ονειρευτεί ένας ζωγράφος είναι να δει τον πίνακά του σε επηρυσωμένη κορνίζα να εκτίθεται σε ένα μουσείο –ένα είδος παλαιπωλείου– όπου βλέπεις, όπως στο Πράδο,¹⁰ την *Κοίμηση* του Μουρίγιο δίπλα στον *Ζητιάνο* του Βελάσκειθ¹¹ και στα *Σκαλιά* του Φιλίππου Β'. Δύστυχε Βελάσκειθ και δύστυχε Μουρίγιο! Δύστυχα

ελληνικά αγάλματα που ζούσαν στις ακροπόλεις των πόλεών τους και σήμερα ασφυκτιούν κάτω από τα κόκκινα καλύμματα του Λούβρου!

Όταν ένας Έλληνας γλύπτης σμίλευε το μάρμαρό του, προσπαθούσε να εκφράσει το πνεύμα και την καρδιά της πόλης. Όλα τα πάθη της, όλες οι ένδοξες παραδόσεις της αναβίωναν στο έργο του. Σήμερα όμως, η ενιαία πόλη έχει πάψει να υπάρχει. Όπως φυσικά και η κοινότητα [communion] ιδεών. Η πόλη δεν είναι παρά ένα τυχαίο συνονθύλευμα ανθρώπων που δεν γνωρίζονται μεταξύ τους, που δεν έχουν κανένα κοινό ενδιαφέρον εκτός από εκείνο τού να πλουτίσουν ο ένας εις βάρος του άλλου· η πατρίδα δεν υπάρχει...

Ποιά κοινή πατρίδα μπορεί να έχουν ένας διεθνής τραπεζίτης και ένας ρακοσυλλέκτης; Μόνον όταν οι πόλεις, οι χώρες, τα έθνη ή οι ομάδες εθνών, θα έχουν αποκαταστήσει την ενότητά τους μέσα στην κοινωνική ζωή, θα μπορέσει η τέχνη να αντλήσει την έμπνευσή της από την κοινή ιδέα της πόλης ή της ομοσπονδίας. Τότε ο αρχιτέκτονας θα εμπνευσθεί το μνημείο της πόλης, το οποίο δεν θα είναι πλέον ένας ναός, μια φυλακή ή ένα φρούριο. Τότε ο ζωγράφος, ο γλύπτης, ο χαράκτης, ο διακοσμητής κ.ά., θα γνωρίζουν πού να τοποθετήσουν τους πίνακες, τα αγάλματα και τα διακοσμητικά τους, αντλώντας όλοι την δύναμη για να τα δημιουργήσουν από την ίδια ζωτική πηγή, βαδίζοντας ένδοξα όλοι μαζί προς το μέλλον. Όμως μέχρι τότε, η τέχνη δεν μπορεί παρά να φυτοζωεί.

Οι καλύτεροι πίνακες των σύγχρονων ζωγράφων είναι εκείνοι που αναπαριστούν την φύση, το χωριό, την κοιλάδα, την θάλασσα με τους κινδύνους της ή το βουνό με την μεγαλοπρέπειά του. Πώς μπορεί όμως ο ζωγράφος να εκφράσει την ποίηση της εργασίας στα χωράφια, αν την έχει απλώς σκεφτεί ή φανταστεί, αν ποτέ δεν την έχει απολαύσει ο ίδιος; Αν δεν την γνωρίζει παρά μόνον όπως ένα αποδημητικό πτηνό γνωρίζει την χώρα πάνω από την οποία πετάει στα ταξίδια του; Αν μέσα στο σφρίγος της όμορφης νιότης του, δεν ακολούθησε το αλέτρι την αυγή και δεν απόλαυσε τον θερισμό του σταριού με μια σαρωτική κίνηση του δρεπανιού, δίπλα σε εύρω-

στους αγρότες, που συναγωνίζονταν σε ενεργητικότητα τα γελιστά κορίτσια που πλημμύριζαν τον αέρα με τα τραγούδια τους; Η αγάπη για την γη και για ό,τι φυτρώνει σ' αυτήν δεν αποκτιέται παίζοντας με ένα πινέλο, αλλά μόνον όταν την υπηρετείς –και, χωρίς να την αγαπάς, πώς να την ζωγραφίσεις; Ίδου γιατί ό,τι κι αν δημιούργησαν οι καλύτεροι ζωγράφοι, υπό αυτήν την έννοια, είναι τόσο ατελές, πολύ συχνά ψεύτικο και σχεδόν πάντοτε απλώς συναισθηματικό. Δεν υπάρχει δύναμη σ' αυτό.

Πρέπει να έχεις δει ένα ηλιοβασιλέμα γυρίζοντας από την εργασία σου. Πρέπει να έχεις υπάρξει αγρότης μεταξύ αγροτών για να κρατήσεις στα μάτια σου το μεγαλείο του. Πρέπει να έχεις βρεθεί μερόνυχτα στην θάλασσα μαζί με ψαράδες, να έχεις ψαρέψει ο ίδιος, να έχεις παλέψει με τα κύματα, να έχεις αναμετρηθεί με την τρικυμία και, μετά από σκληρή δουλειά, να έχεις γευτεί την χαρά να σηκώσεις ένα γεμάτο δίχτυ ή την απογοήτευση να το δεις άδειο, για να κατανοήσεις την ποίηση του ψαρέματος. Πρέπει να έχεις δουλέψει στο εργοστάσιο, να έχεις γνωρίσει την κούραση, τα βάσανα αλλά και τις χαρές της δημιουργικής εργασίας, να έχεις σφυρηλατήσει μέταλλα στο ζωηρό φως μιάς υψικαμίνου, να έχεις αισθανθεί την ζωή σε μια μηχανή, για να κατανοήσεις την δύναμη του ανθρώπου και να την εκφράσεις σε ένα έργο τέχνης. Πρέπει, τέλος, να συνδεθείς στενά με την ζωή του λαού για να μπορέσεις να την περιγράψεις.

Τα έργα των καλλιτεχνών του μέλλοντος, που θα έχουν βιώσει την ζωή του λαού όπως οι μεγάλοι καλλιτέχνες του παρελθόντος, δεν θα προορίζονται για πώληση. Θα αποτελούν αναπόσπαστο μέρος ενός ζωντανού συνόλου, το οποίο δεν θα υπήρχε χωρίς αυτά, στον ίδιο βαθμό που κι αυτά δεν θα υπήρχαν χωρίς αυτό. Οι άνθρωποι θα πηγαίνουν να τα θαυμάσουν, ενώ η αγέρωχη και γαλήνια ομορφιά τους θα έχει την ευεργετική της επίδραση στην καρδιά και στον νου.

Για να αναπτυχθεί η τέχνη πρέπει να είναι συνδεδεμένη με την βιομηχανία μέσω χιλίων-δύο ενδιάμεσων βαθμίδων, σχηματίζο-

ντας, θα λέγαμε, τρόπον τινά ένα κράμα, όπως έχουν αποδείξει τόσο καλά και τόσο συχνά ο Ράσκιν¹² και ο μεγάλος σοσιαλιστής ποιητής Μόρις: ό,τι περιβάλλει τον άνθρωπο στο σπίτι του, στον δρόμο, στο εσωτερικό και στο εξωτερικό των δημοσίων μνημείων, πρέπει να έχει μια καθαρή καλλιτεχνική μορφή. Αυτό όμως δεν μπορεί να γίνει παρά μόνο σε μια κοινωνία όπου όλοι θα απολαμβάνουν την άνεση και την σχολή. Θα δούμε λοιπόν να εμφανίζονται καλλιτεχνικές ενώσεις στις οποίες ο καθένας θα μπορεί να αποδείξει τις ικανότητές του, διότι η τέχνη δεν μπορεί να υπάρξει χωρίς μια άπειρη ποικιλία καθαρά χειρωνακτικών και τεχνικών συμπληρωματικών εργασιών. Αυτές οι καλλιτεχνικές ενώσεις θα αναλάβουν να διακοσμήσουν τα σπίτια των μελών τους, όπως [έκαναν] εκείνοι οι αξιαγάπητοι εθελοντές, οι νεαροί ζωγράφοι του Εδιμβούργου, οι οποίοι διακόσμησαν τους τοίχους και τις οροφές του μεγάλου νοσοκομείου για τους απόρους της πόλης τους.

Ένας ζωγράφος ή ένας γλύπτης που θα έχει δημιουργήσει ένα έργο με πολύ μεράκι και με όλη του την αγάπη, θα το προσφέρει στην γυναίκα που αγαπά ή σε έναν φίλο του. Αυτό το φτιαγμένο με αγάπη έργο θα είναι άραγε κατώτερο από εκείνα που ικανοποιούν σήμερα την κενοδοξία των αστών και των τραπεζιτών, επειδή αυτά τα τελευταία κοστίζουν πανάκριβα;

Το ίδιο θα ισχύει και για όλες τις απολαύσεις που δεν περιλαμβάνονται στα απολύτως αναγκαία. Εκείνος που θα ήθελε ένα πιάνο με ουρά θα γίνει μέλος της ένωσης κατασκευαστών μουσικών οργάνων, εφ' όσον δε αφιερώσει σε αυτήν κάποιες ώρες του ελεύθερου χρόνου του, σύντομα θα αποκτήσει το πιάνο των ονείρων του. Αν είναι λάτρης των αστρονομικών μελετών, θα γίνει μέλος της ένωσης αστρονόμων, με τους φιλοσόφους της, τους παρατηρητές της, τους υπολογιστές της, τους τεχνίτες της αστρονομικών οργάνων, τους επιστήμονες και τους ερασιτέχνες της, και θα έχει το τηλεσκόπιο που επιθυμεί αναλαμβάνοντας το δικό του μερίδιο στην συλλογική εργασία, διότι αυτό που χρειάζεται σε ένα αστεροσκοπείο είναι κυρίως η σκληρή εργασία: η εργασία του οικοδόμου, του

ξυλουργού, του σιδηρουργού, του μηχανικού, ενώ ο καλλιτέχνης θα προσθέσει την τελευταία πινελιά στο όργανο ακριβείας.

Κοντολογίς, οι 5 με 7 ώρες ημερησίως που ο καθένας θα έχει στην διάθεσή του, αφού θα έχει αφιερώσει μερικές ώρες στην παραγωγή των αναγκαίων, θα είναι υπεραρκετές για να ικανοποιήσουν όλες τις επιθυμίες του για πολυτέλεια, όσο απίθανες κι αν είναι αυτές. Χιλιάδες ενόσεις θα αναλάβουν να τις ικανοποιήσουν. Αυτό που τώρα είναι προνόμιο μιάς ασήμαντης μειοψηφίας, θα είναι προσιτό στους πάντες. Παύοντας να είναι μια ανόητη και κραυγαλέα επίδειξη των αστών, η πολυτέλεια θα γίνει μια καλλιτεχνική απόλαυση.

Όλοι θα είναι πίο ευτυχείς γι' αυτό. Στην συλλογική εργασία, που επιτελείται με χαρά για την πραγματοποίηση ενός επιθυμητού σκοπού –ενός βιβλίου, ενός έργου τέχνης ή ενός πολυτελούς αντικειμένου– ο καθένας θα βρει ένα κίνητρο και την αναγκαία ηρεμία που κάνει την ζωή ευχάριστη.

Αγωνιζόμενοι για την κατάργηση της διαίρεσης μεταξύ αφεντικών και δούλων, αγωνιζόμαστε για την ευτυχία και των δύο, για την ευτυχία της ανθρωπότητας.

Κεφάλαιο 10

Η ΕΥΧΑΡΙΣΤΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

I

Όταν οι σοσιαλιστές υποστηρίζουν ότι μια απελευθερωμένη από το κεφάλαιο κοινωνία θα καθιστούσε την εργασία ευχάριστη και θα καταργούσε όλες τις βαριές και ανθυγιεινές εργασίες, γίνονται αντικείμενα χλευασμού. Ωστόσο, ακόμη και σήμερα μπορούμε να δούμε την εντυπωσιακή πρόοδο που πραγματοποιείται προς αυτήν την κατεύθυνση, ενώ, όπου αυτή η πρόοδος έχει συντελεστεί, τα αφεντικά συγχαίρουν εαυτούς για την εξοικονόμηση δύναμης που επετεύχθη με αυτόν τον τρόπο.

Είναι προφανές ότι ένα εργοστάσιο θα μπορούσε να γίνει τόσο υγιεινό και ευχάριστο, όσο ένα επιστημονικό εργαστήριο. Είναι δε εξ ίσου προφανές ότι θα ήταν επωφελές αν γινόταν κάτι τέτοιο. Σε ένα ευρύχωρο και ευάερο εργοστάσιο, η εργασία είναι καλύτερη· είναι εύκολο να εισάγουμε μικροβελτιώσεις, η κάθε μία από τις οποίες θα αντιπροσωπεύει εξοικονόμηση χρόνου και χειρωνακτικής εργασίας. Αν τα περισσότερα εργοστάσια που ξέρουμε είναι χώροι βρώμικοι και ανθυγιεινοί, αυτό συμβαίνει επειδή οι εργάτες δεν έχουν κανέναν λόγο στην οργάνωση των εργοστασίων και επειδή η πλέον παράλογη κατασπατάληση ανθρώπινης δύναμης είναι το χαρακτηριστικό γνώρισμα [της σημερινής βιομηχανικής οργάνωσης]. Παρ' όλα αυτά, ακόμη και σήμερα συναντάμε εδώ κι εκεί κάποια εργοστάσια τόσο καλά διευθυνόμενα, ώστε θα ήταν αληθινή απόλαυση να εργάζεσαι σε αυτά –αν η εργασία φυσικά δεν θα διαρκούσε πάνω από 4-5 ώρες την ημέρα κι αν ο καθένας είχε την δυνατότητα να την αλλάζει σύμφωνα με τις προτιμήσεις του.

Ιδού ένα εργοστάσιο [σε μια κομητεία της Κεντρικής Αγγλίας], το οποίο, δυστυχώς, παράγει πολεμικές μηχανές. Είναι τέλειο, όσον αφορά την υγιεινή και την ευφυή οργάνωση. Καταλαμβάνει μια έκταση 50 εκταρίων, εκ των οποίων τα 15 καλύπτονται από κτήρια

με τζαμαρίες. Το κατασκευασμένο από πυρίμαχα τούβλα δάπεδο είναι τόσο καθαρό όσο το σπατάκι ενός ανθρακωρύχου, ενώ η γυάλινη στέγη καθαρίζεται επιμελώς από ένα συνεργείο εργατών που ασχολείται αποκλειστικά με αυτήν την δουλειά. Σε αυτό [το εργοστάσιο] σφυρηλατούνται όγκοι χάλυβα βάρους τουλάχιστον 20 τόνων, όταν δε στέκεσαι σε απόσταση 30 μέτρων από την τεράστια υψικάμνο, στην οποία αναπτύσσονται θερμοκρασίες άνω των 1.000 βαθμών, δεν υποπεύεσαι την ύπαρξή της παρά μόνον όταν το τεράστιο στόμα της ανοίγει για να βγει ένα ατσάλινο τέρας. Αυτό δε το τέρας χειρίζονται μόνο 3 ή 4 εργάτες οι οποίοι, τότε εδώ και τότε εκεί, ανοίγουν μια στρόφιγγα, θέτοντας σε κίνηση τεράστιους γερανούς μέσω της πίεσης του νερού στους σωλήνες.

Μπαίνοντας, περιμένεις να ακούσεις τον εκκωφαντικό θόρυβο της πρέσας, ανακαλύπτεις όμως ότι δεν υπάρχει ούτε μία πρέσα: τα τεράστια κανόνια των 100 τόνων και οι άξονες των ατμοκίνητων υπερωκεανίων σφυρηλατούνται με υδραυλική πίεση, ενώ ο εργάτης, αντί να σφυρηλατεί τον χάλυβα, δεν έχει παρά να γυρίσει μια στρόφιγγα για να συμπέσει την τεράστια ατσάλινη μάζα, η οποία δίνει ένα πολύ πιο ομοιογενές, χωρίς ρωγμές μέταλλο των διαφόρων κομματιών, ανεξαρτήτως πάχους.

Αν και περιμένεις να ακούσεις έναν διαβρολεμένο θόρυβο, βλέπεις μηχανές να κόβουν τεράστια κομμάτια χάλυβα, μήκους 10 μέτρων, τόσο αθόρυβα όσο όταν κόβεις ένα κομμάτι τυρί. Όταν δε εκφράσαμε τον θαυμασμό μας στον μηχανικό που μας συνόδευε, αυτός απάντησε: «Μα είναι απλώς θέμα οικονομίας. Αυτή η μηχανή που πλανίζει το ατσάλι, χρησιμοποιείται εδώ και 42 χρόνια. Δεν θα ζούσε ούτε 10 χρόνια, αν τα κακοσυναρμολογημένα και ελαττωματικά μέρη της συγκρούονταν, ράγιζαν κι έτριζαν ή βρόνταγαν με κάθε κίνηση της πλάνης! Και οι υψικάμνοι; Θα ήταν μια παράλογη σπατάλη αν αφήναμε την θερμότητα να χάνεται αντί να την χρησιμοποιούμε. Γιατί να τσουρουφλίζονται οι εργάτες στα χυτήρια, όταν η θερμότητα που χάνεται μέσω της ακτινοβολίας αντιστοιχεί σε τόνους κάρβουνου; Οι πρέσες που έκαναν τα κτήρια να σείονται

σε ακτίνα πολλών χλιομέτρων, ήταν μια ακόμη σπατάλη! Είναι καλύτερα η σφυρηλάτηση να γίνεται με πίεση παρά με κρούση, κοστίζει δε λιγότερο, υπάρχουν μικρότερες απώλειες. Ο χώρος που διατίθεται σε κάθε πάγκο, η φωτεινότητα του εργοστασίου, η καθαριότητά του, όλα αυτά είναι απλώς ζήτημα οικονομίας. Η εργασία γίνεται καλύτερα όταν μπορείς να δεις καθαρά αυτό που κάνεις κι έχεις άνεση χώρου. Είναι αλήθεια» –πρόσθεσε– «ότι ήμασταν πολύ στριμωγμένοι πριν έρθουμε εδώ. Η γη είναι πανάκριβη γύρω από τις μεγάλες πόλεις, οι δε ιδιοκτήτες είναι φοβεροί άρπαγες!».

Το ίδιο συμβαίνει και στα ανθρακωρυχεία. Σήμερα ό,τι ξέρουμε γι' αυτά προέρχεται από τον Ζολά! και από τις εφημερίδες. Όμως το ανθρακωρυχείο του μέλλοντος θα έχει καλό εξοπλισμό και μια θερμοκρασία εύκολα ρυθμιζόμενη, όπως εκείνη ενός γραφείου, χωρίς άλογα καταδικασμένα να πεθάνουν κάτω από την γη. Η ανέλευση θα γίνεται μέσω ενός αυτόματου μάντα που θα τίθεται σε κίνηση στην είσοδο του φρέατος. Οι εξοπλιστήρες θα λειτουργούν συνεχώς και δεν θα γίνονται ποτέ εκρήξεις. Ένα τέτοιο ανθρακωρυχείο δεν είναι ένα όνειρο. Υπάρχει ήδη στην Αγγλία, το είδαμε με τα μάτια μας. Και εδώ επίσης η εξαιρετη οργάνωση είναι απλώς ζήτημα οικονομίας. Το εν λόγω ανθρακωρυχείο, παρά το τεράστιο βάθος του (430 μέτρα), παράγει 1.000 τόνους άνθρακα ημερησίως με 200 μόνο εργάτες, δηλαδή 5 τόνους ημερησίως ανά εργάτη, ενώ ο μέσος όρος στα 2.000 ανθρακωρυχεία της Αγγλίας ανέρχεται περίπου σε 300 τόνους ετησίως ανά εργάτη.

Αν χρειάζοταν, θα μπορούσαμε να παραθέσουμε περισσότερα παραδείγματα για να αποδείξουμε ότι, όσον αφορά την υλική οργάνωση, το όνειρο του Φουριέ δεν ήταν μια ουτοπία. Με αυτό το θέμα όμως έχουν τόσο συχνά ασχοληθεί οι σοσιαλιστικές εφημερίδες, ώστε η κοινή γνώμη είναι ήδη ενημερωμένη επ' αυτού. Το εργαστήριο, το εργοστάσιο, το ανθρακωρυχείο *μπορούν* να είναι εξ' ίσου υγιεινά και υπέροχα με τα καλύτερα εργαστήρια των σύγχρονων πανεπιστημίων, ενώ όσο πιά οργανωμένα θα είναι, τόσο πιά παραγωγική θα είναι η ανθρώπινη εργασία.

Αν έτσι έχουν τα πράγματα, μπορούμε να αμφιβάλουμε ότι η εργασία θα γίνει αληθινή απόλαυση και αναψυχή σε μια κοινωνία ίσων, στην οποία τα «χέρια» δεν θα αναγκάζονται να πουλιούνται υπό οποιουδήποτε όρους; Οι βαριές εργασίες θα εξαφανισθούν, διότι είναι προφανές ότι υπό αυτές τις συνθήκες είναι βλαβερές για την κοινωνία ως σύνολο. Οι δούλοι μπορούν να πουλιούνται, οι ελεύθεροι άνθρωποι όμως θα δημιουργήσουν νέες συνθήκες που θα καθιστούν την εργασία τους ευχάριστη και απείρως παραγωγικότερη. Οι σημερινές εξαπρέσεις θα γίνουν ο αυριανός κανόνας.

Το ίδιο θα συμβεί και με την οικιακή εργασία, την οποία η σημερινή κοινωνία φορτώνει στο υποζύγιο της ανθρωπότητας –την γυναίκα.

II

Μια κοινωνία που θα έχει αναγεννηθεί από την Επανάσταση, θα εξαφανίσει την οικιακή δουλειά –αυτήν την έσχατη μορφή δουλειάς– και ίσως την πλέον ανθεκτική, επειδή είναι επίσης και η αρχαιότερη. Μόνο που αυτό δεν θα γίνει με τον τρόπο που ονειρεύτηκαν οι οπαδοί των φαλανστηρίων, ούτε με τον τρόπο που συχνά φαντάζονταν οι εξουσιαστικοί κομμουνιστές.

Εκατομμύρια άνθρωποι απεχθάνοντα τα φαλανστήρια. Ακόμη και ο πλέον εσωστρεφής νιώθει οπωσδήποτε την ανάγκη να συναντήσει τους ομοίους του με σκοπό ένα κοινό έργο, το οποίο γίνεται τόσο πό ελκυστικό όσο αισθάνεται τον εαυτό του μέρος ενός τεράστιου συνόλου. Δεν συμβαίνει όμως το ίδιο και για τις ώρες της σχολής που είναι αφιερωμένες στην ανάπαυση και στις συναναστροφές. Το φαλανστήριο, όπως και ο εργατικός παραγωγικός συνεταιρισμός,² δεν το λαμβάνουν αυτό υπ' όψιν –ή μάλλον προσπαθούν να ικανοποιήσουν αυτήν την ανάγκη με τεχνητές ομάδες.

Το φαλανστήριο, το οποίο στην πραγματικότητα δεν είναι τίποτε άλλο παρά ένα τεράστιο ξενοδοχείο, μπορεί να ευχαριστεί κάποιους, ακόμη και όλους, σε μια συγκεκριμένη περίοδο της ζωής τους, όμως οι περισσότεροι άνθρωποι προτιμούν την ζωή μέσα

στην οικογένεια (την οικογένεια του μέλλοντος εννοείται). Προτιμούν τα απομονωμένα διαμερίσματα, ενώ οι Νορμανδοί και οι Αγγλοσάξωνες φθάνουν ακόμη και στο σημείο να προτιμούν μονοκατοικίες των 4, 6 ή 8 δωματίων, στις οποίες τα μέλη μιάς οικογένειας ή μια παρέα φίλων μπορούν να ζουν ξεχωριστά. Ενίοτε το φαλανστήριο είναι μια αναγκαιότητα, αν όμως αποτελούσε τον γενικό κανόνα, θα γινόταν μισητό. Η απομόνωση, εναλλασσόμενη με τον αναλωνόμενο μέσα στην κοινωνία χρόνο, είναι ο κανόνας της ανθρώπινης φύσης. Ίδου γιατί ένα από τα μεγαλύτερα βασανιστήρια στις φυλακές είναι το να μην μπορεί κανείς να μείνει μόνος, όπως ακριβώς ο εγκλεισμός στην απομόνωση γίνεται με την σειρά του βασανιστήριου, όταν δεν εναλλάσσεται με κάποιες ώρες κοινωνικής ζωής. Όσον αφορά τις σκέψεις περί οικονομίας, οι οποίες ενίοτε διατυπώνονται emphaticά υπέρ του φαλανστηρίου, είναι εκείνες της μπακαλίστικης οικονομίας. Η μεγάλη οικονομία, η μόνη λογική, είναι να κάνεις την ζωή ευχάριστη για όλους, διότι ο άνθρωπος που είναι ικανοποιημένος από την ζωή του παράγει απείρως περισσότερα απ' ό,τι εκείνος που καταριέται τον περίγυρό του.³

Άλλοι σοσιαλιστές απορρίπτουν το φαλανστήριο. Όταν όμως τους ρωτάς πώς μπορεί να οργανωθεί η οικιακή εργασία, εκείνοι απαντούν: «Ο καθένας θα κάνει την δική του εργασία. Η γυναίκα μου θα ασχολείται με τα του σπιτιού. Οι γυναίκες των αστών θα κάνουν το ίδιο». Αν δε εκείνος που μιλά είναι ένας αστός που παριστάνει τον σοσιαλιστή, θα έλεγε στην γυναίκα του με ένα γλυκό χαμόγελο: «Δεν είναι αλήθεια, αγάπη μου, ότι θα τα έβγαζες πέρα χωρίς υπηρετή σε μια σοσιαλιστική κοινωνία; Δεν είναι αλήθεια ότι θα κάνεις αυτό που ξέρεις, όπως η γυναίκα του καλού μας φίλου Πωλ ή η γυναίκα του Ζαν του ξυλουργού;». Η δε γυναίκα του, με ένα γλυκόπικρο χαμόγελο, θα του απαντούσε: «Μα φυσικά, αγάπη μου» –προσθέτοντας ότι ...ευτυχώς αυτό δεν θα γίνει και πολύ σύντομα. Είτε πρόκειται για υπηρέτρια είτε για σύζυγο, τώρα και πάντα ο άνδρας στηρίζεται στην γυναίκα προκειμένου να απαλλαγεί από τις δουλειές του σπιτιού.

Όμως και η γυναίκα διεκδικεί –επιτέλους– το μερίδιό της στην χειραφέτηση της ανθρωπότητας. Δεν θέλει πλέον να είναι το υποζύγιο του σπιτιού. Θεωρεί ήδη αρκετό ότι αφιερώνει τόσα χρόνια από την ζωή της στην ανατροφή των παιδιών της. Δεν θέλει πλέον να είναι η μαγειρίσσα, η μανταρίστρια, η καθαρίστρια του σπιτιού! Εκ μέρους των Αμερικανίδων, οι οποίες είναι πρωτοπόρες σε αυτό το κίνημα διεκδίκησης [των δικαιωμάτων των γυναικών], ακούγεται στις Ηνωμένες Πολιτείες ένα γενικό παράπονο ότι δεν υπάρχουν αρκετές γυναίκες που να ασχολούνται με το νοικοκυριό. Οι κυρίες προτιμούν την τέχνη, την πολιτική, την λογοτεχνία ή την λέσχη τυχερών παιχνιδιών· όσο για τις εργάτριες είναι ελάχιστες, ενώ δεν βρίσκει πιά κανείς υπηρέτριες. Στις Ηνωμένες Πολιτείες, σπανίζουν πλέον τα κορίτσια και οι γυναίκες που δέχονται να υποταχθούν στην σκλαβιά της ποδιάς. Συνεπώς την λύση, μιαν απλούστατη λύση, την υποδεικνύει η ίδια η ζωή: οι μηχανές αναλαμβάνουν τα 3/4 των εργασιών του νοικοκυριού.

Βάψετε τα παπούτσια σας και ξέρετε πόσο γελοία είναι αυτή η δουλειά. Τι πό ηλίθιο από το να βουρτσίζεις ένα παπούτσι 20 ή και 30 φορές... Το 1/10 του ευρωπαϊκού πληθυσμού είναι αναγκασμένο να πουλάει τον εαυτό του σε αντάλλαγμα ενός παλιοκρέβατου κι ενός ξεροκόμματου, για να κάνει αυτήν την αποκτηνωτική εργασία, οι δε γυναίκες πρέπει να θεωρούν τον εαυτό τους δούλο, αφού εκατομμύρια από αυτές κάνουν την ίδια δουλειά κάθε πρωί.

Ωστόσο, ήδη οι κομμώτριες διαθέτουν μηχανές για το ίσιωμα ή το κατσάρωμα των μαλλιών. Δεν θα ήταν λουπόν πολύ απλό να εφαρμόσουμε την ίδια αρχή και στα πόδια μας; Αυτό και έγινε. Σήμερα, οι μηχανές βαφής υποδημάτων χρησιμοποιούνται ευρέως στα μεγάλα αμερικανικά και ευρωπαϊκά ξενοδοχεία. Τις συναντάμε όμως και εκτός ξενοδοχείων. Στα μεγάλα σχολεία της Αγγλίας, που είναι χωρισμένα σε διάφορα τμήματα, εκ των οποίων το κάθε ένα έχει από 50 έως 200 οικοτρόφους μαθητές, θεώρησαν βολικότερο να υπάρχει μία μόνο εταιρεία, η οποία αναλαμβάνει να βουρτσίζει κάθε πρωί 1.000 ζευγάρια παπούτσια. Αυτό τα απαλλάσσει από το

να διατηρούν καμιά εκατοστή υπηρέτες, οι οποίοι θα ασχολούνται αποκλειστικά και μόνο με αυτήν την ηλίθια εργασία. Η εταιρεία παραλαμβάνει το βράδυ τα παπούτσια και, αφού τα βάνει με τα μηχανήματα, τους τα επιστρέφει το πρωί.

Και τι γίνεται με το πλύσιμο των πιάτων; Πού μπορούμε να βρούμε μια νοικοκυρά που να μην κάνει αυτήν την δουλειά φρικώ-ντας; Δουλειά χρονοβόρα και συγχρόνως βρώμικη, που γίνεται συνήθως στο χέρι, αποκλειστικά και μόνο επειδή η εργασία του οικιακού δούλου δεν μετράει.

Στην Αμερική βρίσκονται σε καλό δρόμο. Υπάρχουν ήδη αρκε-τές πόλεις στις οποίες το ζεστό νερό διοχετεύεται στα σπίτια, όπως το κρύο στην Ευρώπη. Υπό αυτές τις συνθήκες, το πρόβλημα ήταν πολύ απλό, και μια γυναίκα, η κ. Κόκρεϊν, το έλυσε. Η μηχανή της πλένει 20 ντουζίνες πιάτα ή πιατέλες, τα σκουπίζει και τα στεγνώνει μέσα σε λιγότερο από 3 λεπτά. Ένα εργοστάσιο στο Γκινόϊ κατα-σκευάζει αυτές τις μηχανές, τις οποίες πουλάει σε μια προσιτή στο μέσο νοικοκυριό τιμή. Όσον αφορά τα μικρά νοικοκυριά, αυτά στέλνουν τα πατικά τους σε μια εταιρεία, όπως ακριβώς και τα παπούτσια τους. Πιθανότατα δε, τις δύο αυτές εργασίες –βάνημο και πλύσιμο– τις αναλαμβάνει η ίδια επιχείρηση.

Το καθάρισμα των μαχαιριών, το σκάσιμο του δέρματος και το πιάσιμο των χεριών όταν πλένεις και στύβεις τα ασπρόρουχα, το καθάρισμα του πατώματος και το βούρτσισμα των χαλιών, που σηκώνουν έτσι σύννεφα σκόνης, η οποία εν συνεχεία πρέπει να αφαιρεθεί από τα μέρη στα οποία έχει κατακαθίσει –όλες αυτές οι δουλειές γίνονται ακόμα επειδή η γυναίκα παραμένει σκλάβο. Πάντως έχουν αρχίσει να εξαφανίζονται, καθώς όλες αυτές τις δου-λειές τις κάνουν απείρως καλύτερα οι μηχανές. Μηχανές κάθε είδους θα αποτελέσουν μέρος του νοικοκυριού, όταν η διανομή ενέργειας στα σπίτια θα επιτρέψει την λειτουργία τους, χωρίς να καταβάλλεται η παραμικρή μυϊκή προσπάθεια.

Τέτοιου είδους μηχανήματα κοστίζουν ελάχιστα [για να κατα-σκευαστούν], κι αν εξακολουθούμε να πληρώνουμε πολλά γι' αυτά,

αυτό οφείλεται στο ότι δεν έχει γενικευτεί η χρήση τους και, κυρίως, στο ότι ένα εξωφρενικό χαράτσι, 75%, έχει επιβληθεί [σε κάθε μηχανή], από τους κυρίους εκείνους που κερδοσκοπούν με την γη, τις πρώτες ύλες, τις κατασκευές, τις πωλήσεις, τα διπλώματα ευρεσιτεχνίας, τους δασμούς κ.ο.κ., και οι οποίοι το μόνο που επιθυμούν είναι να κάνουν βόλτες με την άμαξά τους.

Ωστόσο, την χειραφέτηση της οικιακής εργασίας δεν θα την φέρουν μόνον οι οικιακές μικροσυσκευές. Τα νοικοκυριά βγαίνουν από την σημερινή τους απομόνωση και αρχίζουν να συνενώνονται με άλλα νοικοκυριά για να κάνουν από κοινού ό,τι έως τώρα έκαναν ξεχωριστά.

Πράγματι, στο μέλλον, δεν θα έχουμε σε κάθε σπίτι μια μηχανή βουρτσίσματος, μιαν άλλη για να πλένει τα πιάτα, μια τρίτη για να πλένει τα ασπρόρουχα κλπ. Στο μέλλον θα υπάρχει ένας κοινός μηχανισμός θέρμανσης που θα στέλνει θερμότητα σε κάθε δωμάτιο μιάς ολόκληρης γειτονιάς, απαλλάσσοντάς μας από το άναμμα της φωτιάς. Ήδη αυτό συμβαίνει σε κάποιες αμερικανικές πόλεις. Ένας μεγάλος κεντρικός λέβητας τροφοδοτεί όλα τα σπίτια και όλα τα δωμάτια με ζεστό νερό, το οποίο κυκλοφορεί μέσω σωλήνων, ενώ για να ρυθμίσετε την θερμοκρασία δεν χρειάζεται παρά να στρίψετε μια στρόφιγγα. Αν δε επιθυμείτε να έχετε μια λαμπερή φωτιά μέσα σε κάθε δωμάτιο, μπορείτε να χρησιμοποιήσετε το φωταέριο που παρέχεται ειδικά για θέρμανση από μια κεντρική δεξαμενή. Όλη αυτή η βαριά εργασία, το να καθαρίζεις τις καμινάδες και να διατηρείς τις φωτιές αναμμένες –οι γυναίκες ξέρουν καλά πόσο χρονοβόρο είναι αυτό– τείνει να εκλείψει. Τα κεριά, οι λάμπες, ακόμη και το φωταέριο, έχουν φάει τα ψωμιά τους. Υπάρχουν πόλεις ολόκληρες στις οποίες αρκεί να πατήσεις ένα κουμπί για ν' ανάψει το φως, και πράγματι δεν είναι παρά ένα απλό θέμα οικονομίας –και γνώσης– το να προσφέρεις στον εαυτό σου την πολυτέλεια του ηλεκτρικού φωτός. Τέλος δε, πάντα στην Αμερική, γίνεται λόγος για την δημιουργία εταιρειών με σκοπό την κατάργηση σχεδόν του συνόλου των οικιακών εργασιών. Το μόνο που θα χρειαζόταν θα

ήταν να δημιουργηθεί ένα γραφείο εξυπηρέτησης νοικοκυριών σε κάθε συγκρότημα κατοικιών. Μια άμαξα θα περνούσε από κάθε σπίτι και θα παραλάμβανε τα καλάθια με τα παπούτσια που είναι για βάνημο, τα πατικά και τα ασπρόρουχα που είναι για πλύσιμο, τα μικροαντικείμενα που είναι για επιδιόρθωση (αν άξιζε ο κόπος για κάτι τέτοιο), τα χαλιά που είναι για καθάρισμα, και το επόμενο πρωί θα έφερναν πίσω πεντακάθαρα όλα τα πράγματα που θα τους είχαν εμπιστευτεί. Λίγη ώρα αργότερα, ο ζεστός καφές και τα αυγά σας, όπως τα προτιμάτε, θα σερβίρονταν στο τραπέζι σας.

Είναι γεγονός ότι το μεσημέρι, μεταξύ 12.00 και 14.00 μ.μ., περισσότεροι από 20 εκ. Αμερικανοί και άλλοι τόσοι Εγγλέζοι τρώνε ψητό μοσχάρι ή αρνί, βραστό χοιρινό, πατάτες φούρνου και λαχανικά εποχής. Σύμφωνα δε με τους μετριοπαθέστερους υπολογισμούς, 8 εκ. φωτιές καίνε επί 2-3 ώρες για να ψήσουν αυτό το κρέας και να μαγειρέψουν αυτά τα λαχανικά. 8 εκ. γυναίκες αναλώνουν τον χρόνο τους ετοιμάζοντας ένα γεύμα, το οποίο συνήθως αποτελείται από καμιά δεκαριά διαφορετικά πιάτα.

«50 φωτιές», έγραψε τις προάλλες μια Αμερικανίδα, «εκεί που μία θα ήταν αρκετή!». Γευματίστε στο δικό σας τραπέζι, οικογενειακά, μαζί με τα παιδιά σας, αν θέλετε –αλλά γιατί στο καλό, αυτές οι 50 γυναίκες θα έπρεπε να χάσουν όλο το πρωινό τους για να φτιάξουν μερικά φλιτζάνια καφέ και να ετοιμάσουν ένα τόσο απλό γεύμα; Γιατί 50 φωτιές, όταν δύο άνθρωποι και μία μόνο φωτιά θα αρκούσαν για να μαγειρευτούν όλα αυτά τα κομμάτια κρέατος κι όλα αυτά τα λαχανικά; Διαλέξτε το δικό σας κομμάτι μοσχαριού ή αρνιού που θέλετε να ψήσετε, αν είσθε καλοφαγάς. Καρυκέψτε τα λαχανικά σας κατά τα γούστα σας, αν προτιμάτε μια συγκεκριμένη σάλτσα! Να έχετε όμως μόνο μία κουζίνα με μία μόνο φωτιά και να την οργανώσετε όσο καλύτερα μπορείτε.

Γιατί ανέκαθεν παραγνωριζόταν η γυναικεία εργασία; Γιατί μέσα σε κάθε οικογένεια η μητέρα και συνήθως 3-4 υπηρέτριες είναι υποχρεωμένες να αναλώνουν όλο τον χρόνο τους στην κουζίνα; Διότι εκείνοι που θέλουν την χειραφέτηση της ανθρωπότητας

δεν έχουν συμπεριλάβει την γυναίκα στο απελευθερωτικό τους όραμα, θεωρώντας ότι αντίκειται στην ανώτερη αρσενική αξιοπρέπεια τους το να απασχολούν το μυαλό τους «με τα της κουζίνας», τα οποία έχουν φορτώσει στις πλάτες εκείνου του μεγάλου είλωτα –της γυναίκας.

Για να χειραφετήσουμε την γυναίκα, δεν αρκεί απλώς να της ανοίξουμε τις πύλες των πανεπιστημίων, των δικαστηρίων ή των κοινοβουλίων, διότι η απελευθερωμένη γυναίκα θα φορτώνει πάντα την οικιακή εργασία σε κάποια άλλη γυναίκα. Για να χειραφετήσουμε την γυναίκα, πρέπει να την απαλλάξουμε από την αποκτηνωτική εργασία της κουζίνας και του πλυσταριού· πρέπει να οργανώσει το νοικοκυριό της με τέτοιον τρόπο που να της επιτρέπει να ταΐζει και να ανατρέφει τα παιδιά της –με τον τρόπο που θεωρεί καλύτερο– ενώ θα εξακολουθεί να διαθέτει αρκετό ελεύθερο χρόνο για να συμμετέχει στην κοινωνική ζωή.

Αυτό θα γίνει, το έχουμε πει –ήδη έχει αρχίσει να γίνεται. Να ξέρουμε πάντως ότι μια επανάσταση, μεθυσμένη από τις όμορφες λέξεις Ελευθερία, Ισότητα και Αλληλεγγύη, δεν θα είναι επανάσταση αν ταυτοχρόνως διατηρεί την δουλειά στο σπίτι. Η μισή ανθρωπότητα, που είναι υποταγμένη στην δουλειά του σπιτιού και της κουζίνας, θα πρέπει να επαναστατήσει εναντίον της άλλης μισής.

Κεφάλαιο 11

Η ΕΛΕΥΘΕΡΗ ΣΥΜΦΩΝΙΑ

I

Συνηθισμένοι καθώς είμαστε, από τις κληρονομημένες προκαταλήψεις, από μια εκπαίδευση και μια διαπαιδαγώγηση απολύτως λανθασμένες, να βλέπουμε παντού κυβέρνηση, νόμους και δικαστήρια, καταλήγουμε να πιστεύουμε ότι οι άνθρωποι θα αλληλοσπαράζονταν σαν τα άγρια θηρία την ημέρα που ο αστυνομικός δεν θα είχε πιά τα μάτια του καρφωμένα πάνω μας, ή ότι θα ερχόταν το χάος αν η εξουσία κατέρρευε κατά την διάρκεια μιάς επανάστασης. Προσπερνάμε δε χωρίς να δίνουμε σημασία χιλιάδες ανθρώπινες ομάδες που σχηματίζονται ελεύθερα, χωρίς καμία παρέμβαση του νόμου, και οι οποίες επιτυγχάνουν αποτελέσματα απείρως ανώτερα εκείνων που επιτυγχάνονται υπό την κυβερνητική κηδεμονία.

Ανοίξτε μια καθημερινή εφημερίδα. Οι σελίδες της είναι εξ ολοκλήρου αφιερωμένες στα κυβερνητικά πεπραγμένα και στις πολιτικές ραδιουργίες. Διαβάζοντάς την, ένας Κινέζος θα πίστευε ότι στην Ευρώπη δεν γίνεται τίποτα χωρίς την διαταγή κάποιου αφέντη. Ψάξτε να βρείτε κάτι για τους θεσμούς που γεννιούνται, αναπτύσσονται και εξελίσσονται χωρίς υπουργικά διατάγματα! [Δεν θα βρείτε] τίποτε, ή σχεδόν τίποτε! Ακόμα κι όταν υπάρχει μια στήλη «Πουκίλης Ύληφ»,¹ αυτό οφείλεται στο ότι τα όσα αναφέρονται εκεί έχουν σχέση με την αστυνομία. Σε ένα οικογενειακό δράμα ή σε μια πράξη εξέγερσης, λόγου χάριν, θα γίνει αναφορά μόνο εάν στο γεγονός έχουν κάνει την εμφάνισή τους αστυφύλακες.

350 εκ. Ευρωπαίοι αγαπούν ή μισούν αλλήλους, εργάζονται ή ζουν από τα εισοδήματά τους, υποφέρουν ή χαίρονται. Η ζωή τους όμως, οι πράξεις τους (με εξαίρεση την λογοτεχνία, το θέατρο και τον αθλητισμό), πάντοτε παραγνωρίζονται από τις εφημερίδες, αν οι κυβερνήσεις δεν έχουν παρέμβει με τον έναν ή τον άλλον τρόπο.

Το ίδιο ακριβώς συμβαίνει και με την Ιστορία. Γνωρίζουμε και

τις παραμικρές λεπτομέρειες της ζωής ενός βασιλιά ή των μελών ενός κοινοβουλίου· έχουν διατηρηθεί όλες οι ομιλίες, καλές και κακές, που έχουν εκφωνηθεί από πολιτικούς, «ομιλίες που ποτέ δεν επηρέασαν [στο ελάχιστο] την ψήφο έστω και ενός μέλους», όπως έλεγε ένας παλιός βουλευτής. Οι επισκέψεις των βασιλιάδων, το καλό ή κακό χιούμορ ενός πολιτικού, τα αστεία και οι δολοπλοκίες του, όλα αυτά έχουν καταγραφεί επιμελώς για τους μεταγενέστερους. Ωστόσο αντιμετωπίζουμε τρομερές δυσκολίες όταν θέλουμε να ανασυνθέσουμε την ζωή μιάς μεσαιωνικής πόλης, να κατανοήσουμε τον μηχανισμό εκείνου του απέραντου εμπορίου που διεξαγόταν μεταξύ των χανσεατικών πόλεων, ή, ακόμη, να μάθουμε πώς η πόλη της Ρουέν ανέγειρε τον καθεδρικό ναό της. Αν κάποιος σοφός πέρασε την ζωή του μελετώντας [αυτά τα ζητήματα], τα έργα του παραμένουν άγνωστα, ενώ οι «κοινοβουλευτικές ιστορίες» –δηλαδή οι στρεβλές, καθώς αναφέρονται σε μία μόνο πλευρά της κοινωνικής ζωής– πολλαπλασιάζονται, διαδίδονται και διδάσκονται στα σχολεία.

Έτσι, εμείς, ούτε καν αντιλαμβανόμαστε το θαυμάσιο έργο που επιτελείται καθημερινά από διάφορες αυθόρμητες ομάδες ανθρώπων και το οποίο αποτελεί το σπουδαιότερο έργο του αιώνα μας.

Γι' αυτόν τον λόγο θέλουμε να επισημάνουμε κάποιες από αυτές τις πλέον εντυπωσιακές εκδηλώσεις και να δείξουμε πώς οι άνθρωποι –όταν τα συμφέρόντά τους δεν είναι εντελώς αντίθετα– συνεννοούνται θαυμάσια για να ενεργήσουν από κοινού, προκειμένου να επιλύσουν εξαιρετικά περίπλοκα προβλήματα.

Είναι σαφέστατο ότι στην σημερινή κοινωνία, η οποία βασίζεται στην ατομική ιδιοκτησία –δηλαδή στην λεηλασία και σε έναν στενόμυαλο και, άρα, ηλίθιο ατομικισμό– τέτοιου είδους γεγονότα είναι αναγκαστικά περιορισμένα: οι συμφωνίες δεν είναι πάντα απολύτως ελεύθερες, ενώ συχνά έχουν έναν ευτελή, αν όχι βδελυρό, σκοπό.

Ωστόσο, αυτό που μας ενδιαφέρει δεν είναι να βρούμε παραδείγματα για να τα ακολουθήσουμε τυφλά –τα οποία, εξάλλου, η

σημερινή κοινωνία δεν θα μπορούσε ενδεχομένως να μας δώσει. Αυτό που πρέπει να κάνουμε είναι να δείξουμε ότι, παρά τον εξυσιαστικό ατομικισμό που μας πνίγει, υπάρχει πάντα στην ζωή μας ως σύνολο ένα τεράστιο μέρος στο οποίο ενεργούμε μόνο μέσω ελεύθερης συμφωνίας, και ότι επομένως θα ήταν πολύ πίο εύκολο απ' ό,τι συνήθως πιστεύεται να παρακάμψουμε την κυβέρνηση.

Προκειμένου να στηρίζουμε την θέση μας έχουμε ήδη αναφέρει τους σιδηροδρόμους και τώρα θα ξαναγυρίσουμε σε αυτούς. Γνωρίζουμε ότι η Ευρώπη έχει ένα σιδηροδρομικό δίκτυο 280.000 χλμ. και ότι σε αυτό το δίκτυο μπορούμε να ταξιδεύουμε σήμερα –από τον Βορρά στον Νότο, από το πρωί ως το βράδυ, από την Μαδρίτη στην Πετρούπολη και από το Καλαί στην Κωνσταντινούπολη– χωρίς στάσεις, χωρίς καν να αλλάζουμε βαγόνι (όταν ταξιδεύουμε με την ταχεία). Και όχι μόνο: ένα δέμα που κατατέθηκε σε έναν σταθμό θα φτάσει στον προορισμό του οπουδήποτε, στην Τουρκία ή στην Κεντρική Ασία, χωρίς κάποια άλλη τυπική διαδικασία για τον αποστολέα πλην του να γράψει την διεύθυνση του παραλήπτη σε ένα κομμάτι χαρτί.

Αυτό το αποτέλεσμα θα μπορούσε να προκύψει με δύο τρόπους: είτε ένας Ναπολέων, ένας Μπίσμαρκ, ένας οποιοσδήποτε δυνάστης θα κατακτούσε την Ευρώπη, και από το Παρίσι, το Βερολίνο ή την Ρώμη θα σχεδίαζε πάνω σε έναν χάρτη την πορεία των σιδηροδρομικών γραμμών και θα καθόριζε τα δρομολόγια των τρένων. Ο ηλίθιος εστεμμένος [τσάρος] Νικόλαος Α' ονειρεύτηκε κάτι τέτοιο. Όταν του παρουσίασαν τα σχέδια της σιδηροδρομικής γραμμής Μόσχας-Πετρούπολης, πήρε έναν χάρακα και τράβηξε πάνω στον χάρτη της Ρωσίας μια ευθεία γραμμή μεταξύ των δύο πρωτευουσών της, λέγοντας: «ΐδού η γραμμή». Και η σιδηροδρομική γραμμή κατασκευάστηκε σε ευθεία γραμμή –μαζώνοντας βαθιές χαράδρες, χτίζοντας γεφύρια ιλιγγιώδους ύψους που έπρεπε να εγκαταλείψουν μερικά χρόνια αργότερα– έχοντας κοστίσει κατά μέσον όρο 2-3 εκατομμύρια ανά χιλιόμετρο.

Αυτός είναι ο ένας τρόπος· αλλού όμως τα πράγματα ρυθμίστη-

καν διαφορετικά. Οι σιδηροδρομικές γραμμές κατασκευάστηκαν κομμάτι-κομμάτι· τα κομμάτια συναρμολογήθηκαν και κατόπιν οι 100 διαφορετικές εταιρείες, στις οποίες ανήκαν αυτά τα κομμάτια, κατέληξαν σε συμφωνία όσον αφορά την άφιξη και την αναχώρηση των τρενών τους, καθώς και την διέλευση των βαγονιών από τις δικές τους γραμμές σε κάθε χώρα, χωρίς να ξεφορτώνονται τα εμπορεύματα περνώντας από το ένα δίκτυο στο άλλο.

Όλα αυτά έγιναν μέσω της ελεύθερης συμφωνίας, της ανταλλαγής επιστολών και προτάσεων, και συνεδρίων στα οποία οι αντιπρόσωποι προσέρχονταν για να συζητήσουν πολύ συγκεκριμένα ειδικά προβλήματα και όχι για να νομοθετήσουν· μετά δε την λήξη αυτών των συνεδρίων, οι αντιπρόσωποι επέστρεφαν στις αντίστοιχες εταιρείες τους, [κομίζοντας] όχι έναν νόμο, αλλά το σχέδιο ενός συμβολαίου το οποίο είτε θα γινόταν αποδεκτό είτε θα απορριπτόταν.

Ασφαλώς υπήρξαν προβλήματα, αλλά και κάποιοι ισχυρογνώμονες που δεν ήθελαν να πεισθούν. Όμως το κοινό συμφέρον οδήγησε όλους τελικώς στο να συμφωνήσουν, χωρίς να χρειαστεί να κινητοποιηθεί ο στρατός ενάντια στους δύστροπους.

Αυτό το τεράστιο δίκτυο συνδεδεμένων σιδηροδρόμων και αυτό το εκκλησιαστικό συγκοινωνιακό μέσο που αυτό γέννησε, συνιστούν αναμφίβολα το πιο εντυπωσιακό χαρακτηριστικό του αιώνα μας και είναι αποτέλεσμα της ελεύθερης συμφωνίας. Αν κάποιος το είχε προβλέψει και το είχε πει 50 χρόνια πριν, οι παππούδες μας θα τον είχαν θεωρήσει τρελό ή ηλίθιο. Θα τον λοιδορούσαν φωνάζοντας: «Ποτέ δεν θα μπορέσεις να κάνεις τους μετόχους 100 εταιρειών να ακούσουν την φωνή της λογικής! Είναι ουτοπίες, παραμύθια, αυτά που μας λες. Μόνο μια κεντρική κυβέρνηση με έναν διευθυντή με πυγμή θα μπορούσε να επιβάλει κάτι τέτοιο».

Ε, λοιπόν, το πιο ενδιαφέρον πράγμα σε αυτήν την οργάνωση είναι ότι δεν υπάρχει καμία «ευρωπαϊκή κεντρική κυβέρνηση σιδηροδρόμων»! Καμία! Κανένας υπουργός σιδηροδρόμων, ούτε δικτάτορας, ούτε καν ένα ευρωπαϊκό κοινοβούλιο ή μια διευθύνουσα

επιτροπή! Όλα γίνονται με συμβόλαιο.

Και ρωτάμε τον κρατιστή που υποστηρίζει ότι «σιτοτέ δεν θα μπορέσουμε να τα βγάλουμε πέρα χωρίς μια κεντρική κυβέρνηση, έστω κι αν πρόκειται για την ρύθμιση της κυκλοφορίας» –τον ρωτάμε: «Πώς λουπόν οι σιδηρόδρομοι της Ευρώπης τα καταφέρνουν χωρίς αυτήν; Πώς καταφέρνουν και μεταφέρουν εκατομμύρια επιβάτες και τόνους εμπορευμάτων διασχίζοντας μια ολόκληρη ήπειρο; Αν οι ιδιοκτήτριες εταιρείες των σιδηροδρόμων μπόρεσαν να συμφωνήσουν, γιατί οι εργάτες που θα πάρουν στην κατοχή τους τις σιδηροδρομικές γραμμές να μην μπορέσουν επίσης να συμφωνήσουν; Αν δε η εταιρεία της γραμμής Πετρούπολη-Βαρσοβία κι εκείνη της γραμμής Παρίσι-Μπελφόρ μπορούν να συνεργαστούν αρμονικά χωρίς να έχουν η μία ή η άλλη την πολυτέλεια ενός διοικητή, γιατί οι κοινότητές μας, που η κάθε μία αποτελείται από ομάδες ελεύθερων εργατών, να χρειάζονται μια κυβέρνηση;».

II

Όταν επιχειρούμε να δείξουμε με παραδείγματα ότι ακόμα και σήμερα, παρά την ανισότητα που κυριαρχεί στην οργάνωση της σημερινής κοινωνίας, οι άνθρωποι, υπό την προϋπόθεση ότι τα συμφέροντά τους δεν είναι εκ διαμέτρου αντίθετα, έχουν τον τρόπο να συνάπτουν συμφωνίες μεταξύ τους χωρίς την παρέμβαση της εξουσίας, δεν παραγνωρίζουμε τις αντιρρήσεις που κάποιιοι θα μας προβάλουν.

Αυτά τα παραδείγματα έχουν και την ελαττωματική πλευρά τους, διότι είναι αδύνατον να βρούμε έστω και μία οργάνωση που να αποτελεί εξαίρεση στην εκμετάλλευση του αδύναμου από τον ισχυρό, του φτωχού από τον πλούσιο. Γι' αυτό οι κρατιστές δεν θα παραλείψουν ασφαλώς να μας πουν με την λογική που τους χαρακτηρίζει: «Βλέπετε καθαρά ότι η παρέμβαση του κράτους είναι αναγκαία για να τερματίσουμε αυτήν την εκμετάλλευση!».

Μόνο που λησμονώντας τα διδάγματα της Ιστορίας, δεν μας λένε σε ποιό βαθμό το ίδιο το κράτος συνέβαλε στην επιδείνωση

αυτής της κατάστασης πραγμάτων, δημιουργώντας το προλεταριάτο και παραδίδοντάς το στους εκμεταλλευτές. Επίσης λησμονούν να μας πουν κατά πόσον είναι εφικτό να τερματισθεί η εκμετάλλευση όταν οι πρωταρχικές αιτίες της –το κεφάλαιο και η δημιουργούμενη τεχνητά κατά τα 2/3 από το κράτος εξθλίωση– συνεχίζουν να υπάρχουν.

Σχετικά με την απόλυτη συμφωνία μεταξύ των σιδηροδρομικών εταιρειών, προβλέπουμε ότι θα μας πουν: «Δεν βλέπετε, λοιπόν, ότι οι σιδηροδρομικές εταιρείες πέζουν και κακομεταχειρίζονται τόσο τους υπαλλήλους τους όσο και τους επιβάτες; Πρέπει οπωσδήποτε να παρέμβει το κράτος για να προστατεύσει το κοινό!».

Όμως, έχουμε πει και κατ' επανάληψιν ξαναπεί ότι όσο υπάρχουν καπιταλιστές, αυτές οι καταχρήσεις της εξουσίας θα διαωνίζονται. Ακριβώς το κράτος –ο δήθεν ευεργέτης– έχει δώσει στις εταιρείες αυτήν την τρομερή δύναμη που διαθέτουν σήμερα. Αυτό δεν έχει δημιουργήσει τις παραχωρήσεις [*concessions*] [προς τους ιδιώτες] και τις εγγυήσεις; Μήπως δεν έστειλε τον στρατό του κατά των σιδηροδρομικών που απεργούσαν; Και στην αρχή (αυτό το βλέπουμε ακόμη στην Ρωσία), δεν επεξέτεινε τα προνόμια [των μεγιστάνων των σιδηροδρόμων] σε σημείο ώστε να απαγορεύσει στον Τύπο να αναφέρει τα σιδηροδρομικά ατυχήματα για να μην υποτιμηθούν οι μετοχές, των οποίων εγγυητής ήταν το ίδιο; Δεν είναι αλήθεια ότι έχει ευνοήσει το μονοπώλιο που έχρισε τους Βάντερμπιλτ, όπως και τους Πολυακώφ, τους διευθυντές της P.L.M. κι εκείνους της Γκοτάρ, «βασιλείς της εποχής μας»;

Αν φέραμε λοιπόν ως παράδειγμα την συμφωνία που συνάπτεται σιωπηλά μεταξύ των σιδηροδρομικών εταιρειών, δεν είναι επ' ουδενί επειδή την θεωρούμε μια ιδανική οικονομική διαχείριση, ούτε καν μια ιδανική τεχνική οργάνωση. Είναι για να δείξουμε ότι αν οι καπιταλιστές, που δεν έχουν άλλον σκοπό από το να αυξήσουν τα εισοδήματά τους εις βάρος όλου του κόσμου, μπορούν να φτάσουν να εκμεταλλεύονται τις σιδηροδρομικές γραμμές χωρίς να ιδρύσουν γι' αυτό μια διεθνή υπηρεσία, οι ενώσεις των εργατών θα

μπορέσουν να το κάνουν αυτό εξ ίσου καλά, κι ακόμη καλύτερα, χωρίς να διορίσουν έναν υπουργό ευρωπαϊκών σιδηροδρόμων.

Εδώ προβάλλεται μία ακόμα αντίρρηση, η οποία εκ πρώτης όψεως είναι σοβαρότερη. Θα μπορούσαν να μας πουν ότι η συμφωνία για την οποία μιλάμε, δεν είναι καθόλου *ελεύθερη* και ότι οι μεγάλες εταιρείες θεσπίζουν νόμους για τις μικρές. Θα μπορούσαμε να αναφέρουμε, λόγου χάριν, μια πλούσια [κρατικοδίαιτη γερμανική] εταιρεία που υποχρεώνει τους ταξιδιώτες που πηγαίνουν από το Βερολίνο στην Βασιλεία, να περνούν από την Κολωνία και την Φρανκφούρτη, αντί να ακολουθήσουν τον δρόμο της Λειψίας. Ή ακόμα μία άλλη που μεταφέρει τα εμπορεύματα κάνοντας κύκλους 100 και 200 χλμ. (σε μακρινές διαδρομές) για να ευνοήσει κάποιους ισχυρούς μετόχους. Ή, τέλος, μία άλλη που καταστρέφει τις δευτερεύουσες γραμμές. Στις Ηνωμένες Πολιτείες, ταξιδιώτες και εμπορεύματα ενίοτε υποχρεώνονται να ακολουθήσουν απίθανες διαδρομές, έτσι ώστε ο Βάντερμπιλτ να γεμίζει τις τσέπες του με δολάρια.

Η απάντησή μας θα είναι η ίδια: όσο υπάρχει το κεφάλαιο, το μεγάλο κεφάλαιο, πάντα θα καταπιέζει το μικρό. Βέβαια η καταπίεση δεν απορρέει μόνο από το κεφάλαιο. Οι μεγάλες εταιρείες καταπιέζουν τις μικρές λόγω της υποστήριξης που τους παρέχει το κράτος, και του μονοπωλίου που έχει δημιουργήσει το κράτος προς όφελός τους.

Ο Μαρξ έδειξε πολύ καλά ότι η αγγλική νομοθεσία έχει κάνει τα πάντα για να αφανίσει την μικρή βιομηχανία, να βυθίσει τον αγρότη στην φτώχεια και να παραδώσει στους μεγαλοβιομηχανούς στρατιές ξυπόλητων, αναγκασμένων να εργάζονται έναντι οιοδήποτε μισθού. Η νομοθεσία περί σιδηροδρόμων έκανε ακριβώς το ίδιο. Γραμμές στρατηγικής σημασίας, γραμμές επιχορηγούμενες, γραμμές που είχαν το μονοπώλιο του διεθνούς ταχυδρομείου – τα πάντα μπήκαν στο παιχνίδι προς το συμφέρον των μεγιστάνων του χρήματος.

Όταν ο Ρότσιλντ –πιστωτής όλων των ευρωπαϊκών κρατών– επενδύει κεφάλαια σε μια συγκεκριμένη σιδηροδρομική γραμμή, οι

πιστοί του υπήκοοι, οι υπουργοί, θα κάνουν ό,τι καλύτερο μπορούν ώστε αυτός να κερδίσει όσο το δυνατόν περισσότερα.

Στις Ηνωμένες Πολιτείες –αυτήν την δημοκρατία την οποία συχνά οι εξουσιαστές μάς παρουσιάζουν ως ιδανικό– οι πλέον σκανδαλώδεις απάτες είναι εκείνες που σχετίζονται με ο,τιδήποτε αφορά τους σιδηροδρόμους. Αν μια εταιρεία αφανίζει τους ανταγωνιστές της καθιερώνοντας φθηνά εισιτήρια, αυτό συμβαίνει επειδή αποζημιώνεται με γη που μέσω δωροδοκιών λαμβάνει από το κράτος. Τα πρόσφατα δημοσιευμένα έγγραφα σχετικά με το εμπόριο του αμερικανικού σταριού, δείχνουν τον ρόλο που έχει παίξει το κράτος στην εκμετάλλευση του αδύναμου από τον ισχυρό.

Και εδώ επίσης το κράτος έχει δεκαπλασιάσει και εκατονταπλασιάσει την δύναμη του μεγάλου κεφαλαίου. Όταν δε βλέπουμε τα συνδικάτα των σιδηροδρομικών εταιρειών (ένα ακόμη προϊόν της ελεύθερης συμφωνίας), συχνά να επιτυγχάνουν να προστατεύσουν τις μικρές εταιρείες από τις μεγάλες, δεν μπορούμε παρά να εκπλαγούμε για την εσωτερική δύναμη της ελεύθερης συμφωνίας, παρά την παντοδυναμία του μεγάλου κεφαλαίου που στηρίζεται από το κράτος.

Στην πραγματικότητα, οι μικρές εταιρείες επιβιώνουν παρά την μεροληψία του κράτους, αν δε στην Γαλλία –χώρα του συγκεντρωτισμού– δεν βλέπουμε παρά μόνο 5-6 μεγάλες εταιρείες, στην Μεγάλη Βρετανία υπάρχουν περισσότερες από 110 που συνεχίζουν να θαυμάσια και που ασφαλώς είναι καλύτερα οργανωμένες απ' ό,τι οι γαλλικές και οι γερμανικές σιδηροδρομικές εταιρείες για την ταχεία μεταφορά εμπορευμάτων και ταξιδιωτών.

Άλλωστε το ζήτημα είναι άλλο. Ευνοούμενο από το κράτος το μεγάλο κεφάλαιο μπορεί πάντα, *αν είναι προς το συμφέρον του*, να συντρίψει το μικρό. Αυτό που μας απασχολεί είναι το εξής: η συμφωνία μεταξύ των εκατοντάδων εταιρειών στις οποίες ανήκουν οι ευρωπαϊκοί σιδηρόδρομοι, *έγινε άμεσα, χωρίς την παρέμβαση μίας κεντρικής κυβέρνησης που θεσπίζει νόμους για τις διάφορες εταιρείες* αυτή διατηρείται μέσω συνεδρίων, αποτελούμενων από αντι-

προσώπους, οι οποίοι συζητούν μεταξύ τους και υποβάλλουν σχέδια και όχι νόμους στους εντολοδότες τους. Είναι μια νέα αρχή που διαφέρει τελείως από την κυβερνητική αρχή –μοναρχική ή δημοκρατική, απολυταρχική ή κοινοβουλευτική. Είναι μια καινοτομία που εισάγεται, διστακτικά ακόμη, στα ήθη της Ευρώπης, στην οποία όμως ανήκει το μέλλον.

III

Πόσες φορές δεν διαβάσαμε στα κείμενα των κρατιστών-σοσιαλιστών αντιρρήσεις του είδους: «Ποιός όμως θα αναλάβει στην μελλοντική κοινωνία την ρύθμιση της κυκλοφορίας στα κανάλια; Αν από το μυαλό ενός αναρχικού “συντρόφου” σας περνούσε η ιδέα να πάει με την βάρκα του στη μέση ενός καναλιού και να φράξει τον δρόμο σε εκατοντάδες σκάφη, ποιός θα τον έφερνε στα συγκαλά του;».

As παραδεχτούμε ότι αυτή η υπόθεση είναι κάπως φανταστική. Ωστόσο θα μπορούσαμε να προσθέσουμε: «Κι αν, λόγου χάριν, η τάδε κοινότητα ή η τάδε ομάδα ήθελε να περάσουν οι βάρκες της μπροστά από τις άλλες, θα έφραζε το κανάλι για να μεταφέρει ίσως πέτρες, ενώ το σιτάρι που προοριζόταν για μια άλλη κοινότητα θα έμενε ακινητοποιημένο; Ποιός λουτόν θα ρύθμιζε την κυκλοφορία των πλοίων, αν όχι η κυβέρνηση;».

Όμως η αληθινή ζωή έχει και πάλι δείξει ότι μπορούμε να παρακάμψουμε άνετα την κυβέρνηση, τόσο εδώ όσο και αλλού. Η ελεύθερη συμφωνία, η ελεύθερη οργάνωση, αντικαθιστούν αυτόν τον πολυέξοδο και ενοχλητικό μηχανισμό και τα καταφέρνουν καλύτερα.

Γνωρίζουμε τι σημαίνουν τα κανάλια για την Ολλανδία –είναι οι δρόμοι της. Γνωρίζουμε επίσης ότι η κυκλοφορία διεξάγεται μέσω αυτών των καναλιών. Ό,τι στην χώρα μας μεταφέρεται οδικώς και σιδηροδρομικώς, στην Ολλανδία μεταφέρεται μέσω των καναλιών. Εκεί ακριβώς θα μπορούσε να υπάρξει σύγκρουση μεταξύ μας για το τίνος τα πλοία θα περάσουν πρώτα. Εκεί ακριβώς θα έπρεπε η

κυβέρνηση να παρέμβει για να ρυθμίσει την κυκλοφορία!

Ε, λοιπόν, όχι! Πιό πρακτικοί οι Ολλανδοί, εδώ και πολύ καιρό, ρύθμισαν τα πράγματα διαφορετικά, ιδρύοντας συντεχνίες, συνδικάτα βαρκαρήδων. Ήταν ελεύθερες ενώσεις που γεννήθηκαν από τις ίδιες ακριβώς τις ανάγκες της ναυσιπλοΐας. Η διέλευση των πλοίων γινόταν σύμφωνα με έναν συγκεκριμένο κατάλογο προτεραιότητας –το κάθε ένα πέραγε με την σειρά του. Κανείς δεν επιτρεπόταν να προσπεράσει τους άλλους, επί ποινή αποκλεισμού από το συνδικάτο. Κανείς δεν μπορούσε να σταθμεύει στην αποβάθρα πέραν κάποιων ορισμένων ημερών, αν δε σε αυτό το διάστημα [ο ιδιοκτήτης] δεν έβρισκε εμπορεύματα να μεταφέρει, τόσο το χειρότερο γι' αυτόν: έπρεπε να αποπλεύσει άδειος, αφήνοντας την θέση του στους νεοαφιχθέντες. Έτσι αποτρεπόταν η συμφόρηση [του λιμανιού], ακόμα κι όταν ο ανταγωνισμός των επιχειρηματιών –συνέπεια της ατομικής ιδιοκτησίας– εξακολουθούσε να υπάρχει. Καταργήστε τον [ανταγωνισμό] και η συμφωνία θα γίνει ακόμα πιο εγκάρδια, πιο ισότιμη για όλους.

Περιττό να προσθέσουμε ότι ο κάθε πλοιοκτήτης ήταν ελεύθερος να ενταχθεί ή όχι στο συνδικάτο. Ήταν δική του υπόθεση –οι περισσότεροι πάντως επέλεξαν να ενταχθούν σε αυτό. Τα συνδικάτα πρόσφεραν, εξάλλου, τόσο μεγάλα πλεονεκτήματα, ώστε εξαπλώθηκαν κατά μήκος του Ρήνου, του Βέζερ, του Όντερ, μέχρι το Βερολίνο. Οι βαρκαρήδες δεν περίμεναν τον μέγα Μπίσμαρκ να προσαρτήσσει την Ολλανδία στην Γερμανία και να διορίσει έναν *άνωτατο κρατικό σύμβουλο, υπεύθυνο για την ναυσιπλοΐα στα κανάλια*,² με τόσα πολλά γαλόνια που να αντιστοιχούν στον μακρύ τίτλο του. Προτίμησαν να συνεργαστούν σε διεθνές επίπεδο. Και δεν περιορίστηκαν μόνο σε αυτό: πολλοί [ιδιοκτήτες] ιστιοφόρων που εκτελούσαν δρομολόγια μεταξύ των λιμανιών της Γερμανίας και εκείνων της Σκανδιναβίας, καθώς και της Ρωσίας, εντάχθηκαν επίσης σε αυτά τα συνδικάτα, προκειμένου να ρυθμίσουν την κυκλοφορία στην Βαλτική και να φέρουν μια κάποια αρμονία στην συμφόρηση των πλοίων. Ξεφυτρώνοντας ελεύθερα και προσελ-

κύοντας ως μέλη εθελοντές, αυτές οι ενώσεις δεν έχουν τίποτα κοινό με τις κυβερνήσεις.

Ωστόσο, και σε αυτήν την περίπτωση είναι παραπάνω από σίγουρο ότι το μεγάλο κεφάλαιο κατασιέζει το μικρό. Μπορεί επίσης το συνδικάτο να έχει την τάση να γίνει μονοπώλιο –ιδίως εκεί που απολαμβάνει την πολύτιμη κηδεμονία του κράτους, το οποίο ασφαλώς δεν αφήνει καμιά ευκαιρία να πάει χαμένη όταν είναι να ανακατευτεί. Μόνο που δεν πρέπει να λησμονούμε ότι αυτά τα συνδικάτα αντιπροσωπεύουν μια ένωση τής οποίας τα μέλη δεν έχουν παρά μόνον ατομικά συμφέροντα, και ότι αν κάθε ιδιοκτήτης φορτηγού αναγκαζόταν, από την κοινωνικοποίηση της παραγωγής, της κατανάλωσης και της ανταλλαγής, να συμμετέχει ταυτόχρονα σε άλλες 100 ενώσεις απαραίτητες για να ικανοποιήσει τις ανάγκες του, τα πράγματα θα ήταν τελείως διαφορετικά. Όντας ισχυρή στην θάλασσα, η ομάδα των πλοιοκτητών θα αισθανόταν αδύναμη στην στεριά και θα ήταν αναγκασμένη να περιορίσει τις απαιτήσεις της προκειμένου να συνεννοηθεί με τους σιδηροδρόμους, τις βιομηχανίες και με όλες τις άλλες ομάδες.

Εν πάση περιπτώσει, χωρίς να μιλάμε για το μέλλον, αυτή είναι μία ακόμη αυθόρμητη ένωση που κατάφερε να παρακάμψει την κυβέρνηση. Ας προχωρήσουμε και σε άλλα παραδείγματα.

Καθώς μιλάμε για πλοία και λέμβους, ας αναφέρουμε μία από τις ωραιότερες οργανώσεις που γέννησε ο αιώνας μας –μία από εκείνες για τις οποίες δικαίως μπορούμε να υπερηφανευόμαστε: την Αγγλική Ναυαγοσωστική Ένωση.

Είναι γνωστό ότι κάθε χρόνο περισσότερα από 1.000 πλοία ναυαγούν στις ακτές της Αγγλίας. Στην ανοιχτή θάλασσα, ένα καλό σκαρί σπάνια φοβάται την καταγίδα, οι κίνδυνοι παραμονεύουν κοντά στις ακτές: θάλασσα τρικυμισμένη που του κομματιάζει το ποδόστημα,³ θύελλες που ξεσχίζουν τους ιστούς και τα πανιά του, ρεύματα που το παρασύρουν ακυβέρνητο, ύφαλοι και αβαθή στα οποία προσαράζει.

Ακόμη και στις παλιές εποχές, όταν οι κάτοικοι των παράκτιων

περιοχών συνήθιζαν να ανάβουν φωτιές για να παρασύρουν τα πλοία στους υφάλους, προκειμένου να λεηλατήσουν το φορτίο τους, έκαναν πάντα ό,τι μπορούσαν για να σώσουν το πλήρωμα. Όταν έβλεπαν ένα πλοίο να κινδυνεύει, έριχναν τα καρυδότσουφλά τους στο νερό και έσπευδαν σε βοήθεια των ναυαγών, για να βρουν και οι ίδιοι πολύ συχνά τον θάνατο μέσα στα κύματα. Κάθε παραθαλάσσιο χωριουδάκι έχει τους δικούς του θρύλους ηρωϊσμού, που είχαν επιδείξει τόσο οι γυναίκες όσο και οι άνδρες του, για να σώσουν πληρώματα που κινδύνευαν.

Αναμφίβολα το κράτος και οι επιστήμονες έχουν κάνει κάποια πράγματα για να μειωθεί ο αριθμός των δυστυχημάτων: οι φάροι, τα σινάλα, οι χάρτες, τα μετεωρολογικά δελτία, σίγουρα τα έχουν μειώσει σε μεγάλο βαθμό. Ωστόσο, κάθε χρόνο, υπάρχουν πάντα 1.000 πλοία και πολλές χιλιάδες ανθρώπινες ζωές που πρέπει να περισωθούν.

Γι' αυτόν τον σκοπό, πολλοί ανυστερόβουλοι άνθρωποι στράφηκαν στην δουλειά. Όντας και οι ίδιοι καλοί ναυτικοί, φαντάστηκαν ένα ναυαγοςωστικό που να μπορεί να ανηγά μια καταגיδα χωρίς να μπατάρει ή να βυθίζεται, και ξεκίνησαν εκστρατεία για να ευαισθητοποιήσουν το κοινό για το εγχείρημά τους, να συγκεντρώσουν τα αναγκαία κεφάλαια για την κατασκευή λέμβων και να τις τοποθετήσουν κατά μήκος των ακτών, παντού όπου θα μπορούσαν να προσφέρουν τις υπηρεσίες τους.

Αυτοί οι άνθρωποι ούτε ιακωβίνοι ήταν, ούτε στράφηκαν προς την κυβέρνηση. Είχαν καταλάβει ότι για να στεφθεί με επιτυχία το εγχείρημά τους θα έπρεπε να έχουν την βοήθεια, την εκπαίδευση, την γνώση για την περιοχή και ιδίως την αυτοθυσία των ναυτικών και ακόμη ότι για να βρουν ανθρώπους –οι οποίοι με το πρώτο σήμα θα ρίχνονταν νυχτιάτικα στο χάος των κυμάτων, δεν θα πτοούνταν ούτε από τα σκοτάδια ούτε από τις ξέρες, και θα πάλευαν 5, 6 και 10 ώρες με τα κύματα προτού πλησιάσουν ένα πλοίο που κινδυνεύει– ανθρώπους έτοιμους να διακινδυνεύσουν την ζωή τους για να σώσουν τις ζωές άλλων ανθρώπων, θα έπρεπε να υπάρχει το

αίσθημα της αλληλεγγύης και το πνεύμα της θυσίας που δεν αγοράζονται με γαλόνια.

Επρόκειτο, επομένως, για ένα τελείως αυθόρμητο κίνημα, που γεννήθηκε από την ελεύθερη συμφωνία και την ατομική πρωτοβουλία. Εκατοντάδες τοπικές ομάδες εμφανίσθηκαν στις ακτές. Οι ιδρυτές τους είχαν την σύνεση να μην παραστήσουν τους δασκάλους. Ζήτησαν τα φώτα των ψαράδων στα ψαροχώρια. Όταν δε ένας λόρδος έστειλε 25.000 φράγκα για την ναυπήγηση ενός ναυαγοσωστικού σε ένα παράκτιο χωριό, η προσφορά του έγινε δεκτή, αλλά άφησε την επιλογή του τόπου κατασκευής του στους ψαράδες και στους ναυτικούς της περιοχής.

Σχέδια των πλοίων δεν υποβάλλονταν στο Ναυαρχείο. Στην έκθεση της Ένωσης διαβάζουμε: «Καθώς είναι σημαντικό οι ναυαγοσώστες να εμπιστεύονται απόλυτα το σκάφος που επανδρώνουν, η Επιτροπή επιφορτίζεται πρωτίστως με το καθήκον να κατασκευάσει και να εξοπλίσει πλοία σύμφωνα με την εκτενραισμένη επιθυμία των ίδιων των ναυαγοσωστών». Έτσι κάθε χρονιά έχουμε και μια νέα βελτίωση. Όλα [γίνονται] από εθελοντές που οργανώνονται σε επιτροπές ή τοπικές ομάδες! Όλα [γίνονται] μέσω της αλληλοβοήθειας και της ελεύθερης συμφωνίας! –Ω, οι αναρχικοί!– Επίσης δεν ζητούν τίποτα από τους φορολογούμενους [πολίτες], ενώ πέρυσι συγκέντρωσαν 1.076.000 φρ. από αυθόρμητες εισφορές.

Όσο για τα αποτελέσματα, ιδού: το 1891 η Ένωση διέθετε 293 ναυαγοσωστικά. Την ίδια χρονιά διέσωσε 601 ναυαγούς και 33 πλοία. Από ιδρύσεώς της έχει σώσει 32.671 ανθρώπινες ζωές.

Το 1886, όταν χάθηκαν αΐτανδρα στα κύματα 3 ναυαγοσωστικά, εκατοντάδες νέοι εθελοντές έσπευσαν να γίνουν μέλη και οργανώθηκαν σε τοπικές ομάδες, αυτή δε η κινητοποίηση είχε ως αποτέλεσμα την κατασκευή άλλων 20 ναυαγοσωστικών.

Επί τη ευκαιρία σημειώνουμε ότι κάθε χρόνο η Ένωση στέλνει στους ψαράδες και στους ναυτικούς εξαμερικά βαρόμετρα σε τιμή 3 φορές χαμηλότερη από την λιανική τιμή πώλησής τους. Διαδίδει την μετεωρολογική γνώση και κρατά τους ενδιαφερόμενους ενήμε-

ρους για τις ξαφνικές μεταβολές [του καιρού] που προβλέπουν οι επιστήμονες.

Επαναλαμβάνουμε ότι οι εκατοντάδες μικρές επιτροπές ή τοπικές ομάδες δεν είναι οργανωμένες ιεραρχικά, αποτελούνται δε αποκλειστικά από εθελοντές ναυαγοσώστες και από ανθρώπους που ενδιαφέρονται γι' αυτό το έργο. Η Κεντρική Επιτροπή, που είναι περισσότερο ένα κέντρο επικοινωνίας, δεν παρεμβαίνει καθόλου.

Είναι αλήθεια ότι όταν πρόκειται να γίνει στην περιοχή ψηφοφορία για κάποιο ζήτημα που αφορά την εκπαίδευση ή την τοπική φορολογία, αυτές οι επιτροπές δεν λαμβάνουν μέρος, ως τέτοιες, στις διαβουλεύσεις –ταπεινοφροσύνη την οποία δυστυχώς δεν μπιούνται τα εκλεγμένα μέλη ενός δημοτικού συμβουλίου. Απ' την άλλη πλευρά όμως, αυτοί οι γενναίοι άνθρωποι δεν ανέχονται να νομοθετούν γι' αυτούς μέτρα περί διάσωσης ζωών εκείνοι που ποτέ δεν βρέθηκαν αντιμέτωποι με μια καταγίδα. Στο πρώτο σήμα κινδύνου τρέχουν, συγκεντρώνονται [στα σκάφη τους] και σαλπάρουν αμέσως –χωρίς γαλόνια, αλλά με πολλή καλή θέληση.

Ας πάρουμε μιαν άλλη παρεμφερή εταιρεία, εκείνη του Ερυθρού Σταυρού. Το όνομα δεν μας ενδιαφέρει –ας δούμε περί τίνος ακριβώς πρόκειται.

Φανταστείτε 25 χρόνια πριν κάποιος να ερχόταν και να σας έλεγε: «Το κράτος, όσο ικανό είναι να σφαγιάσει 20.000 ανθρώπους μέσα σε μια μέρα και να τραυματίσει άλλους 50.000, άλλο τόσο ανίκανο είναι να βοηθήσει τα ίδια του τα θύματα. Κατά συνέπεια –όσο υπάρχει πόλεμος– η ιδιωτική πρωτοβουλία πρέπει να παρεμβαίνει και οι ανιδιοτελείς άνθρωποι να οργανώνονται διεθνώς με σκοπό αυτό το ανθρωπιστικό έργο!». Πόσο σαρκαστικά θα αντιμετώπιζαν εκείνον που θα τολμούσε να μιλήσει έτσι! Κατ' αρχάς θα τον χαρακτηρίζαν ουτοπιστή, αν δε, εν συνεχεία, αυτό δεν τον έκανε να σιωπήσει, θα του έλεγαν: «Οι εθελοντές θα λείπουν εκεί ακριβώς που τους χρειάζονται περισσότερο. Τα πρόχειρα νοσοκομεία σας θα είναι όλα συγκεντρωμένα σε μια ασφαλή τοποθεσία, ενώ τα ασθενοφόρα σας χωρίς εξοπλισμό. Οι εθνικές αντιπαλότητες θα τα

καταφέρουν μια χαρά ώστε οι δύστυχοι στρατιώτες να πεθάνουν αβοήθητοι». Τόσοι πολλοί ομιλητές, τόσες πολλές αποθαρρυντικές σκέψεις... Ποιός από εμάς δεν έχει ακούσει ανθρώπους να ρητορεύουν σ' αυτόν τον τόνο!

Σήμερα, πάντως, γνωρίζουμε ακριβώς τι συνέβη. Παντού οργανώθηκαν ελεύθερα παραρτήματα του Ερυθρού Σταυρού, σε κάθε χώρα, σε χιλιάδες μέρη. Όταν δε ξέσπασε ο πόλεμος του 1870-71, οι εθελοντές ρίχτηκαν στην δουλειά – άνδρες και γυναίκες έσπευσαν να προσφέρουν τις υπηρεσίες τους. Οργανώθηκαν χιλιάδες [πρόχειρα] νοσοκομεία και ασθενοφόρα, επιστρατεύτηκαν τραίνα που μετέφεραν ασθενοφόρα, τρόφιμα, κλινοσκεπάσματα και φάρμακα για τους τραυματίες. Οι αγγλικές επιτροπές έστειλαν ολόκληρες αποστολές με τρόφιμα, ρουχισμό, εργαλεία, σπόρους για φύτεμα, υποζύγια, ακόμη και ατμοκίνητα άροτρα μαζί με τους οδηγούς τους για να βοηθήσουν στο όργωμα όλων των κατεστραμμένων από τον πόλεμο περιοχών! Ρίξτε απλώς μια ματιά στο έργο του Γουσταύου Μουανιέ' *La Croix-Rouge* [*Ο Ερυθρός Σταυρός*] και πραγματικά θα εκπλαγείτε από το τεράστιο έργο που έχει επιτελεσθεί.

Όσο για τους προφήτες, οι οποίοι είναι πάντα έτοιμοι να αρνηθούν το θάρρος, την λογική, την εξυπνάδα των άλλων ανθρώπων, και οι οποίοι πιστεύουν ότι είναι οι μόνοι ικανοί να κυβερνήσουν τον κόσμο, καμία από τις προβλέψεις τους δεν έχει επιβεβαιωθεί.

Η αυτοθυσία των εθελοντών του Ερυθρού Σταυρού είναι πέρα από κάθε εγκώμιο. Δεν ζητούσαν παρά μόνο να βρίσκονται στις πλέον επικίνδυνες θέσεις, καθώς δε οι μισθωτοί γιατροί τού [ναπολέοντειου] κράτους το έβαζαν στα πόδια μαζί με το επιτελείο τους όταν πλησίαζαν οι Πρώσοι, οι εθελοντές του Ερυθρού Σταυρού συνέχιζαν το έργο τους υπό τα πυρά, κφιστάμενοι τις κτηνωδίες των αξιωματικών του Μπίσμαρκ και του Ναπολέοντα, παρέχοντας τις ίδιες φροντίδες σε όλους τους τραυματίες, ανεξαρτήτως εθνικότητας. Ολλανδοί και Ιταλοί, Σουηδοί και Βέλγοι – ακόμη και Ιάπωνες και Κινέζοι – συνεννοούνταν θαυμάσια. Μοίραζαν τα νοσοκομεία και τα ασθενοφόρα τους ανάλογα με τις ανάγκες της στιγμής. Συνα-

γωνίζονταν ο ένας τον άλλον ιδίως όσον αφορά την υγιεινή των νοσοκομείων τους. Πόσοι Γάλλοι δεν μιλούν ακόμη με βαθιά ευγνωμοσύνη για τις στοργικές φροντίδες που έλαβαν από την τάδε Ολλανδέζα ή Γερμανίδα εθελόντρια στα ασθενοφόρα του Ερυθρού Σταυρού!

Όμως, τι σημασία έχουν όλα αυτά για έναν εξουσιαστή! Το ιδανικό του είναι ο στρατιωτικός γιατρός που είναι έμμισθος υπάλληλος του κράτους. Στο διάολο, λοιπόν, ο Ερυθρός Σταυρός με τα νοσοκομεία του, αν οι νοσοκόμες δεν είναι δημόσιοι υπάλληλοι!

Ιδού, λοιπόν, μια οργάνωση που γεννήθηκε μόλις χθες και που σήμερα αριθμεί εκατοντάδες χιλιάδες μέλη, διαθέτει ασθενοφόρα, νοσοκομεία, τραίνα, επεξεργάζεται νέες μεθόδους για την ίαση των τραυμάτων και οφείλεται στην αυθόρμητη πρωτοβουλία κάποιων ανθρώπων με καρδιά.

Μήπως θα μας πουν ότι τα κράτη έχουν κάποια σχέση με αυτήν την οργάνωση; Ναι, τα κράτη άπλωσαν τα χέρια και την άρπαξαν. Στις διευθυντικές επιτροπές προεδρεύουν εκείνοι τους οποίους οι λακέςδες ονομάζουν γαλαζοαίματους. Αυτοκράτορες και βασιλισσες πατρονάρουν τις εθνικές επιτροπές. Ωστόσο, η επιτυχία της οργάνωσης δεν οφείλεται σε αυτό το πατρονάρισμα. Οφείλεται στις χιλιάδες τοπικές επιτροπές κάθε έθνους, στην δράση των ατόμων, στην αυτοθυσία όλων εκείνων που προσπαθούν να ανακουφίσουν τα θύματα του πολέμου. Αυτή δε η αφοσίωση θα ήταν ακόμη μεγαλύτερη, αν τα κράτη δεν είχαν καμία ανάμιξη σε όλα αυτά!

Σε κάθε περίπτωση, το ότι Άγγλοι και Ιάπωνες, Σουηδοί και Κινέζοι έσπευσαν να στείλουν βοήθεια στους τραυματίες του 1871, δεν έγινε με διαταγή μιάς διεθνούς διευθυντικής επιτροπής. Ούτε το στήσιμο των νοσοκομείων σε κατεχόμενες περιοχές, ούτε η μεταφορά των ασθενοφόρων στο πεδίο της μάχης έγιναν με διαταγή ενός διεθνούς υπουργείου. Όλα αυτά έγιναν με την πρωτοβουλία των εθελοντών κάθε χώρας. Μόλις βρέθηκαν εκεί, δεν πιάστηκαν στα χέρια, όπως είχαν προβλέψει οι ιακωβίνοι [όλων των εθνών]: ρίχτηκαν όλοι στην δουλειά, ανεξαρτήτως εθνικότητας.

Μας λυπεί το ότι τίθενται στην υπηρεσία μιάς τόσο κακής υπόθεσης τέτοιες σπουδαίες προσπάθειες και αναρωτιόμαστε όπως το παιδί του ποιητή: «Μα γιατί τους τραυματίζουμε, αν είναι κατόπιν να τους φροντίσουμε ;». Παλεύοντας για το γκρέμισμα της δύναμης του κεφαλαίου και της εξουσίας των αστών, επιδιώκουμε να τερματίσουμε τις σφαγές [που ονομάζονται πόλεμοι], θα προτιμούσαμε δε να βλέπαμε τους εθελοντές του Ερυθρού Σταυρού να αναπτύσσουν την δράση τους προς την κατεύθυνση του κοινού αγώνα για την κατάργηση του πολέμου. Ωστόσο, πρέπει να αναφέρουμε αυτήν την τεράστια οργάνωση ως μία ακόμα απόδειξη των γόνιμων αποτελεσμάτων τόσο της ελεύθερης συμφωνίας, όσο και της εθελοντικής βοήθειας. Αν θα θέλαμε να δώσουμε περισσότερα παραδείγματα από την τέχνη της εξόντωσης ανθρώπων, δεν θα τελειώναμε ποτέ.

Μας αρκεί απλώς να αναφέρουμε τις αναρίθμητες ενώσεις στις οποίες οφείλει κυρίως την δύναμή του ο γερμανικός στρατός, ο οποίος δεν βασίζεται αποκλειστικά στην πειθαρχία του, όπως γενικώς πιστεύεται. Η Γερμανία βρίθεται τέτοιων ενώσεων, οι οποίες αποσκοπούν στην διάδοση της στρατιωτικής γνώσης. Σε ένα από τα τελευταία συνέδρια του Γερμανικού Πολεμικού Συνδέσμου, παρίσταντο αντιπρόσωποι των 2.452 ομοσπονδοποιημένων ενώσεων, οι οποίες αριθμούν 151.712 μέλη.

Σε αυτές τις λέσχες –σκοποβολής, στρατιωτικών παιγνίων, στρατηγικών παιγνίων, τοπογραφικών μελετών κ.λπ.– επεξεργάζονται τις τεχνικές γνώσεις του γερμανικού στρατού, και όχι στις στρατιωτικές σχολές. Πρόκειται για ένα θαυμάσιο δίκτυο παντοειδών ενώσεων, που έχουν στις γραμμές τους στρατιωτικούς και πολίτες, γεωγράφους και γυμναστές, κυνηγούς και τεχνικούς, και οι οποίες δημιουργούνται αυθόρμητα, οργανώνονται, ομοσπονδοποιούνται, συζητούν και εξερευνούν την ύπαιθρο. Αυτές οι εθελοντικές και ελεύθερες ενώσεις αποτελούν την ραχοκοκκαλιά του γερμανικού στρατού.

Ο σκοπός τους είναι απεχθής –είναι η διατήρηση της αυτοκρα-

τορίας. Ωστόσο, εκείνο που μας ενδιαφέρει να επισημάνουμε είναι ότι, αν και η «μεγαλειώδης» αποστολή του κράτους είναι η στρατιωτική οργάνωση, η επιτυχία της θα ήταν πολύ πιο εξασφαλισμένη, αν αφηνόταν στην ελεύθερη συμφωνία των ομάδων και στην ελεύθερη πρωτοβουλία των ατόμων.

Ακόμα και για τα ζητήματα που αφορούν τον πόλεμο, σήμερα προσφεύγουμε στην ελεύθερη συμφωνία, για να επιβεβαιώσουμε δε τον ισχυρισμό μας, αρκεί να αναφέρουμε τους 3.000 Άγγλους εθελοντές, την Αγγλική Εθνική Ένωση Πυροβολικού και την Εταιρεία που οργανώνεται τώρα για την υπεράσπιση των ακτών της Αγγλίας, η οποία βεβαίως, αν συσταθεί, θα δραστηριοποιηθεί με διαφορετικό τρόπο απ' ό,τι το Υπουργείο Ναυτιλίας με τους θωρακοφόρους του που χοροπηδούν και τις λόγχες του που λυγίζουν σαν μολύβι.

Παντού το κράτος παραιτείται, εγκαταλείποντας τις ιερές λειτουργίες του στους ιδιώτες. Παντού η ελεύθερη οργάνωση καταπατά το πεδίο του. Παρ' όλα αυτά, όλα τα γεγονότα που αναφέραμε μόλις που επιτρέπουν να διαβλέψουμε αυτό που η ελεύθερη συμφωνία μάς επιφυλάσσει μελλοντικά, όταν πλέον δεν θα υπάρχει κράτος.

Κεφάλαιο 12

ΟΙ ΑΝΤΙΡΡΗΣΕΙΣ

I

Ας εξετάσουμε τώρα τις κυριότερες αντιρρήσεις εναντίον του κομμουνισμού. Οι περισσότερες είναι προφανώς αποτέλεσμα μιάς καθαρής παρανόησης, ωστόσο ορισμένες εγείρουν σημαντικά ερωτήματα και αξίζουν να τους αφιερώσουμε όλη την προσοχή μας.

Δεν σκοπεύουμε να αντικρούσουμε τις αντιρρήσεις που προβάλλει ο εξουσιαστικός κομμουνισμός, διότι τις συμεριζόμαστε κι εμείς. Τα πολιτισμένα έθνη έχουν υποφέρει πάρα πολύ στην [μακρά] πάλη, που είχε ως στόχο την χειραφέτηση του ατόμου, για να μπορούν να απαρηθούν το ίδιο το παρελθόν τους και να ανεχθούν μια κυβέρνηση που θα έκανε αισθητή την παρουσία της ακόμη και στις παραμικρές λεπτομέρειες της ζωής του πολίτη, ακόμα κι αν αυτή η κυβέρνηση δεν θα είχε άλλον σκοπό από το καλό της κοινότητας. Ακόμα κι αν κάποτε κατόρθωνε να εγκαθιδρυθεί μια εξουσιαστική σοσιαλιστική κοινωνία, δεν θα διαρκούσε: η γενική δυσανεμία σύντομα θα την ανάγκαζε είτε να διαλυθεί είτε να αναδιοργανωθεί επί τη βάση των αρχών της ελευθερίας.

Αυτό λοιπόν με το οποίο θα ασχοληθούμε, είναι μια αναρχοκομμουνιστική κοινωνία, μια κοινωνία που αναγνωρίζει την πλήρη και απώλυτη ελευθερία του ατόμου, που δεν δέχεται καμία εξουσία και δεν χρησιμοποιεί κανέναν εξαναγκασμό για να υποχρεώσει τους ανθρώπους να εργάζονται. Περιορίζοντας την μελέτη μας στην οικονομική πλευρά του ζητήματος, ας δούμε αν μια τέτοια κοινωνία, αποτελούμενη από ανθρώπους όπως οι σημερινοί –ούτε καλύτερους ούτε χειρότερους, ούτε περισσότερο ούτε λιγότερο εργατικούς– θα είχε κάποια πιθανότητα επιτυχούς ανάπτυξης.

Η αντίρρηση είναι γνωστή. «Αν η ζωή όλων είναι εξασφαλισμένη και αν η ανάγκη να κερδίσουν έναν μισθό δεν υποχρεώνει τους ανθρώπους να εργάζονται, κανείς δεν θα εργάζεται. Ο καθένας

θα φορτώνει την δική του εργασία σε κάποιον άλλον, αν δεν είναι υποχρεωμένος να την κάνει ο ίδιος.» Κατ' αρχάς, ας σημειώσουμε την απίστευτη επιτολαιότητα με την οποία προβάλλουν αυτήν την αντίρρηση, χωρίς καν να αντιλαμβάνονται ότι, στην πραγματικότητα, το ερώτημα που εγείρεται είναι να ξέρουμε, απ' ενός, αν πράγματι επιτυγχάνει κάποιος με την μισθωτή εργασία τα αποτελέσματα που λέγεται ότι επιτυγχάνονται και, απ' ετέρου, αν η εθελοντική εργασία δεν είναι ήδη ακόμα και σήμερα πίο παραγωγική απ' ό,τι η εργασία που έχει ως κίνητρο τον μισθό –ένα ερώτημα που [για να απαντηθεί] θα χρειαζόταν μια σοβαρή μελέτη. Όμως, ενώ στις θετικές επιστήμες οι άνθρωποι εκφράζουν την γνώμη τους επί θεμάτων απείρως πίο ασήμαντων και λιγότερο περίπλοκων, κατόπιν σοβαρών ερευνών και προσεκτικής συγκέντρωσης και ανάλυσης στοιχείων, εδώ ικανοποιούνται με ένα οποιοδήποτε στοιχείο –παραδείγματος χάριν, την αποτυχία κάποιας κομμουνιστικής ένωσης στην Αμερική– για να αποφασίσουν τελεσίδικα. Ενεργούν όπως ο δικηγόρος, ο οποίος δεν βλέπει στο πρόσωπο του αντιδίκου συναδέλφου του τον εισπρόσωπο μιάς υπόθεσης ή μιάς γνώμης αντίθετης από την δική του, αλλά έναν αντίπαλο σε μια κοκορομαχία. Αν δε δεν σταθεί αρκετά τυχερός για να συναντήσει αντίλογο, δεν ενδιαφέρεται καν να επιχειρηματολογήσει. Ίδου γιατί δεν προχωράει η μελέτη αυτής της ουσιώδους βάσης όλης της πολιτικής οικονομίας –η μελέτη των ευνοϊκότερων συνθηκών για να δοθεί στην κοινωνία η μεγαλύτερη δυνατή ποσότητα χρήσιμων προϊόντων με την μικρότερη δυνατή δαπάνη ανθρώπινης δύναμης. Οι άνθρωποι περιορίζονται στο να επαναλαμβάνουν κοινοτοπίες ή να σιωπούν.

Το πλέον εντυπωσιακό σε αυτήν την επιτολαιότητα είναι ότι ακόμη και στην καπιταλιστική πολιτική οικονομία ήδη συναντάμε ορισμένους συγγραφείς, οι οποίοι αναγκάζονται εκ των πραγμάτων να αμφισβητήσουν το αξίωμα που είχε προβληθεί από τους ιδρυτές αυτής της επιστήμης –αξίωμα σύμφωνα με το οποίο η απειλή της πείνας είναι το καλύτερο κίνητρο του ανθρώπου για παραγωγική εργασία. Αρχίζουν να αντιλαμβάνονται ότι εισάγεται στην παρα-

γωγή κάποιο συλλογικό στοιχείο, το οποίο, αν και εντελώς παραγνωρισμένο μέχρι τις μέρες μας, μπορεί να είναι σημαντικότερο από την επιδίωξη του προσωπικού κέρδους. Η κατώτερη ποιότητα της μισθωτής εργασίας, η τρομερή απώλεια ανθρώπινης δύναμης στην σύγχρονη αγροτική και βιομηχανική εργασία, ο ολοένα και αυξανόμενος αριθμός των καλοπερασάκηδων, που σήμερα παρασιτούν εις βάρος των άλλων, η έλλειψη ενός κάποιου ζήλου στην παραγωγή, που γίνεται όλο και πιο εμφανής –όλα αυτά αρχίζουν να απασχολούν τους οικονομολόγους της «κλασικής» σχολής. Κάποιοι από αυτούς αναρωτούνται μήπως έχουν ακολουθήσει λανθασμένη πορεία, μήπως όντως υπάρχει το ιδεατό φανταστικό κακό ον, το οποίο υποτίθεται ότι κινείται αποκλειστικά από το δέλεαρ του κέρδους ή του μισθού. Αυτή η αίρεση έχει διεισδύσει ακόμα και στα πανεπιστήμια: την συναντάμε στα βιβλία της ορθόδοξης οικονομίας. Αυτό πάντως δεν εμποδίζει πολλούς σοσιαλιστές μεταρρυθμιστές να παραμένουν οπαδοί της ατομικής αμοιβής και να υπερασπίζονται το παλιό φρούριο του μισθού, αν και οι προηγούμενοι υπερασπιστές του το παραδίδουν πέτρα-πέτρα στους πολιορκητές. Φοβούνται ότι χωρίς εξαναγκασμό οι μάζες δεν θα δουλεύουν.

Μήπως όμως δεν έχουμε ήδη ακούσει, κατά την διάρκεια της ζωής μας, να εκφράζονται οι ίδιοι φόβοι δύο φορές –[μία φορά] από τους οπαδούς της δουλείας στις Ηνωμένες Πολιτείες πριν την απελευθέρωση των νέγρων, και [μία δεύτερη] από τους Ρώσους ευγενείς πριν την απελευθέρωση των δουλοπαροίκων; «Χωρίς μαστίγιο, ο νέγρος δεν δουλεύει», έλεγαν οι οπαδοί της δουλείας. «Χωρίς την επίβλεψη του αφέντη τους, οι δουλοπάροικοι θα αφήσουν τα χωράφια ακαλλιέργητα», έλεγαν οι Ρώσοι ευγενείς.

Ήταν η μόνιμη επωδός των Γάλλων αριστοκρατών το 1789, η επωδός του Μεσαίωνα, μια επωδός τόσο παλιά όσο κι ο κόσμος, και θα την ακούμε κάθε φορά που θα τίθεται το ζήτημα της εξάλειψης μιάς αδικίας στην ανθρωπότητα. Κάθε φορά όμως, η πραγματικότητα θα την διαψεύδει. Ο απελευθερωμένος αγρότης του 1792 εργαζόταν με έναν ενθουσιασμό άγνωστο στους προγόνους του, ο

απελευθερωμένος νέγρος εργάζεται περισσότερο από τον πατέρα του, ενώ ο Ρώσος αγρότης, αφού τήμησε τον μήνα του μέλιτος της χειραφέτησής του εορτάζοντας την Αγία Παρασκευή, καθώς επίσης και την Κυριακή, έχει ξαναπιάσει δουλειά με έναν ζήλο που είναι ανάλογος του βαθμού απελευθέρωσής του. Εκεί όπου η γη είναι δική του, δουλεύει σαν σκυλί—αυτή είναι η [ακριβής] λέξη.

Η μόνιμη επωδός του οπαδού της δουλείας μπορεί να έχει αξία για τους δουλοκτήτες. Όσο για τους ίδιους τους δούλους, αυτοί ξέρουν τι αξίζει, όπως ξέρουν και τα κίνητρά της.

Επίσης, ποιός άλλος, εκτός από τους ίδιους τους οικονομολόγους, μας διδάξε ότι αν η εργασία ενός μισθωτού είναι πολύ συχνά αδιάφορη, τότε μια εντατική και παραγωγική εργασία επιτυγχάνεται μόνον από έναν άνθρωπο που βλέπει τον πλούτο του να αυξάνεται ανάλογα με τις προσπάθειές του; Όλοι οι ύμνοι που ψάλλονται προς τιμήν της ιδιοκτησίας μπορούν να αναχθούν σε αυτό το αξίωμα.

Διότι—είναι αξιοσημείωτο— όταν οι οικονομολόγοι, επιθυμώντας να υμνήσουν τα οφέλη της ιδιοκτησίας, μας δείχνουν πώς ένα έδαφος άγονο, ελώδες ή πετρώδες καλύπτεται με πλούσιες σοδειές από τον ιδρώτα του αγρότη-ιδιοκτήτη, καθόλου δεν τεκμηριώνουν την θέση τους υπέρ της ατομικής ιδιοκτησίας. Παραδεχόμενοι ότι η μόνη εγγύηση για να μην σου αρπάξουν τους καρπούς της εργασίας σου είναι να κατέχεις τα εργαλεία της εργασίας—κάτι που είναι αλήθεια—οι οικονομολόγοι αποδεικνύουν απλώς ότι ο άνθρωπος παράγει πραγματικά περισσότερα μόνον όταν εργάζεται εν πλήρει ελευθερία, όταν έχει μια ορισμένη επιλογή όσον αφορά τις ενασχολήσεις του, όταν δεν έχει επιστάτες πάνω απ' το κεφάλι του και, τέλος, όταν βλέπει ότι η εργασία του αποφέρει ένα κέρδος στον ίδιο και στους άλλους που εργάζονται όπως αυτός, όχι όμως και στους κηφήνες. Αυτό μπορεί να συναχθεί από την επιχειρηματολογία τους και αυτή ακριβώς είναι και η δική μας πεποίθηση.

Όσον αφορά την μορφή κατοχής των εργαλείων εργασίας, [οι οικονομολόγοι] αναφέρονται σε αυτήν μόνον εμμέσως στην τεκμη-

ρίωσή τους, ως εγγύηση προς τον καλλιεργητή ότι κανείς δεν θα του αρπάξει τα κέρδη από τα προϊόντα του ή από τις βελτιώσεις τους. Εξάλλου, για να στηρίξουν την θέση τους υπέρ της ατομικής ιδιοκτησίας και εναντίον όλων των άλλων μορφών κατοχής, δεν θα έπρεπε οι οικονομολόγοι να μας δείξουν ότι υπό την μορφή της κοινοκτημοσύνης η γη ποτέ δεν παράγει τόσο πλούσιες σοδειές όσο όταν η κατοχή είναι ατομική; Κάτι τέτοιο, όμως, δεν θα μπορούσαν να το αποδείξουν. Στην πραγματικότητα, είναι το αντίθετο αυτού που διαπιστώνουμε.

Ας πάρουμε ως παράδειγμα μια κοινότητα στο καντόνι του Βαντ τον χειμώνα, όταν όλοι οι άνδρες του χωριού πηγαίνουν να κόψουν ξύλα στο δάσος που ανήκει σε όλους. Ακριβώς κατά την διάρκεια αυτών των γιορτών της εργασίας, παρατηρείται ο μεγαλύτερος ζήλος για εργασία και η σημαντικότερη επίδειξη ανθρώπινης δύναμης. Καμία μισθωτή εργασία και καμία προσπάθεια κάποιου ιδιοκτήτη δεν μπορεί να αντέξει την σύγκριση με αυτήν.

Ή ακόμη ας πάρουμε ένα ρωσικό χωριό, όταν όλοι οι κάτοικοί του θερίζουν από κοινού ένα χωράφι που ανήκει στην κοινότητα, ή είναι εκμισθωμένο από αυτήν. Εκεί ακριβώς διαπιστώνουμε τι μπορεί να παράξει ο άνθρωπος όταν εργάζεται από κοινού χάριν ενός συλλογικού έργου. Οι σύντροφοι συναγωνίζονται ο ένας τον άλλον ποιός θα θερίσει με το δρεπάνι του περισσότερα στάχυα: οι γυναίκες πιασίζουν, με την σειρά τους, να βρίσκονται σε απόσταση αναπνοής από τους θεριστές. Είναι μια ακόμα γιορτή της εργασίας στην οποία 100 άνθρωποι εκτελούν σε μερικές ώρες μια εργασία που θα απαιτούσε ολόκληρες μέρες αν εργάζονταν χωριστά. Τι θλιβερή αντίθεση [εν συγκρίσει με αυτούς] προσφέρει η εργασία του μεμονωμένου ιδιοκτήτη!

Τέλος, θα μπορούσαμε να παραθέσουμε χιλιάδες παραδείγματα από τους σκαπανείς της Αμερικής, από τα χωριά της Ελβετίας, της Γερμανίας, της Ρωσίας και ορισμένων περιοχών της Γαλλίας από τις εργασίες που εκτελούν στην Ρωσία συνεργεία οικοδόμων, ξυλουργών, βαρκάρηδων, ψαράδων κ.ά., οι οποίοι αναλαμβάνουν

ένα έργο και μοιράζονται άμεσα τα προϊόντα ή την αμοιβή, χωρίς την μεσολάβηση ενδιάμεσων. Θα μπορούσαμε επίσης να αναφέρουμε το ομαδικό κυνήγι των νομαδικών φυλών και έναν άπειρο αριθμό επιτυχών συλλογικών επιχειρήσεων. Σε κάθε περίπτωση θα διαπιστώναμε την αναμφισβήτητη ανωτερότητα της συλλογικής εργασίας, εν συγκρίσει με εκείνη του μισθωτού ή του μεμονωμένου ιδιοκτήτη.

Το ευ ζην, δηλαδή η ικανοποίηση των σωματικών, καλλιτεχνικών και ηθικών αναγκών, καθώς και η εξασφάλιση αυτής της ικανοποίησης, ανέκαθεν υπήρξε το ισχυρότερο κίνητρο για εργασία. Και ενώ ο μισθωτός μετά βίας κατορθώνει να παράξει τα απολύτως αναγκαία, ο ελεύθερος εργαζόμενος, βλέποντας να αυξάνονται η ευημερία και η πολυτέλεια για τον ίδιο και τους άλλους αναλόγως των προσπαθειών του, αναλώνει απείρως περισσότερη δύναμη και φαιά ουσία, και αποκτά πρώτης ποιότητας προϊόντα¹ σε πολύ μεγαλύτερη ποσότητα. Ο πρώτος νιώθει καθηλωμένος στην φτώχεια, ενώ ο δεύτερος μπορεί να ελπίζει σε ένα μέλλον ανεμελιάς και απολαύσεων.

Εδώ βρίσκεται όλο το μυστικό: μια κοινωνία που οραματίζεται την ευημερία όλων και την δυνατότητα όλων να απολαμβάνουν την ζωή σε όλες της τις εκδηλώσεις, θα προσφέρει εθελοντική εργασία που θα είναι απείρως ανώτερη και θα παράγει πολύ περισσότερα από όσα έχει παράξει μέχρι σήμερα η εργασία υπό τον ζυγό της δουλείας, της δουλοπαροικίας ή της μισθωτής εργασίας.

II

Σήμερα, όποιος μπορεί να φορτώσει στους άλλους την αναγκαιότητα για την επιβίωση εργασία, σπεύδει να το κάνει και, όπως πιστεύεται, αυτό θα συμβαίνει πάντα.

Ωστόσο, η αναγκαιότητα για την επιβίωση εργασία είναι ουσιαστικά χειρωνακτική. Μπορεί να είμαστε καλλιτέχνες ή επιστήμονες, κανείς μας όμως δεν μπορεί να αντεπεξέλθει χωρίς αγαθά που παράγονται με χειρωνακτική εργασία, δηλαδή χωρίς ψωμί, ρούχα,

δρόμους, πλοία, φωτισμό, θέρμανση κλπ. Επιπλέον δε, όσο ανώτερες καλλιτεχνικές ή εξευγενισμένα μεταφυσικές κι αν είναι οι απολαύσεις μας, όλες στηρίζονται στην χειρωνακτική εργασία. Αυτήν δε ακριβώς την εργασία –το θεμέλιο της ζωής– όλοι προσπαθούν να αποφύγουν.

Κατανοούμε πλήρως ότι έτσι πρέπει να είναι σήμερα. Διότι το να κάνεις τώρα μια χειρωνακτική δουλειά, στην πραγματικότητα σημαίνει: να φυλακίζεσαι 10-12 ώρες την ημέρα σε ένα ανθυγιεινό εργαστήριο και να παραμένεις προσκολλημένος στην ίδια εργασία επί 10 ή 30 χρόνια, ίσως δε και για ολόκληρη την ζωή σου.

Σημαίνει να είσαι καταδικασμένος σε έναν πενιχρό μισθό, στην αβεβαιότητα του αύριο, στην ανεργία, πολύ συχνά στην εξαθλίωση και ακόμη συχνότερα σε θάνατο σε ένα νοσοκομείο, αφού θα έχεις εργασθεί 40 ολόκληρα χρόνια για να θρέμεις, να ντύσεις, να ψυχαγωγήσεις και να διδάξεις άλλους πέραν του εαυτού σου και των παιδιών σου. Σημαίνει να φέρεις σε όλη σου την ζωή, στα μάτια των άλλων, την σφραγίδα της κατωτερότητας, διότι –ό,τι και να μας λένε οι πολιτικοί– ο χειρωνακτικά εργαζόμενος θεωρείται πάντα κατώτερος του διανοητικά εργαζόμενου, κι εκείνος που έχει μοχθήσει 10 ώρες σε ένα εργαστήριο δεν έχει τον χρόνο –πόσω μάλλον τα μέσα– να προσφέρει στον εαυτό του τις ανώτερες απολαύσεις της επιστήμης και της τέχνης, ούτε καν να προετοιμαστεί για να τις εκτιμήσει: πρέπει να αρκείται στα ψίχουλα που πέφτουν από το τραπέζι των προνομιούχων.

Αντιλαμβανόμαστε λοιπόν ότι υπό αυτές τις συνθήκες η χειρωνακτική εργασία θεωρείται κατάρρα. Αντιλαμβανόμαστε ότι όλοι οι άνθρωποι δεν έχουν παρά ένα μόνο όνειρο: να ξεφύγουν ή να κάνουν τα πάντα για να ξεφύγουν τα παιδιά τους από αυτήν την κατώτερη κατάσταση, να δημιουργήσουν για τον εαυτό τους μια «ανεξάρτητη» κατάσταση –που σημαίνει τι;– να ζουν κι αυτοί από την εργασία άλλων ανθρώπων! Όσο θα υπάρχει μια τάξη χειρωνακτικά εργαζόμενων και μια τάξη διανοητικά εργαζόμενων –βρώμικα χέρια και καθαρά χέρια– θα είναι έτσι.

Πράγματι, τι ενδιαφέρον μπορεί να έχει αυτή η αποκτηνωτική εργασία για τον εργάτη όταν εξ αρχής γνωρίζει την μοίρα του ότι, απ' την κούνια μέχρι τον τάφο, θα ζήσει μια ζωή μέσα στην μετριότητα, την φτώχεια και την ανασφάλεια του αύριο; Επίσης, όταν βλέπουμε τους περισσότερους ανθρώπους να ξεκινούν την θλιβερή δουλειά τους κάθε πρωί, μένουμε έκπληκτοι από την καρτερικότητα, την αφοσίωσή τους στην εργασία, την συνήθεια που τους επιτρέπει, σαν μηχανές που υπακούουν τυφλά σε μια κινητήρια δύναμη, να υπομένουν αυτήν την άθλια ζωή χωρίς ελπίδα για το αύριο και μάλιστα χωρίς να προβλέπουν, έστω και αδιόρατα, ότι μια μέρα αυτοί, ή τουλάχιστον τα παιδιά τους, θα αποτελέσουν τμήμα μιάς ανθρωπότητας πλούσιας σε όλους τους θησαυρούς μιάς ελεύθερης φύσης, σε όλες τις απολαύσεις της γνώσης και της επιστημονικής ή καλλιτεχνικής δημιουργίας, που σήμερα χαιρόνται μόνον οι λίγοι προνομιούχοι.

Ακριβώς για να θέσουμε ένα τέλος σε αυτόν τον διαχωρισμό μεταξύ χειρωνακτικής και διανοητικής εργασίας, θέλουμε να καταργήσουμε την μισθωτή εργασία, θέλουμε την Κοινωνική Επανάσταση. Τότε η εργασία δεν θα μοιάζει πλέον με κατάρα –θα γίνει αυτό που θα έπρεπε να είναι: η ελεύθερη άσκηση όλων των ικανοτήτων του ανθρώπου.

Άλλωστε είναι καιρός να υποβάλουμε σε σοβαρή ανάλυση τον μύθο περί ανώτερης εργασίας που υποτίθεται ότι παρέχεται υπό το μαστίγιο της μισθωτής εργασίας.

Θα αρκούσε να επισκεφθούμε όχι το πρότυπο εργαστήριο ή εργοστάσιο που υπάρχει εδώ κι εκεί και αποτελεί εξαίρεση, αλλά μάλλον ένα συνηθισμένο εργαστήριο ή εργοστάσιο, για να διαπιστώσουμε την τεράστια σπατάλη ανθρώπινης δύναμης που χαρακτηρίζει την σύγχρονη βιομηχανία. Σε ένα εργοστάσιο λίγο-πολύ ορθολογικά οργανωμένο αντιστοιχούν άλλα 100 ή και περισσότερα που κατασπαταλούν την ανθρώπινη εργασία χωρίς κάποιο άλλο σοβαρότερο κίνητρο πέρα από το να αποφέρουν ίσως δυό πεντάρες παραπάνω την ημέρα στο αφεντικό.

Εδώ θα δείτε νέους ανθρώπους 20-25 χρονών, καθισμένους όλη μέρα σ' έναν πάγκο, σκυφτούς, να κουνούν πυρετωδώς το κεφάλι και το σώμα τους για να δέσουν με ταχύτητα ταχυδακτυλουργού τα δυό άκρα άχρηστων βαμβακονημάτων, που 'χουν ξεμείνει από την ύφανση της δαντέλας. Τι απογόνους θ' αφήσουν στην γη αυτά τα τρεμάμενα και καμπουριασμένα κορμιά; Μα... «σπάνουν τόσο λίγο χώρο στο εργοστάσιο, ενώ ο καθένας μου φέρνει 50 πεντάρες την ημέρα» –θα πει το αφεντικό!

Εκεί, σε ένα τεράστιο εργοστάσιο στο Λονδίνο, θα δείτε κοπέλες φαλακρές από τα 17 τους, επειδή μεταφέρουν πάνω στο κεφάλι δίσκους με σπίρτα από την μια αίθουσα στην άλλη, όταν ακόμα και η πιό απλή μηχανή θα μπορούσε να μεταφέρει τα σπίρτα στους πάγκους τους. Όμως ...η εργασία των ανειδίκευτων γυναικών κοστίζει τόσο φθηνά! Τι να την κάνουμε την μηχανή; Όταν [αυτές οι γυναίκες] δεν θα μπορούν [να εργάζονται] πιά, θα αντικατασταθούν εύκολα... υπάρχουν ένα σωρό από δαύτες στον δρόμο!

Στα σκαλιά μιάς έπαυλης, μια παγερή νύχτα, θα συναντήσετε ένα ξυπόλητο παιδί να κοιμάται με ένα δέμα εφημερίδες αγκαλιά... Η εργασία των παιδιών κοστίζει τόσο λίγο, ώστε αυτά μπορεί να προσλαμβάνονται κάθε βράδυ για να πουλάνε εφημερίδες τού ενός φράγκου, από το οποίο το δύστυχο παιδί θα πάρει 2-3 πεντάρες. Ή θα δείτε κάπου έναν ρωμαλέο άνδρα να περιφέρεται σκυφτός: είναι άνεργος εδώ και μήνες, ενώ η κόρη του μαραίνεται από τον καυτό ατμό στο εργαστήριο κολλαρίσματος υφασμάτων και ο γιός του γεμίζει με τα χέρια του τα δοχεία με το βερνίκι, ή περιμένει με τις ώρες σε μια γωνιά για να κερδίσει δυό πεντάρες από κάποιον περαστικό.

Το ίδιο δε συμβαίνει παντού, από το Σαν Φρανσίσκο μέχρι την Μόσχα και από την Νάπολη μέχρι την Στοκχόλμη. Η κατασπατάληση της ανθρώπινης δύναμης είναι το κύριο χαρακτηριστικό γνώρισμα της βιομηχανίας –για να μην μιλήσουμε για το εμπόριο όπου αυτή προσλαμβάνει κολοσσιαίες διαστάσεις.

Τι κοροϊδία που είναι αυτό το όνομα, πολιτική οικονομία, που

δίδεται στην επιστήμη της κατασπατάλησης δυνάμεων υπό το καθεστώς της μισθωτής εργασίας!

Και να 'ταν μόνο αυτό! Αν μιλήσετε στον διευθυντή ενός καλά οργανωμένου εργοστασίου, θα σας εξηγήσει αφελώς ότι δύσκολα βρίσκει κανείς στις μέρες μας έναν ικανό, ζωντανό και δραστήριο εργάτη, που να δουλεύει με ζήλο. «Αν ένας τέτοιος εργάτης παρουσιαζόταν ανάμεσα στους 20-30 που έρχονται κάθε Δευτέρα για να μας ζητήσουν δουλειά, είναι σίγουρο ότι θα τον προσλαμβάναμε, ακόμα κι αν βρισκόμασταν σε περίοδο μείωσης του προσωπικού μας. Τον αναγνωρίζουμε με την πρώτη ματιά και τον προσλαμβάνουμε πάντα, ακόμα κι αν θα πρέπει την άλλη μέρα να απολύσουμε έναν μεγαλύτερης ηλικίας και λιγότερο δραστήριο εργάτη.» Εκείνος δε στον οποίο μόλις πριν λίγο γνωστοποιήθηκε η απόλυσή του και εκείνοι στους οποίους θα γνωστοποιηθεί αύριο, πηγαίνουν να ενισχύσουν τον τεράστιο εφεδρικό στρατό του κεφαλαίου, τους άνεργους εργάτες, που καλούνται στον αργαλειό ή στον πάγκο μόνο όταν υπάρχει φόρτος εργασίας ή για να σπιάσουν μια απεργία. Εκείνος δε ο άλλος, ο μέσος εργάτης, που διώχνεται από τα καλύτερα εργοστάσια όταν περιορίζεται ο κύκλος εργασιών, θα ενταχθεί κι αυτός στον θλιβερό στρατό των ηλικιωμένων και των μέσων εργατών που ανακυκλώνονται διαρκώς στα εργοστάσια β' κατηγορίας –σε εκείνα που μετά δυσκολίας καλύπτουν τα έξοδά τους και που την βγάζουν με κόλπα και παγίδες που στήνουν στον αγοραστή και ιδίως στον καταναλωτή μακρινών χωρών.

Αν δε μιλήσετε στους ίδιους τους εργάτες, σύντομα θα μάθετε ότι σε αυτά τα εργοστάσια ο κανόνας είναι ο εργάτης να μην κάνει ποτέ όλα όσα ίσως θα μπορούσε να κάνει. Αλλοίμονο σ' εκείνον ο οποίος, μέσα σε ένα αγγλικό εργοστάσιο, δεν ακολουθεί την συμβουλή που του δίνουν οι συναδέλφοί του όταν πρωτομπαίνει σ' αυτό.

Διότι οι εργάτες γνωρίζουν ότι αν σε μια στιγμή γενναιοδωρίας ενδώσουν στις επίμονες παρακλήσεις του αφεντικού και συναινέσουν στο να εντατικοποιήσουν την εργασία τους προκειμένου να

εκτελεσθεί μια επείγουσα παραγγελία, τότε αυτή η εντατική εργασία θα ισχύει εφ' εξής ως κανόνας στην μισθολογική κλίμακα. Επίσης, 9 εργοστάσια στα 10 προτιμούν να μην παράγουν ποτέ όσα μπορούν. Σε ορισμένες βιομηχανίες η παραγωγή περιορίζεται κατά τέτοιον τρόπο ώστε να κρατά τις τιμές υψηλές, ενίοτε δε πέφτει το σύνθημα «Έσο πονηρός» –κάτι που σημαίνει «κακή εργασία για κακή αμοιβή!».

Η μισθωτή εργασία είναι εργασία δουλοπαρόικου: δεν μπορεί, δεν πρέπει να παράγει όλα όσα θα μπορούσε να παράγει. Είναι δε καρός να ξεμπερδέψουμε με εκείνο τον μύθο που εμφανίζει τον μισθό ως το καλύτερο κίνητρο της παραγωγικής εργασίας. Αν η βιομηχανία αποφέρει σήμερα εκατονταπλάσια από [όσα απέφερε] την εποχή των παπιούδων μας, αυτό οφείλεται στην αφνίδια αφύπνιση της επιστήμης της φυσικής και της χημείας, γύρω στα τέλη του περασμένου αιώνα –όχι στην καπιταλιστική οργάνωση της μισθωτής εργασίας, αλλά σε πείσμα αυτής της οργάνωσης.

III

Όσοι έχουν μελετήσει σοβαρά το θέμα, δεν αρνούνται κανένα από τα πλεονεκτήματα του κομμουνισμού, υπό την προϋπόθεση, εννοείται, ότι είναι τελείως ελεύθερος, δηλαδή αναρχικός. Αναγνωρίζουν ότι η εργασία που αμείβεται με χρήμα, ακόμα και κρυμμένο πίσω από το όνομα «επιταγές», στις εργατικές ενώσεις που διευθύνονται από το κράτος, θα εξακολουθούσε να έχει τα χαρακτηριστικά της μισθωτής εργασίας, διατηρώντας τα μειονεκτηματά της. Συμφωνούν ότι το όλο σύστημα σύντομα θα υπέφερε από αυτό, ακόμα κι αν η κοινωνία έπαιρνε στην κατοχή της τα εργαλεία παραγωγής. Παραδέχονται δε ότι, χάρη σε μια ολοκληρωμένη εκπαίδευση που θα παρέχεται σε όλα τα παιδιά, στις εργασιακές συνήθειες των πολιτισμένων κοινωνιών, μαζί με την ελευθερία επιλογής και αλλαγής επαγγέλματος, και τα θέλγητρα της εργασίας που εκτελείται ισότιμα για την ευημερία όλων, δεν θα έλευσαν από μια κομμουνιστική κοινωνία παραγωγοί που σύντομα θα τριπλασίαζαν και

θα δεκαπλασίαζαν την γονιμότητα του εδάφους και θα έδιναν μια νέα ώθηση στην βιομηχανία.

Οι αντίπαλοί μας συμφωνούν με αυτό. «Όμως ο κίνδυνος», λένε, «θα προέλθει από εκείνη την μειοψηφία των λουκρατόρων που δεν θα θέλουν να εργάζονται, παρά τις θαυμάσιες συνθήκες που θα έκαναν την εργασία ευχάριστη, ή που δεν θα έχουν τακτικές συνήθειες και θα είναι ανακόλουθοι. Σήμερα, η προοπτική της πείνας αναγκάζει τους πλέον ανυπότακτους να συμβαδίζουν με τους άλλους. Όποιος δεν προσέρχεται στην εργασία του στην ώρα του, απολύεται αμέσως. Ωστόσο, ένα μαύρο πρόβατο αρκεί για να διαφθείρει ολόκληρο το κοπάδι, και 3-4 τεμπέληδες ή ανυπάκουοι εργάτες για να παρασύρουν όλους τους άλλους, φέρνοντας στο εργοστάσιο ένα πνεύμα αταξίας και ανταρσίας που θα καθιστούσε την εργασία αδύνατη. Έτσι ώστε, τελικώς, θα έπρεπε να επιστρέψουμε σε ένα σύστημα εξαναγκασμού που θα υποχρέωνε τους ταραχοποιούς να ξαναμπούν στο κοπάδι. Μήπως αυτό το σύστημα μισθού, που καταβάλλεται αναλόγως της επιτελούμενης εργασίας, είναι το μόνο που επιτρέπει την χρήση του εξαναγκασμού χωρίς να πληγώνει τα αισθήματα [ανεξαρτησίας] του εργάτη; Κάθε άλλο μέσο θα συνεπαγόταν την διαρκή παρέμβαση μιάς αρχής, που θα ήταν απεχθής στους ελεύθερους ανθρώπους». Ιδού η αντίρρηση, πιστεύουμε, σε όλο της το μεγαλείο.

Αυτή [η αντίρρηση], όπως βλέπουμε, ανήκει στην κατηγορία των επιχειρημάτων με τα οποία προσπαθεί κάποιος να δικαιολογήσει το κράτος, το ποινικό δίκαιο, τον δικαστή και τον δεσμοφύλακα.

«Εφ' όσον υπάρχουν άνθρωποι—μια μικρή μειονότητα— που δεν υποτάσσονται στα κοινωνικά έθιμα», λένε οι εξουσιαστές, «πρέπει να διατηρήσουμε το κράτος, όσο δαπανηρό κι αν είναι, την εξουσία, τα δικαστήρια και τις φυλακές, παρ' ότι ακριβώς αυτοί οι θεσμοί γίνονται πηγή νέων κακών κάθε είδους».

Επομένως, δεν μπορούμε παρά να επαναλάβουμε αυτό που τόσο συχνά έχουμε πει αναφορικά με την εξουσία εν γένει: «Για να

αποφύγετε ένα ενδεχόμενο κακό, έχετε προσφύγει σε ένα μέσο το οποίο αποτελεί καθ' εαυτό ένα μεγαλύτερο κακό και γίνεται η πηγή των ίδιων εκείνων καταχρήσεων που θέλετε να διορθώσετε. Διότι μην λησμονείτε ότι η μισθωτή εργασία –η αδυναμία να ζήσεις με άλλον τρόπο από το να πουλάς την εργασία σου– είναι εκείνη που έχει δημιουργήσει το σημερινό καπιταλιστικό σύστημα, τα κακά του οποίου έχετε αρχίσει να αναγνωρίζετε».

Εξάλλου, θα μπορούσαμε να επισημάνουμε ότι αυτό το επιχείρημα δεν είναι παρά μια απλή δικαιολόγηση του υπάρχοντος. Η σημερινή μισθωτή εργασία δεν έχει θεσμοθετηθεί για να προληφθούν τα μειονεκτήματα του κομμουνισμού. Η καταγωγή της, όπως κι εκείνη του κράτους και της ατομικής ιδιοκτησίας, είναι εντελώς διαφορετική. Είναι γέννημα της δουλείας και της δουλοπαρουκίας που επιβλήθηκαν διά της βίας, και αποτελεί απλώς μια εκσυγχρονισμένη τροποποίηση. Έτσι το επιχείρημα [υπέρ της μισθωτής εργασίας] είναι εξ ίσου άχρηστο με εκείνα [τα επιχειρήματα] με τα οποία επιδιώκουν να δικαιολογήσουν την ατομική ιδιοκτησία και το κράτος.

Εμείς, παρ' όλα αυτά, θα εξετάσουμε αυτήν την αντίρρηση και θα δούμε αν εμπεριέχει κάποια αλήθεια. Κατ' αρχάς, δεν είναι προφανές ότι αν μια κοινωνία, θεμελιωμένη στην αρχή της ελεύθερης εργασίας, απειλείτο πραγματικά από τους λουφιδόρους, θα προστάτευε τον εαυτό της χωρίς την εξουσιαστική οργάνωση [που έχουμε σήμερα] και χωρίς να προσφύγει στην μισθωτή εργασία;

Ας πάρουμε κάποιους εθελοντές, που συνενώθηκαν για κάποιο συγκεκριμένο εγχείρημα, για την επιτυχία του οποίου όλοι συναγωνίζονται με ζήλο, εκτός από έναν από αυτούς, ο οποίος απουσιάζει συχνά από την θέση του. Θα πρέπει εξ αιτίας του να διαλύσουν την ομάδα, να εκλέξουν έναν πρόεδρο για να επιβάλλει πρόστιμα και, τελικώς, να μοιράσουν –όπως η Ακαδημία– δελτία παρουσίας; Είναι προφανές ότι δεν θα κάνουν ούτε το ένα ούτε το άλλο, αλλά ότι κάποια μέρα θα πουν στον σύντροφο που θέτει σε κίνδυνο το εγχείρημά τους: «Φίλε, θα θέλαμε να συνεργαστούμε μαζί σου,

καθώς όμως απουσιάζεις συχνά από την θέση σου και παραμελείς την εργασία σου, πρέπει να χωρίσουμε. Πήγαινε και βρες άλλους συντρόφους που θα ανέχονται την οκνηρία σου!».

Αυτός ο τρόπος είναι τόσο φυσικός που σήμερα εφαρμόζεται παντού, σε όλες τις βιομηχανίες, ανταγωνιζόμενος κάθε άλλο πιθανό σύστημα προστίμων, περικοπής μισθών, επιτήρησης κ.λπ. Ένας εργάτης μπορεί να πηγαίνει στο εργοστάσιο στην ώρα του, αλλά αν δεν κάνει καλά την δουλειά του, αν παρεμποδίζει τους συντρόφους του με την τεμπελιά του ή άλλα ελαττώματα, και δημιουργούνται φασαρίες, τότε, τέρμα –αναγκάζεται να φύγει από το εργοστάσιο.

[Οι εξουσιαστές] ισχυρίζονται ότι το παντοδύναμο αφεντικό και οι επιστάτες του είναι εκείνοι που διατηρούν τον κανονικό ρυθμό και την ποιότητα της εργασίας στο εργοστάσιο. Στην πραγματικότητα, σε μια κάπως περίπλοκη επιχείρηση, στην οποία τα παραγόμενα αγαθά περνούν από πολλά χέρια προτού πάρουν την τελική τους μορφή, το ίδιο το εργοστάσιο, το σύνολο των εργατών είναι εκείνα που φροντίζουν για την καλή ποιότητα της εργασίας. Ίδου γιατί τα καλύτερα εργοστάσια της αγγλικής ιδιωτικής βιομηχανίας έχουν ελάχιστους επιστάτες, κατά μέσον όρο πολύ λιγότερους απ' ό,τι τα γαλλικά εργοστάσια και ασύγκριτα λιγότερους απ' ό,τι τα αγγλικά κρατικά εργοστάσια.

Έτσι διατηρείται ένα ορισμένο ηθικό επίπεδο στην κοινωνία. [Οι εξουσιαστές] λένε ότι αυτό οφείλεται στους αγροφύλακες, στους δικαστές και στους αστυνομικούς, ενώ, στην πραγματικότητα, διατηρείται *παρά* τους δικαστές, τους αστυνομικούς και τους αγροφύλακες. «Πολλοί οι νόμοι, πολλά και τα εγκλήματα!» –όπως έλεγαν παλιά.

Τα πράγματα δεν κυλούν έτσι μόνο στα εργοστάσια, το ίδιο συμβαίνει παντού, καθημερινά, σε μια κλίμακα που μόνο οι βιβλιοφάγοι δεν έχουν έως τώρα φανταστεί.

Όταν μια σιδηροδρομική εταιρεία που έχει ομοσπονδοποιηθεί με άλλες εταιρείες, αμελεί τις υποχρεώσεις της, όταν τα τραίνα της καθυστερούν και τα προϊόντα συσσωρεύονται στους σταθμούς, οι

άλλες εταιρείες απειλούν να ακυρώσουν τις συμφωνίες –αυτή δε η απειλή συνήθως είναι αρκετή.

Γενικώς πιστεύεται ή, τουλάχιστον, διδάσκεται ότι οι έμποροι τηρούν τις υποχρεώσεις τους απλώς επειδή φοβούνται τα δικαστήρια, και τίποτε άλλο. 9 φορές στις 10, ο έμπορος που αθέτησε τον λόγο του δεν προσάγεται στο δικαστήριο. Εκεί όπου το εμπόριο είναι πολύ δραστήριο, όπως στο Λονδίνο, το γεγονός και μόνο ότι έχεις αναγκάσει έναν πιστωτή να προσφύγει στα δικαστήρια, αρκεί ώστε οι έμποροι, στην συντριπτική τους πλειοψηφία, να αρνηθούν εφ' εξής να έχουν δοσοληψίες με κάποιον που ανάγκασε έναν από αυτούς να πάει σε δικηγόρο.

Γιατί λοιπόν αυτό που κάνουν σήμερα οι εργάτες στο εργοστάσιο, οι έμποροι και οι σιδηροδρομικοί, να μην μπορεί να το κάνει μια κοινωνία που βασίζεται στην εθελοντική εργασία;

Ας πάρουμε, παραδείγματος χάριν, μια ένωση, η οποία συνάπτει με κάθε ένα από τα μέλη της το εξής συμβόλαιο: «Είμαστε έτοιμοι να σας εγγυηθούμε την χρήση των σπιτιών, των καταστημάτων, των δρόμων, των μέσων μεταφοράς, των σχολείων, των μουσείων μας κλπ., υπό τον όρο ότι από τα 25 έως τα 45 ή και τα 50 σας θα αφιερώνετε 4 ή 5 ώρες την ημέρα σε κάποια εργασία, αναγνωρισμένη ως αναγκαία για την επιβίωση. Διαλέξτε οι ίδιοι, όποτε θέλετε, τις ομάδες στις οποίες θα συμμετέχετε, ή δημιουργήστε μια νέα ομάδα, υπό την προϋπόθεση ότι θα αναλάβει την παραγωγή των αναγκαίων. Όσο δε για τον υπόλοιπο χρόνο σας, ενωθείτε με όποιον θέλετε, αδιάφορο για ποιιά τέχνη, καλλιτεχνική ή επιστημονική, σύμφωνα με τις προτιμήσεις σας.

1.200 ή 1.500 ώρες εργασίας τον χρόνο, σε μια ομάδα που παράγει τρόφιμα, ρούχα ή σπίτια, ή που ασχολείται με την υγιεινή, τις συγκοινωνίες κλπ. –είναι το μόνο που ζητάμε από εσάς για να σας εγγυηθούμε όλα όσα παράγουν ή έχουν παράξει οι ομάδες αυτές. Αν όμως καμία από τις χιλιάδες ομάδες της ομοσπονδίας μας δεν επιθυμεί να σας δεχτεί –για οποιονδήποτε λόγο– αν είστε τελείως ανίκανος να παράγετε κάτι χρήσιμο ή αν αρνείσθε να εργα-

σθείτε, ε τότε, ζήστε σαν ερημίτης ή σαν άρρωστος. Αν είμαστε αρκετά πλούσιοι για να σας προσφέρουμε τα αναγκαία, θα το κάνουμε με μεγάλη χαρά. Είστε άνθρωπος κι έχετε δικαίωμα να ζήσετε. Εφ' όσον όμως θέλετε να ζείτε υπό ειδικές συνθήκες και στο περιθώριο, το πιθανότερο είναι ότι θα υποφέρετε γι' αυτό στις καθημερινές σας σχέσεις με άλλους πολίτες. Θα σας κοιτάζουν σαν φάντασμα της αστικής κοινωνίας, εκτός κι αν κάποιιο φίλοι σας, ανακαλύπτοντας ότι είστε ιδιοφυΐα, θα προθυμοποιηθούν να σας απαλλάξουν από κάθε ηθική υποχρέωση απέναντι στην κοινωνία, κάνοντας αντί για σας την απαραίτητη εργασία. Τέλος δε, αν αυτή δεν σας αρέσει, πηγαίνετε να βρείτε άλλες συνθήκες κάπου αλλού στον κόσμο. Ή, καλύτερα, βρείτε σπαδούς και δημιουργήστε μαζί τους άλλες ομάδες, τις οποίες θα οργανώσετε βάσει των νέων αρχών. Εμείς προτιμάμε τις δικές μας».

Ίδου τι θα μπορούσε να γίνει σε μια κομμουνιστική κοινωνία, προκειμένου να προφυλαχτούμε από τους λουκραδόρους, αν γίνονταν πάρα πολλοί.

IV

Πιστεύουμε ακράδαντα ότι δεν πρέπει να φοβόμαστε ένα τέτοιο ενδεχόμενο σε μια κοινωνία που πραγματικά θα βασίζεται στην ολόπλευρη ελευθερία του ατόμου.

Στην πραγματικότητα, παρά την επιβράβευση της τεμπελιάς από την ατομική ιδιοκτησία του κεφαλαίου, ο αληθινός τεμπέλης είναι συγκριτικά κάτι σπάνιο, εκτός κι αν η τεμπελιά του οφείλεται σε αρρώστια. Συχνότατα λέγεται μεταξύ εργατών ότι οι αστοί είναι κηφίνες. Πολλοί από αυτούς είναι πράγματι, αλλά κι αυτοί ακόμη αποτελούν εξαίρεση. Αντιθέτως, σε κάθε βιομηχανική επιχείρηση είναι σίγουρο ότι θα βρούμε έναν ή περισσότερους αστούς που εργάζονται πολύ σκληρά. Είναι αλήθεια ότι οι περισσότεροι αστοί επωφελούνται της προνομιούχου θέσης τους για να αναλάβουν τις λιγότερο επίπονες εργασίες και ότι εργάζονται υπό υγιεινές συνθήκες τροφής, αέρα κ.λπ., που τους επιτρέπουν να κάνουν την δουλειά

τους χωρίς να κουράζονται πολύ. Όμως αυτές ακριβώς είναι οι συνθήκες τις οποίες απαιτούμε για όλους ανεξαιρέτως τους εργάτες. Πρέπει επίσης να πούμε ότι, χάρη στην προνομιούχο θέση τους, οι πλούσιοι κάνουν συχνά μια εργασία απολύτως άχρηστη ή ακόμα και επιζήμια για την κοινωνία, παρ' όλα αυτά όμως, αυτοκράτορες, υπουργοί, γενικοί διευθυντές, διευθυντές εργοστασίων, έμποροι, τραπεζίτες κ.ά., κάνουν για λίγες ώρες κάθε μέρα μια εργασία την οποία θεωρούν λίγο-πολύ κουραστική, προτιμώντας όλοι τις ώρες τηςσχόλης τους, από αυτήν την υποχρεωτική εργασία. Αν δε στις 9 περιπτώσεις στις 10 αυτή η εργασία είναι επιβλαβής, την θεωρούν ως εκ τούτου λιγότερο κουραστική. Όμως, ακριβώς επειδή οι αστοί αναλώνουν τεράστια ενέργεια στο να κάνουν (συνειδητά ή όχι) κακό και στο να υπερασπίζονται την προνομιούχο θέση τους, νίκησαν τους αριστοκράτες και συνεχίζουν να κυριαρχούν στις λαϊκές μάζες. Αν ήταν κηφήνες, θα είχαν προ πολλού πάψει να υπάρχουν και θα είχαν εξαφανισθεί όπως οι ευγενείς.²

Σε μια κοινωνία που θα απαιτούσε από αυτούς μόνο 4-5 ώρες χρήσιμης, ευχάριστης και υγιεινής εργασίας την ημέρα, [οι ίδιοι αυτοί αστοί] θα εκτελούσαν την εργασία τους άριστα και οπωσδήποτε δεν θα υποβάλλονταν στις τρομερές συνθήκες υπό τις οποίες εργάζονται οι εργάτες σήμερα, χωρίς να τις αναμορφώσουν. Αν ένας Παστέρ περνούσε μόνο 5 ώρες μέσα στους υπονόμους του Παρισιού, να είστε σίγουροι ότι πολύ γρήγορα θα έβρισκε τρόπο να τους κάνει τόσο υγιεινούς όσο το μικροβιολογικό του εργαστήριο.

Όσο για την τεμπελιά της συντριπτικής πλειοψηφίας των εργατών, μόνον οι οικονομολόγοι και οι φιλόανθρωποι αναφέρονται σε αυτήν.

Μιλήστε με έναν ευφυή βιομήχανο και θα σας πει ότι αν οι εργάτες αποφάσιζαν να γίνουν τεμπέληδες, τότε θα έκλειναν όλα τα εργοστάσια, διότι κανένα αυστηρό μέτρο, κανένα σύστημα χαφιεδισμού δεν θα πετύχαινε τίποτα. Θα έπρεπε να δείτε τον τρόπο των Άγγλων βιομηχάνων όταν, πέρυσι τον χειμώνα, κάποιοι προπαγανδιστές άρχισαν να κηρύττουν την θεωρία του «Έσο πονηρός»,

«κακή αμοιβή, κακή εργασία. Χαλαρώστε, μην σκοτώνετε στην δουλειά και καταστρέψτε ό,τι μπορείτε!». «Διαφθείρουν τους εργάτες, θέλουν να καταστρέψουν την βιομηχανία!» –κραύγαζαν εκείνοι οι ίδιοι άνθρωποι που χθες ακόμη στηλίτευαν την ανηθικότητα των εργατών και την κακή ποιότητα της εργασίας τους. Όμως αν οι εργάτες ήταν όπως τους παρουσιάζουν οι οικονομολόγοι –τεμπέληδες που πρέπει συνεχώς να απειλούνται με απόλυση από το εργοστάσιο– τι θα σήμαινε η λέξη «διαφθορά»;

Έτσι, όταν μιλάμε για ενδεχόμενη τεμπελιά, πρέπει να καταλάβουμε καλά ότι αυτή αφορά μια μειοψηφία, μια μηδαμινή μειοψηφία μέσα στην κοινωνία. Προτού δε νομοθετήσουμε εναντίον αυτής της μειοψηφίας, δεν θα έπρεπε οπωσδήποτε να μελετήσουμε την καταγωγή της;

Ο οξυδερκής παρατηρητής γνωρίζει πολύ καλά ότι το παιδί που έχει την φήμη του τεμπέλη στο σχολείο πολλές φορές είναι εκείνο που δεν κατανοεί σωστά ό,τι δεν του διδάξαν σωστά. Πολύ συχνά δε, αυτό οφείλεται σε εγκεφαλική αναμία που του έχει προκαλέσει η ένδεια και μια ανθυγιεινή εκπαίδευση.

Το αγόρι που βαριέται το μάθημα των Λατινικών ή των Αρχαίων Ελληνικών, θα δούλευε σαν νέγρος αν είχε μνηθεί στις επιστήμες, ιδίως δε αν αυτό είχε γίνει και με την βοήθεια της χειρωνακτικής εργασίας. Η κοπέλα που είναι γνωστό ότι «σατώνει» στα μαθηματικά γίνεται η καλύτερη σε αυτό το μάθημα στην τάξη της, αν συναντήσει τυχαία κάποιον που θα μπορούσε να της εξηγήσει τα κεφάλαια της αριθμητικής που δεν είχε καταλάβει. Επίσης ένας εργάτης, αν και οκνηρός στο εργοστάσιο, καλλιεργεί τον κήπο του την αυγή, κοιτάζοντας τον ήλιο που ανατέλλει, και, μετά την δουλειά, ξαναγυρνάει σ' αυτόν μόλις νυχτώσει, όταν όλη η φύση ησυχάζει.

Κάποιος είπε ότι η σκόνη είναι ύλη σε λάθος μέρος. Ο ίδιος ορισμός ισχύει και για τα 9/10 αυτών που ονομάζουμε τεμπέληδες. Είναι άνθρωποι που έχουν πάρει έναν δρόμο που δεν ταιριάζει ούτε στην ιδιοσυγκρασία ούτε στις ικανότητές τους. Διαβάζοντας τις βιογραφίες μεγάλων ανδρών, μένουμε κατάπληκτοι από τον αριθμό των

«τεμπέληδων» που υπήρχαν ανάμεσά τους. Ήταν τεμπέληδες στον βαθμό που δεν είχαν βρει τον δικό τους δρόμο, για να γίνουν αργότερα [όταν τον βρήκαν] εργασιομανείς. Ο Δαρβίνος, ο Στήβενσον' και πολλοί άλλοι ανήκουν στους «τεμπέληδες» αυτής της κατηγορίας.

Πολύ συχνά ο τεμπέλης δεν είναι παρά ένας άνθρωπος που αρρωσταίνει στην ιδέα να περάσει όλη του την ζωή κατασκευάζοντας το 18ο τμήμα μιάς καρφίτσας ή το 100ό ενός ρολογιού, όταν νιώθει ότι ξεχειλίζει από ενέργεια που θα ήθελε να δαπανήσει αλλού. Συχνά, επίσης, δεν είναι παρά ένας επαναστάτης που δεν μπορεί να δεχτεί την ιδέα να μείνει κολλημένος σε όλη του την ζωή σε έναν πάγκο εργασίας, δουλεύοντας για να προσφέρει χίλιες-δυό τέρψεις στο αφεντικό του, γνωρίζοντας ότι αυτός είναι πολύ πλόηλιθος από τον ίδιο, και ότι το μόνο του σφάλμα είναι πως γεννήθηκε μέσα σε μια καλύβα αντί μέσα σ' έναν πύργο.

Τέλος, πολλοί από τους «τεμπέληδες» δεν ξέρουν την τέχνη με την οποία είναι αναγκασμένοι να κερδίζουν το ψωμί τους. Βλέπουν τις ατέλειες αυτού που φτιάχνουν με τα ίδια τους τα χέρια, προσπαθώντας ματαίως να βελτιωθούν και συλλογιζόμενοι ότι ποτέ δεν θα τα καταφέρουν λόγω των κακών συνηθειών εργασίας που ήδη έχουν αποκτήσει, αρχίζουν να μισούν το επάγγελμά τους και, μη ξέροντας κάποιο άλλο, εν γένει την εργασία. Χιλιάδες αποτυχημένοι εργάτες και καλλιτέχνες εμπίπτουν σε αυτήν την κατηγορία.

Αντιθέτως, εκείνος ο οποίος έχει μάθει από μικρός να παίζει καλά πιάνο ή να χειρίζεται καλά την πλάνη, την σμίλη, το πανέλο ή την λίμα, έτσι ώστε να αισθάνεται πως ό,τι φτιάχνει είναι *όμορφο*, ποτέ δεν θα παρατήρει το πιάνο, την σμίλη ή την λίμα. Θα βρίσκει ευχαρίστηση στην εργασία του, που δεν θα τον κουράζει, στον βαθμό βέβαια που κι αυτός δεν θα το παρακάνει.

Υπό την γενική ονομασία *τεμπελιά* συγκαταλέγεται μια σειρά αποτελεσμάτων τα οποία οφείλονται σε διαφορετικές αιτίες, κάθε ένα εκ των οποίων θα μπορούσε να γίνει μια πηγή καλού αντί να είναι μια πηγή κακού για την κοινωνία. Για όλα τα ζητήματα που

αφορούν την εγκληματικότητα και συνδέονται με τις ανθρώπινες ικανότητες, έχουν συγκεντρωθεί στοιχεία τα οποία ουδεμία σχέση έχουν μεταξύ τους. Μιλούν περί τεμπελιάς ή εγκλήματος χωρίς να μπαίνουν στον κόπο να αναλύσουν τις αιτίες. Σπεύδουν να τα τιμωρήσουν χωρίς να αναρωτιούνται μήπως η ίδια η τιμωρία δεν εμπειριέχει μια επιβράβευση της τεμπελιάς ή του εγκλήματος.⁴

Ιδού γιατί μια ελεύθερη κοινωνία, αν έβλεπε να πολλαπλασιάζεται στους κόλπους της ο αριθμός των τεμπέληδων, θα σκεπτόταν αναμφίβολα πρώτα να αναζητήσει τις αιτίες της τεμπελιάς προκειμένου να προσπαθήσει να την καταργήσει, και μετά να προσφύγει στην τιμωρία. Εκτός κι αν, όπως έχουμε ήδη αναφέρει, πρόκειται για μια απλή περίπτωση αναμίας. «Προτού γεμίσετε το μυαλό ενός παιδιού με γνώσεις, θρέψτε τον οργανισμό του ώστε να παράγει αίμα, δυναμώστε το και, για να μην χάνει τον χρόνο του, πηγαίνετε το στην εξοχή ή στην θάλασσα. Εκεί, διδάξτε το στον καθαρό αέρα –κι όχι μέσα από τα βιβλία– γεωμετρία, μετρώντας μαζί του, παραδείγματος χάριν, την απόσταση από τα κοντινά βράχια: φυσική ιστορία, μαζεύοντας λουλούδια ή ψαρεύοντας στην θάλασσα: φυσική, κατασκευάζοντας μια βάρκα με την οποία θα πηγαίνει για ψάρεμα –προς Θεού όμως, μην φορτώνετε το μυαλό του με αποφθέγματα και νεκρές γλώσσες. Μην το κάνετε έναν τεμπέλη!»

Ένα τέτοιο παιδί συνήθως στην ζωή του δεν έχει ούτε τάξη ούτε σταθερότητα. Αφήστε τα παιδιά να τις ανακαλύψουν μόνα τους, αργότερα δε, το εργαστήριο και το εργοστάσιο, η εργασία που γίνεται σε περιορισμένο χώρο με πολλά εργαλεία, θα τα διδάξουν την μέθοδο. Μην τα κάνετε λουπόν άτακτα με το σχολείο σας, στο οποίο η μόνη τάξη είναι η συμμετρία των θρανίων και το οποίο –αληθινή εικόνα του χάους στις διδασκαλίες του– ποτέ δεν θα εμπνεύσει σε κάποιον την αγάπη της αρμονίας, της συνέπειας και της μεθόδου στην εργασία.

Δεν βλέπετε λουπόν ότι με τις δικές σας μεθόδους διδασκαλίας, ετεξεργασμένες από ένα υπουργείο για 8 εκ. μαθητές, που αντιπροσωπεύουν 8 εκ. διαφορετικές δυνατότητες, το μόνο που κάνετε

είναι να επιβάλετε ένα σύστημα καλό για μετριότητες, επινοημένο από έναν μέσο όρο μετριωτών; Το σχολείο σας γίνεται ένα πανεπιστήμιο της τεμπελιάς, όπως και η φυλακή σας είναι ένα πανεπιστήμιο του εγκλήματος. Αφήστε τα σχολεία σας ελεύθερα, καταργήστε την βαθμολογία στα πανεπιστήμιά σας, συγκεντρώστε εθελοντές εκπαιδευτικούς, ξεκινήστε με αυτό αντί να ψηφίζετε νόμους κατά της τεμπελιάς, οι οποίοι το μόνο που κάνουν είναι να την γεννούν.

Δώστε στον εργάτη –που δεν μπορεί να καταδικάσει τον εαυτό του να κατασκευάζει σε όλη του την ζωή ένα μικροσκοπικό κομματάκι κάποιου αντικειμένου, και που ασφυκτικά μπροστά στην μικρή διατηρητική μηχανή την οποία καταλήγει να μισεί– δώστε του την δυνατότητα να καλλιεργήσει την γη, να κόψει δέντρα στο δάσος, να οργώσει τα κύματα εν μέσω καταγίδας ή να γυρίσει τον κόσμο με το τραίνο. Όμως, μην τον κάνετε τεμπέλη, αναγκάζοντάς τον όλη του την ζωή να επιβλέπει μια μηχανούλα που χαράσσει την κεφαλή μιάς βίδας, ή να ανοίγει τρύπες σε βελόνες.

Απλώς καταργήστε τις αιτίες που γεννούν τους τεμπέληδες και να είστε βέβαιοι ότι δεν θα υπάρξει σχεδόν κανείς που να μισεί αληθινά την εργασία –κυρίως την εθελοντική εργασία– και ότι δεν θα χρειασθεί να δημιουργήσετε ένα ολόκληρο νομικό σπλοστάσιο για να τους αντιμετωπίσετε.

Κεφάλαιο 13

ΤΟ ΚΟΛΛΕΚΤΙΒΙΣΤΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ ΑΜΟΙΒΗΣ ΤΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

I

Κατά την γνώμη μας, οι κολλεκτιβιστές διαπράττουν ένα διπλό σφάλμα στα σχέδιά τους για την ανοικοδόμηση της κοινωνίας. Ενώ μιλούν για κατάργηση του καπιταλιστικού καθεστώτος, παρά ταύτα επιδιώκουν να διατηρήσουν δύο θεσμούς οι οποίοι αποτελούν την ίδια ακριβώς την βάση αυτού του καθεστώτος: την αντιπροσωπευτική κυβέρνηση και την μισθωτή εργασία.

Όσον αφορά την λεγόμενη αντιπροσωπευτική κυβέρνηση, συχνά έχουμε μιλήσει γι' αυτήν.¹ Μας είναι τελείως ακατανόητο ότι ευφυείς άνθρωποι—και τέτοιοι άνθρωποι δεν λείπουν από το κόμμα των κολλεκτιβιστών— παραμένουν υπέρμαχοι εθνικών ή δημοτικών κοινοβουλίων, μετά από όλα τα διδάγματα που μας έχει προσφέρει η Ιστορία επ' αυτού του θέματος, στην Γαλλία, στην Αγγλία, στην Γερμανία, στην Ελβετία ή στις Ηνωμένες Πολιτείες.

Ενώ παντού βλέπουμε το κοινοβουλευτικό καθεστώς να καταρρέει και να ασκείται κριτική από όλες τις πλευρές εναντίον των *ιδίων των αρχών* του συστήματος—και όχι μόνο της εφαρμογής του— πώς γίνεται να υπερασπίζονται οι επαναστάτες σοσιαλιστές ένα σύστημα ήδη καταδικασμένο σε θάνατο;

Έχοντας δημιουργηθεί από την αστική τάξη για την προάσπιση των συμφερόντων της έναντι της βασιλείας, την διαώνιση και συγχρόνως την ενίσχυση της κυριαρχίας της επί των εργατών, το κοινοβουλευτικό σύστημα είναι η κατ' εξοχήν μορφή του αστικού καθεστώτος. Οι κεφαλές αυτού του συστήματος ποτέ δεν υποστήριξαν σοβαρά ότι ένα κοινοβούλιο ή ένα δημοτικό συμβούλιο εκπροσωπεί το έθνος ή την πόλη: οι ευφυέστεροι εξ αυτών γνωρίζουν ότι αυτό είναι αδύνατον. Η αστική τάξη απλώς χρησιμοποίησε το κοινοβουλευτικό σύστημα για να υψώσει ένα ανάχωμα απέναντι στην

βασιλεία, χωρίς να δώσει στον λαό την ελευθερία. Ωστόσο, στον βαθμό που ο λαός αποκτά βαθύτερη συνείδηση των συμφερόντων του και καθώς η ποικιλία των συμφερόντων αυτών αυξάνεται, το σύστημα δεν μπορεί πλέον να λειτουργήσει. Έτσι, μάταια οι δημοκράτες όλων των χωρών ονειρεύονται διάφορα γιατροσόφια. Το *δημοψήφισμα* δοκιμάστηκε και αποδείχθηκε φιάσκο. Μας μιλούν για αναλογική εκπροσώπηση, εκπροσώπηση των μειονοτήτων και άλλες κοινοβουλευτικές ουτοπίες. Εν ολίγοις, προσπαθούν να βρουν αυτό που δεν υπάρχει. Ωστόσο, είναι υποχρεωμένοι να αναγνωρίσουν ότι απέτυχαν και ότι η εμπιστοσύνη στην αντιπροσωπευτική κυβέρνηση είναι ανύπαρκτη.

Το ίδιο ισχύει και για την μισθωτή εργασία, διότι, εφ' όσον διακηρύχθηκε η κατάργηση της ατομικής ιδιοκτησίας και η κοινοκτημοσύνη των εργαλείων της εργασίας, πώς μπορεί να απαιτεί κανείς την διατήρηση της μισθωτής εργασίας με την μιά ή την άλλη μορφή; Όμως αυτό ακριβώς κάνουν οι κολλεκτιβιστές όταν εκθειάζουν τις *επιταγές εργασίας*.

Κατανοούμε γιατί οι Άγγλοι σοσιαλιστές των αρχών αυτού του αιώνα επινόησαν τις επιταγές εργασίας. Επιχείρησαν απλά να συμφιλιάσουν το Κεφάλαιο με την Εργασία, απορρίπτοντας κάθε ιδέα βίαιης κατάληξης της ιδιοκτησίας των καπιταλιστών.

Κατανοούμε, επίσης, γιατί ο Προυντόν υιοθέτησε την ίδια ιδέα πολύ αργότερα. Στο μπουτουελιστικό σύστημά του, προσπάθησε να κάνει το κεφάλαιο λιγότερο επιθετικό, παρά την διατήρηση της ατομικής ιδιοκτησίας, την οποία απεχθανόταν από τα βάθη της καρδιάς του, αλλά την οποία θεωρούσε αναγκαία για να προστατεύεται το άτομο από το κράτος.

Ούτε προκαλεί έκπληξη το ότι ορισμένοι –λίγο-πολύ αστοί-οικονομολόγοι δέχονται κι αυτοί τις επιταγές εργασίας. Λίγο τους ενδιαφέρει αν ο εργάτης πληρώνεται με επιταγές εργασίας ή με νομίσματα που φέρουν σύμβολα της Δημοκρατίας ή της Αυτοκρατορίας. Το μόνο που τους νοιάζει είναι να σώσουν από την επερχόμενη καταστροφή την ατομική ιδιοκτησία επί των κατοικιών, της

γης και των εργοστασίων—σε κάθε περίπτωση, τουλάχιστον, εκείνη των κατοικιών και του αναγκαίου για την βιομηχανική παραγωγή κεφαλαίου. Προκειμένου δε να προστατευτεί αυτή η ιδιοκτησία, οι επιταγές εργασίας θα ήταν ό,τι καλύτερο γι' αυτόν τον σκοπό.

Στον βαθμό που οι επιταγές εργασίας μπορούν να ανταλλάσσονται με κοσμήματα και άμαξες, ο ιδιοκτήτης του σπιτιού ευχαρίστως θα τα δεχόταν ως ενοίκιο. Στον βαθμό δε που τα σπίτια, τα χωράφια και τα εργοστάσια ανήκουν σε μεμονωμένους ιδιοκτήτες, οι άνθρωποι θα πρέπει να τους πληρώνουν με τον έναν ή τον άλλον τρόπο για να εργάζονται στα χωράφια ή στα εργοστάσια, ή να κατοικούν στα σπίτια τους. Ομοίως [οι ιδιοκτήτες] θα συμφωνήσουν να πληρώνονται από τους εργάτες σε χρυσό, χαρτονομίσματα ή επιταγές εργασίας, ανταλλάξιμα με κάθε είδους εμπορεύματα.

Πώς όμως μπορούμε να υπερασπίσουμε αυτήν την νέα μορφή μισθωτής εργασίας—την επιταγή εργασίας—όταν δεχόμαστε ότι τα σπίτια, τα χωράφια και τα εργοστάσια δεν αποτελούν πλέον ατομική ιδιοκτησία, αλλά ότι ανήκουν στην κοινότητα ή στο έθνος;

II

Ας εξετάσουμε προσεκτικότερα αυτό το σύστημα αμοιβής της εργασίας, το οποίο κηρύσσουν οι Γάλλοι, οι Γερμανοί, οι Άγγλοι και οι Ιταλοί κολλεκτιβιστές (οι Ισπανοί αναρχικοί—που εξακολουθούν να αυτοαποκαλούνται κολλεκτιβιστές— με τον όρο κολλεκτιβισμός εννοούν την κοινοκτημοσύνη όλων των εργαλείων εργασίας και την «ελευθερία κάθε κοινωνικής ομάδας να μοιράζεται τα αγαθά με τον καταλληλότερο γι' αυτήν τρόπο, σύμφωνα με τις κομμουνιστικές ή όποιες άλλες αρχές»).

Αυτό ισοδυναμεί με το εξής: όλοι εργάζονται στα χωράφια, στα εργοστάσια, στα σχολεία, στα νοσοκομεία κ.α. Η εργάσιμη μέρα καθορίζεται από το κράτος στο οποίο ανήκουν η γη, τα εργοστάσια, οι δρόμοι κ.λπ. Κάθε εργάσιμη μέρα πληρώνεται με μια *επιταγή εργασίας* στην οποία αναγράφονται π.χ. οι λέξεις: *8 ώρες εργασίας*. Με αυτήν την επιταγή ο εργάτης μπορεί να προμηθευτεί κάθε

είδους εμπορεύματα από τα καταστήματα που ανήκουν στο κράτος ή σε διάφορες εταιρείες. Η *επιταγή* είναι διατρέσιμη, έτσι ώστε να μπορεί κάποιος να αγοράσει κρέας αξίας μιάς ώρας εργασίας, σπίρτα αξίας 10 λεπτών εργασίας ή καπνό αξίας μισής ώρας εργασίας. Μετά την Κολλεκτιβιστική Επανάσταση, αντί να λέμε «σαπούνι αξίας 2 πεντάρων», θα λέμε «σαπούνι αξίας 5 λεπτών [εργασίας]».

Οι περισσότεροι κολλεκτιβιστές, πιστοί στην διάκριση μεταξύ *εξειδικευμένης* και *ανειδίκευτης* εργασίας που έκαναν οι αστοί οικονομολόγοι (καθώς επίσης και ο Μαρξ), μας λένε, επιπλέον, ότι η *εξειδικευμένη* ή επαγγελματική εργασία πρέπει να αμειβεται κάποιες φορές κάπως περισσότερο απ' ό,τι η *ανειδίκευτη*. Έτσι, 1 ώρα εργασίας ενός γιατρού θα πρέπει να θεωρείται ισοδύναμη με 2 ή και 3 ώρες εργασίας μιάς νοσοκόμας, ή με 3 ώρες εργασίας ενός σκαφτιά. «Η επαγγελματική ή εξειδικευμένη εργασία θα είναι ένα πολλαπλάσιο της ανειδίκευτης εργασίας», μας λέει ο κολλεκτιβιστής Γκρένλουντ, «επειδή αυτό το είδος εργασίας απαιτεί μια λίγο-πολύ μακροχρόνια μαθητεία».²

Κάποιοι άλλοι κολλεκτιβιστές, όπως οι Γάλλοι μαρξιστές [ο Γκεντ,³ λόγου χάριν], δεν κάνουν αυτήν την διάκριση. Διακηρύσσουν την «μισθολογική ισότητα». Ο γιατρός, ο δάσκαλος και ο καθηγητής θα πληρώνονται (με επιταγές εργασίας), όπως και ο σκαφτιάς. Οι 8 ώρες που δαπανήθηκαν για την επίσκεψη ασθενών σε ένα νοσοκομείο θα ισούνται με τις 8 ώρες που δαπανήθηκαν σε γεωργικές εργασίες, στα ορυχεία ή στα εργοστάσια.

Ορισμένοι κάνουν μια ακόμα μεγαλύτερη παραχώρηση: παραδέχονται ότι η δυσάρεστη ή ανθυγιεινή εργασία—όπως εκείνη στους υπινόμους— θα έπρεπε να αμειβεται περισσότερο από μια ευχάριστη εργασία. Η αξία μιάς ώρας εργασίας στους υπινόμους αντιστοιχεί, λένε, σε 2 ώρες εργασίας ενός καθηγητή.

Ας προσθέσουμε ότι ορισμένοι κολλεκτιβιστές αποδέχονται την κατ' αποκοπήν αμοιβή της εργασίας από τις συντεχνίες. Έτσι, μια συντεχνία θα έλεγε: «Ίδού 100 τόνοι χάλυβα. Για να παραχθούν, χρειάστηκε να εργαστούμε 100 εργάτες επί 10 μέρες. Αν η εργά-

σημη μέρα μας ήταν 8ωρη, αυτό σημαίνει ότι χρειαστήκαμε 8.000 εργατοώρες για να παράξουμε 100 τόνους χάλυβα – δηλαδή, 8 εργατοώρες ανά τόνο». Το κράτος θα τους πλήρωνε γι' αυτό 8.000 επιταγές εργασίας, της μιάς ώρας η κάθε μία, αυτές δε τις 8.000 επιταγές θα τις μοιράζονταν μεταξύ τους κατά το δοκούν οι εργάτες του εργοστασίου.

Από την άλλη μεριά, αν 100 ανθρακωρύχοι χρειάζονταν 20 μέρες για να εξορύξουν 8.000 τόνους άνθρακα, ο άνθρακας θα ήταν αξίας 2 ωρών ο τόνος, και οι 16.000 επιταγές τής μιάς ώρας η κάθε μία, που θα έπαιρναν από την συντεχνία των ανθρακωρύχων, θα μοιράζονταν μεταξύ τους κατά την κρίση τους.

Αν οι μεταλλωρύχοι διαμαρτύρονταν και έλεγαν ότι 1 τόνος χάλυβα θα έπρεπε να κοστίζει μόνο 6 εργατοώρες αντί 8, και αν ο καθηγητής ήθελε να πληρώνεται η εργάσιμη μέρα του διπλάσια από εκείνη της νοσοκόμας, τότε το κράτος θα παρενέβαινε και θα ρύθμιζε τις διαφορές τους.

Αυτή, εν ολίγοις, είναι η οργάνωση που οι κολλεκτιβιστές θέλουν να δουν να αναδύεται μέσα από την Κοινωνική Επανάσταση. Όπως βλέπουμε, οι αρχές τους είναι: συλλογική ιδιοκτησία των εργαλείων εργασίας και αμοιβή τού καθενός σύμφωνα με τον χρόνο που δαπάνησε στην παραγωγή, λαμβανομένης υπ' όψιν της παραγωγικότητας της εργασίας του. Όσον αφορά το πολιτικό καθεστώς, είναι ο κοινοβουλευτισμός, τροποποιημένος από την *δεσμευτική εντολή* και το *δημοψήφισμα* – μια ψηφοφορία δηλαδή, στην οποία απαντά κανείς με ένα *Ναι* ή ένα *Όχι*.

Κατ' αρχάς, πρέπει να πούμε ότι αυτό το σύστημα μάς φαίνεται τελείως ανέφικτο. Οι κολλεκτιβιστές ξεκινούν διακηρύσσοντας μια επαναστατική αρχή – την κατάργηση της ατομικής ιδιοκτησίας – και ύστερα την αρνούνται πριν καλά-καλά την διακηρύξουν, υποστηρίζοντας μια οργάνωση παραγωγής και κατανάλωσης την οποία έχει γεννήσει η ατομική ιδιοκτησία. Διακηρύσσουν μια επαναστατική αρχή, παραγνωρίζοντας τις συνέπειες τις οποίες αυτή αναπόφευκτα θα επιφέρει. Λησμονούν ότι το ίδιο ακριβώς το γεγονός της κατάρ-

γησης της ατομικής ιδιοκτησίας των εργαλείων της εργασίας (γη, εργοστάσια, δρόμοι, κεφάλαια), πρέπει να οδηγήσει την κοινωνία σε εντελώς νέους δρόμους: πρέπει να ανατρέψει ολοκληρωτικά την βάση της παραγωγής, τόσο όσον αφορά τον σκοπό, όσο και τα μέσα της· και πρέπει να τροποποιήσει όλες τις καθημερινές σχέσεις μεταξύ των ατόμων μόλις η γη, οι μηχανές και όλα [τα άλλα εργαλεία παραγωγής] θεωρηθούν κοινή ιδιοκτησία.

Λένε «όχι στην ατομική ιδιοκτησία» και αμέσως μετά σπεύδουν να την υποστηρίξουν στις καθημερινές εκδηλώσεις της. «Θα είστε μια Κομμούνα, όσον αφορά την παραγωγή: χωράφια, εργαλεία, μηχανές, ό,τι δηλαδή έχει γίνει ως τώρα –εργοστάσια, σιδηρόδρομοι, λιμάνια, ορυχεία κ.λπ., όλα είναι δικά σας. Δεν θα γίνει η παραμικρή διάκριση, όσον αφορά το μερίδιο του καθενός σε αυτήν την συλλογική ιδιοκτησία. Όμως, από αύριο κιόλας θα αρχίσετε να ψιλοκοσκινίζετε τι μερίδιο θα πάρετε από την δημιουργία νέων μηχανών ή την διάνοιξη νέων ορυχείων. Θα υπολογίζετε προσεκτικά ποιό μερίδιο της νέας παραγωγής ανήκει στον καθένα σας. Θα μετράτε τα λεπτά της εργασίας σας και θα προσέχετε ώστε 1 λεπτό [εργασίας] του γείτονά σας να μην μπορεί να αγοράσει περισσότερα προϊόντα απ' ό,τι 1 δικό σας. Καθώς δε 1 ώρα δεν σημαίνει τίποτα, εφ' όσον σε κάποιο εργοστάσιο ένας εργάτης μπορεί να επιβλέπει 6 εργαλείους ταυτόχρονα, ενώ σε ένα άλλο μόνο 2, θα μετρήσετε την μυϊκή δύναμη, την εγκεφαλική και την νευρική ενέργεια που θα έχετε αναλώσει. Επίσης, θα υπολογίσετε επακριβώς τα χρόνια μαθητείας, προκειμένου να εκτιμήσετε το μερίδιο του καθενός στην μελλοντική παραγωγή. Όλα αυτά δε, αφού θα έχετε δηλώσει ότι δεν λαμβάνετε υπ' όψιν το μερίδιο που μπορεί να είχατε στην παραγωγή.» Για μας, λοιπόν, είναι προφανές ότι μια κοινωνία δεν μπορεί να στηρίζεται σε δύο εκ διαμέτρου αντίθετες αρχές που αντικρούουν συνεχώς η μία την άλλη. Ένα έθνος ή μία κοινότητα που θα είχαν μια τέτοια οργάνωση, θα ήταν αναγκασμένα είτε να επιστρέψουν στην ατομική ιδιοκτησία είτε να μετατραπούν άμεσα σε μια κομμουνιστική κοινωνία.

III

Έχουμε πει ότι ορισμένοι κολλεκτιβιστές συγγραφείς ζητούν να γίνεται μια διάκριση μεταξύ *εξειδικευμένης* ή επαγγελματικής εργασίας και *ανειδίκευτης* εργασίας. Υποστηρίζουν ότι 1 ώρα εργασίας ενός μηχανικού, ενός αρχιτέκτονα ή ενός γιατρού, πρέπει να υπολογίζεται ως 2 ή 3 ώρες εργασίας ενός σιδηρουργού, ενός οικοδόμου ή μιάς νοσοκόμας. Η ίδια δε διάκριση, υποστηρίζουν, πρέπει να γίνεται μεταξύ όλων των επαγγελμάτων που απαιτούν μια λίγο-πολύ μακροχρόνια μαθητεία, και της εργασίας του απλού μεροκαματιάρη.

Τότε, η καθιέρωση αυτής της διάκρισης θα σήμαινε την διατήρηση όλων των ανισοτήτων της σημερινής κοινωνίας. Θα σήμαινε εξ αρχής την χάραξη μιάς διαχωριστικής γραμμής μεταξύ των εργατών και εκείνων που ισχυρίζονται ότι τους κυβερνούν. Θα σήμαινε την διαίρεση της κοινωνίας σε δύο εντελώς ξεχωριστές τάξεις: την αριστοκρατία της γνώσης, που βρίσκεται πάνω από τους πληβείους με τα ροζιασμένα χέρια, και εκείνη που είναι ταγμένη να υπηρετεί την άλλη και που εργάζεται χειρωνακτικά για να θρέψει και να ντύσει εκείνους οι οποίοι, επωφελούμενοι από τον ελεύθερο χρόνο τους, μαθαίνουν πώς να κυριαρχούν επί εκείνων που τους τρέφουν. Θα σήμαινε, επιπλέον, την αναβίωση ενός διακριτού γνωρίσματος της σημερινής κοινωνίας, δίνοντάς του την ευλογία της Κοινωνικής Επανάστασης. Θα σήμαινε την καθιέρωση ως αρχής μιάς κατάχρησης, η οποία καταδικάζεται σήμερα στην παλιά κοινωνία που καταρρέει.

Γνωρίζουμε την απάντηση που θα λάβουμε. Θα μας μιλήσουν περί «επιστημονικού σοσιαλισμού», θα παραθέσουν αστούς οικονομολόγους—καθώς και τον Μαρξ— για να αποδείξουν ότι η μισθολογική κλίμακα έχει λόγο ύπαρξης, καθώς η «εργατική δύναμη» του μηχανικού θα έχει κοστίσει στην κοινωνία περισσότερο απ' ό,τι η «εργατική δύναμη» του σκαφτιά. Πράγματι, οι οικονομολόγοι δεν προσπάθησαν να μας αποδείξουν ότι αν ένας μηχανικός αμείβεται 20 φορές περισσότερο από έναν σκαφτιά, αυτό συμβαίνει επειδή το

«αναγκαίο» κόστος για να γίνεις μηχανικός είναι πολύ μεγαλύτερο από εκείνο που είναι αναγκαίο για να γίνεις σκαφτιάς; Μήπως ο Μαρξ δεν ισχυριζόταν ότι η ίδια διάκριση είναι εξ ίσου λογική μεταξύ δύο διαφορετικών κλάδων της χειρωνακτικής εργασίας; Δεν θα μπορούσε να συμπεράνει κάτι διαφορετικό, αφού είχε υιοθετήσει την θεωρία της αξίας του Ρικάρντο και υποστήριζε ότι τα αγαθά ανταλλάσσονται σύμφωνα με την κοινωνικά αναγκαία για την παραγωγή τους ποσότητα εργασίας.⁴

Γνωρίζουμε όμως, επίσης, τι θέση πρέπει να λάβουμε ως προς αυτό. Γνωρίζουμε ότι αν ο μηχανικός, ο επιστήμονας ή ο γιατρός αμείβονται 10 ή και 100 φορές περισσότερο απ' ό,τι ο εργάτης, και αν ένας υφαντής κερδίζει 3 φορές περισσότερα απ' ό,τι ένας γεωργός και 10 φορές περισσότερα από μια εργάτρια σε ένα εργοστάσιο σπάρτων, αυτό δεν συμβαίνει λόγω του «κόστους παραγωγής τους», αλλά λόγω του μονοπωλίου της εκπαίδευσης ή του μονοπωλίου της βιομηχανίας. Ο μηχανικός, ο επιστήμονας και ο γιατρός απλώς εκμεταλλεύονται ένα κεφάλαιο –το δίπλωμά τους– όπως οι αστοί εργοδότες εκμεταλλεύονται ένα εργοστάσιο, ή όπως οι ευγενείς εκμεταλλεύονταν τους τίτλους ευγενείας τους.

Όσον αφορά τον εργοδότη που πληρώνει έναν μηχανικό 20 φορές περισσότερο απ' ό,τι έναν εργάτη, αυτό οφείλεται στον εξής απλό υπολογισμό: αν ο μηχανικός μπορεί να του εξοικονομήσει 100.000 φρ. τον χρόνο από την παραγωγή, [ο εργοδότης] τον πληρώνει 20.000 φράγκα. Αν δε [ο εργοδότης] έχει έναν εργοδηγό –ικανότατο στο να κάνει τους εργάτες να ιδρώνουν– ο οποίος του εξοικονομεί 10.000 φρ. από την εργασία τους, ευχαρίστως του δίνει 2-3.000 φρ. τον χρόνο. Προσφέρει 1.000 φρ. επιπλέον, όταν από αυτό προσδοκά να κερδίσει 10.000 –και αυτή ακριβώς είναι η ουσία του καπιταλιστικού καθεστώτος. Οι ίδιες διαφορές υπάρχουν μεταξύ των διαφόρων χειρωνακτικών επαγγελμάτων.

Μη μας μιλάνε λοιπόν για το «κόστος παραγωγής», το οποίο αυξάνει το κόστος της [ειδικευμένης] εργασίας, και μας λένε ότι ένας φοιτητής που πέρασε χαρούμενα νεανικά χρόνια στο πανεπι-

στήμιο, έχει δικαίωμα σε έναν μισθό 10 φορές μεγαλύτερο από εκείνο του γιού ενός ανθρακωρύχου, ο οποίος έχει μαραζώσει δουλεύοντας σε ένα ορυχείο από τα 11 του χρόνια, ή ότι ένας υφαντής δικαιούται έναν μισθό τριπλάσιο ή τετραπλάσιο εκείνου ενός γεωργού. Το αναγκαίο κόστος για να διδάξεις σε έναν υφαντή την δουλειά του δεν είναι 4 φορές μεγαλύτερο από εκείνο που απαιτείται για να διδάξεις σε έναν χωρικό την δική του. Ο υφαντής απλώς ωφελείται από τα πλεονεκτήματα που διαθέτει η βιομηχανία στην Ευρώπη, εν σχέσει με χώρες οι οποίες δεν διαθέτουν ακόμη βιομηχανία.

Ουδείς έχει ποτέ υπολογίσει το κόστος παραγωγής [του παραγωγού]. Αν δε ένας τεμπέλης κοστίζει στην κοινωνία περισσότερο απ' ό,τι ένας εργάτης, μένει ακόμα να δούμε αν ένας εύρωστος μεροκαματιάρης κοστίζει στην κοινωνία περισσότερο απ' ό,τι ένας τεχνίτης –δεδομένης της θνησιμότητας των παιδιών των εργατών, της αναμίας που τα φθείρει και των πρόωγων θανάτων.

Θα μπορούσαν, λόγου χάριν, να μας κάνουν να πιστέψουμε ότι ο μισθός των 30 πεντάρων που παίρνει μια Παριζιάνα εργάτρια, οι 6 πεντάρες της χωρικής στην Ωβέρνη, η οποία στραβώνεται φτιάχνοντας δαντέλες, και οι 40 πεντάρες ημερησίως του αγρότη, αντιπροσωπεύουν το «κόστος παραγωγής» τους; Γνωρίζουμε πολύ καλά ότι [οι άνθρωποι] συχνά εργάζονται για ακόμη λιγότερα [χρήματα] από αυτά, αλλά γνωρίζουμε επίσης ότι το κάνουν αποκλειστικά επειδή, χάρη στην θαυμάσια οργάνωσή μας, θα πέθαιναν της πείνας χωρίς αυτούς τους εξευτελιστικούς μισθούς.

Κατά την γνώμη μας, η μισθολογική κλίμακα είναι ένα ιδιαίτερα σύνθετο προϊόν των φόρων, της κυβερνητικής κηδεμονίας, της καπιταλιστικής κερδοσκοπίας, του μονοπωλίου –κοντολογίς, του κράτους και του κεφαλαίου. Επιπλέον υποστηρίζουμε ότι όλες οι περί μισθολογικής κλίμακας θεωρίες έχουν επινοηθεί εκ των υστέρων για να δικαιολογήσουν τις αδικίες που υπάρχουν σήμερα, και ότι δεν πρέπει να τις παίρνουμε στα σοβαρά.

Επίσης, δεν θα παραλείψουν να μας πουν ότι η κολλεκτιβιστική

μισθολογική κλίμακα θα ήταν παρ' όλα αυτά μια πρόοδος. «Θα ήταν καλύτερα», λένε, «να δούμε κάποιους εργάτες να παίρνουν έναν μισθό 2 ή και 3 φορές υψηλότερο από εκείνον ενός μεροκαματιάρη, παρά να δούμε έναν υπουργό να τσεπώνει σε μια μέρα όσα δεν μπορεί να κερδίσει ένας εργάτης σ' έναν χρόνο. Αυτό θα ήταν ένα μεγάλο βήμα προς την ισότητα».

Κατά την γνώμη μας, αυτό το βήμα θα ήταν το αντίστροφο της προόδου. Το να εισάγεις σε μια νέα κοινωνία την διάκριση μεταξύ ανειδίκευτης και επαγγελματικής εργασίας, θα κατέλυγε, το έχουμε πει, στο να καθαγιάσει και να αναγνωρίσει ως αρχή η Επανάσταση ένα κτηνώδες γεγονός, στο οποίο υποτασσόμαστε σήμερα, αλλά το οποίο, παρ' όλα αυτά, θεωρούμε άδικο. Θα σήμαινε να μιμηθούμε εκείνους τους κυρίους [της Γαλλικής Εθνοσυνέλευσης] της 4ης Αυγούστου 1789, οι οποίοι διακήρυξαν με πομπώδεις φράσεις την κατάργηση των φεουδαρχικών δικαιωμάτων, αλλά οι οποίοι, στις 8 Αυγούστου, επικύρωσαν τα ίδια αυτά δικαιώματα, επιβάλλοντας στους αγρότες φόρους για να αποζημιώσουν τους ευγενείς, θέτοντας [τους φόρους] αυτούς υπό την προστασία της Επανάστασης. Θα σήμαινε επίσης ότι μιμούμαστε την ρωσική κυβέρνηση, η οποία, την εποχή της χειραφέτησης των δουλοπαροίκων, διακήρυξε ότι η γη θα έπρεπε εφ' εξής να ανήκει στους ευγενείς, ενώ προηγουμένως αυτή η γη εθεωρείτο ότι ανήκει στους δουλοπαροίκους.

Η, ως πάροουμε ένα γνωστότερο παράδειγμα: όταν η Κομμούνια του 1871 αποφάσισε να πληρώνει τα μέλη του Συμβουλίου της Κομμούνιας 15 φρ. την ημέρα, ενώ οι ομόσπονδοι στους προμαχώνες έπαιρναν μόνο 30 πεντάρες, αυτή η απόφαση χαιρετίστηκε ως μία πράξη υπέρτατης δημοκρατικής ισότητας. Στην πραγματικότητα, η Κομμούνια απλώς επικύρωσε την προηγούμενη ανισότητα μεταξύ αξιωματούχου και στρατιώτη, κυβερνώντων και κυβερνωμένων. Προερχόμενη από ένα καιροσκοπικό κοινοβούλιο, μια τέτοια απόφαση θα είχε φανεί αξιοθαύμαστη —η Κομμούνια, όμως, καταδίκασε τις επαναστατικές της αρχές όταν απέτυχε να τις εφαρμόσει.

Στην σημερινή κοινωνία, όταν βλέπουμε έναν υπουργό να αμείβεται με 100.000 φρ. ετησίως, ενώ ένας εργάτης πρέπει να αρκασθεί στα 1.000 ή και λιγότερα· όταν βλέπουμε έναν εργοδηγό να αμείβεται 2 ή 3 φορές περισσότερο απ' ό,τι ένας εργάτης, και όταν μεταξύ των ίδιων των εργατών υπάρχει κάθε είδους μισθολογική κλιμάκωση, από τα 10 φρ. την ημέρα έως τις 6 πεντάρες της αγρότισσας, διαφωνούμε για τον υψηλό μισθό του υπουργού, καθώς επίσης και για την διαφορά μεταξύ των 10 φρ. του εργάτη και των 6 πεντάρων της φτωχής γυναίκας, και λέμε: «Κάτω τα προνόμια της εκπαίδευσης, καθώς και εκείνα της καταγωγής!». Είμαστε αναρχικοί ακριβώς επειδή αυτά τα προνόμια μάς κάνουν να αγανακτούμε. Μας κάνουν ήδη να αγανακτούμε σε αυτήν την εξουσιαστική κοινωνία. Θα μπορούσαμε άραγε να τα ανεχθούμε σε μια κοινωνία η οποία θα έχει ξεκινήσει διακηρύσσοντας την Ισότητα;

Ιδού γιατί κάποιοι κολλεκτιβιστές, αντιλαμβανόμενοι ότι είναι αδύνατον να διατηρηθεί μια μισθολογική κλίμακα σε μια κοινωνία που εμπνέεται από την πνοή της Επανάστασης, σπεύδουν να διακηρύξουν την μισθολογική ισότητα. Όμως, συναντούν νέες δυσκολίες, και η μισθολογική τους ισότητα γίνεται κι αυτή μια ανεφάρμοστη ουτοπία, όπως η μισθολογική κλίμακα των άλλων κολλεκτιβιστών.

Μια κοινωνία που έχει πάρει στην κατοχή της όλο τον κοινωνικό πλούτο και έχει θαρραλέα διακηρύξει ότι όλοι έχουν δικαίωμα σε αυτόν τον πλούτο—όποιο κι αν ήταν το μερίδιό τους στην παραγωγή του— θα υποχρεωθεί να εγκαταλείψει κάθε είδους μισθό, είτε σε χρήμα είτε σε επιταγές εργασίας, υπό οποιαδήποτε μορφή και αν εμφανίζεται αυτός.

IV

Οι κολλεκτιβιστές λένε «στον καθένα σύμφωνα με τα έργα του» ή, με άλλους όρους, σύμφωνα με το μερίδιό του στις προσφερόμενες στην κοινωνία υπηρεσίες. Κρίνουν σκόπιμο να εφαρμοστεί αυτή η αρχή μόλις η Επανάσταση θα έχει καταστήσει κοινή ιδιο-

κτησία όλα τα εργαλεία εργασίας και ο,τιδήποτε είναι αναγκαίο για την παραγωγή! Εμείς όμως πιστεύουμε ότι αν η Κοινωνική Επανάσταση είχε την ατυχία να διακηρύξει μια τέτοια αρχή, αυτό θα σήμαινε την ανάσχεση της ανάπτυξης της ανθρωπότητας: θα σήμαινε ότι θα έμενε άλυτο το τεράστιο κοινωνικό πρόβλημα, το οποίο μας έχουν φορτώσει οι προηγούμενοι αιώνες.

Πράγματι, σε μια κοινωνία όπως η δική μας, στην οποία βλέπουμε ότι όσο περισσότερο εργάζεται ένας άνθρωπος τόσο λιγότερο αμείβεται, αυτή η αρχή μπορεί να φαίνεται εκ πρώτης όψεως σαν λαχτάρα για δικαιοσύνη. Όμως, κατά βάθος, δεν είναι παρά η αποθέωση των αδικιών του παρελθόντος. Ο μισθός ξεκίνησε με την διακήρυξη αυτής της αρχής, για να καταλήξει στις κραυγαλέες ανισότητες και σε όλες τις φρικαλεότητες της σημερινής κοινωνίας, διότι, από την ημέρα που οι παρεχόμενες υπηρεσίες άρχισαν να αποτιμώνται σε χρήμα ή οποιαδήποτε άλλη μορφή μισθού, από την ημέρα που συμφωνήθηκε ότι ο καθένας θα λάμβανε απλώς τον μισθό που θα μπορούσε να εξασφαλίσει για την εργασία του, ολόκληρη η ιστορία της καπιταλιστικής κοινωνίας (βοηθώντας του κράτους) ήταν προδιαγεγραμμένη –εμπεριεχόταν, εν σπέρματι, σε αυτήν την αρχή.

Πρέπει, λοιπόν, να γυρίσουμε στην αφετηρία μας και να περάσουμε και πάλι την ίδια εξέλιξη; Οι θεωρητικοί μας το επιθυμούν –ευτυχώς, όμως, είναι αδύνατον: η Επανάσταση, το έχουμε πει, θα είναι κομμουνιστική, διαφορετικά θα πνιγεί στο αίμα και θα πρέπει να ξαναρχίσει και πάλι.

Οι παρεχόμενες στην κοινωνία υπηρεσίες, είτε πρόκειται για εργασία στο εργοστάσιο ή στο χωράφι, είτε για διανοητικές υπηρεσίες, δεν μπορούν να εκτιμηθούν σε χρήμα. Δεν μπορεί να υπάρξει ακριβές μέτρο της αξίας –εκείνου που εσφαλμένα έχει ονομαστεί ανταλλακτική αξία– ούτε της αξίας χρήσης, με όρους της παραγωγής. Αν δύο άτομα εργάζονται χάριν της κοινότητας 5 ώρες την ημέρα, επί σειρά ετών, σε διαφορετικές εργασίες που τους είναι εξ ίσου ευχάριστες, μπορούμε να πούμε ότι σε γενικές γραμμές οι

εργασίες τους είναι περίπου ισοδύναμες. Δεν μπορούμε όμως να διαφρέσουμε την εργασία τους και να πούμε ότι το προϊόν κάθε συγκεκριμένης ημέρας, ώρας ή λεπτού εργασίας τού ενός, έχει την ίδια αξία με το προϊόν μιάς μέρας, μιάς ώρας ή ενός λεπτού της εργασίας του άλλου.

Σε γενικές γραμμές μπορούμε να πούμε ότι ο άνθρωπος, ο οποίος κατά την διάρκεια της ζωής του έχει στερήσει τον εαυτό του 10 ώρες ημερησίως από τον ελεύθερο χρόνο του, έχει προσφέρει στην κοινωνία πολύ περισσότερα από όσα εκείνος ο οποίος έχει στερήσει τον εαυτό του μόνο 5 ώρες ημερησίως από τον ελεύθερο χρόνο του, ή εκείνος ο οποίος δεν τον έχει στερήσει καθόλου. Όμως δεν μπορούμε να πάρουμε όσα έχει κάνει κατά την διάρκεια 2 ωρών και να πούμε ότι αυτό το προϊόν έχει διπλάσια αξία από το προϊόν της εργασίας ενός άλλου ατόμου που εργάστηκε μόνο 1 ώρα, και να τους αμείψουμε αναλογικά. Αυτό θα ήταν σαν να παραγνωρίζουμε ό,τι περίτλοκο υπάρχει στην βιομηχανία, στην γεωργία και σε ολόκληρη την ζωή της σημερινής κοινωνίας· θα ήταν σαν να παραγνωρίζουμε τον βαθμό στον οποίο ολόκληρη η εργασία ενός ατόμου είναι το αποτέλεσμα της προγενέστερης και της σημερινής εργασίας της κοινωνίας συνολικά. Θα ήταν σαν να πιστεύουμε ότι ζούμε στην λίθινη εποχή, ενώ ζούμε στην εποχή του χάλυβα.

Αν επισκεφθείτε ένα ανθρακωρυχείο, θα δείτε έναν άνδρα να στέκεται δίπλα σε μια τεράστια μηχανή, η οποία ανεβοκατεβάζει έναν κλωβό. Στο χέρι κρατά έναν μοχλό με τον οποίο σταματά και αλλάζει την πορεία της μηχανής—τον κατεβάζει και ο κλωβός αλλάζει φορά εν ριπή οφθαλμού. Τον στέλνει προς τα επάνω ή προς τα κάτω με ιλιγγιώδη ταχύτητα. Με μεγάλη προσοχή παρακολουθεί έναν επιτοίχιο δείκτη, ο οποίος του δείχνει, σε μικροκλίμακα, σε ποιο σημείο του φρεατίου βρίσκεται ο κλωβός κάθε στιγμή της πορείας του· μόλις δε ο δείκτης φτάσει σε ένα ορισμένο επίπεδο, ξαφνικά σταματά την πορεία του κλωβού, ούτε ένα μέτρο πιά ψηλά ή πιά χαμηλά από το επιθυμητό σημείο. Αμέσως δε μόλις [οι ανθρακωρύχοι] ξεφορτώσουν [μέσα στον κλωβό] τα γεμάτα κάρβουνο

καλάθια τους και τα σπρώζουν πίσω άδεια, αυτός τραβάει τον μοχλό και ανεβάζει πάλι τον κλωβό στην επιφάνεια.

Επί 8 ή 10 συνεχόμενες ώρες, διατηρεί αυτήν την εκπληκτική προσοχή. Αν το μυαλό του αδρανήσει έστω και για μια στιγμή, ο κλωβός θα χτυπήσει και θα σπάσει τους τροχούς, θα κόψει το σκοινί, θα πλακώσει τους εργάτες και θα σταματήσει κάθε εργασία στο ανθρακωρυχείο. Αν καθυστερούσε 3 δευτερόλεπτα σε κάθε άγγιγμα του μοχλού, τότε η εξόρυξη –στα σύγχρονα τελειοποιημένα ανθρακωρυχεία μας– θα μειωνόταν 20 με 50 τόνους ημερησίως.

Αυτός, λοιπόν, δεν είναι ο άνθρωπος που προσφέρει την σημαντικότερη υπηρεσία στο ανθρακωρυχείο; Ή μήπως είναι το αγόρι που του κάνει σήμα από κάτω για να ανεβάσει τον κλωβό; Είναι ο ανθρακωρύχος στο βάθος του φρέατος που διακινδυνεύει την ζωή του ανά πάσα στιγμή, και που κάποια μέρα θα σκοτωθεί από [έκρηξη] μεθανίου; Ή μήπως είναι ο μηχανικός ο οποίος, αν δεν εντόπιζε [με ακρίβεια] το κοίτασμα του άνθρακα, θα έκανε [τους ανθρακωρύχους] να σκάψουν σε βράχο λόγω ενός απλού λάθους στους υπολογισμούς του; Ή είναι, τελικά, ο ιδιοκτήτης, ο οποίος έχει επενδύσει όλη του την περιουσία και ο οποίος, αντίθετα με όλες τις προβλέψεις, λέει: «Σκάψτε εδώ. Θα βρείτε εξαιρετικής ποιότητας κάρβουνο!»;

Όλοι οι εργαζόμενοι που απασχολούνται στο ανθρακωρυχείο συμβάλλουν στην εξόρυξη του άνθρακα στο μέτρο των δυνάμεων, της ενέργειας, της γνώσης, της ευφυΐας και της ικανότητάς τους. Μπορούμε δε να πούμε ότι όλοι έχουν το δικαίωμα να ζήσουν, να ικανοποιήσουν τις ανάγκες, ακόμη και τις ιδιοτροπίες τους, όταν θα έχουν εξασφαλιστεί για όλους τα αναγκαία. Πώς όμως μπορούμε να εκτιμήσουμε την εργασία καθενός από αυτούς;

Εξάλλου, ο άνθρακας που έχουν εξορύξει είναι [αποκλειστικά] δικό τους έργο; Δεν είναι και έργο των ανθρώπων που κατασκεύασαν την σιδηροδρομική γραμμή που οδηγεί στο ορυχείο, και τους δρόμους που διακλαδίζονται από όλους τους σιδηροδρομικούς σταθμούς; Δεν είναι επίσης έργο εκείνων που όργωσαν κι έσπειραν

τα χωράφια, εξόρυξαν σίδηρο, έκοψαν ξύλα στα δάση, κατασκεύασαν τις μηχανές που καίνε κάρβουνο και ούτω καθ' εξής;

Δεν μπορεί να γίνει καμία διάκριση ανάμεσα στις εργασίες αυτών των ανθρώπων. Η μέτρηση [των εργασιών] βάσει των αποτελεσμάτων [τους], μας οδηγεί στον παραλογισμό. Το ίδιο ισχύει αν τις διατρέσουμε και τις μετρήσουμε βάσει των ωρών [που δαπανήθηκαν σε αυτές]. Ένα πράγμα απομένει: να θέσουμε τις ανάγκες υπεράνω των εργασιών και, κυρίως, να αναγνωρίσουμε το δικαίωμα στην ζωή και, εν συνεχεία, στην ευημερία όλων όσοι συμμετέχουν στην παραγωγή.

Πάρτε οποιονδήποτε άλλον κλάδο της ανθρώπινης δραστηριότητας, πάρτε τις εκδηλώσεις της ζωής συνολικά: ποιός από μας μπορεί να αξιώσει την υψηλότερη αμοιβή για την εργασία του; Είναι μήπως ο γιατρός που διέγινωσε την ασθένεια, ή η νοσοκόμα που την θεράπευσε με τις εξειδικευμένες φροντίδες της; Είναι ο εφευρέτης της πρώτης ατμομηχανής, ή μήπως το αγόρι, το οποίο, μια μέρα, έχοντας κουραστεί να τραβάει το σκοινί που άνοιγε την βαλβίδα για να εισέλθει ο ατμός στο πιστόνι, έδεσε το σκοινί στον μοχλό της μηχανής και πήγε να παίξει με τους φίλους του, χωρίς να υποψιάζεται ότι μόλις είχε εφεύρει τον βασικό μηχανισμό κάθε σύγχρονης μηχανής, την αυτόματη βαλβίδα; Είναι ο εφευρέτης της ατμομηχανής, ή ο εργάτης από το Νιούκασλ, ο οποίος πρότεινε να αντικατασταθούν οι πέτρες –που προηγουμένως τοποθετούνταν κάτω από τις ράγες– με ξύλινα υποστηρίγματα, καθώς οι πέτρες, λόγω έλλειψης ελαστικότητας, προκαλούσαν εκτροχιασμό των τραίνων; Είναι ο μηχανικός της ατμομηχανής; Είναι ο σηματοωρός που σταματά τα τραίνα, ή ο κλειδούχος που τους αλλάζει γραμμή;

Σε ποιόν οφείλουμε τον υπερατλαντικό τηλεγραφο; Μήπως στον μηχανικό που βεβαίωνε επίμονα ότι το καλώδιο θα μετέδιδε τηλεγραφήματα, ενώ οι σοφοί ηλεκτρολόγοι δήλωναν ότι κάτι τέτοιο είναι αδύνατον; Στον Μόρυ,⁵ τον επιστήμονα, ο οποίος συνιστούσε να αντικατασταθούν τα χονδρά καλώδια με άλλα τόσο λεπτά όσο ένα μπαστούνι; Ή μήπως σε εκείνους τους εθελοντές που

ήρθαν ποιός ξέρει από πού και πέρασαν μερόνυχτα ολόκληρα στο κατάστρωμα, εξετάζοντας εξονυχιστικά κάθε μέτρο του καλωδίου, και αφαίρεσαν τα καρφιά που οι μέτοχοι των ναυπλιακών εταιρειών βλακωδώς είχαν επιτρέψει να καρφωθούν στο μονωτικό περίβλημα του καλωδίου, θέτοντάς το έτσι εκτός λειτουργίας;

Σε μια πολύ ευρύτερη σφαίρα, την αληθινή σφαίρα της ανθρωπίνης ζωής, με τις χαρές, τις λύπες και τις ατυχίες της, δεν μπορεί ο καθένας από μας να κατονομάσει κάποιον που του έχει προσφέρει στην ζωή του μια τόσο μεγάλη υπηρεσία, ώστε να αγανακτήσει αν ακούσει κάποιον να την αποτιμά σε χρήμα; Αυτή η υπηρεσία μπορεί να είναι μία λέξη, τίποτε άλλο πέρα από μία λέξη που ευώθηκε στον σωστό χρόνο, ή, ακόμη, θα μπορούσε να είναι μήνες και χρόνια αφοσίωσης. Κι εσείς πάτε να αποτιμήσετε αυτές τις «ανυπολόγιστες» υπηρεσίες με «επιταγές εργασίας»!;

«Τα έργα καθενός!» Όμως η ανθρώπινη κοινωνία δεν θα μπορούσε να επιβιώσει για πάνω από δύο συνεχόμενες γενιές, αν ο καθένας δεν πρόσφερε απείρως περισσότερα από εκείνα για τα οποία πληρώνεται με χρήμα, με «επιταγές» ή κοινωνικές [civiques] ανταμοιβές. Θα σήμαινε την εξαφάνιση της φυλής, αν οι μητέρες δεν θυσιάζαν την ζωή τους για να μπορέσουν να ζήσουν τα παιδιά τους, αν οι άνδρες δεν πρόσφεραν χωρίς να ζητούν τίποτα και, ιδίως, αν δεν πρόσφεραν εκεί απ' όπου δεν περιμένουν καμιά ανταμοιβή.

Αν η αστική κοινωνία σαπίζει, αν σήμερα έχουμε εισέλθει σε ένα αδιέξοδο από το οποίο δεν μπορούμε να βγούμε χωρίς να πλήξουμε με φωτιά και τσεκούρι τους θεσμούς του παρελθόντος, αυτό συμβαίνει επειδή ακριβώς διαπράξαμε το σφάλμα να υπερεκτιμήσουμε τους υπολογισμούς, επειδή αφεθήκαμε να παρασυρθούμε έτσι ώστε να δίνουμε μόνο για να παίρνουμε, επειδή θελήσαμε να μετατρέψουμε την κοινωνία σε μια εμπορική εταιρεία, βασιζόμενη στο δούνα και λαβείν.

Άλλωστε, οι κολληκτιβιστές το γνωρίζουν. Δεν συνειδητοποιούν όμως ότι μια κοινωνία δεν θα μπορούσε να υπάρξει αν εξωθούσε έως τις έσχατες λογικές της συνέπειες την αρχή «Στον καθένα σύμ-

φωνα με τα έργα του». Πιστεύουν ότι οι ανάγκες –δεν μιλάμε εδώ για τις φαντασιώσεις– οι ανάγκες του ατόμου δεν αντιστοιχούν πάντα στα έργα του. Έτσι, ο ντε Πέπε⁶ μάς λέει: «Αυτή η –κατ’ εξοχήν ατομικιστική– αρχή θα μπορούσε, ωστόσο, να *απαλυνθεί* από την κοινωνική παρέμβαση χάριν της εκπαίδευσης των παιδιών και της νεολαίας (και της στέγασης, της ένδυσης και της διατροφής εξυπακούεται), και από την κοινωνική οργάνωση αρωγής των ανήμπορων και των ασθενών, συνταξιοδότησης των ηλικιωμένων εργατών κ.λπ.».

Πιστεύουν ότι ένας σαραντάρης, πατέρας 3 παιδιών, έχει διαφορετικές ανάγκες από έναν εικοσάρη νεαρό. Πιστεύουν ότι η γυναίκα που θηλάζει το μωρό της και ξενυχτά νύχτες ατέλειωτες στο προσκεφάλι του, δεν μπορεί να επιτελέσει τόση εργασία όση ο άνδρας που έχει κοιμηθεί μακάρια. Φαίνεται πως πιστεύουν ότι άνδρες και γυναίκες, εξαντλημένοι επειδή, ίσως, έχουν εργαστεί υπερβολικά χάριν της κοινωνίας, μπορεί να είναι ανίκανοι να κάνουν τόση εργασία όση εκείνοι που έχουν περάσει τον χρόνο τους ευχάριστα κι έχουν τσεπώσει τις «επιταγές» τους [εργαζόμενοι] στην προνομιούχο θέση των στατιστικολόγων του κράτους.

Είναι μάλιστα πρόθυμοι να απαλύνουν την αρχή τους. Λένε: «Μα φυσικά η κοινωνία θα συντηρήσει και θα αναθρέψει τα παιδιά της! Μα φυσικά θα βοηθήσει τους ηλικιωμένους και τους ανήμπορους! Μα φυσικά οι ανάγκες θα είναι το μέτρο του κόστους που θα επωμιστεί η κοινωνία για να απαλύνει την αρχή των έργων».

Τι; Φιλανθρωπία;! Η φιλανθρωπία, πάντα η χριστιανική φιλανθρωπία, οργανωμένη αυτή την φορά από το κράτος.

Βελτίωση [των συνθηκών] στα ορφανοτροφεία, οργάνωση της βοήθειας προς τους ηλικιωμένους και τους πάσχοντες –ιδού πώς σκοπεύουν να απαλύνουν την αρχή τους! «Πρώτα τραυματίζουμε και μετά θεραπεύουμε» –δεν μπορούν να ξεφύγουν από αυτό!

Έτσι λοιπόν, αφού έχουν απορρίψει τον κομμουνισμό, αφού έχουν χλευάσει το σύνθημα «στον καθένα σύμφωνα με τις ανάγκες του», αυτοί οι σπουδαίοι οικονομολόγοι ανακαλύπτουν επιπλέον

ότι έχουν λησμονήσει κάτι: τις ανάγκες των παραγωγών, τις οποίες σπεύδουν να παραδεχτούν. Μόνο που στο κράτος εναπόκειται να τις εκτιμήσει, στο κράτος εναπόκειται να επιβεβαιώσει κατά πόσον οι ανάγκες δεν είναι δυσανάλογες προς την εργασία.

Το κράτος θα δώσει ελεημοσύνη. Έτσι, από τον Νόμο για τους Φτωχούς και τον αγγλικό Οίκο Εργασίας⁷ δεν απέχουμε παρά μόνο ένα βήμα. Δεν απέχουμε παρά μόνο ένα βήμα, διότι ακόμη κι αυτή η μητριά-κοινωνία εναντίον της οποίας επαναστατούμε, έχει κι αυτή αναγκαστεί να *απαλύνει* την ατομικιστική αρχή της: κι αυτή επίσης έχει αναγκαστεί να κάνει παραχωρήσεις προς μια κομμουνιστική κατεύθυνση και μάλιστα υπό την ίδια μορφή φιλανθρωπίας. Κι αυτή μοιράζει γεύματα της μιάς πεντάρας για να αποτρέψει την λεηλασία των καταστημάτων της. Κι αυτή χτίζει νοσοκομεία – συχνά άθλια, καμιά φορά όμως και εξαιρετικά – για να εμποδίσει την ερήμωση της χώρας από τις μεταδοτικές ασθένειες. Κι αυτή, αφού έχει πληρώσει τις ώρες εργασίας, περιθάλλει τα παιδιά εκείνων που η ίδια έχει εξαθλώσει. Κι αυτή αντιμετωπίζει τις ανάγκες τους – μέσω της φιλανθρωπίας.

Η φτώχεια – έχουμε πει σε άλλο σημείο – υπήρξε η πρωταρχική αιτία του πλούτου. Η φτώχεια δημιούργησε τον πρώτο καπιταλιστή. Διότι, προτού συσσωρευτεί «η υπεραξία», για την οποία τόσο πολύ αρέσκονται να μας μιλούν, έπρεπε να υπάρχουν φτωχοί, αναγκασμένοι να πουλήσουν την εργασία τους για να μην πεθάνουν της πείνας. Η φτώχεια δημιούργησε τους πλούσιους. Αν δε η πρόοδος επιταχύνθηκε τόσο πολύ κατά τον Μεσαίωνα, αυτό οφειλόταν στις εισβολές και στους πολέμους που ακολούθησαν την δημιουργία κρατών, και στην εξερεύνηση της Ανατολής: [οι δύο αυτές αιτίες] διέρρηξαν τους δεσμούς που ένωναν παλιότερα τις αγροτικές και ασταεκές κοινότητες, οδηγώντας τες να διακηρύξουν την τόσο προσφιλή στους εκμεταλλευτές αρχή του μισθού, αντί της αλληλεγγύης την οποία εφάρμοζαν παλιότερα.

Αυτή είναι λοιπόν η αρχή που θα πηγάζει από την Επανάσταση, στην οποία τολμούν να δώσουν το όνομα «Κοινωνική Επανά-

σταση» –ένα όνομα τόσο προσφιλές στους πενασμένους, στους αναξιοπαθούντες και στους καταπιεζόμενους;!

Αυτό δεν πρόκειται να συμβεί, διότι την ημέρα κατά την οποία οι παλιοί θεσμοί θα καταρρεύσουν υπό τον προλεταριακό πέλεκυ, θα ακούσουμε δυνατές φωνές να ζητάνε: «Ψωμί, στέγη και ευημερία για όλους!».

Και αυτές οι φωνές θα εισακουστούν. Ο λαός θα πει: «Ας ξεκινήσουμε, ικανοποιώντας την δίψα μας για ζωή, για ευτυχία, για ελευθερία που ποτέ μέχρι σήμερα δεν έχουμε απολαύσει. Όταν δε όλοι θα έχουμε γευτεί αυτήν την χαρά, θα στρωθούμε στην δουλειά: θα γκρεμίσουμε τα τελευταία απομεινάρια της αστικής κυριαρχίας, της ηθικής της, που ξεπηδάει μέσα απ' τα λογιστικά κατάστιχα, της φιλοσοφίας της *του δύναι και λαβείν*, και των θεσμών της *το δικό μου και το δικό σου*. “Κατεδαφίζοντας, θα οικοδομήσουμε”, όπως είχε πει ο Προυντόν: θα οικοδομήσουμε εν ονόματι του Κομμουνισμού και της Αναρχίας».⁸

Κεφάλαιο 14

Η ΚΑΤΑΝΑΛΩΣΗ ΚΑΙ Η ΠΑΡΑΓΩΓΗ

I

Κοιτώντας την κοινωνία και την πολιτική της οργάνωση από μια οπτική γωνία εντελώς διαφορετική από εκείνη των εξουσιαστικών σχολών –εφ’ όσον ξεκινάμε από το ελεύθερο άτομο για να φθάσουμε σε μια ελεύθερη κοινωνία, αντί να ξεκινάμε από το κράτος για να φθάσουμε στο άτομο– ακολουθούμε την ίδια μέθοδο και στα οικονομικά ζητήματα. Μελετάμε τις ανάγκες των ατόμων και τα μέσα ικανοποίησής τους, πριν εξετάσουμε την παραγωγή, την ανταλλαγή, την φορολογία, την κυβέρνηση κ.λπ.

Εκ πρώτης όψεως, η διαφορά μπορεί να φαίνεται ασήμαντη, στην πραγματικότητα όμως, ανατρέπει όλες τις έννοιες της επίσημης πολιτικής οικονομίας.

Ανοίξτε ένα βιβλίο οποιουδήποτε οικονομολόγου. Ξεκινά με την ΠΑΡΑΓΩΓΗ, την ανάλυση των μέσων που χρησιμοποιούνται σήμερα για την δημιουργία πλούτου: τον καταμερισμό της εργασίας, το εργοστάσιο, τις μηχανές, την συσσώρευση του κεφαλαίου. Από τον Άνταμ Σμιθ μέχρι τον Μαρξ, όλοι έχουν ακολουθήσει αυτήν την κατεύθυνση. Μόνο στο 2ο ή 3ο Κεφάλαιο του βιβλίου του πραγματεύεται την ΚΑΤΑΝΑΛΩΣΗ, δηλαδή την ικανοποίηση των αναγκών του ατόμου, αλλά ακόμη και τότε περιορίζεται στο να εξηγήσει πώς ο πλούτος μοιράζεται μεταξύ εκείνων που ανταγωνίζονται ο ένας τον άλλον για την κατοχή του.

Θα πείτε, ίσως, ότι αυτό είναι λογικό: προτού ικανοποιηθούν οι ανάγκες πρέπει να δημιουργήσουμε ό,τι μπορεί να τις ικανοποιήσει: πρέπει να παράξουμε, προτού καταναλώσουμε. Όμως, προτού παράξουμε αυτά που πρέπει, δεν πρέπει να αισθανθούμε την ανάγκη γι’ αυτό; Η ανάγκη δεν ήταν που ώθησε αρχικά τον άνθρωπο στο κυνήγι, στην κτηνοτροφία, στην καλλιέργεια της γης, στην κατασκευή εργαλείων και, αργότερα, στην εφεύρεση των μηχανών;

Η μελέτη των αναγκών δεν πρέπει να διέπει την παραγωγή; Θα ήταν, λοιπόν, τουλάχιστον λογικό να ξεκινήσουμε από εκεί και, εν συνεχεία, να εξετάσουμε πώς πρέπει να ενεργήσουμε συγκεκριμένα για να ικανοποιηθούν αυτές οι ανάγκες μέσω της παραγωγής. Αυτό ακριβώς σκοπεύουμε να κάνουμε.

Ωστόσο, μόλις κοιτάξουμε την πολιτική οικονομία από αυτήν την οπτική γωνία, αλλάζει τελείως όψη. Παύει να είναι μια απλή περιγραφή γεγονότων και γίνεται μια *επιστήμη*, όμοια με την φυσιολογία: μπορούμε δε να την ορίσουμε ως *μελέτη των αναγκών της ανθρωπότητας και των μέσων ικανοποίησής τους με την λιγότερη δυνατή απώλεια ανθρώπινης δύναμης*. Το αληθινό της όνομα θα έπρεπε να είναι *φυσιολογία της κοινότητας*. Αποτελεί μια επιστήμη ανάλογη με την φυσιολογία των φυτών και των ζώων, η οποία είναι η μελέτη των αναγκών των φυτών και των ζώων, και των προσφορότερων μέσων ικανοποίησής τους. Στην σειρά των κοινωνιολογικών επιστημών, η οικονομία των ανθρώπινων κοινωνιών καταλαμβάνει την θέση την οποία κατέχει στην σειρά των βιολογικών επιστημών η φυσιολογία των οργανικών όντων.

Εμείς λέμε: «Υπάρχουν άνθρωποι, ενωμένοι σε κοινότητα. Όλοι νιώθουν την ανάγκη να κατοικούν σε υγιεινά σπίτια. Η καλύβα του πρωτόγονου δεν τους ικανοποιεί πλέον. Απαιτούν μια λίγο-πολύ άνετη, μόνιμη στέγη. Το ερώτημα λοιπόν είναι αν, δεδομένης της παραγωγικότητας της [σημερινής] ανθρώπινης εργασίας, μπορεί ο κάθε άνθρωπος να έχει ένα δικό του σπίτι και τι τον εμποδίζει να το έχει».

Την ίδια στιγμή βλέπουμε ότι κάθε οικογένεια στην Ευρώπη θα μπορούσε κάλλιστα να έχει ένα άνετο σπίτι, σαν κι αυτά που χτίζονται στην Αγγλία, στο Βέλγιο ή στην πόλη Πούλμαν, ή, εν πάση περιπτώσει, ένα ανάλογο διαμέρισμα. Ένας συγκεκριμένος αριθμός ημερών εργασίας θα αρκούσε για να προσφέρει σε μια 7μελή ή 8μελή οικογένεια μια όμορφη, ευάερη μονοκατοικία, καλοσχεδιασμένη και φωτιζόμενη με φωταέριο. Ωστόσο, τα 9/10 των Ευρωπαίων ποτέ δεν διέθεταν μια υγιεινή κατοικία, επειδή ανέκαθεν

έπρεπε να δουλεύουν καθημερινά για να ικανοποιήσουν τις ανάγκες των κυβερνητών τους, και ποτέ δεν είχαν τον αναγκαίο ελεύθερο χρόνο και τα αναγκαία χρήματα για να χτίσουν οι ίδιοι, ή να χτίσουν άλλοι για λογαριασμό τους, το σπίτι των ονείρων τους. Και, βέβαια, δεν θα έχουν ένα σπίτι και θα κατοικούν σε καλύβες, όσο δεν αλλάζουν οι σημερινές συνθήκες.

Όπως διαπιστώνετε, η μέθοδός μας είναι εντελώς αντίθετη με εκείνη των οικονομολόγων, οι οποίοι διαιωνίζουν τους λεγόμενους νόμους της παραγωγής και, υπολογίζοντας τον αριθμό των κατοικιών που οικοδομούνται κάθε χρόνο, δείχνουν μέσω της στατιστικής ότι, καθώς ο αριθμός των νεόδμητων κατοικιών είναι υπερβολικά μικρός για να ικανοποιήσει όλες τις απαιτήσεις, τα 9/10 των Ευρωπαίων πρέπει να ζουν σε καλύβες.

Ας περάσουμε στην διατροφή. Αφού απαριθμήσαν τα οφέλη που προκύπτουν από τον καταμερισμό της εργασίας, οι οικονομολόγοι μιάς λένε ότι αυτός απαιτεί κάποιοι άνθρωποι να εργάζονται στην γεωργία και κάποιοι άλλοι στην βιομηχανία. Δεδομένου ότι οι αγρότες παράγουν τόσα, τα εργοστάσια τόσα και η ανταλλαγή γίνεται με έναν συγκεκριμένο τρόπο, αυτοί αναλύουν τις πωλήσεις, το κέρδος, το καθαρό κέρδος ή την υπεραξία, τους μισθούς, τους φόρους, το κεφάλαιο και ούτω καθ' εξής.

Όμως, παρ' ότι τους έχουμε ακολουθήσει μέχρι εδώ, δεν γίναμε και πολύ σοφότεροι. Αν δε τους ρωτήσουμε «πώς γίνεται εκατομμύρια άνθρωποι να στερούνται το ψωμί, όταν κάθε οικογένεια θα μπορούσε σίγουρα να παράγει αρκετό σιτάρι για να θρέψει 10, 20 ή ακόμα και 100 ανθρώπους ετησίως» –μας απαντούν επαναλαμβάνοντας το ίδιο τροπάρι: καταμερισμός της εργασίας, μισθός, υπεραξία, κεφάλαιο κ.λπ., καταλήγοντας στο ίδιο συμπέρασμα ότι η παραγωγή δεν επαρκεί για να ικανοποιήσει όλες τις ανάγκες –ένα συμπέρασμα το οποίο, ακόμα κι αν ήταν αληθινό, δεν απαντά διόλου στο ερώτημα: «Μπορεί ο άνθρωπος ή δεν μπορεί να παράγει με την εργασία του το ψωμί που χρειάζεται; Κι αν δεν μπορεί, τι είναι αυτό που τον εμποδίζει;».

Ιδού 350 εκατομμύρια Ευρωπαίοι. Ετησίως χρειάζονται τόσο ψωμί, τόσο κρέας, κρασί, γάλα, αυγά και βούτυρο. Χρειάζονται τόσα σπίτια και τόσα ρούχα. Αυτό είναι το ελάχιστο που χρειάζονται. Μπορούν να τα παράγουν όλα αυτά; Και αν ναι, θα τους μένει αρκετός χρόνος για να έχουν την πολυτέλεια των έργων τέχνης, της επιστήμης και της διασκέδασης – κοντολογίς, όλων όσα δεν συμπεριλαμβάνονται στην κατηγορία των απολύτως αναγκαίων; Αν η απάντηση είναι θετική, τι τους εμποδίζει να προχωρήσουν; Τι πρέπει να κάνουν για να εξαφανίσουν τα εμπόδια; Μήπως χρειάζονται χρόνο; Ας τον βρουν! Το σπουδαιότερο είναι να μην μας διαφύγει ο στόχος όλης της παραγωγής: η ικανοποίηση των αναγκών [όλων].

Αν οι επιτακτικότερες ανάγκες του ανθρώπου μένουν ανικανοποίητες, τι πρέπει να κάνουμε για να αυξήσουμε την παραγωγικότητα της εργασίας μας; Άραγε, δεν υπάρχουν άλλες αιτίες; Μήπως δεν αληθεύει ότι η παραγωγή, μεταξύ άλλων, έχοντας απομακρυνθεί από τις ανάγκες του ανθρώπου, έχει ακολουθήσει μια εντελώς λανθασμένη κατεύθυνση και ότι η οργάνωσή της είναι ελαττωματική; Αφού δε, μπορούμε να αποδείξουμε ότι αυτό συμβαίνει, ας κοιτάξουμε πώς να αναδιοργανώσουμε την παραγωγή, έτσι ώστε να ικανοποιεί πραγματικά όλες τις ανάγκες.

Ιδού ο μόνος ορθός τρόπος αντιμετώπισης των πραγμάτων: ο μόνος τρόπος που θα επέτρεπε στην πολιτική οικονομία να γίνει επιστήμη – η επιστήμη της κοινωνικής φυσιολογίας.

Είναι προφανές ότι όσο αυτή η επιστήμη αντιμετωπίζει την παραγωγή, όπως γίνεται σήμερα στα πολιτισμένα έθνη, στις ινδουϊστικές κοινότητες ή στους αγρίους, δεν θα μπορέσει να παρουσιάσει τα γεγονότα κατά τρόπο διαφορετικό από εκείνον που τα παρουσιάζουν σήμερα οι οικονομολόγοι, δηλαδή σαν ένα απλό περιγραφικό κεφάλαιο, ανάλογο των περιγραφικών κεφαλαίων της ζωολογίας ή της βοτανολογίας. Πάντως, ας σημειώσουμε ότι αν αυτό το κεφάλαιο είχε γραφτεί από την σκοπιά της εξοικονόμησης δυνάμεων [που χρειάζονται] για την ικανοποίηση των αναγκών, θα κέρδιζε σε

σαφήνεια, καθώς επίσης και σε επιστημονική αξία. Θα έδειχνε ξεκάθαρα την φοβερή κατασπατάληση της ανθρώπινης δύναμης υπό το σημερινό σύστημα και θα παραδεχόταν, όπως εμείς, ότι όσο υπάρχει [αυτό το σύστημα], οι ανάγκες της ανθρωπότητας δεν θα ικανοποιηθούν ποτέ.

Βλέπετε, η οπτική γωνία θα άλλαζε τελείως. Πίσω από τον αργαλειό που υφαίνει τόσα μέτρα ύφασμα, πίσω από την μηχανή που τρυπάει τόσα φύλλα χάλυβα και πίσω από το χρηματοκιβώτιο μέσα στο οποίο είναι καταχωνιασμένα τα μερίσματα από τις μετοχές, θα βλέπαμε τον άνθρωπο, τον τεχνίτη της παραγωγής, πολύ συχνά να μένει έξω από το συμπόσιο που είχε προετοιμάσει για άλλους. Θα κατανοούσαμε επίσης ότι οι λεγόμενοι νόμοι της αξίας, της ανταλλαγής κ.λπ., δεν είναι παρά μια ερμηνεία, συχνά πολύ λανθασμένη –καθώς το σημείο αφετηρίας της είναι λανθασμένων γεγονότων όπως συμβαίνουν σήμερα, που όμως θα μπορούσαν να συμβούν, και θα συμβούν, τελείως διαφορετικά, όταν η παραγωγή θα οργανωθεί με τέτοιον τρόπο ώστε να ικανοποιεί όλες τις ανάγκες της κοινωνίας.

II

Δεν υπάρχει ούτε μία αρχή της πολιτικής οικονομίας που να μην αλλάζει τελείως όψη, αν την κοιτάξετε από την δική μας σκοπιά.

Ας πάρουμε, επί παραδείγματι, την υπερπαραγωγή. Ιδού μια λέξη που ηχεί καθημερινά στ' αυτιά μας. Υπάρχει έστω και ένας οικονομολόγος, ακαδημαϊκός ή υποψήφιος [ακαδημαϊκός], που να μην έχει υποστηρίξει θέσεις που αποδεικνύουν ότι οι οικονομικές κρίσεις οφείλονται στην υπερπαραγωγή; Ότι σε μια δεδομένη στιγμή παράγονται περισσότερα υφάσματα, περισσότερο βαμβάκι και περισσότερα ρολόγια από όσα χρειάζονται; Μήπως όλοι μας δεν έχουμε κατηγορήσει την «αρπακτικότητα» των καπιταλιστών, οι οποίοι επιμένουν να παράγουν περισσότερα από όσα ενδεχομένως μπορούν να καταναλωθούν;

Όμως, αν εμβαθύνουμε σε τούτο το ερώτημα, όλες αυτές οι

σκέμεις αποδευκνύονται αβάσιμες. Πράγματι, βρείτε, αν μπορείτε, έστω κι ένα πράγμα καθημερινής χρήσεως που να παράγεται σε μεγαλύτερη ποσότητα από όση χρειάζεται. Εξετάστε ένα προς ένα όλα τα εξαγώγιμα προϊόντα χωρών που εξάγουν σε μεγάλη κλίμακα και θα δείτε ότι σχεδόν όλα αυτά τα προϊόντα παράγονται σε ποσότητες ανεπαρκείς για τους κατοίκους της ίδιας της χώρας που τα εξάγει.

Αυτό που στέλνει ο Ρώσος αγρότης στην Ευρώπη δεν είναι ένα πλεόνασμα σιταριού. Οι πλουσιότερες σοδειές σιταριού και σίκαλης στην ευρωπαϊκή Ρωσία, μόλις που επαρκούν για τον πληθυσμό. Γενικώς δε ο αγρότης στερείται ο ίδιος τα αναγκαία, όταν πουλά το σιτάρι ή την σίκαλή του για να πληρώσει φόρους και ενοίκιο.

Εκείνο που στέλνει η Αγγλία στις τέσσερις γωνιές του κόσμου δεν είναι ένα πλεόνασμα άνθρακα, εφ' όσον δεν της απομένουν για την εγχώρια οικιακή κατανάλωση παρά μόνον 750 κιλά ανά κάτοικο ετησίως, και εκατομμύρια Άγγλων δεν έχουν φωτιά τον χειμώνα, ή έχουν ίσα-ίσα για να βράσουν λίγα λαχανικά.

Στην πραγματικότητα (δεν μιλάμε εδώ για πολυτελή μπιχλιμπιδια), δεν υπάρχει στην Αγγλία, την χώρα με τις μεγαλύτερες εξαγωγές, παρά μόνο ένα αγαθό καθημερινής χρήσεως, το βαμβάκι, του οποίου η παραγωγή είναι αρκετά μεγάλη ώστε να ξεπερνά ίσως τις ανάγκες. Όταν δε σκεπτόμαστε τα κουρέλια που φορά αντί ρούχων το 1/3 των κατοίκων του Ηνωμένου Βασιλείου, οδηγούμαστε στο να αναρωτηθούμε κατά πόσον το εξαγόμενο βαμβάκι θα μπορούσε, έστω και σε μικρό βαθμό, να καλύψει τις πραγματικές ανάγκες του πληθυσμού.

Γενικώς ό,τι εξάγεται, δεν είναι ένα πλεόνασμα, μολονότι μπορεί να ήταν τέτοιο κατά τις πρώτες εξαγωγές. Ο μύθος του ξυπόλητου τσαγκάρη ισχύει για τα έθνη, όπως ίσχυε στο παρελθόν για τους τεχνίτες. Αυτό που εξάγουμε είναι το αναγκαίο, και αυτό γίνεται έτσι διότι οι εργάτες δεν μπορούν να αγοράσουν με τον μισθό τους ό,τι παρήγαγαν, πληρώνοντας επιπλέον ενοίκιο, χαράτσια και τόκο στον καπιταλιστή και στον τραπεζίτη.¹

Όχι μόνο μένει ανικανοποίητη η ολοένα αυξανόμενη ανάγκη για ευημερία, αλλά πολύ συχνά λείπουν ακόμη και τα απολύτως αναγκαία. Επομένως, η υπερπαραγωγή δεν υφίσταται, τουλάχιστον με αυτήν την έννοια, και δεν είναι παρά μία λέξη που επινοήθηκε από τους θεωρητικούς της πολιτικής οικονομίας.

Όλοι οι οικονομολόγοι μάς λένε ότι υπάρχει ο εξής καλά τεκμηριωμένος οικονομικός «νόμος»: «Ο άνθρωπος παράγει περισσότερα από όσα καταναλώνει». Αφού κρατήσει από το προϊόν της εργασίας του όσα χρειάζεται, πάντα του μένει ένα πλεόνασμα. Μια αγροτική οικογένεια παράγει αρκετά για να θρέψει πολλές οικογένειες κ.ο.κ.

Για μας, αυτή η συχνά επαναλαμβανόμενη φράση στερείται νοήματος. Αν σήμαινε ότι κάθε γενιά αφήνει κάτι στις μελλοντικές γενιές, θα ήταν ακριβής. Πράγματι, ένας αγρότης φυτεύει ένα δέντρο που θα ζήσει 30, 40 ή 100 χρόνια, και τα εγγόνια του θα γεύονται τους καρπούς. Εάν αποφιλώσει ένα εκτάριο παρθένου εδάφους, η κληρονομιά των επόμενων γενεών θα έχει αυξηθεί ανάλογα. Δρόμοι, γέφυρες, κανάλια, το σπίτι και η επίπλωσή του, είναι περιουσία που θα κληροδοτηθεί στις επόμενες γενιές.

Όμως δεν πρόκειται περί αυτού. Μας λένε ότι ο αγρότης παράγει περισσότερο σιτάρι από όσο καταναλώνει. Μάλλον θα έπρεπε να λένε ότι, αφού το κράτος τού αφαιρούσε πάντα ένα μεγάλο μέρος των προϊόντων του υπό την μορφή φόρων, ο παππιάς υπό την μορφή της δεκάτης και ο γαιοκτήμονας υπό την μορφή ενοικίου, έχει δημιουργηθεί μια ολόκληρη τάξη ανθρώπων, οι οποίοι προηγουμένως κατανάλωναν ό,τι παρήγαγαν –εκτός τού τι έβαζαν στην άκρη για κάτι έκτακτο, ή τις δαπάνες για αναδάσωση, κατασκευή δρόμων κ.λπ.– αλλά που σήμερα είναι αναγκασμένοι να τρέφονται με κάστανα ή καλαμπόκι και να πίνουν άθλιο κρασί, εφ' όσον τα υπόλοιπα τούς τα έχει πάρει το κράτος, ο γαιοκτήμονας, ο παππιάς και ο τοκογλύφος.

Εμείς λέμε το εξής: *ο αγρότης καταναλώνει λιγότερα απ' όσα παράγει, επειδή τον αναγκάζουν να κοιμάται σε άχυρα και να πουλά*

τα πούπουλα, να αρκείται στο φτηνό κρασί και να πουλάει το καλό, να τρώει την βρώμη και να πουλάει το στάρι.

Παρατηρούμε επίσης ότι, αν πάρουμε ως αφετηρία τις ανάγκες του ατόμου, φθάνουμε αναγκαστικά στον κομμουνισμό, μια οργάνωση που μας επιτρέπει να ικανοποιούμε όλες αυτές τις ανάγκες με τον πληρέστερο και οικονομικότερο τρόπο. Ενώ αν ξεκινάμε από την σημερινή παραγωγή και αποβλέπουμε μόνο στο κέρδος και στην υπεραξία, χωρίς να αναρωτιόμαστε αν η παραγωγή ανταποκρίνεται στην ικανοποίηση των αναγκών, φθάνουμε αναγκαστικά στον καπιταλισμό ή, στην καλύτερη περίπτωση, στον κολλεκτιβισμό, που και οι δύο δεν είναι παρά δύο διαφορετικές μορφές της μισθωτής εργασίας. Πράγματι, όταν εξετάζουμε τις ανάγκες του ατόμου και της κοινωνίας και τα μέσα στα οποία έχει προσφύγει ο άνθρωπος προκειμένου να τις ικανοποιήσει, κατά την διάρκεια αυτών των διαφόρων φάσεων ανάπτυξης, βλέπουμε αμέσως την αναγκαιότητα να ενώσουμε τις προσπάθειές μας αντί να τις εγκαταλείψουμε στο έλεος της σημερινής παραγωγής.

Κατανοούμε ότι η ιδιοποίηση όλου τού μη καταναλωθέντος και μεταβιβαζόμενου από γενιά σε γενιά πλούτου από τους ολίγους δεν είναι υπέρ του γενικού συμφέροντος. Διαπιστώνουμε ότι κατ' αυτόν τον τρόπο κινδυνεύουν να μην ικανοποιηθούν οι ανάγκες των 3/4 της κοινωνίας και ότι η [σημερινή] κατασπατάληση της ανθρώπινης δύναμης είναι η πλέον άχρηστη και η πλέον εγκληματική.

Κατανοούμε, επίσης, ότι η επωφελέστερη χρήση όλων των προϊόντων είναι εκείνη που ικανοποιεί τις επιτακτικότερες ανάγκες, και ότι η λεγόμενη αξία χρήσης [ενός προϊόντος] δεν εξαρτάται από μια αβλή ιδιοτροπία, όπως έχει συχνά υποστηριχθεί, αλλά από την ικανοποίηση που φέρνει στις αληθινές ανάγκες.

Ο κομμουνισμός –δηλαδή μια συνθετική αντίληψη της κατανάλωσης, της παραγωγής και της ανταλλαγής, και μια οργάνωση που αντιστοιχεί στην αντίληψη αυτή– γίνεται, επομένως, η λογική συνέπεια αυτής της κατανόησης των πραγμάτων, της μοναδικής, κατά την γνώμη μας, που είναι αληθινά επιστημονική.

Μια κοινωνία που θα ικανοποιεί τις ανάγκες όλων και θα γνωρίζει πώς να οργανώνει την παραγωγή, θα πρέπει επίσης να εξαλείψει ορισμένες προκαταλήψεις σχετικά με την βιομηχανία και, πρώτα απ' όλα, την θεωρία που συχνά κηρύσσεται από τους οικονομολόγους υπό το όνομα *καταμερισμός της εργασίας*, την οποία πρόκειται να εξετάσουμε στο επόμενο κεφάλαιο.

Κεφάλαιο 15

Ο ΚΑΤΑΜΕΡΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Η πολιτική οικονομία ανέκαθεν περιοριζόταν στο να εκθέτει γεγονότα που έβλεπε να συμβαίνουν στην κοινωνία και να τα δικαιολογεί προς το συμφέρον της κυρίαρχης τάξης. Ως εκ τούτου τάσσεται υπέρ του καταμερισμού της εργασίας, τον οποίο δημιούργησε η βιομηχανία –θεωρώντας τον επωφελή για τους καπιταλιστές, τον έχει αναγάγει σε αρχή.

Κοιτάζτε τον σιδηρουργό του χωριού, είτε ο Άνταμ Σμιθ, ο πατέρας της σύγχρονης πολιτικής οικονομίας. Αν ποτέ δεν έχει φτιάξει καρφιά, μόνο με σκληρή εργασία θα καταφέρει να κατασκευάσει 200 ή 300 την ημέρα, αλλά ακόμα και τότε αυτά θα είναι κακής ποιότητας. Αν όμως αυτός ο ίδιος σιδηρουργός δεν έχει κατασκευάσει ποτέ κάτι άλλο εκτός από καρφιά, τότε εύκολα θα μπορούσε να παράξει 2.300 [καρφιά] μέσα σε μια μέρα. Κι έτσι ο Σμιθ κατέληξε στο εξής συμπέρασμα: «Να καταμερίσουμε την εργασία, να ειδικευτούμε και να ειδικευόμαστε συνεχώς! Να έχουμε σιδηρουργούς που να ξέρουν να κατασκευάζουν μόνο κεφάλια ή μύτες καρφιών, κι έτσι θα μπορούμε να παράγουμε περισσότερα. Θα πλουτίσουμε».

Το ότι ένας σιδηρουργός –που είναι καταδικασμένος να κατασκευάζει κεφάλια καρφιών σε όλη του την ζωή– θα έχανε κάθε ενδιαφέρον για την εργασία του, το ότι θα ήταν απολύτως στο έλεος του αφεντικού με την περιορισμένη τέχνη του, το ότι θα έμενε άνεργος 4 μήνες τον χρόνο και το ότι ο μισθός του θα μειωνόταν κατά πολύ, αφού θα ήταν εύκολο να αντικατασταθεί από έναν μαθητευόμενο –όλα αυτά δεν τα σκεφτόταν ο Σμιθ όταν αναφωνούσε: «Ζήτω ο καταμερισμός της εργασίας! Αυτό είναι το αληθινό χρυσωρυχείο που θα κάνει πλούσιο το έθνος!». Κι όμως όλοι συμφώνησαν μαζί του.

Όταν δε, πολύ αργότερα, ένας Σισμοντί! ή ένας Ζαν-Μπατίστ

Σε² άρχισαν να αντλαμβάνονται ότι αντί να κάνει πλούσιο ολόκληρο το έθνος ο καταμερισμός της εργασίας δεν φέρνει πλούτη παρά μόνο στους πλούσιους, και ότι ο εργάτης, ο οποίος είναι καταδικασμένος σε όλη του την ζωή να κατασκευάζει το 18ο τμήμα μιάς καρφίτσας, αποβλακώνεται και βυθίζεται στην εξαθλίωση –τι πρότειναν οι επίσημοι οικονομολόγοι; Τίποτα! Δεν αναλογίστηκαν ότι αφιερώνοντας όλη του την ζωή σε μία και μοναδική μηχανική εργασία, ο εργάτης θα έχανε την ευφυΐα και το εφευρετικό του πνεύμα και ότι, αντιθέτως, μια πουκιλία απασχολήσεων θα είχε ως αποτέλεσμα μια σημαντική αύξηση της παραγωγικότητας του έθνους. Αυτό ακριβώς είναι το ζήτημα που πρέπει να εξετάσουμε σήμερα.

Αν οι οικονομολόγοι ήταν οι μόνοι που κηρύσσουν τον διαρκή και συχνά κληρονομικό καταμερισμό της εργασίας, θα τους αφήναμε να τον κηρύσσουν όσο θέλουν. Όμως, οι ιδέες που διδάσκουν οι δόκτορες της επιστήμης, διεισδύουν στα μυαλά των ανθρώπων και τα διαστρέφουν, ακούγοντας δε κατ' επανάληψην να μιλούν περί καταμερισμού της εργασίας, τόκου, κερδών, πίστωσης κ.λπ., λες και είναι προβλήματα που έχουν προ πολλού επιλυθεί, όλοι οι άνθρωποι (και οι ίδιοι οι εργάτες) καταλήγουν να σκέπτονται όπως οι οικονομολόγοι, λατρεύοντας τα ίδια φετίχ.

Έτσι βλέπουμε πολλούς σοσιαλιστές, ακόμα κι εκείνους που δεν φοβήθηκαν να στηλιτεύσουν τα λάθη της [οικονομικής] επιστήμης, να σέβονται την αρχή του καταμερισμού της εργασίας. Μιλήστε τους για την οργάνωση της εργασίας κατά την διάρκεια της επανόστασης και θα πουν ότι ο καταμερισμός της εργασίας θα πρέπει να διατηρηθεί, ότι αν κατασκευάζεις μύτες καρφιτσών πριν την Επανάσταση, θα πρέπει να συνεχίσεις να το κάνεις και μετά από αυτήν. Έστω ότι δεν θα εργάζεσαι πάνω από 5 ώρες την ημέρα! Όμως θα πρέπει να κατασκευάζεις μύτες καρφιτσών σε όλη σου την ζωή, ενώ άλλοι θα κατασκευάζουν μηχανές ή θα σχεδιάζουν τις μηχανές που θα σου επιτρέπουν να ακονίζεις εκατομμύρια καρφίτσες σε όλη σου την ζωή, ενώ άλλοι πάλι θα είναι ειδικοί στα ανώτερα λειτουργήματα της φιλολογίας, της επιστήμης, της τέχνης κ.λπ. Εσύ γεννή-

θηκες για να κατασκευάζεις μύτες καρφιτσών, ενώ ο Παστέρ γεννήθηκε για να εφεύρει το εμβόλιο κατά της λύσσας, η Επανάσταση δε θα σας αφήσει και τους δύο στην αξιοσέβαστη εργασία σας.

Αυτήν λουπόν την φρικτή αρχή, την τόσο επιζήμια για την κοινωνία και τόσο αποκτηνωτική για το άτομο, και πηγή τόσων πολλών δεινών, σκοπεύουμε να εξετάσουμε τώρα στις διάφορες εκδηλώσεις της.

Γνωρίζουμε πολύ καλά τις συνέπειες του καταμερισμού της εργασίας. Είμαστε φανερά διαπρεμένοι σε δύο τάξεις: από την μια μεριά οι παραγωγοί που καταναλώνουν ελάχιστα και αποφεύγουν να σκέπτονται γιατί πρέπει να δουλεύουν [χειρωνακτικά], και που εργάζονται υπερβολικά ακριβώς γιατί το μυαλό τους παραμένει αδρανές και απ' την άλλη οι καταναλωτές, οι οποίοι, παράγοντας ελάχιστα ή σχεδόν τίποτα, έχουν το προνόμιο να σκέπτονται για τους άλλους, και οι οποίοι σκέπτονται υπερβολικά γιατί ένας ολόκληρος κόσμος, εκείνος των χειρωνακτικά εργαζομένων, τους είναι άγνωστος. Οι εργάτες γης δεν γνωρίζουν τίποτα από μηχανές, ενώ εκείνοι που τις χειρίζονται δεν έχουν ιδέα από αγροτικές εργασίες. Το ιδανικό της σύγχρονης βιομηχανίας είναι ένα παιδί που χειρίζεται μια μηχανή, την οποία δεν μπορεί και δεν πρέπει να κατανοήσει, και ένας επιστάτης που του επιβάλει πρόστιμο αν αφαιρεθεί έστω για μια στιγμή. Ταυτόχρονα, αυτό που επιδιώκουν είναι να καταπιέσουν τον εργάτη γης. Το ιδανικό της βιομηχανικής γεωργίας είναι ένα υποζύγιο, μισθωμένο επί 3 μήνες για να οδηγήει ένα ατμοκίνητο άροτρο ή μια αλωνιστική μηχανή.

Καταμερισμός της εργασίας σημαίνει ετικετοποίηση και σφράγισμα των ανθρώπων για όλη τους την ζωή: κάποιιο δένουν κόμπους στο εργαστήριο, κάποιιο είναι επιστάτης σε ένα εργοστάσιο και κάποιιο άλλοι σπρώχνουν καλάθια με κάρβουνο σε κάποιο σημείο του ορυχείου, μην έχοντας, ωστόσο, κανείς τους ιδέα ούτε γενικότερα από μηχανές, ούτε από βιομηχανία, ούτε από ορυχεία. Έτσι χάνουν την όρεξη για εργασία και την εφευρετική ικανότητα, οι οποίες, στις απαρχές της σύγχρονης βιομηχανίας, δημιούργησαν

τις μηχανές, για τις οποίες τόσο πολύ μας αρέσει να υπερηφανευόμαστε.

Αυτό που έχουν κάνει στους ανθρώπους, θα ήθελαν να το κάνουν και στα έθνη. Η ανθρωπότητα θα έπρεπε να διαιρεθεί σε εθνικά εργαστήρια, καθένα από τα οποία θα είχε την ειδικότητά του. Η Ρωσία –μας διδάσκουν– είναι προορισμένη από την φύση να καλλιεργεί σιτάρι, η Αγγλία να υφαινει βαμβάκι, το Βέλγιο να κατασκευάζει υφάσματα, ενώ η Ελβετία να εκπαιδεύει παραμάννες και δασκάλες. Αλλά και οι πόλεις κάθε έθνους θα ειδικεύονταν σε κάποιον τομέα: η Λυών θα παρήγαγε μετάξι, η Ωβέρνη δαντέλες και το Παρίσι μπιμπελό. Έτσι, υποστήριζαν οι οικονομολόγοι, θα ανοιγόταν ένα απέραντο πεδίο για την παραγωγή και συγχρόνως για την κατανάλωση –μια εποχή εργασίας και απέραντου πλούτου θα εγκαινιαζόταν για τον κόσμο.

Όμως αυτές οι μεγάλες ελπίδες χάθηκαν, στον βαθμό που η τεχνική γνώση εξαπλώνεται σε ολόκληρο τον πλανήτη. Όσο η Αγγλία ήταν η μόνη που κατασκεύαζε βαμβακερά και επεξεργαζόταν σε μεγάλη έκταση μέταλλα, και όσο το Παρίσι ήταν το μόνο που κατασκεύαζε καλλιτεχνικά μπιμπελό κλπ., όλα πήγαιναν καλά: [οι οικονομολόγοι] μπορούσαν να κηρύσσουν τον λεγόμενο καταμερισμό της εργασίας χωρίς να φοβούνται ότι θα κατηγορηθούν.

Ωστόσο, ιδού ένα νέο ρεύμα σκέψης που ώθησε τα πολιτισμένα έθνη να δημιουργήσουν την δική τους βιομηχανία, θεωρώντας επωφελές να παράγουν όσα προηγουμένως έπαιρναν από άλλες χώρες ή από τις αποικίες τους, οι οποίες, με την σειρά τους, επεδίωκαν να χειραφετηθούν από την μητρόπολη.

Οι επιστημονικές ανακαλύψεις παγκοσμιοποίησαν τις μεθόδους [παραγωγής], και πλέον ήταν άχρηστο να πληρώνεις ένα υπέρογκο ποσό στο εξωτερικό για κάτι που εύκολα θα μπορούσες να παράγεις στην χώρα σου. Όμως, αυτή η ίδια η επανάσταση στην βιομηχανία δεν δίνει ένα συντριπτικό χτύπημα στην θεωρία του καταμερισμού της εργασίας, η οποία θεωρείται από όλους τόσο έγκυρη;

Κεφάλαιο 16

Η ΑΠΟΚΕΝΤΡΩΣΗ ΤΗΣ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑΣ¹

I

Μετά τους Ναπολεόντειους Πολέμους, η Βρετανία είχε σχεδόν πετύχει να καταστρέψει τις μεγαλύτερες βιομηχανίες που είχαν εμφανισθεί στην Γαλλία στα τέλη του προηγούμενου αιώνα. Επίσης, παρέμεινε κυρίαρχος των θαλασσών χωρίς να έχει σοβαρούς ανταγωνιστές. Επωφελούμενη από όλα αυτά, δημιούργησε ένα βιομηχανικό μονοπώλιο, ενώ, επιβάλλοντας στα γειτονικά έθνη τις τιμές για τα αγαθά που μόνο αυτή μπορούσε να παράγει, συσσώρευσε αμύθητα πλούτη, εκμεταλλευόμενη αυτήν την προνομιούχο κατάσταση και όλα αυτά τα πλεονεκτήματα.

Καθώς όμως η αστική επανάσταση του προηγούμενου [18ου] αιώνα είχε καταργήσει την δουλοπαροικία και είχε δημιουργήσει ένα προλεταριάτο στην Γαλλία, η μεγάλη βιομηχανία, της οποίας η ορμή είχε ανακοπεί για ένα διάστημα, γνώρισε μια νέα άνοδο, ενώ από το δεύτερο ήμισυ του αιώνα μας η Γαλλία έπαψε να εξαρτάται από την Αγγλία, όσον αφορά τα βιομηχανικά προϊόντα. Σήμερα έχει γίνει κι αυτή μια εξαγωγική χώρα. Πουλά στο εξωτερικό βιομηχανικά προϊόντα αξίας άνω του 1,5 δις, τα δε 2/3 αυτών των εμπορευμάτων είναι υφάσματα. Ο αριθμός των Γάλλων που εργάζονται στις εξαγωγές ή ζουν από το εξωτερικό εμπόριο, υπολογίζεται ότι ανέρχεται στα 3 εκατομμύρια.

Επομένως, η Γαλλία δεν εξαρτάται πλέον από την Αγγλία. Με την σειρά της έχει προσπαθήσει να μονοπωλήσει ορισμένους κλάδους του εξωτερικού εμπορίου, όπως τα μεταξωτά και τα έτοιμα ενδύματα· από αυτά έχει αποκομίσει τεράστια κέρδη, όμως βρίσκεται στο σημείο να χάσει για πάντα αυτό το μονοπώλιο, όπως ακριβώς η Αγγλία βρίσκεται στο σημείο να χάσει το μονοπώλιο των βαμβακερών και μάλιστα των βαμβακονημάτων.

Προχωρώντας προς Ανατολάς, η βιομηχανία έφθασε στην

Γερμανία. Πριν 30 χρόνια, η Γερμανία ήταν εξαρτημένη από την Αγγλία και την Γαλλία, όσον αφορά τα περισσότερα βιομηχανικά προϊόντα των σημαντικότερων βιομηχανικών κλάδων. Αυτό όμως δεν συμβαίνει στις μέρες μας. Κατά τα τελευταία 25 χρόνια, και ιδίως μετά τον [Γαλλογερμανικό] πόλεμο, η Γερμανία έχει αναδιοργανώσει πλήρως ολόκληρη την βιομηχανία της. Τα νέα εργοστάσια είναι εξοπλισμένα με τα καλύτερα μηχανήματα: οι τελευταίες δημιουργίες της βιομηχανικής τέχνης στα βαμβακερά από το Μάντσεστερ ή στα μεταξωτά από την Λυών κλπ., γεννιούνται τώρα στα νέα γερμανικά εργοστάσια. Αν και χρειάστηκαν δυό ή τρεις γενιές εργατών στην Λυών και στο Μάντσεστερ για να κατασκευαστούν οι σύγχρονες μηχανές, η Γερμανία τις πήρε τελειοποιημένες. Τεχνικές σχολές, προσαρμοσμένες στις ανάγκες της βιομηχανίας, εφοδιάζουν τα εργοστάσια με μια στρατιά ευφυών εργατών και πρακτικών μηχανικών, οι οποίοι μπορούν να εργαστούν τόσο χειρωνακτικά όσο και διανοητικά. Η γερμανική βιομηχανία ξεκινά από το σημείο ακριβώς στο οποίο είχαν φθάσει το Μάντσεστερ και η Λυών μόνο μετά από 50 χρόνια αγώνων, προσπαθειών και πειραματισμών.

Αυτό είχε ως συνέπεια η Γερμανία, πηγαίνοντας πολύ καλά στο εσωτερικό της, να μειώνει χρόνο με τον χρόνο τις εισαγωγές της από την Γαλλία και την Αγγλία. Ήδη έχει γίνει ανταγωνιστής τους, όσον αφορά τις εξαγωγές στην Ασία και στην Αφρική, και μάλιστα κάτι περισσότερο από αυτό: [έχει καταφέρει να διεισδύσει] στις ίδιες τις αγορές του Λονδίνου και του Παρισιού. Οι κοντόθωροι [Γάλλοι] μπορούν φυσικά να διαμαρτύρονται κατά της Συνθήκης της Φρανκφούρτης, μπορούν να εξηγούν τον γερμανικό ανταγωνισμό βάσει των μικροδιαφορών στα κόμιστρα των σιδηροδρόμων και μπορούν να λένε ότι ο Γερμανός δουλεύει «τζάμπα», κολλώντας στις ασήμαντες πλευρές των ζητημάτων και παραγνωρίζοντας μείζονα ιστορικά γεγονότα. Ωστόσο, είναι εξ ίσου βέβαιοι ότι οι μεγαλύτερες βιομηχανίες –προνόμιο στο παρελθόν της Αγγλίας και της Γαλλίας– έχουν προχωρήσει προς Ανατολάς, στην δε Γερμανία

βρήκαν μια χώρα νεαρή, γεμάτη ενέργεια και με μια ευφυή αστική τάξη, πρόθυμη με την σειρά της να πλουτίσει από το εξωτερικό εμπόριο.

Καθώς η Γερμανία απελευθερώθηκε από την αγγλική και γαλλική κηδεμονία και κατασκεύαζε η ίδια τα βαμβακερά, τα υφάσματα και τις μηχανές της –κοντολογίς, όλα τα βιομηχανικά προϊόντα– οι μεγαλύτερες βιομηχανίες ρίζωσαν επίσης στην Ρωσία, όπου η ανάπτυξη της βιομηχανίας είναι εκπληκτική, καθώς η τελευταία δεν εμφανίστηκε παρά μόλις χθες.

Το 1861, την εποχή της κατάργησης της δουλοπαροικίας, η Ρωσία δεν διέθετε σχεδόν καθόλου βιομηχανία. Ό,τι χρειαζόταν από μηχανές, σιδηροδρομικές ράγες, ατμομηχανές, πολυτελή υφάσματα, ερχόταν από την Δύση. 20 χρόνια αργότερα, διέθετε ήδη περισσότερα από 85.000 εργοστάσια, ενώ η αξία των παραγομένων σε αυτά προϊόντων είχε τετραπλασιαστεί.

Ο παλαιός εξοπλισμός έχει αντικατασταθεί πλήρως. Σήμερα, σχεδόν όλος ο χάλυβας που χρησιμοποιείται, τα 3/4 του σιδήρου, τα 2/3 του άνθρακα, όλες οι ατμομηχανές, όλα τα βεγόνια, όλες οι ράγες και σχεδόν όλα τα ατμόπλοια, παράγονται στην Ρωσία.

Αν και προοριζόταν –σύμφωνα με τα λεγόμενα των οικονομολόγων– να παραμείνει μια αγροτική περιοχή, η Ρωσία έχει εξελιχθεί σε μια βιομηχανική χώρα. Δεν ζητά σχεδόν τίποτα από την Αγγλία και ελάχιστα από την Γερμανία.

Οι οικονομολόγοι θεωρούν υπεύθυνους γι' αυτά τα γεγονότα τους δασμούς, αλλά τα προϊόντα που παράγονται στην Ρωσία πωλούνται στις ίδιες τιμές όπως και στο Λονδίνο. Όπως ξέρουμε το κεφάλαιο δεν γνωρίζει πατρίδα, έτσι Γερμανοί και Άγγλοι καπιταλιστές, συνοδευόμενοι από ομοεθνείς τους μηχανικούς και εργοδηγούς, άνοιξαν στην Ρωσία και στην Πολωνία εργοστάσια, τα οποία συναγωνίζονται τα καλύτερα αγγλικά, όσον αφορά την ποιότητα των προϊόντων τους. Αν αύριο καταργούσαμε τους δασμούς, η βιομηχανία θα είχε από αυτό μόνο κέρδος. Την ίδια ακριβώς περίοδο, Βρετανοί βιομήχανοι καταφέρνουν ένα ακόμη ισχυρό πλήγμα στις

εισαγωγές τσόχινων και μάλλινων υφασμάτων από την Δύση: στήνουν στην Κεντρική Ρωσία τεράστια εργοστάσια μάλλινων υφασμάτων, εξοπλισμένα με τα τελειότερα μηχανήματα από το Μπράντφορντ, ενώ μετά από 10 χρόνια η Ρωσία δεν θα εισάγει πλέον παρά μόνο κάποια κομμάτια τσόχινων αγγλικών και μάλλινων γαλλικών υφασμάτων, ως δείγματα.

Οι μεγάλες βιομηχανίες όχι μόνο προχωρούν προς Ανατολάς, αλλά εξαπλώνονται και στις χερσονήσους του Νότου. Η Έκθεση του Τορίνου του 1884 έχει ήδη δείξει την πρόοδο της ιταλικής βιομηχανίας, ενώ, αν δεν κάνουμε λάθος, το αμοιβαίο μίσος της γαλλικής και της ιταλικής αστικής τάξης δεν έχει άλλη πηγή πέρα από τον βιομηχανικό ανταγωνισμό τους. Η Ιταλία χειραφετείται από την γαλλική κηδεμονία και ανταγωνίζεται τους Γάλλους εμπόρους στην Λεκάνη της Μεσογείου και στην Ανατολή. Γι' αυτόν ακριβώς τον λόγο, και όχι για κάτι άλλο, το αίμα θα κυλήσει μια μέρα στα ιταλικά σύνορα—εκτός αν η Επανάσταση φεισθεί αυτού του πολύτιμου αίματος.

Θα μπορούσαμε επίσης να αναφέρουμε την ραγδαία πρόοδο της Ισπανίας, όσον αφορά την πορεία της μεγάλης βιομηχανίας. Ας πάρουμε, όμως, ως παράδειγμα την Βραζιλία. Οι οικονομολόγοι δεν την έχουν καταδικάσει να καλλιεργεί βαμβάκι εσασί, να το εξάγει ακατέργαστο και να παίρνει ως αντάλλαγμα βαμβακερά υφάσματα από την Ευρώπη; Πράγματι, 20 χρόνια πριν, η Βραζιλία δεν διέθετε παρά μόνο 9 άθλιες μικρές βαμβακουργίες, με 385 αδράχτια. Σήμερα υπάρχουν 46, εκ των οποίων οι 5 διαθέτουν 40.000 αδράχτια, και διοχετεύουν κάθε χρόνο στην αγορά 30 εκ. μέτρα βαμβακερού υφάσματος.

Ακόμα και το Μεξικό κατασκευάζει σήμερα βαμβακερά υφάσματα, αντί να τα εισάγει από την Ευρώπη. Όσο για τις Ηνωμένες Πολιτείες, αυτές έχουν απαλλαγεί πλήρως από την ευρωπαϊκή κηδεμονία. Εκεί η μεγάλη βιομηχανία γνωρίζει εκπληκτική ανάπτυξη.

Ωστόσο, οι Ινδίες ήταν εκείνες που πρόσφεραν την πλέον εντυ-

πωσιακή διάσπωση των οπαδών της εξειδίκευσης της εθνικής βιομηχανίας.

Γνωρίζουμε την θεωρία που λέει: τα μεγάλα ευρωπαϊκά έθνη πρέπει να έχουν αποικίες. Διότι οι αποικίες στέλνουν στην μητρόπολη πρώτες ύλες: ίνες βάμβακος, ακαθάριστου ερίου, μπαχαρικά κ.λπ. Η δε μητρόπολη τούς στέλνει βιομηχανικά προϊόντα, ελαττωματικά υφάσματα, παλιοσίδηρα, υπό την μορφή άχρηστων μηχανημάτων –κοντολογίς, όλα όσα δεν χρειάζεται πλέον, που της κοστίζουν ελάχιστα ή τίποτα, και τα οποία πουλά σε εξωφρενικές τιμές.

Αυτή ήταν η θεωρία και αυτή ήταν η πρακτική εδώ και πολύ καιρό. Στο Λονδίνο και στο Μάντσεστερ δημιουργούνταν περισύσεις, ενώ οι Ινδίες καταστρέφονταν. Επισκεφθείτε απλά το Ινδικό Μουσείο του Λονδίνου και θα δείτε τα απίστευτα, αμύθητα πλούτη, τα οποία Άγγλοι έμποροι μετέφεραν από την Καλκούτα και την Βομβάη.

Ωστόσο, άλλοι Άγγλοι έμποροι και καταταλιστές συνέλαβαν την απλουστάτη ιδέα ότι θα ήταν πίο έξυπνο να εκμεταλλευθούν απ' ευθείας τους αυτόχθονες Ινδούς, κατασκευάζοντας βαμβακερά υφάσματα στην ίδια την Ινδία, παρά να εισάγουν κάθε χρόνο στην Αγγλία [εμπορεύματα αξίας] 500 ή 600 εκ. φράγκων.

Στην αρχή σημειώθηκαν πάρα πολλές αποτυχίες. Οι Ινδοί υφαντές –αληθινοί καλλιτέχνες στο επάγγελμά τους– δεν μπορούσαν να προσαρμοστούν στην ζωή του εργοστασίου. Τα μηχανήματα που είχαν σταλεί από το Λίβερπουλ ήταν άθλια. Επιπλέον δε, έπρεπε να ληφθεί υπ' όψιν και το κλίμα, ενώ [οι έμποροι] έπρεπε να προσαρμοστούν στις νέες συνθήκες –κάτι που σήμερα έχει γίνει– προτού οι Βρετανικές Ινδίες γίνουν για τις βιομηχανίες της μητρόπολης ο ολοένα και πίο απειλητικός αντίπαλος που είναι σήμερα.

Σήμερα [οι Ινδίες] διαθέτουν 80 βαμβακουργίες που ήδη απασχολούν περίπου 60.000 εργάτες και οι οποίες από το 1885 έχουν κατασκευάσει πάνω από 1.450.000 τόνους βαμβακερών υφανμάτων. Κάθε χρόνο εξάγουν στην Κίνα, στις Ολλανδικές Ινδίες και στην Αφρική, το ίδιο ακριβώς λευκό βαμβάκι –αξίας περίπου 100

εκ φράγκων— στο οποίο όπως λέγεται ειδικεύεται η Αγγλία. Ενώ δε οι Άγγλοι εργάτες μένουν άνεργοι και βυθίζονται στην εξθλίωση, οι Ινδές είναι εκείνες οι οποίες, αμειβόμενες με 60 δεκάρες την ημέρα, κατασκευάζουν με τις μηχανές τα βαμβακερά που πουλιούνται στα λιμάνια της Άπω Ανατολής.

Εν ολίγοις, δεν θα αργήσει να έρθει η μέρα—και οι ευφυείς βιομήχανοι δεν το αρνούνται— κατά την οποία [οι βιομήχανοι] δεν θα ξέρουν τι να κάνουν με τα «χέρια», τα οποία προηγουμένως ύφαιναν στην Αγγλία βαμβακερά για εξαγωγή. Και δεν είναι μόνον αυτό: πολύ σοβαρές εκθέσεις συμπεραίνουν ότι μέσα σε 10 χρόνια οι Ινδίες δεν θα αγοράζουν πλέον ούτε έναν τόνο σιδήρου από την Αγγλία. Οι πρώτες δυσκολίες, όσον αφορά την χρήση του άνθρακα και του σιδήρου στις Ινδίες, έχουν ξεπεραστεί, ενώ εργοστάσια, που ανταγωνίζονται ευθέως εκείνα της Αγγλίας, έχουν ήδη χτιστεί στις ακτές του Ινδικού Ωκεανού.

Η αποικία που ανταγωνίζεται την μητρόπολη μέσω των βιομηχανικών προϊόντων—ιδού το φαινόμενο που θα καθορίσει την οικονομία του 19ου αιώνα.

Και γιατί να μην το κάνουν [οι Ινδίες]; Τι τους λείπει; Το κεφάλαιο; Μα το κεφάλαιο πηγαίνει παντού όπου υπάρχουν εξθλιωμένοι για να τους εκμεταλλευθεί! Η γνώση; Μα η γνώση δεν γνωρίζει εθνικά σύνορα! Μήπως η τεχνική κατάρτιση του εργάτη; Μήπως ο ινδουϊστής εργάτης είναι κατώτερος των 92.000 αγοριών και κοριτσιών, που δεν είναι ούτε καν 11 ετών, και τα οποία εργάζονται αυτή την στιγμή στις υφαντουργίες της Αγγλίας;

II

Αφού ρίξαμε μια ματιά στις εθνικές βιομηχανίες, θα ήταν πολύ ενδιαφέρον να στραφούμε σε κάποιους ειδικούς κλάδους.

Ας πάρουμε, επί παραδείγματι, το μετάξι, ένα κατ' εξοχήν γαλλικό προϊόν κατά το πρώτο ήμισυ του [19ου] αιώνα. Είναι γνωστό πως η Λυών έγινε το κέντρο της βιομηχανίας μεταξιού, το οποίο αρχικώς παραγόταν στην Κεντρική Γαλλία, όμως σιγά-σιγά άρχι-

σαν να το ζητούν στην Ιταλία, στην Ισπανία, στην Αυστρία, στον Καύκασο και στην Ιαπωνία, προκειμένου να κατασκευάσουν τα δικά τους μεταξωτά. Το 1875, πάνω από 5 εκ. κιλά ακατέργαστου μεταξιού μετατρέπονταν σε ύφασμα στην περιοχή της Λυών, ενώ υπήρχαν μόνο 400.000 κιλά γαλλικού μεταξιού. Όμως, αν η Λυών επεξεργαζόταν εισαγόμενο μετάξι, γιατί να μην κάνουν το ίδιο και η Ελβετία, η Γερμανία ή η Ρωσία; Η ύφανση του μεταξιού αναπτύχθηκε σταδιακά στα χωριά γύρω από την Ζυρίχη. Η Βασιλεία έγινε ένα μείζον κέντρο του μεταξιού. Η κυβέρνηση του Καυκάσου προσκάλεσε γυναίκες από την Μασσαλία και εργάτες από την Λυών για να διδάξουν στους Γεωργιανούς την τελειοποιημένη εκτροφή μεταξοσκωλήκων και στους αγρότες του Καυκάσου την τέχνη της μετατροπής του μεταξιού σε ύφασμα. Την ακολούθησε η Αυστρία. Με την βοήθεια εργατών από την Λυών, η Γερμανία δημιούργησε τεράστια εργοστάσια μεταξιού. Οι Ηνωμένες Πολιτείες έκαναν το ίδιο στο Πάτερσον...

Σήμερα, η βιομηχανία μεταξιού δεν αποτελεί πλέον γαλλικό μονοπώλιο. Μεταξωτά κατασκευάζονται στην Γερμανία, την Αυστρία, τις Ηνωμένες Πολιτείες και την Αγγλία. Οι αγρότες του Καυκάσου υφαιίνουν χειμωνιάτικα κασκόλ έναντι ενός μισθού που θα σήμαινε λιμοκτονία για τους μεταξουργούς της Λυών. Η Ιταλία στέλνει τα μεταξωτά της στην Γαλλία, και η Λυών, που το 1870-74 εξήγαγε μεταξωτά αξίας 460 εκ. φράγκων, σήμερα εξήγει μεταξωτά αξίας μόνο 233 εκατομμυρίων. Σε λίγο καιρό, η Λυών θα στέλνει στο εξωτερικό μόνον υψηλής ποιότητας προϊόντα ή κάποιους νεωτερισμούς, για να χρησιμεύσουν ως μοντέλα στους Γερμανούς, στους Ρώσους και στους Ιάπωνες.

Το ίδιο ακριβώς συμβαίνει σε όλες τις βιομηχανίες. Το Βέλγιο δεν έχει πλέον το μονοπώλιο της τσόχας: τσόχα κατασκευάζεται στην Γερμανία, στην Ρωσία, στην Αυστρία και στις Ηνωμένες Πολιτείες. Η Ελβετία και η γαλλική Γιούρα δεν έχουν πλέον το μονοπώλιο της ωρολογοποιίας: ρολόγια κατασκευάζονται παντού. Η Σκωτία δεν ραφινάρεi πλέον ζάχαρη για την Ρωσία: [ραφινარი-

σμένη] ρωσική ζάχαρη εισάγεται στην Αγγλία. Η Ιταλία, αν και δεν διέθετε ποτέ σίδηρο και κάρβουνο, κατασκευάζει η ίδια τα δικά της πολεμικά πλοία και μηχανές για τα ατμόπλοιά της. Η χημική βιομηχανία δεν είναι πλέον μονοπώλιο της Αγγλίας: τοθεικό οξύ και η σόδα παρασκευάζονται παντού. Οι κάθε είδους μηχανές, που κατασκευάζονται στα περίχωρα της Ζυρίχης, προξένησαν μεγάλη εντύπωση στην τελευταία διεθνή έκθεση. Η Ελβετία, η οποία δεν διαθέτει κάρβουνο και σίδηρο –παρά μόνο εξαιρετές τεχνικές σχολές– κατασκευάζει καλύτερες και φθηνότερες μηχανές από τις αγγλικές. Ίδού τι απομένει από την θεωρία της ανταλλαγής.

Η τάση λουπόν της βιομηχανίας –όπως και όλων των άλλων πραγμάτων– είναι προς την αποκέντρωση. Κάθε έθνος θεωρεί επωφελές το να συνδυάζει στο έδαφός του την γεωργία με την μεγαλύτερη δυνατή ποικιλία εργοστασίων και βιοτεχνιών. Η εξειδίκευση για την οποία μας έχουν μιλήσει οι οικονομολόγοι, ήταν χρήσιμη για να πλουτίσουν ορισμένοι καπιταλιστές: όμως δεν έχει πλέον κανέναν λόγο ύπαρξης, αντιθέτως είναι προς όφελος κάθε χώρας, κάθε περιοχής, να μπορεί να καλλιεργεί το δικό της σιτάρι και τα δικά της λαχανικά, και να παράγει η ίδια όλα τα βιομηχανικά προϊόντα που καταναλώνει. Αυτή η ποικιλία είναι η καλύτερη απόδειξη της πλήρους ανάπτυξης της παραγωγής μέσω της αλληλοβοήθειας και κάθε στοιχείου προόδου, ενώ η εξειδίκευση είναι τροχοπέδη της προόδου.

Η γεωργία δεν μπορεί να ευδοκιμήσει παρά μόνο κοντά στα εργοστάσια. Όταν δε ανοίξει έστω κι ένα εργοστάσιο, μια απέραντη ποικιλία άλλων εργοστασίων κάθε είδους πρέπει να ξεφυτρώσει γύρω από αυτό, έτσι ώστε, αλληλοϋποστηριζόμενα και αλληλοπα-ρακτινούμενα μέσω των εφευρέσεών τους, να αναπτύσσονται όλα μαζί.

III

Είναι όντως ανόητο να εξάγουμε σιτάρι και να εισάγουμε άλευρα, να εξάγουμε μαλλί και να εισάγουμε υφάσματα, να εξάγουμε

σίδηρο και να εισάγουμε μηχανήματα, όχι μόνο επειδή οι μεταφορές είναι σπατάλη χρόνου και χρήματος, αλλά κυρίως επειδή μια χώρα που δεν διαθέτει ανεπτυγμένη βιομηχανία, αναπόφευκτα μένει πίσω στην γεωργία: επειδή μια χώρα που δεν διαθέτει μεγάλα εργοστάσια επεξεργασίας χάλυβα, είναι καταδικασμένη να υστερήσει και σε όλες τις άλλες βιομηχανίες και, τέλος, επειδή αρκετές βιομηχανικές και τεχνικές ικανότητες μένουν ανεκμετάλλευτες.

Σήμερα, τα πάντα συνδέονται στον κόσμο της παραγωγής. Η καλλιέργεια της γης δεν είναι πλέον εφικτή χωρίς μηχανήματα, χωρίς μεγάλα αρδευτικά έργα, χωρίς σιδηροδρόμους, χωρίς εργοστάσια λιπασμάτων. Για να προσαρμόσουμε δε αυτά τα μηχανήματα, αυτούς τους σιδηροδρόμους, αυτές τις αρδευτικές μηχανές κλπ., στις τοπικές συνθήκες, πρέπει να αναπτυχθούν ένα κάποιο εφευρετικό πνεύμα και μια κάποια τεχνική ικανότητα, τα οποία δεν πρόκειται να εμφανισθούν όσο το φτυάρι και το άροτρο παραμένουν τα μόνα εργαλεία καλλιέργειας.

Για να καλλιεργηθούν σωστά τα χωράφια, για να αποδίδουν πλούσιες σοδειές, τις οποίες ο άνθρωπος δικαιούται να προσδοκά, πρέπει τα εργοστάσια και οι βιοτεχνίες –πολλά εργοστάσια και πολλές βιοτεχνίες– να αναπτυχθούν κοντά σ' αυτά. Μια ποικιλία επαγγελματιών και μια ποικιλία ικανοτήτων που πηγάζουν από αυτά και συνεργάζονται για έναν κοινό σκοπό –ιδού η αληθινή δύναμη της προόδου.

Ας φανταστούμε τώρα μια πόλη ή μια περιοχή, ασχέτως του αν είναι τεράστια ή λιλιπούτεια, που κάνει τα πρώτα της βήματα στον δρόμο της Κοινωνικής Επανάστασης.

Συχνά ακούμε να μας λένε: «Τίποτα δεν θ' αλλάξει! Θα απαλλοτριώσουμε τα εργαστήρια και τα εργοστάσια και θα ανακηρύξουμε την εθνική ή κοινοτική ιδιοκτησία. Κάθε άνθρωπος θα επιστρέψει στην συνηθισμένη του εργασία. Τότε η Επανάσταση θα έχει ολοκληρωθεί». Κι όμως, όχι! Η Κοινωνική Επανάσταση δεν μπορεί να γίνει τόσο απλά.

Το έχουμε ήδη πει: εάν αύριο ξεσπάσει η Επανάσταση στο

Παρίσι, στην Λυών ή σε οποιαδήποτε άλλη πόλη, αν αύριο [οι εργάτες] καταλάβουν τα εργοστάσια, τα σπίτια ή τις τράπεζες, στο Παρίσι ή κάπου αλλού, όλη η σημερινή παραγωγή θα αλλάξει τελείως απλά και μόνο από αυτό το γεγονός. Το διεθνές εμπόριο θα σταματήσει, όπως και οι εισαγωγές σταριού από το εξωτερικό. Η κυκλοφορία των εμπορευμάτων και των προμηθειών θα παραλύσει. Και τότε, προκειμένου να εξασφαλίσει τα αναγκαία, η εξεγερμένη πόλη ή περιοχή θα υποχρεωθεί να αναδιοργανώσει την βάση ολόκληρης της παραγωγής της. Αν αποτύχει [να το πράξει], θα πεθάνει. Αν πετύχει, θα επαναστατικοποιήσει ολόκληρη την οικονομική ζωή της χώρας.

Μόλις μειωθεί η ποσότητα των εισαγομένων προμηθειών και αυξηθεί η κατανάλωση, 3 εκ. Γάλλοι, εργαζόμενοι στις εξαγωγές, θα μείνουν άνεργοι. Χίλια-δυό πράγματα που σήμερα εισάγονται από μακρινές ή γειτονικές χώρες, θα λείψουν, ενώ η παραγωγή ποιοτικών ειδών θα σταματήσει προσωρινά –η θα κάνουν τότε οι κάτοικοι για να εξασφαλίσουν τροφή, 6 μήνες μετά [την Επανάσταση]; Είναι προφανές ότι η μεγάλη μάζα θα επιδιώξει να πάρει την τροφή της από την γη, όταν τα καταστήματα τροφίμων θα αδειάσουν. Θα πρέπει να καλλιεργήσει την γη: να συνδυάσει την αγροτική με την βιομηχανική παραγωγή μέσα στο ίδιο το Παρίσι και στα περίχωρά του, να εγκαταλείψει τις χίλιες-δυό εξεζητημένες ενασχολήσεις της και να ασχοληθεί με την επιτακτικότερη ανάγκη: το ψωμί.

Οι κάτοικοι των πόλεων θα πρέπει να γίνουν καλλιεργητές. Όχι όπως οι [σημερινοί] αγρότες, που εξουθενώνονται πάνω στο άροτρο για να εξασφαλίσουν μόλις και μετά βίας την αναγκαία για όλο τον χρόνο τροφή, αλλά ακολουθώντας τις αρχές της εντατικής καλλιέργειας των λαχανοκόμων, εφαρμοζόμενες σε ευρύτατη κλίμακα μέσω των καλύτερων μηχανών που επινόησε ή μπορεί να επινοήσει ο άνθρωπος. Θα καλλιεργήσουν [την γη], όχι όμως όπως τα ζώα που μεταφέρουν τα σαντάλ² –ένας Παριζιάνος κοσμηματοπώλης θα αρνιόταν άλλωστε να το πράξει– θα αναδιοργανώσουν τις καλλιέρ-

γεις, όχι μετά από 10 χρόνια αλλά αμέσως, κατά την διάρκεια των επαναστατικών αγώνων, από φόβο μήπως ηττηθούν από τον εχθρό.

Οι αγροτικές εργασίες θα πρέπει να γίνονται από ευφυείς ανθρώπους, που θα βοηθούνται από την γνώση, που θα οργανώνονται σε χαρούμενες ομάδες για την εκτέλεση μιάς ευχάριστης εργασίας—όπως εκείνες οι ομάδες οι οποίες, 100 χρόνια πριν, εργάστηκαν στο Πεδίον του Άρεως για την Γιορτή της Ομοσπονδίας—εργασία που θα γίνεται με μεγάλη χαρά, όταν δεν παρατείνεται υπέρμετρα, όταν είναι επιστημονικά οργανωμένη, όταν ο άνθρωπος εφευρίσκει και βελτιώνει τα εργαλεία του, έχοντας συνείδηση πως είναι ένα χρήσιμο μέλος της κοινότητας.

Ωραία, θα καλλιεργήσουμε [την γη]. Ωστόσο, θα πρέπει να παράγουμε χίλια-δυό άλλα πράγματα τα οποία προηγουμένως ζητούσαμε από το εξωτερικό. Ας μην λησμονούμε δε ότι για τους κατοίκους μιάς εξεγερμένης περιοχής, το «εξωτερικό» μπορεί να περιλαμβάνει όλους εκείνους που δεν συντάχθηκαν με την Επανάστασή τους. Κατά τις επαναστάσεις του 1793 και του 1871, για το εξεγερμένο Παρίσι «εξωτερικό» ήταν ήδη η ύπαιθρος, έξω από τις ίδιες του τις πύλες. Οι κερδοσκόποι [σιτηρών] της Τρόγες οδήγησαν στην λιμοκτονία τους Αβράκωτους του Παρισιού [το 1793 και το 1794], [δημιουργώντας μια κατάσταση] εξ ίσου άσχημη, ή και ακόμη χειρότερη απ' ό,τι οι γερμανικές ορδές που είχαν οδηγηθεί στο γαλλικό έδαφος από τους συνωμότες των Βερσαλλιών.

Θα πρέπει να μάθουμε πώς θα υπερβούμε αυτό το «εξωτερικό»—και θα το κάνουμε! Η Γαλλία εφηύρε την ζάχαρη από τεύτλα όταν άρχισε να τελειώνει η ζάχαρη από ζαχαροκάλαμο, ως συνέπεια του αποκλεισμού της Ευρώπης. Οι Παριζιάνοι ανακάλυψαν στα [υγρά] κελιάρια τους αλάτι, όταν από το εξωτερικό δεν έφτανε ούτε δράμι. Εμείς, λοιπόν, θα αποδειχτούμε κατώτεροι των παππούδων μας, οι οποίοι κάποτε ψέλλισαν τις πρώτες λέξεις της επιστήμης;

Μια επανάσταση είναι κάτι περισσότερο από την απλή κατεδάφιση ενός καθεστώτος. Είναι η αφύπνιση της ανθρώπινης ευφυΐας, είναι το εφευρετικό πνεύμα δεκαπλασιασμένο, εκατονταπλασια-

σμένο, είναι η αυγή μιάς νέας επιστήμης –της επιστήμης των Λαπλάς,³ των Λαμάρκ⁴ και των Λαβουαζιέ!⁵ Είναι μια επανάσταση στα μυαλά των ανθρώπων και, ακόμα περισσότερο, στους θεσμούς.

Και όμως [υπάρχουν ακόμα οικονομολόγοι που] μας μιλούν για επιστροφή στο εργαστήριο σαν να πρόκειται για επιστροφή στο σπίτι μας μετά από έναν περίπατο στο δάσος του Φοντανεμπλώ!

Το γεγονός και μόνο ότι θα έχει θγει η ιδιοκτησία της αστικής τάξης, συνεπάγεται ήδη την αναγκαιότητα αναδιοργάνωσης ολόκληρης της οικονομικής ζωής στα εργαστήρια, στα ναυπηγεία και στα εργοστάσια. Η Επανάσταση σίγουρα θα προχωρήσει προς αυτήν την κατεύθυνση. Το Παρίσι, κατά την διάρκεια της Κοινωνικής Επανάστασης, θα αποκοπεί από τον κόσμο επί ένα ή δύο χρόνια από τους υποστηρικτές της κυριαρχίας της μπουρζουαζίας! Αυτά δε τα εκατομμύρια των πνευμάτων, τα οποία ευτυχώς δεν έχουν ακόμη αποκτηνωθεί από την ζωή στο μεγάλο εργοστάσιο, αυτή η πόλη των μικροεπιτηδευμάτων που τονώνουν το εφευρετικό πνεύμα, θα δείξουν στον κόσμο τι μπορεί να πετύχει ο ανθρώπινος εγκέφαλος χωρίς να ζητήσει από κανέναν άλλον βοήθεια εκτός από την κινητήριο δύναμη του ήλιου που προσφέρει φως, την δύναμη του ανέμου που σαρώνει τους ρύπους μας, και τις δυνάμεις που ενεργούν κάτω από το χώμα που πατάμε.

Τότε θα δούμε τι μπορούν να κάνουν η συσσώρευση αυτής της τεράστιας ποικιλίας αλληλοσυμπληρούμενων επιτηδευμάτων πάνω σε ένα σημείο του πλανήτη, και το ζωογόνο πνεύμα μιάς επανάστασης, για να θρέψουν, να ντύσουν, να στεγάσουν και να εφοδιάσουν με κάθε είδους ποιοτικά αντικείμενα 2 εκατομμύρια ευφυών ανθρώπων.

Δεν χρειάζεται να γράψουμε κανένα μυθιστόρημα για να το αποδείξουμε αυτό. Εκείνο για το οποίο είμαστε βέβαιοι, εκείνο το οποίο έχει ήδη επιτευχθεί και αναγνωρισθεί ως πρακτικό, θα αρκούσε για να το επιτύχει, υπό την προϋπόθεση ότι θα το γονιμοποιούσε και θα το αναζωογονούσε η τολμηρή έμπνευση της Επανάστασης και η αυθόρμητη παρόρμηση των μαζών.

Κεφάλαιο 17

Η ΓΕΩΡΓΙΑ

I

Η πολιτική οικονομία έχει συχνά κατηγορηθεί ότι αντλεί όλα της τα συμπεράσματα από την αναμφισβήτητη λανθασμένη αρχή ότι το μόνο ικανό να ωθήσει έναν άνθρωπο να αυξήσει την παραγωγική του δύναμη κίνητρο, είναι το προσωπικό συμφέρον, υπό την στενότερή του έννοια.

Αυτή η κατηγορία είναι απολύτως ορθή: τόσο ορθή ώστε οι εποχές των μεγάλων βιομηχανικών ανακαλύψεων και της αληθινής προόδου στην βιομηχανία είναι ακριβώς εκείνες κατά τις οποίες ο καθένας ονειρευόταν την ευτυχία όλων, ενώ το τελευταίο που απασχολούσε έναν άνθρωπο ήταν ο προσωπικός του πλουτισμός. Οι μεγάλοι ερευνητές και οι μεγάλοι εφευρέτες επεδίωκαν κυρίως την χειραφέτηση της ανθρωπότητας· αν δε οι Βατ, οι Στήβενσον, οι Ζακάρι' κ.ά., μπορούσαν απλώς να προβλέψουν σε ποιά κατάσταση εξαθλίωσης θα οδηγούσαν τους εργάτες οι νύχτες ξηγρύπνιας τους, πιθανώς θα είχαν κάψει τα σχέδια και θα είχαν καταστρέψει τα μοντέλα τους.

Μια άλλη αρχή που επίσης διαποτίζει την πολιτική οικονομία, είναι εξ ίσου λανθασμένη. Είναι η κοινή σχεδόν σε όλους τους οικονομολόγους σιωπηρή παραδοχή ότι αν και συχνά υπάρχει υπερπαραγωγή σε ορισμένους κλάδους, παρ' όλα αυτά, μια κοινωνία δεν θα έχει ποτέ αρκετά προϊόντα για να ικανοποιήσει τις ανάγκες όλων, και ότι, συνεπώς, δεν θα έρθει ποτέ η μέρα που κάποιος δεν θα είναι αναγκασμένος να πουλά την εργατική του δύναμη με αντάλλαγμα έναν μισθό. Αυτή η σιωπηρή παραδοχή βρίσκεται στην βάση όλων των θεωριών και όλων των λεγόμενων «νόμων» που διδάσκουν οι οικονομολόγοι.

Ωστόσο είναι βέβαιο ότι την ημέρα κατά την οποία μια οποιαδήποτε πολιτισμένη ομάδα ατόμων θα αναρωτιόταν ποιές είναι οι

ανάγκες όλων και τα μέσα ικανοποίησής τους, θα αντιλαμβανόταν ότι τόσο στην βιομηχανία όσο και στην γεωργία ήδη διαθέτει αρκετά για να καλύψει με το παραπάνω όλες τις ανάγκες, υπό την προϋπόθεση φυσικά ότι γνωρίζει να χρησιμοποιεί αυτά τα μέσα για να ικανοποιήσει τις πραγματικές ανάγκες.

Το ότι αυτό ισχύει για την βιομηχανία, ουδείς μπορεί να το αμφισβητήσει. Πράγματι, αρκεί να μελετήσουμε στα μεγάλα βιομηχανικά συγκροτήματα τις μεθόδους που ήδη χρησιμοποιούνται για την εξόρυξη άνθρακα και μεταλλευμάτων, για την απόκτηση χάλυβα και την επεξεργασία του, για την παραγωγή των αναγκαίων για την ένδυση κ.λπ., για να διαπιστώσουμε ότι, όσον αφορά τα προϊόντα των βιοτεχνιών, των εργοστασίων και των ορυχείων μας, αυτό είναι πράγματι αναμφισβήτητο. Ήδη θα μπορούσαμε να έχουμε τετραπλασιάσει την παραγωγή μας και, παρ' όλα αυτά, να εργαζόμαστε λιγότερο απ' ό,τι σήμερα.

Ας προχωρήσουμε, όμως, ακόμη περισσότερο. Βεβαιώνουμε ότι η γεωργία βρίσκεται στην ίδια ακριβώς κατάσταση με την βιομηχανία: ο αγρότης, όπως και ο εργάτης, διαθέτει ήδη τα μέσα για να τετραπλασιάσει, αν όχι να δεκαπλασιάσει, την παραγωγή του, και μπορεί να το κάνει μόλις αισθανθεί την ανάγκη γι' αυτό και εφαρμόσει την συνεταιριστική οργάνωση της εργασίας, αντικαθιστώντας την [σημερινή] καπιταλιστική οργάνωση.

Όποτε γίνεται λόγος περί γεωργίας, πάντοτε φανταζόμαστε έναν αγρότη να σκύβει πάνω από το άροτρο, να σκορπίζει γύρω του στα κουτουρού σιταρόσπορους και να περιμένει με αγωνία τι θα του αποφέρει η καλή ή κακή χρονιά. Φανταζόμαστε μια οικογένεια να δουλεύει απ' το πρωί μέχρι το βράδυ, με μοναδικό αντάλλαγμα ένα φτωχοκρέβατο, ένα ξεροκόμματο κι ένα νεροζούμι. Κοντολογίς, βλέπουμε «το άγριο θηρίο» του Λα Μπρυγιέρ.²

Γι' αυτόν λουπόν τον άνθρωπο, που είναι βυθισμένος σε μια τέτοια εξαθλίωση, η μεγαλύτερη ανακούφιση θα ήταν αν η κοινωνία μείωνε τον φόρο ή το νοίκι του. Ποιός άραγε τολμάει να φανταστεί έναν αγρότη που να μην είναι σκυφτός, να αναπαύεται

και να παράγει με λίγες μόνον ώρες εργασίας καθημερινά αρκετή τροφή για να θρέψει όχι μόνο την δική του οικογένεια, αλλά και τουλάχιστον άλλους 100 ανθρώπους... Ακόμα και στα πιά τρελά όνειρά τους για το μέλλον, οι σοσιαλιστές δεν τολμούν να δουν μακρύτερα από την αμερικανική εκτατική καλλιέργεια, η οποία, σε τελική ανάλυση, δεν αποτελεί παρά την νηπιακή ηλικία της [γεωργικής] τέχνης.

Ο σημερινός καλλιεργητής έχει πολύ ευρύτερες ιδέες και πολύ πιά μεγαλόπνοα σχέδια. Δεν ζητάει παρά μονάχα ένα τμήμα ενός εκταρίου για να παράγει όσα λαχανικά χρειάζεται μια οικογένεια: για να θρέψει 25 κερασφόρα ζώα δεν χρειάζεται περισσότερο χώρο απ' όσο χρειαζόταν μέχρι πρότινος για να θρέψει ένα. Στόχος του είναι να φτιάξει το χώμα, να ξεπεράσει εποχές και κλίμα, να θερμάνει τόσο τον αέρα όσο και το χώμα γύρω από τα νεαρά φυτά, να παράγει, κοντολογίς, σε ένα εκτάριο ό,τι παρήγαγε άλλοτε σε 50, κι αυτό χωρίς μεγαλύτερο μόχθο, μειώνοντας κατά πολύ την μέχρι πρότινος απαιτούμενη εργασία. Γνωρίζει ότι θα μπορούμε να παράγουμε άφθονη τροφή για να τραφούν όλοι, αφιερώνοντας στην καλλιέργεια των χωραφιών τόσο χρόνο όσο μπορεί να της αφιερώσει ο καθένας με ευχαρίστηση και χαρά. Αυτή είναι η *σημερινή* τάση της γεωργίας.

Ενώ οι επιστήμονες, με επί κεφαλής τον Λήμπικ,³ τον δημιουργό της χημικής θεωρίας της γεωργίας, ακολούθησαν πολύ συχνά λανθασμένη κατεύθυνση λόγω της έφεσής τους προς την θεωρητικολογία, οι αγράμματοι αγρότες άνοιξαν νέους δρόμους στην ευημερία της ανθρωπότητας. Λαχανοκόμοι από το Παρίσι, την Τρόγες, την Ρουέν, Άγγλοι κηπουροί, Φλαμανδοί αγρότες, καλλιεργητές του Τζέρζυ, του Γκένζυ και των Νήσων Σκίλυ, μας έχουν ανοίξει τόσο απέραντους ορίζοντες που το βλέμμα μας αδυνατεί να αγκαλιάσει.

Κάποτε μια αγροτική οικογένεια χρειαζόταν τουλάχιστον 7 ή 8 εκτάρια για να ζήσει από τα προϊόντα της γης –και γνωρίζουμε πώς ζουν οι αγρότες. Τώρα πιά δεν μπορούμε να πούμε ποιά είναι η ελά-

χιστη εδαφική έκταση η οποία μπορεί να προσφέρει σε μια οικογένεια όλα όσα μπορεί να πάρει από την γη—τόσο τα αναγκαία, όσο και τα είδη πολυτελείας— αν χρησιμοποιήσει τις μεθόδους της εντατικής καλλιέργειας. Αυτό το όριο μειώνεται καθημερινά. Αν δε μας ρωτούσαν ποιός είναι ο αριθμός των ανθρώπων που μπορούν να ζήσουν πλουσιοπάροχα σε μια έκταση ενός τετραγωνικού χιλιομέτρου, χωρίς να εισαχθεί από το εξωτερικό κανένα αγροτικό προϊόν, θα δυσκολευόμασταν να απαντήσουμε. Αυτός ο αριθμός αυξάνεται ραγδαία αναλόγως με τις προόδους της γεωργίας.

Ήδη 10 χρόνια πριν, μπορούσαμε να βεβαιώσουμε ότι ένας πληθυσμός 100 εκ. ανθρώπων μπορούσε να ζήσει πολύ καλά με τα προϊόντα της γαλλικής γης, χωρίς να εισάγει τίποτα. Σήμερα όμως, όταν βλέπουμε την πρόοδο που σημειώθηκε πρόσφατα τόσο στην Γαλλία όσο και στην Αγγλία, και όταν συλλογιζόμαστε τους νέους ορίζοντες που ανοίγονται μπροστά μας, λέμε ότι καλλιεργώντας την γη, όπως ήδη καλλιεργείται σε πολλά μέρη, ακόμα και όταν το χώμα είναι φτωχό, 100 εκ. κάτοικοι σε 50 εκ. εκτάρια γαλλικού εδάφους θα εξακολουθούσαν να είναι ένα πολύ ασήμαντο ποσοστό εν σχέσει με εκείνους που θα μπορούσε να θρέψει αυτό το έδαφος. Ο πληθυσμός θα αυξηθεί, όταν ο άνθρωπος θα σκεφτεί να ζητήσει περισσότερα από την γη.

Σε κάθε περίπτωση—όπως θα δούμε— μπορούμε να θεωρήσουμε ως απολύτως τεκμηριωμένο ότι, αν το Παρίσι και τα δύο Διαμερίσματα του Σηκουάνα και του Σηκουάνα-και-Ουάζ οργανώνονταν αύριο σε μια αναρχική κομμούνια, στην οποία όλοι θα εργάζονταν χειρωνακτικά, και αν ολόκληρη η υφήλιος αρνιόταν να τους στείλει έστω κι ένα δεμάτι σιτάρι, έστω κι ένα βόδι, έστω κι ένα καλάθι με φρούτα, αφήνοντάς τους μόνο την εδαφική έκταση των δύο Διαμερισμάτων, θα μπορούσαν να παράγουν οι ίδιοι όχι μόνο τα αναγκαία—σιτάρι, κρέας και λαχανικά— αλλά και όλα τα εκλεκτά φρούτα σε επαρκείς ποσότητες τόσο για τον αστικό όσο και για τον αγροτικό πληθυσμό.

Επιπλέον δε βεβαιώνουμε ότι η συνολική δαπάνη της ανθρώπι-

νης εργασίας θα ήταν πολύ *μικρότερη* από εκείνη που αναλώνεται σήμερα για να τραφεί αυτός ο πληθυσμός με στάρι καλλιεργημένο στην Ωβέρνη ή στην Ρωσία, με λαχανικά που παράγονται σε μικροποσότητες παντού μέσω της εκτατικής καλλιέργειας και με φρούτα που καλλιεργούνται στον Νότο.

Είναι προφανές ότι σε καμία περίπτωση δεν ισχυριζόμαστε ότι πρέπει να σταματήσει *κάθε* ανταλλαγή και ότι η κάθε περιοχή πρέπει να παράγει μόνο ό,τι αναπτύσσεται στο δικό της κλίμα μέσω μιάς λίγο-πολύ τεχνητής καλλιέργειας. Ωστόσο, θα θέλαμε να επισημάνουμε το γεγονός ότι η θεωρία της ανταλλαγής, όπως γίνεται αντιληπτή σήμερα, είναι εξαιρετικά μεγαλοποιημένη –ότι συχνά [η ανταλλαγή] είναι άχρηστη ή ακόμα και επιζήμια. Επιπλέον υποστηρίζουμε ότι ο κόσμος ποτέ δεν είχε πλήρη αντίληψη του μόχθου των αμπελουργών του Νότου, ούτε εκείνου των Ρώσων ή Ούγγρων σιτοκαλλιεργητών, όσο εύφορα κι αν ήταν τα λιβάδια και τα χωράφια τους. Με τις σημερινές τους μεθόδους εκτατικής καλλιέργειας, θα κατέβαλαν απείρως περισσότερο μόχθο από εκείνον που θα χρειαζόταν για να αποκτήσουν τα ίδια προϊόντα μέσω της εντατικής καλλιέργειας, ακόμα κι αν το κλίμα ήταν ελάχιστα ευνοϊκό και το έδαφος από την φύση του φτωχό.

II

Εδώ μας είναι αδύνατον να παραθέσουμε το πλήθος των γεγονότων στα οποία στηρίζουμε τους ισχυρισμούς μας. Έτσι είμαστε υποχρεωμένοι να παραπέμπουμε τους αναγνώστες μας για περισσότερες πληροφορίες στα άρθρα μας, τα οποία έχουν δημοσιευτεί στα αγγλικά.⁴ Κυρίως, όμως, συνιστούμε ενθέρμως σε όσους ενδιαφέρονται για το εν λόγω ζήτημα να διαβάσουν κάποια εξαιρετικά έργα που έχουν εκδοθεί στην Γαλλία [και αλλού] και των οποίων τον κατάλογο παραθέτουμε παρακάτω.⁵

Τους κατοίκους όμως των μεγαλουπόλεων, οι οποίοι δεν έχουν ακόμη μια ξεκάθαρη ιδέα για το τι μπορεί να είναι η γεωργία, τους συμβουλεύουμε να εξερευνήσουν πεζή την γύρω ύπαιθρο και να

μελετήσουν τις καλλιέργειες. Αν αρχίσουν να παρατηρούν, να συζητούν με τους λαχανοκόμους, ένας ολόκληρος νέος κόσμος θα ανοίξει μπροστά στα μάτια τους. Τότε θα είναι σε θέση να διαπιστώσουν ποιά θα είναι η ευρωπαϊκή γεωργία του 20ού αιώνα, και θα καταλάβουν με ποιά δύναμη θα είναι σπλισμένη η Κοινωνική Επανάσταση όταν θα ξέρουμε το μυστικό τού να παίρνουμε ό,τι ζητάμε από την γη.

Κάποια γεγονότα αρκούν για να δείξουν ότι οι ισχυρισμοί μας δεν είναι διόλου υπερβολικοί. Πριν όμως, θα θέλαμε να κάνουμε ορισμένες γενικές παρατηρήσεις. Γνωρίζουμε σε ποιά άθλια κατάσταση βρίσκεται η γεωργία στην Ευρώπη. Αν ο γεωργός δεν λεηλατείται από τον γαιοκτήμονα, ληστεύεται από το κράτος. Αν το κράτος τον φορολογεί ήπια, ο τοκογλύφος, ο οποίος τον υποδουλώνει μέσω των συναλλαγματικών, σύντομα τον μετατρέπει σε απλό ενοικιαστή γης, η οποία, στην πραγματικότητα, ανήκει σε μια χρηματιστική εταιρεία. Ο γαιοκτήμονας, το κράτος και ο τραπεζίτης λεηλατούν λουπόν τον γεωργό μέσω του ενοικίου, των φόρων και του τόκου. Το ποσό ποικίλλει από χώρα σε χώρα, ποτέ όμως δεν είναι μικρότερο από το 1/4, πολύ συχνά δε και από το 1/2 του ακαθάριστου προϊόντος. Στην Γαλλία, οι γεωργοί πλήρωσαν [προσφάτως] στο κράτος το 44% του ακαθάριστου προϊόντος.

Πέραν τούτου, το μερίδιο του γαιοκτήμονα και του κράτους βαίνει συνεχώς αυξανόμενο. Μόλις ο γεωργός αποκομίσει πλουσιότερες σοδειές μέσω των θαυμάτων του μόχθου, της εφευρετικότητας ή της πρωτοβουλίας, το χαράτσι που οφείλει στον γαιοκτήμονα, στο κράτος ή στον τραπεζίτη αυξάνεται αναλογικά. Αν διπλασιάσει τον αριθμό των εκατόλιτρων που αποκομίζει από κάθε εκτάριο, το ενοίκιο θα διπλασιαστεί, και κατά συνέπεια οι φόροι, ενώ το κράτος θα φροντίσει να τους αυξήσει ακόμη περισσότερο αν αυξηθούν οι τιμές –και πάει λέγοντας.

Κοντολογίς, παντού ο γεωργός εργάζεται 12 με 16 ώρες την ημέρα, παντού αυτά τα τρία όρνεα τού αποσπούν ο,τιδήποτε θα μπορούσε να βάλει στην άκρη, παντού του αρπάζουν ό,τι θα τον

καθιστούσε ικανό να βελτιώσει την καλλιέργειά του. Ιδού γιατί η γεωργία παραμένει στάσιμη.

Ο γεωργός θα μπορούσει να προχωρήσει ένα βήμα μπροστά μόνο υπό εντελώς εξαιρετικές συνθήκες, ή μετά από έναν τσακωμό μεταξυ των τριών βρουκολάκων, ή μετά από μια έξυπνη προσπάθεια, ή μετά από υπερβολική εργασία. Και βέβαια δεν έχουμε ακόμη πει τύποτα για το χαράτσι που κάθε γεωργός πληρώνει στον βιομήχανο. Κάθε μηχανή, κάθε φτυάρι, κάθε βαρέλι χημικού λιπάσματος πωλείται σε αυτόν 3-4 φορές περισσότερο απ' όσο κοστίζει. Ακόμη, ας μην λησμονούμε τον μεσάζοντα που καρπώνεται την μερίδα του λέοντος από τα προϊόντα της γης.

Ιδού γιατί, κατά την διάρκεια αυτού του αιώνα των εφευρέσεων και της προόδου, η γεωργία δεν έχει βελτιωθεί παρά μόνο σε κάποιες πολύ περιορισμένες περιοχές, περιστασιακά και απρόσμενα.

Ευτυχώς πάντα υπάρχουν μικρές οάσεις, αγνοημένες για κάποιο διάστημα από τα όρνεα, από τις οποίες μαθαίνουμε τι μπορεί να προσφέρει στην ανθρωπότητα η εντατική γεωργία. Ας αναφέρουμε μερικά παραδείγματα.

Στα λιβάδια της Αμερικής (τα οποία, όμως, δεν αποφέρουν παρά μόνο φτωχές σοδειές των 7 έως 12 εκατόλιτρων ανά εκτάριο, ενώ ακόμη κι αυτές συχνά καταστρέφονται από περιοδικές ξηρασίες), 500 άνθρωποι, εργαζόμενοι μόνο 8 μήνες τον χρόνο, παράγουν την ετήσια τροφή 50.000 ανθρώπων. Αυτό το αποτέλεσμα επιτυγχάνεται μέσω μιάς μεγάλης εξοικονόμησης εργασίας. Σε αυτές τις απέραντες πεδιάδες, που το μάτι αδυνατεί ν' αγκαλιάσει, το όργανο, ο θερισμός, το αλώνισμα, είναι οργανωμένα σχεδόν με στρατιωτικό τρόπο—δεν υπάρχουν άχρηστα πήγαινε-έλα, καμιά απώλεια χρόνου. Όλα γίνονται με ακρίβεια παρέλασης.

Αυτή είναι η μεγάλη καλλιέργεια, η εκτατική καλλιέργεια, η οποία χρησιμοποιεί το χώμα όπως υπάρχει στην φύση, χωρίς να επιδιώκει να το βελτιώσει. Όταν η γη έχει δώσει ό,τι είχε να δώσει, την εγκαταλείπουν· αναζητούν αλλού ένα παρθένο έδαφος, για να το εξαντλήσουν με την σειρά του.

Υπάρχει όμως και η εντατική καλλιέργεια, στην οποία ήδη χρησιμοποιούνται ολοένα και περισσότερο οι μηχανές: στόχος της πάνω απ' όλα είναι να καλλιεργήσει καλά μια περιορισμένη έκταση, να την λιπάνει, να την βελτιώσει, να συγκεντροποιήσει την εργασία και να πετύχει την μέγιστη δυνατή απόδοση. Αυτό το είδος καλλιέργειας εξαπλώνεται χρόνο με τον χρόνο, ενώ δε οι γεωργοί της Νότιας Γαλλίας και των εύφορων πεδιάδων της Δυτικής Αμερικής είναι ευχαριστημένοι με μια μέση σοδειά 10-12 εκατόλιτρων [ανά εκτάριο] μέσω της εκτατικής καλλιέργειας, οι γεωργοί της Βόρειας Γαλλίας αποκομίζουν υπό κανονικές συνθήκες 36, ακόμη και 50, ενίοτε και 56 εκατόλιτρα [ανά εκτάριο]. Έτσι, η επήσια κατανάλωση ενός ατόμου εξασφαλίζεται από το 1/12 ενός εκταρίου.

Όσο δε εντατικότερη είναι η καλλιέργεια, τόσο λιγότερη εργασία απαιτείται για να αποκτηθεί ένα εκατόλιτρο σίτου. Η μηχανή αντικαθιστά τον άνθρωπο, όσον αφορά την προεργασία, επιφέροντας άπαξ διά παντός στο έδαφος τέτοιες βελτιώσεις, όπως η αποξήρανση ή ο εκβραχισμός, οι οποίες θα επιτρέψουν να διπλασιαστούν οι σοδειές στο μέλλον. Ενίοτε, ένα βαθύ όργωμα είναι αρκετό για να κάνει ένα μέτριο έδαφος να αποφέρει κάθε χρόνο εξαιρετικές σοδειές, χωρίς ποτέ να λιπανθεί. Αυτό έκαναν επί 20 χρόνια στο Ρόδαμστεντ, κοντά στο Λονδίνο.⁶

Μη θέλοντας όμως να γράψουμε ένα αγροτικό μυθιστόρημα, θα σταθούμε σε εκείνη την σοδειά των 40 εκατόλιτρων [ανά εκτάριο], που δεν απαιτεί ένα εξαιρετικό έδαφος αλλά απλώς μια ορθολογική καλλιέργεια. Ας δούμε τι σημαίνει αυτό.

Τα 3.600.000 άτομα που κατοικούν στα δύο Διαμερίσματα του Σηκουάνα και του Σηκουάνα-και-Ουάζ καταναλώνουν για την διατροφή τους ετησίως κάτι λιγότερο από 8 εκ. εκατόλιτρα δημητριακών, κυρίως σίτου. Σύμφωνα όμως με την υπόθεσή μας, για να πετύχουν αυτήν την σοδειά θα έπρεπε να καλλιεργήσουν 200.000 εκτάρια από τα 610.000 που κατέχουν. Είναι προφανές ότι δεν θα τα καλλιεργούσαν με φυτάρια. Αυτό θα απαιτούσε πάρα πολύ χρόνο (240 εργάσιμες ημέρες των 5 ωρών ανά εκτάριο). Θα ήταν

προτιμότερο να βελτιώσουν το έδαφος άπαξ διά παντός: να αποξηράνουν ό,τι έπρεπε να αποξηραηθεί, να ισοσταθμίσουν ό,τι έπρεπε να ισοσταθμισθεί, να εκφραχίσουν το έδαφος—ακόμη κι αν έπρεπε να δαπανήσουν σε αυτές τις προκαταρκτικές εργασίες 5 εκ. εργάσιμες ημέρες των 5 ωρών— δηλαδή, κατά μέσον όρο 25 εργάσιμες ημέρες ανά εκτάριο.

Εν συνεχεία θα όργωναν με τον ατμοκίνητο εκσκαφέα, που θα χρειαζόταν 4 εργάσιμες μέρες ανά εκτάριο, και θα αφιέρωναν άλλες 4 εργάσιμες μέρες για να οργώσουν με το διπλό άροτρο. Δεν θα έπαιναν τους σπόρους στα κουτουρού, αλλά θα τους ξεχώριζαν με την βοήθεια μιάς ατμοκίνητης εκκαθαρίστριας. Δεν θα σκορπούσαν τους σπόρους στους τέσσερεις ανέμους, αλλά θα τους φύτευαν προσεκτικά σε σειρές. Όλες αυτές οι εργασίες θα χρειαζόνταν απλώς 25 εργάσιμες μέρες των 5 ωρών ανά εκτάριο, αν γίνονταν υπό καλές συνθήκες. Αν όμως αφιέρωναν 10 εκ. εργάσιμες μέρες σε μια καλή καλλιέργεια κατά την διάρκεια 3-4 ετών, θα μπορούσαν αργότερα να έχουν σοδειές των 40 και των 50 εκατόλιτρων, μειώνοντας τον χρόνο εργασίας κατά το ήμισυ.

Θα είχαν λοιπόν δαπανηθεί 15 εκ. εργάσιμες ημέρες για να προσφέρουν ψωμί σε έναν πληθυσμό 3.600.000 κατοίκων. Η δε εργασία θα ήταν τέτοια, ώστε ο καθένας θα μπορούσε να την κάνει χωρίς να διαθέτει ατσάλινους μυς, ή χωρίς να έχει ποτέ στο παρελθόν εργαστεί στην γη. Η πρωτοβουλία και ο γενικός καταμερισμός της εργασίας θα προέρχονταν από εκείνους που γνωρίζουν τι απαιτεί η γη. Όσον αφορά την ίδια την εργασία, δεν υπάρχει κανένας Παριζιάνος ή καμιά Παριζιάνα τόσο εξασθενημένος/ή, ώστε να μην μπορεί μετά από μερικές ώρες μαθητείας να επιτηρεί τις μηχανές και να συνεισφέρει το μερίδιό του/της στις αγροτικές εργασίες.

Όταν λοιπόν σκεπτόμαστε ότι μέσα στο σημερινό χάος [σε μια πόλη όπως το Παρίσι], χωρίς να υπολογίζουμε τους άεργους της ανώτερης τάξης, υπάρχουν σχεδόν 100.000 άνεργοι εργάτες διαφόρων επαγγελμάτων, διαπιστώνουμε ότι η [εργατική] δύναμη που χάνεται στην σημερινή μας οργάνωση θα ακούσε από μόνη της για

να προσφέρει, με μια ορθολογική καλλιέργεια, όλο το αναγκαίο ψωμί στα 3-4 εκ. κατοίκων των δύο Διαμερισμάτων.

Το επαναλαμβάνουμε, δεν γράφουμε μυθιστόρημα. Και δεν έχουμε ακόμη μιλήσει για την αληθινά εντατική καλλιέργεια, η οποία προσφέρει ακόμη πió εκπληκτικά αποτελέσματα. Δεν έχουμε λάβει υπ' όψιν το σάρι που μάζεψε (μέσα σε 3 χρόνια ο κ. Χάλετ'), και του οποίου ένας μόνο ξαναφυτεμένος σπόρος παρήγαγε περισσότερους από 10.000 σπόρους, που θα επέτρεπαν να συγκεντρωθεί το αναγκαίο για μια 5μελή οικογένεια σιτάρι από μια έκταση 100 τετραγωνικών μέτρων. Αντιθέτως έχουμε αναφέρει μόνο ό,τι έχουν ήδη πετύχει αναρίθμητοι αγρότες στην Γαλλία, την Αγγλία, το Βέλγιο, την Φλάνδρα και αλλού, και τι θα μπορούσε να γίνει αύριο μέσω της εμπειρίας και της γνώσης που έχει ήδη αποκτηθεί από την πρακτική σε ευρεία κλίμακα.

Πάντως, χωρίς μια επανάσταση, αυτό δεν θα γίνει ούτε αύριο, ούτε μεθαύριο, επειδή αντιστρατεύεται τα συμφέροντα των γαιοκτημόνων και των καπιταλιστών, και επειδή οι αγρότες που θα διαπίστωναν ότι έχουν όφελος από αυτό, δεν διαθέτουν ούτε την γνώση, ούτε το χρήμα, ούτε τον χρόνο για να αποκτήσουν ό,τι χρειάζεται για να προχωρήσουν.

Η σημερινή κοινωνία δεν έχει φθάσει ακόμα σ' αυτό το σημείο. Ας ανακηρύξουν λοιπόν οι Παριζιάνοι μια αναρχική κομμούνια, και θα φθάσουν αναγκαστικά εκεί, επειδή δεν θα είναι τόσο ανόητοι ώστε να συνεχίσουν να κατασκευάζουν πολυτελή μπαχλιμπιδια (τα οποία ήδη κατασκευάζουν εξ ίσου καλά η Βιέννη, η Βαρσοβία και το Βερολίνο), διατρέχοντας τον κίνδυνο να μείνουν χωρίς ψωμί. Επιπλέον, η γεωργική εργασία, με την βοήθεια των μηχανών, θα γινόταν σύντομα η πλέον ελκυστική και η πλέον ευχάριστη από όλα τα επαγγέλματα. Τέρμα με τα μπαχλιμπιδια και τα κουκλίστικα ρουχαλάκια! [Οι Παριζιάνοι] θα πήγαιναν να αντλήσουν δύναμη από τα χωράφια, να αναζητήσουν εκεί το σφρίγος, την ομορφιά της φύσης, «την χαρά της ζωής» που είχαν λησμονήσει μέσα στα θεοσκότεινα εργαστήρια των προαστίων.

Τον Μεσαίωνα, μάλλον τα βοσκοτόπια των Άλπεων παρά τα αρκεβούζια,⁸ βοήθησαν τους Ελβετούς να απαλλαγούν από τους αριστοκράτες και τους βασιλιάδες. Ομοίως, η σύγχρονη γεωργία θα επιτρέψει σε μια εξεγερμένη πόλη να απαλλαγεί από τις συνασπισμένες αστικές δυνάμεις.

III

Είδαμε πώς τα 3,5 εκ. κατοίκων των δύο Διαμερισμάτων (Σηκουάνα και Σηκουάνα-και-Ουάιζ) θα εξασφάλιζαν άφθονο ψωμί, καλλιεργώντας μόνο το 1/3 του εδάφους τους. Ας δούμε τώρα την κτηνοτροφία.

Οι Άγγλοι, οι οποίοι τρώνε πολύ κρέας, καταναλώνουν κατά μέσον όρο κάτι λιγότερο από 100 κιλά ανά ενήλικο ετησίως: αν υποθέσουμε ότι όλο το κρέας που καταναλώθηκε ήταν βοδινό, αυτό ισοδυναμεί με κάτι λιγότερο από το 1/3 ενός βοδιού. Ένα βόδι ετησίως ανά 5 άτομα (συμπεριλαμβανομένων των παιδιών), είναι ήδη μια επαρκής ποσότητα. Για 3,5 εκ. κατοίκους, αυτό θα ισοδυναμούσε με μια ετήσια κατανάλωση 700.000 βοδιών.

Ε, λοιπόν, με το σύστημα των βοσκοτόπων, χρειαζόμαστε σήμερα τουλάχιστον 2 εκ. εκτάρια για να εκθρέψουμε 660.000 βόδια. Ωστόσο, με τις πεδιάδες να ποτίζονται φειδωλά από το νερό των πηγών (όπως έγινε πρόσφατα σε χιλιάδες εκτάρια της ΝΔ. Γαλλίας), 500.000 εκτάρια είναι ήδη αρκετά. Αν φυσικά εφαρμοστεί η εντατική καλλιέργεια και καλλιεργηθούν γογγύλια ως ζωοτροφή, δεν θα χρειαστεί παρά μόνο το 1/4 αυτής της έκτασης, δηλαδή 125.000 εκτάρια. Επίσης, αν διαθέτουμε καλαμπόκι και εφαρμόσουμε την αποθήκευση της ζωοτροφής σε λάκκους [*ensilage*] όπως [κάνουν] οι Άραβες, τότε μια έκταση 88.000 εκταρίων θα μας προσφέρει όλη την αναγκαία χλωρή ζωοτροφή.

Στα περίχωρα του Μιλάνου, όπου χρησιμοποιούν τα νερά των υπονόμων για να ποτίζουν τα χωράφια, από μια έκταση 9.000 ποτιζόμενων εκταρίων παίρνουμε ζωοτροφή για 4 έως 6 κερασφόρα ζώα ανά εκτάριο· σε ορισμένα δε προνομιούχα χωράφια έχουν συλ-

λεγεί μέχρι και 45 τόνοι άχυρου ανά εκτάριο, ποσότητα που ισοδυναμεί με την ετήσια ζωοτροφή 9 γαλακτοφόρων αγελάδων. Χρειάζονται 3 εκτάρια βοσκότοπου ανά ζώο και μόνο 1 εκτάριο για 9 βόδια ή αγελάδες. Ίδου οι μεγάλες αντιθέσεις της σύγχρονης γεωργίας.

Στην νήσο Γκένζυ, επί συνόλου 4.000 αξιοποιημένων εκταρίων, σχεδόν το ήμισυ (1.900 εκτάρια) καλύπτεται με δημητριακά και λαχανόκηπους, και μόνο τα 2.100 εκτάρια παραμένουν βοσκότοποι. Σε αυτά τα 2.100 εκτάρια εκτρέφονται 1.480 άλογα, 7.260 βοοειδή, 900 πρόβατα και 4.200 χοίροι, κάτι που ισοδυναμεί με περισσότερα από 3 βοοειδή ανά εκτάριο, χωρίς να υπολογίζουμε τα πρόβατα και τους χοίρους. Περιττό να προσθέσουμε ότι η γονιμότητα του εδάφους επτηγχάνεται μέσω της λίπανσης με φύκια και χημικά λιπάσματα.

Επιστρέφοντας τώρα στα 3,5 εκ. κατοίκους των δύο Διαμερισμάτων του Παρισιού, βλέπουμε ότι η έκταση που απαιτείται για την εκτροφή ζώων μειώθηκε από τα 2 εκ. εκτάρια στα 88.000. Ας μην σταματήσουμε λοιπόν στους μικρότερους αριθμούς και ας πάρουμε εκείνους της συνήθους εντατικής καλλιέργειας. Ας προσθέσουμε γενναϊόδωρα την αναγκαία γη για τα μικρότερα ζώα που πρέπει να αντικαταστήσουν κάποια από τα κερασιφόρα ζώα, και ας αφήσουμε 160.000 εκτάρια στην κτηνοτροφία -200.000, αν προτιμάτε, στα 410.000 εκτάρια που μας μένουν, αφού θα έχει εξασφαλισθεί το αναγκαίο ψωμί για τον πληθυσμό. Ας είμαστε γενναϊόδωροι κι ας αφιερώσουμε 5 εκ. εργάσιμες ημέρες για να καταστήσουμε αυτήν την έκταση παραγωγική.

Αφού, λοιπόν, έχουμε διαθέσει, κατά την διάρκεια ενός έτους, 20 εκ. εργάσιμες μέρες, τις μισές εκ των οποίων για μόνιμες βελτιώσεις, θα έχουμε εξασφαλίσει ψωμί και κρέας, χωρίς να συμπεριλάβουμε το επιπλέον κρέας που παίρνουμε από τα πτηνά, τους χοίρους, τα κουνέλια κ.λπ., και χωρίς να λάβουμε υπ' όψιν ότι ένας εφοδιασμένος με εξαμρετικά λαχανικά και φρούτα πληθυσμός θα καταναλώσει πολύ λιγότερο κρέας απ' όσο οι Άγγλοι, οι οποίοι

συμπληρώνουν τα φτωχά τους αποθέματα σε λαχανικά με ζωϊκές τροφές. Από τα 20 εκ. εργάσιμες ημέρες των 5 ωρών, πόσες αναλογούν σε κάθε κάτοικο; Στην πραγματικότητα, ελάχιστες. Ένας πληθυσμός 3,5 εκ. πρέπει να έχει τουλάχιστον 1.200.000 ενήλικες άνδρες –και άλλες τόσες γυναίκες– ικανούς για εργασία. Έτσι, λοιπόν, για να εξασφαλίσουμε ψωμί και κρέας για όλους, δεν χρειάζονται παρά 17 εργάσιμες ημέρες ετησίως, ανά άνδρα. Προσθέστε ακόμη 3 εκ. εργάσιμες ημέρες, ή διπλασιάστε τις, για να εξασφαλίσετε το γάλα! Το άθροισμα μάς δίνει 25 εργάσιμες ημέρες των 5 ωρών –*μια απλή, ευχάριστη απασχόληση στην εξοχή*– για να αποκτήσουμε τα τρία βασικά προϊόντα: ψωμί, κρέας και γάλα –αυτά τα τρία προϊόντα, τα οποία, μετά την κατοικία, αποτελούν καθημερινά την μεγαλύτερη έγνοια για τα 9/10 της ανθρωπότητας.

Και βέβαια –δεν θα κουραστούμε να το επαναλαμβάνουμε– αυτά δεν είναι ευσεβείς πόθοι. Περιγράφουμε απλώς ό,τι *υπάρχει*, αυτό που ήδη γίνεται σε μεγάλη κλίμακα, αυτό που έχουμε αποκτήσει μέσω της επικύρωσης της εμπειρίας σε ευρεία κλίμακα. Η γεωργία θα μπορούσε από *αύριο* κιάλιας να αναδιοργανωθεί, αν δεν την εμπόδιζαν οι νόμοι περί ιδιοκτησίας και η γενική άγνοια.

Την ημέρα κατά την οποία το Παρίσι θα έχει κατανοήσει ότι το να ξέρεις τι τρως και πώς το παράγεις, είναι ένα ζήτημα δημοσίου συμφέροντος: την ημέρα κατά την οποία όλοι θα έχουν κατανοήσει ότι αυτό το ζήτημα είναι απείρως σημαντικότερο από όλες τις σημερινές κοινοβουλευτικές ή δημοτικές αντιπαραθέσεις –την ημέρα εκείνη η Επανάσταση θα είναι ένα τετελεσμένο γεγονός. Το Παρίσι θα πάρει υπό τον έλεγχό του την γη των δύο Διαμερισμάτων και θα την καλλιεργήσει. Τότε ο Παριζιάνος, αφού θα έχει εργαστεί αναλώνοντας το 1/3 της ζωής του για να αγοράσει ανεπαρκή και κακής ποιότητας τροφή, θα την παράγει ο ίδιος, κάτω από τα τείχη του, μέσα στις περιφράξεις των φρουριών του (αν αυτά υπάρχουν ακόμη), με λίγες ώρες υγιεινής και ευχάριστης εργασίας.

Ας πάμε τώρα στα φρούτα και στα λαχανικά. Ας αφήσουμε το Παρίσι κι ας επισκεφτούμε μία από εκείνες τις λαχανοκομικές

μονάδες οι οποίες, λίγα χιλιόμετρα μακριά από τα πανεπιστήμια, επιτελούν θαύματα, τα οποία αγνοούν οι σοφοί οικονομολόγοι. Ας κάνουμε μια στάση, παραδείγματος χάριν, στο σπίτι του κ. Πονς, συγγραφέα ενός έργου περί λαχανοκομίας, ο οποίος δεν κρατά μυστικό ό,τι του αποφέρει η γη, αλλά το έχει περιγράψει διεξοδικότατα.

Ο κ. Πονς, και ιδίως οι εργάτες του, δουλεύουν σαν μαύροι. Χρειάζονται 8 άτομα για να καλλιεργήσουν μια έκταση λίγο μεγαλύτερη από ένα εκτάριο (1+1/10). Εργάζονται σίγουρα 12, ακόμη και 15 ώρες ημερησίως, δηλαδή τρεις φορές περισσότερο από όσο χρειάζεται. Και 24 να ήταν, δεν θα ήταν πάρα πολλές. Κάτι στο οποίο ο κ. Πονς θα μας απαντούσε ίσως ότι, καθώς πληρώνει το φοβερό ποσό των 2.500 φρ. ως ετήσιο ενοίκιο και φόρο για τα 11.000 τετραγωνικά μέτρα γης του, και 2.500 φρ. για την κοπριά που αγοράζει από τους στρατώνες, είναι αναγκασμένος να εκμεταλλεύεται «Αφού μ' εκμεταλλεύονται, εκμεταλλεύομαι κι εγώ»—θα ήταν πιθανότατα τα λόγια του. Επίσης, η μονάδα του τού έχει κοστίσει 30.000 φρ., από τα οποία, βέβαια, πάνω απ' τα μισά πληρώθηκαν ως χαράτσι στους οκνηρούς βαρόνους της βιομηχανίας. Κοντολογίς, η μονάδα του αντιπροσωπεύει 3.000 εργάσιμες ημέρες—ίσως και πολύ λιγότερες.

Ας δούμε όμως τις σοδειές του: 10 τόνοι καρότα, 10 τόνοι κρεμμύδια, ραδίκια και άλλα χορταρικά, 6.000 λάχανα, 3.000 κουνουπίδια, 5.000 καλάθια ντομάτες, 5.000 ντουζίνες φρούτων εκλεκτής ποιότητας, 154.000 μαρούλια—εν ολίγοις, ένα σύνολο 125 τόνων λαχανικών και φρούτων σε 1 και 1/10 εκτάριο, 110 μέτρα μήκος επί 100 μέτρα πλάτος. Κάτι που ισοδυναμεί με περισσότερους από 110 τόνους λαχανικών ανά εκτάριο.

Όμως ένας άνθρωπος δεν τρώει πάνω από 300 κιλά λαχανικών και φρούτων ετησίως, ενώ 1 εκτάριο ενός λαχανοκόμου αποδίδει αρκετά λαχανικά και φρούτα για να εφοδιάσει πλουσιοπάροχα το τραπέζι 350 ενηλίκων κατά την διάρκεια ενός ολόκληρου έτους. Έτσι, 24 άτομα, εργαζόμενα επί έναν ολόκληρο χρόνο στην καλ-

λιέργεια ενός εκταρίου, όχι όμως πάνω από 5 ώρες ημερησίως, θα παρήγαγαν αρκετά λαχανικά και φρούτα για 350 ενήλικους, κάτι που αντιστοιχεί, τουλάχιστον, σε 500 άτομα. Με άλλα λόγια, καλλιεργώντας όπως ο κ. Πονς –του οποίου τα αποτελέσματα έχουν ήδη ξεπεραστεί– 350 ενήλικες θα πρέπει να προσφέρουν έκαστος κάτι παραπάνω από 100 ώρες ετησίως (για την ακρίβεια, 103) για να εφοδιάσουν με τα αναγκαία λαχανικά και φρούτα 500 άτομα.

Σημειώστε ότι μια τέτοια παραγωγή δεν αποτελεί εξαίρεση. Πραγματοποιείται υπό τα τείχη του Παρισιού, σε μια έκταση 900 εκταρίων, από 5.000 λαχανοκόμους. Μόνο που αυτοί οι λαχανοκόμοι υποβιβάζονται σήμερα στην κατάσταση υποζυγίων, προκειμένου να πληρώσουν κατά μέσον όρο ένα ενοίκιο 2.000 φρ. ανά εκτάριο.

Όλα αυτά λουτύν τα γεγονότα, που μπορούν να επαληθευθούν από τον καθένα, δεν αποδεικνύουν ότι τα 7.000 εκτάρια (από τα 210.000 που μας απομένουν), θα αρκούσαν για να προσφέρουν όλα τα αναγκαία λαχανικά, καθώς επίσης και μια μεγάλη ποσότητα φρούτων στα 3,5 εκ. κατοίκους των δύο Διαμερισμάτων μας;

Όσον αφορά την ποσότητα τής αναγκαίας εργασίας για την παραγωγή αυτών των φρούτων και των λαχανικών, θα ανερχόταν σε 50 εκ. εργάσιμες μέρες των 5 ωρών (50 μέρες ανά ενήλικο αρσενικό), αν υιοθετούσαμε ως μέτρο την εργασία των λαχανοκόμων. Όμως, θα βλέπαμε αυτήν την ποσότητα να μειώνεται αμέσως, αν εφαρμόζαμε τις μεθόδους που είναι της μόδας στο Τζέρζυ και στο Γκένζυ. Επίσης, ας μην ξεχνάμε ότι ο [Παριζιάνος] λαχανοκόμος είναι αναγκασμένος να εργάζεται τόσο σκληρά, επειδή παράγει ως επί το πλείστον πρώιμα προϊόντα, των οποίων οι υψηλές τιμές πρέπει να πληρώσουν τα εξωφρενικά ενοίκια, και ότι αυτή η μέθοδος [καλλιέργειας] συνεπάγεται περισσότερη εργασία από όση πραγματικά χρειάζεται [για την καλλιέργεια των συνηθισμένων αναγκαίων λαχανικών και φρούτων]. Μη διαθέτοντας τα μέσα για να προβεί σε μεγάλες δαπάνες για την μονάδα του και όντας υποχρεωμένος να πληρώνει πανάκριβα το γυαλί, το ξύλο, τον σίδηρο

και το κάρβουνο, [ο Παριζιάνος λαχανοκόμος] αντλεί από την κοπριά την τεχνητή θερμότητα, την οποία μπορεί να έχει με πολύ μικρότερο κόστος απ' ό,τι το κάρβουνο στα θερμοκήπια.

IV

Οι λαχανοκόμοι, όπως διαπιστώνουμε, είναι αναγκασμένοι να γίνουν μηχανές και να απαρνηθούν όλες τις χαρές της ζωής, προκειμένου να αποκτήσουν τις φημισμένες σοδειές τους. Όμως, αυτοί οι τραχείς δουλευτές έχουν προσφέρει μια τεράστια υπηρεσία στην ανθρωπότητα, διδάσκοντάς μας ότι μπορούμε να *φτιάξουμε* το χώμα. *Φτιάχνουν* το χώμα με στρώματα κοπριάς τα οποία έχουν ήδη χρησιμεύσει στο να προσφέρουν την αναγκαία ζεστασιά στα νεαρά φυτά και στα πρώιμα προϊόντα. Το *φτιάχνουν* δε σε τόσο μεγάλη ποσότητα, ώστε κάθε χρόνο είναι αναγκασμένοι να πωλούν ένα μέρος του. Διαφορετικά, αυτό θα ανύψωνε το επίπεδο του περιβολιού τους περίπου 2 με 3 εκατοστά κάθε χρόνο. Το κάνουν τόσο καλά, ώστε (όπως μας διδάσκει ο Μπαράλ στο λήμμα *λαχανοκόμοι*, του έργου του *Dictionnaire d'agriculture [Λεξικό της Γεωργίας]*), οι λαχανοκόμοι θέτουν ως όρο στα πρόσφατα συμβόλαιά τους να *πάρουν το χώμα τους μαζί*, όταν θα εγκαταλείψουν το χωράφι που καλλιεργούν. Το μεταφερόμενο πάνω σε κάρρα χώμα, μαζί με την οικοσκευή και τα τελάρα –ιδού η απάντηση που έδωσαν οι πρακτικοί καλλιεργητές στα πονήματα ενός Ρικάρντο, που παρουσίαζε το ενοίκιο ως ένα μέσο εξίσωσης των φυσικών πλεονεκτημάτων της γης. «Η γη αξίζει όσο αξίζει ο άνθρωπος» –ιδού το σύνθημα των λαχανοκόμων.

Κι όμως, οι λαχανοκόμοι του Παρισιού και της Ρουέν εργάζονται τρεις φορές περισσότερο απ' ό,τι τα αδέρφια τους στο Γκένζυ και στην Αγγλία για να πετύχουν τα ίδια αποτελέσματα. Εφαρμοζοντας [τις μεθόδους] της βιομηχανίας στην γεωργία, εκτός από το χώμα τους, αυτοί οι τελευταίοι *φτιάχνουν* και το κλίμα [μέσω του θερμοκηπίου].

Στην πραγματικότητα, όλη η λαχανοκαλλιέργεια βασίζεται στις

εξής δύο αρχές: 1) να σπέρνεται κάτω από τελάρα, να φυτεύετε τα νεαρά φυτά σε πλούσιο χώμα, σε μια περιορισμένη έκταση, έτσι ώστε να μπορείτε να τα περιποιείστε, και να τα μεταφυτεύετε πολύ αργότερα, όταν θα έχουν αναπτύξει πλήρως τα τριχίδια των ριζών τους. Κοντολογίς, κάντε σε αυτά ό,τι κάνετε και στα ζώα: φροντίστε τα πολύ κατά την παιδική τους ηλικία. Και 2) για να έχετε κορίτερα σοδειές, να θερμαίνετε το χώμα και τον αέρα, καλύπτοντας τα φυτά με τελάρα ή υφάσματα και φροντίζοντας να διατηρείται στο χώμα υψηλή θερμοκρασία, μέσω της ζύμωσης της κοπριάς.

Μεταφύτευση και θερμοκρασία πολύ υψηλότερη από εκείνη του αέρα—ιδού η ουσία της λαχανοκομίας, υπό τον όρο ότι το χώμα θα έχει φτιαχτεί τεχνητά.

Έτσι, όπως έχουμε δει, η πρώτη από αυτές τις προϋποθέσεις εκπληρώνεται πάντα στην πράξη, απαιτώντας απλώς κάποιες μικροβελτιώσεις, ενώ, για την εκπλήρωση της δεύτερης, πρέπει να θερμάνουμε τον αέρα και το έδαφος αντικαθιστώντας την κοπριά με ζεστό νερό που θα κυκλοφορεί σε σιδερένιους σωλήνες, είτε μέσα στο χώμα κάτω από το τελάρο, είτε στο εσωτερικό των θερμοκηπίων.

Αυτό ήδη γίνεται. Οι λαχανοκόμοι του Παρισιού παίρνουν από τον *θερμοσίφωνα* την θερμότητα που μέχρι χθες έπαιρναν από την κοπριά, ενώ οι Άγγλοι κηπουροί χτίζουν θερμοκήπια.

Στο παρελθόν, το θερμοκήπιο ήταν μια πολυτέλεια των πλουσίων. Το διατηρούσαν για να καλλιεργούν εξωτικά ή καλλωπιστικά φυτά. Σήμερα, όμως, η χρήση του έχει γενικευτεί. Ήδη εκτάρια ολόκληρα έχουν καλυφθεί με γυαλί στα νησιά Τζέρζυ και Γκένζυ, για να μην αναφέρουμε τα αμέτρητα μικρά θερμοκήπια που βλέπει κανείς στο Γκένζυ μέσα σε κάθε αγρόκτημα και σε κάθε κήπο. Στα περίχωρα του Λονδίνου, έχουν αρχίσει να καλύπτουν ολόκληρα χωράφια με γυαλί, ενώ αμέτρητα μικρά θερμοκήπια κατασκευάζονται κάθε χρόνο στα προάστια.

Υπάρχουν πολλών ειδών θερμοκήπια, ξεκινώντας από εκείνα που έχουν γρανιτένιους τοίχους και φθάνοντας έως τις απλές παρά-

γκες τις φτιαγμένες από σανίδες και γυάλινα σκέπαστρα, οι οποίες, παρά τα χαράτσια που πληρώνονται στους αμοδιψείς καπιταλιστές, κοστίζουν λιγότερο από 4 με 5 φρ. το τετραγωνικό μέτρο. [Ο λαχανοκόμος] μπορεί να τα θερμαίνει ή να μην τα θερμαίνει καθόλου (η παράγκα αρκεί μόνον όταν κάποιος δεν αποβλέπει στην παραγωγή πρώιμων προϊόντων), τα θερμαίνει δε, μόνον όταν θέλει να παράξει σταφύλια ή τροπικά φυτά, και όχι πατάτες, καρότα, αρακά ή φασόλια.

Έτσι [ο γεωργός], ανεξαρτητοποιείται από τις κλιματολογικές συνθήκες, ενώ συγχρόνως γλυτώνει την σκληρή δουλειά που απαιτούν τα στρώματα κοπριάς. Δεν αγοράζει πλέον κοπριά, της οποίας η τιμή τείνει να μειώνεται όσο αυξάνεται η ζήτηση, ενώ ταυτόχρονα εξοικονομεί και εργασία: 7-8 άνθρωποι αρκούν για να καλλιεργήσουν ένα θερμοκήπιο ενός εκταρίου και για να πετύχουν τα ίδια αποτελέσματα όπως ο κ. Πονς. Στο Τζέρζυ, 7 άνθρωποι, εργαζόμενοι λιγότερο από 60 ώρες εβδομαδιαίως, παράγουν σε πολύ μικρές εκτάσεις σοδειές που στο παρελθόν απαιτούσαν πολλά εκτάρια.

Θα μπορούσαμε να αναφέρουμε εντυπωσιακές λεπτομέρειες γύρω από αυτό το θέμα. Ας περιοριστούμε όμως σε ένα και μόνο παράδειγμα. Στο Τζέρζυ, 34 εργάτες και ένας λαχανοκόμος, καλλιεργώντας λίγο παραπάνω από 4 εκτάρια θερμοκηπίου (ας πούμε 70 άνδρες, οι οποίοι δεν αφιερώνουν σε αυτό πάνω από 5 ώρες ημερησίως), επιτυγχάνουν χρόνο με τον χρόνο τις εξής σοδειές: 25.000 κιλά σταφύλια που συλλέγονται την Πρωτομαγιά, 80.000 κιλά τομάτες, 30.000 κιλά πατάτες τον Απρίλιο, 6.000 κιλά αρακά και 2.000 κιλά φασόλια που συλλέγονται τον Μάιο –δηλαδή 143.000 κιλά φρούτων και λαχανικών, χωρίς να υπολογίζουμε μια δεύτερη, πολύ πλουσιότερη σοδειά, ορισμένα άλλα θερμοκήπια, ένα τεράστιο θερμοκήπιο καλλωπιστικών φυτών, ή τις σοδειές κάθε είδους μικρότερων καλλιεργειών στην ακάλυπτη γη, μεταξύ των θερμοκηπίων.

143 τόνοι φρούτων και πρώιμων λαχανικών! Αρκούν για να θρέψουν πλήρως πάνω από 1.500 άτομα κατά την διάρκεια ενός

ολόκληρου έτους. Αυτό δε απαιτεί 21.000 μέρες εργασίας –κάτι που ισοδυναμεί με 210 ώρες ετησίως, για 500 ενήλικους.

Προσθέστε σε αυτά την εξόρυξη περίπου 1.000 τόνων κάρβουνου (τόσο κάρβουνο χρειάζεται να καεί για να θερμανθούν 4 εκτάρια θερμοκηπίου), και η μέση εξόρυξη στην Αγγλία θα ανέλθει σε 3 τόνους ανά εργάσιμη ημέρα των 10 ωρών και ανά εργάτη –αυτό δε σημαίνει μια πρόσθετη εργασία 6-7 ωρών ετησίως για τον κάθε έναν από τους 500 ενήλικους.

Συνοψίζοντας, αν οι μισοί ενήλικες [μιάς πόλης], αφιέρωναν 50 ημεργάσιμες ημέρες τον χρόνο για να καλλιεργήσουν τα εκτός εποχής φρούτα και λαχανικά, θα είχαν όλον τον χρόνο απεριόριστες ποσότητες αυτού του είδους φρούτων και λαχανικών για ολόκληρο τον πληθυσμό, τα οποία δεν θα μπορούσε να παράξει κανείς παρά μόνο σε θερμοκήπιο. Ταυτοχρόνως δε, θα αποκομίζαν, ως μια δεύτερη σοδειά από τα ίδια θερμοκήπια, την πλειονότητα των συνηθισμένων λαχανικών, τα οποία, σε επιχειρήσεις όπως εκείνη του κ. Πονς, όπως έχουμε δει, χρειάζονται 50 μέρες εργασίας.

Θα δούμε τώρα την καλλιέργεια των ειδών πολυτελείας. Έχουμε ήδη πει ότι η σημερινή τάση είναι το θερμοκήπιο να γίνεται ένας απλός λαχανόκηπος καλυμμένος με γυαλί. Όταν δε χρησιμοποιείται για έναν τέτοιο σκοπό, επιτυγχάνουμε με τα πλέον απλά θερμοκήπια –που θερμαίνονται ελάχιστα κατά την διάρκεια 3 μηνών– καταπληκτικές σοδειές λαχανικών: επί παραδείγματι, 450 εκατόλιτρα πατάτες ανά εκτάριο, ως πρώτη σοδειά στα τέλη Απριλίου, μετά την οποία, έχοντας βελτιώσει το χώμα, παίρνουμε και νέες σοδειές, από τον Μάιο έως τα τέλη Οκτωβρίου, σε μια σχεδόν τροπική θερμοκρασία που οφείλεται στα τζάμια του θερμοκηπίου.

Σήμερα, για να παράγουμε 450 εκατόλιτρα πατάτες, πρέπει να οργάνουμε κάθε χρόνο μια έκταση 4 εκταρίων, να την σπέρνουμε, να την καλλιεργούμε, να την ξεχορταριάζουμε κ.ο.κ. Είναι γνωστό ότι αυτό απαιτεί κόπο, ενώ στο θερμοκήπιο πρέπει να αφιερώσει κανείς, αρχικά ίσως, μισή μέρα εργασίας ανά τετραγωνικό μέτρο. Ωστόσο, όταν θα έχει ικανοποιηθεί αυτή η πρώτη ανάγκη, θα εξοι-

κονομήσουμε τουλάχιστον το μισό, αν όχι τα 3/4 της ετήσιας εργασίας που χρειάζονται προηγουμένως.

Ιδού λοιπόν τα γεγονότα, ιδού τα αποτελέσματα που προέκυψαν, επαληθεύτηκαν και είναι γνωστά σε όλους, και για τα οποία ο καθένας μπορεί να πεισθεί απλώς επισκεπτόμενος τις εν λόγω καλλιέργειες. Δεν αρκούν άραγε αυτά τα γεγονότα για να μας δώσουν μια ιδέα για το τι μπορεί ο άνθρωπος να αποκομίσει από την γη, αν την μεταχειρισθεί έξυπνα;

V

Όλα όσα έχουμε εξετάσει παραπάνω, έχουν ήδη γίνει αποδεκτά και έχουν εν μέρει εφαρμοσθεί. Η εντατική καλλιέργεια των χωραφιών, τα αρδευόμενα με τα νερά των υπονόμων λιβάδια, η κηπουρική και, τέλος, ο καλυμμένος με γυαλί λαχανόκηπος, είναι μια πραγματικότητα. Έτσι, όπως προέβλεψε ο Λεόντς ντε Λαβέρν⁹ 30 χρόνια πριν, η τάση της σύγχρονης γεωργίας είναι να περιορίζει όσο το δυνατόν περισσότερο την καλλιεργούμενη έκταση, να φτιάχνει το χώμα αλλά και το κλίμα, να συγκεντροποιεί την εργασία και να δημιουργεί όλες τις αναγκαίες συνθήκες για την επιβίωση των φυτών. Αυτή η τάση γεννήθηκε από την επιθυμία άντλησης τεράστιων κερδών από την πώληση των πρώιμων κηπευτικών. Όμως, απ' ότου ανακαλύφθηκαν οι μέθοδοι της εντατικής καλλιέργειας, αυτές γενικεύτηκαν και επεκτάθηκαν και στην καλλιέργεια των πόσων συνηθισμένων λαχανικών, επειδή επιτρέπουν την παραγωγή περισσότερων προϊόντων με λιγότερη εργασία και μεγαλύτερη ασφάλεια.

Πράγματι, αφού μελετήσαμε τα απλούστερα θερμοκήπια του Γκένζυ, βεβαιώνουμε ότι, λαμβάνοντας υπ' όψιν όλους τους παράγοντες, πολύ λιγότερη εργασία χρειάζεται για την παραγωγή σε θερμοκήπιο, τον Απρίλιο, πατατών, παρά για να τις καλλιεργήσουμε 3 μήνες αργότερα, στην ύπαιθρο, κάτι που απαιτεί το σκάψιμο μιάς πενταπλάσιας έκτασης, την άρδευση, το ξεχορτάρισμα κλπ. Ισχύει το ίδιο όπως για ένα εργαλείο ή μια μηχανή. Εξοικονομούμε εργασία, χρησιμοποιώντας ένα τελειοποιημένο εργαλείο ή μια

τελειοποιημένη μηχανή, ακόμα κι αν πρέπει να γίνει μια αρχική δαπάνη για την αγορά του εργαλείου.

Πλήρη στοιχεία, όσον αφορά την καλλιέργεια των συνηθισμένων λαχανικών σε θερμοκήπιο, δεν υπάρχουν ακόμα. Αυτή η καλλιέργεια έχει προκύψει πρόσφατα και δεν εφαρμόζεται παρά μόνο σε μικρές εκτάσεις. Ωστόσο, ήδη διαθέτουμε στοιχεία που αφορούν 30 χρόνια καλλιέργειας ενός προϊόντος πολυτελείας, των σταφυλιών, τα στοιχεία δε αυτά είναι αναμφισβήτητα.

Στα βόρεια της Αγγλίας, στην μεθόριο με την Σκωτία, όπου το κάρβουνο κοστίζει μόνο 4 φράγκα ο τόνος, έχουν ξεκινήσει εδώ και καιρό την καλλιέργεια σταφυλιών σε θερμοκήπια. Πριν 30 χρόνια, αυτά τα σταφύλια, ώριμα ήδη τον Ιανουάριο, πωλούνταν από τον παραγωγό 50 φρ. το κιλό και ξαναπωλούνταν για το τραπέζι του Ναπολέοντα Γ' 100 φρ. το κιλό. Σήμερα, ο ίδιος παραγωγός τα πουλάει μόλις 6 φρ. το κιλό. Έτσι μας λέει ο ίδιος σε ένα πρόσφατο άρθρο του σε ένα περιοδικό λαχανοκομίας. Ίδου γιατί οι ανταγωνιστές στέλνουν [τον Ιανουάριο] χιλιάδες τόνους σταφυλιών στο Λονδίνο και στο Παρίσι.¹⁰ Χάρη στην φθηνή τιμή του κάρβουνου και στην έξυπνη καλλιέργεια, τον χειμώνα τα σταφύλια ταξιδεύουν από Βορρά προς Νότο, αντίθετα από τα συνηθισμένα φρούτα. [Το κόστος είναι τόσο μικρό ώστε] τον Μάιο, τα αγγλικά σταφύλια και εκείνα του Τζέρζυ πωλούνται 4 φρ. το κιλό από τους καλλιεργητές—κι όμως αυτή η τιμή, όπως κι εκείνη των 100 φρ. που ίσχυε 30 χρόνια πριν, δεν διατηρείται παρά μόνο λόγω της αδυναμίας του ανταγωνισμού. Τον Οκτώβριο, τα σταφύλια που καλλιεργούνται σε τεράστιες ποσότητες στα περίχωρα του Λονδίνου—πάντοτε σε θερμοκήπια, αλλά με λιγοστή τεχνητή θέρμανση—πωλούνται στην ίδια τιμή με τα σταφύλια που αγοράζονται με το κιλό στους αμπελώνες της Ελβετίας ή του Ρήνου, δηλαδή για λίγες πεντάρες. Ωστόσο, εξακολουθούν να κοστίζουν περίπου 70% περισσότερο, λόγω του υπερβολικού ενοικίου της γης και του κόστους εγκατάστασης και θέρμανσης, για τα οποία ο καλλιεργητής πληρώνει ένα τεράστιο χαράτσι στον βιομήχανο και στον μεσάζοντα. Έχοντας εξηγήσει

όλα τα παραπάνω, μπορούμε να πούμε ότι δεν κοστίζει σχεδόν τίποτα το να έχεις το φθινόπωρο νοστιμότητα σταφύλια χαμηλότερα από το γεωγραφικό πλάτος του Λονδίνου και στο υγρό του κλίμα. Σε ένα προάστιό του, λόγου χάριν, μια αξιοθρήνητη παράγκα μήκους 3 και πλάτους 2 μέτρων, από γυαλί και σανίδες, μεσοτοιχία με την αγρουκία μας, μας δίνει, τον Οκτώβριο κάθε τρίτης χρονιάς, περίπου 25 κιλά εκλεκτά σταφύλια. Αυτή η σοδειά προέρχεται από ένα αμπέλι ηλικίας 6 ετών.¹¹ Η δε παράγκα είναι τόσο κακοφτιαγμένη, ώστε πλημμυρίζει όταν βρέχει. Την νύχτα, η θερμοκρασία στο εσωτερικό της είναι ίδια με εκείνη του εξωτερικού περιβάλλοντος. Προφανώς δεν θερμαίνεται, διότι θα ήταν σαν να θερμαίνεις τον δρόμο! Η δε φροντίδα που του αφιερώνεται είναι: κλάδεμα επί μισή ώρα κάθε χρόνο και μεταφορά ενός καροτσιού με κοπριά που αδειάζεται στην ρίζα του αμπελιού, το οποίο είναι φυτεμένο σε κοικκινόχωμα έξω από την παράγκα.

Από την άλλη πλευρά, αν υπολογίσουμε την υπερβολική φροντίδα που χρειάζονται τα αμπέλια στις όχθες του Ρήνου ή της λίμνης Λεμάν, τα παρτέρια που κατασκευάζονται πέτρα-πέτρα στις πλαγιές των λόφων, και την μεταφορά της κοπριάς αλλά και του χώματος σε ένα ύψος 60-90 μέτρων, καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι συνολικά η δαπάνη της εργασίας που απαιτείται για την καλλιέργεια των αμπελιών είναι πολύ μεγαλύτερη στην Ελβετία ή στις όχθες του Ρήνου, παρά στα θερμοκήπια των προαστίων του Λονδίνου.

Αυτό εκ πρώτης όψεως μπορεί να φαίνεται παράδοξο, διότι γενικώς πιστεύεται ότι τα κλήματα φυτρώνουν μόνα τους στην Νότια Ευρώπη και ότι η εργασία των αμπελουργών δεν κοστίζει τίποτα. Οι καλλιεργητές και οι φυτοκόμοι, πάντως, όχι μόνο δεν διανεύδουν, αλλά επιβεβαιώνουν πλήρως τους ισχυρισμούς μας. «Η πλέον προσοδοφόρος καλλιέργεια στην Αγγλία, είναι η αμπελουργία», δήλωσε ένας πρακτικός λαχανοκόμος, συντάκτης του αγγλικού *Journal of Horticulture* [Περιοδικό Φυτοκομίας]. Άλλωστε οι τιμές, ως γνωστόν, μιλούν εύγλωττα από μόνες τους.

Μεταφράζοντας αυτά τα στοιχεία σε κομμουνιστική γλώσσα, μπορούμε να βεβαιώσουμε ότι ο άνδρας ή η γυναίκα που αφιερώνει ετησίως 20 ώρες από τον ελεύθερο χρόνο του/της για να φροντίσει –εργασία βασικά πολύ ευχάριστη– 2-3 κλίμακα φυτεμένα κάτω από απλό τζάμι σε οποιοσδήποτε κλιματικές συνθήκες στην Ευρώπη, θα μαζέψει τόσα σταφύλια όσα μπορούν να φάνε η οικογένειά του/της και οι φίλοι του/της. Αυτό δε ισχύει όχι μόνο για τα προϊόντα των αμπελιών, αλλά και για όλα τα σπυροφόρα δένδρα.

Αν μια τέτοια κομμούνια εφαρμόσει την εντατική καλλιέργεια σε ευρεία κλίμακα, θα έχει κάθε είδους λαχανικό, εγχώριο ή εξωτικό, και κάθε επιθυμητό φρούτο, χωρίς να χρειάζεται ν' αφιερώσει πάνω από 10 περίπου ώρες ετησίως ανά κάτοικο.

Αυτά είναι τα στοιχεία, τα οποία μπορεί κανείς να επαληθεύσει αύριο [μέσω του άμεσου πειραματισμού]. Ας υποθέσουμε ότι μια ομάδα εργατών, η οποία αφιερώνει μερικούς μήνες στην παραγωγή ορισμένων ειδών πολυτελείας, προσφέρει την εργασία της για την μετατροπή 100 εκταρίων της πεδιάδας του Ζενβιλιέρ σε μια σειρά λαχανοκήπων, που ο καθένας τους θα διαθέτει το δικό του θερμαινόμενο θερμοκήπιο για τα δενδρύλλια και τα νεαρά φυτά. Ας υποθέσουμε, επίσης, ότι καλύπτονται με θερμοκήπια άλλα 50 εκτάρια και ότι οι οργανωτικές λεπτομέρειες αφήνονται στους πειραματιζόμενους καλλιεργητές και λαχανοκόμους.

Βασίζοντας [την συντήρηση αυτών των 150 εκταρίων] στον μέσον όρο του Τζέρζυ, που απαιτεί την εργασία 7-8 ανθρώπων ανά εκτάριο καλυπτόμενο με θερμοκήπιο –κάτι που σημαίνει λιγότερες από 24.000 ώρες εργασίας ετησίως– αυτά τα 150 εκτάρια θα χρειάζονται περίπου 3.600.000 ώρες ετησίως. 100 ικανοί λαχανοκόμοι θα αφιέρωναν 5 ώρες ημερησίως σε αυτήν την εργασία, ενώ η υπόλοιπη θα γινόταν απλώς από ανθρώπους, οι οποίοι, χωρίς να είναι επαγγελματίες λαχανοκόμοι, πολύ σύντομα θα μάθαιναν πώς να χρησιμοποιούν το φυτάρι, το δικράνι, την αντλία άρδευσης, ή πώς να προσέχουν την πυροστιά.

Αυτή η εργασία –όπως έχουμε ήδη δει σε ένα προηγούμενο

κεφάλαιο— θα παρείχε όλα τα αναγκαία, και ενδεχομένως τα πολυτελή, φρούτα και λαχανικά, σε τουλάχιστον 75-100.000 ανθρώπους. Ας υποθέσουμε ότι μεταξύ αυτών των τελευταίων υπάρχουν 36.000 ενήλικες, πρόθυμοι να δουλέψουν στα περιβόλια. Τότε ο καθένας θα έπρεπε να αφιερώσει 100 ώρες εργασίας ετησίως, κατανεμημένες καθ' όλη την διάρκεια του έτους. Αυτές οι ώρες εργασίας θα μετατρέπονταν σε ώρες αναψυχής μεταξύ φίλων και παιδιών μέσα σε πανέμορφους κήπους, ωραιότερους ίσως και από εκείνους της θρυλικής Σεμράμιδος.¹²

Ιδού ο απολογισμός της εργασίας που πρέπει να καταβληθεί για να μπορούμε να τρώμε μέχρι κορεσμού φρούτα που σήμερα στερούμαστε, και να διαθέτουμε άφθονα όλα τα λαχανικά που τόσο φειδωλά μοιράζει τώρα μια μάννα, αφού πρέπει να λογαριάζει και την τελευταία πεντάρα με την οποία αυξάνει τα κέρδη του εισοδηματία και του βρυκόλακα-ιδιοκτήτη.¹³

Ω, αν η ανθρωπότητα απλώς συνειδητοποιούσε το τι *μπορεί να κάνει*, κι αν η συνείδηση αυτή της έδινε την δύναμη να *θέλει!*

Αν απλώς γνώριζε ότι η *δειλία του πνεύματος* είναι η ξέρα πάνω στην οποία έχουν έως τώρα ναυαγήσει όλες οι επαναστάσεις!

VI

Εύκολα μπορούμε να διακρίνουμε τους νέους ορίζοντες που ανοίγονται μπροστά στην επερχόμενη Κοινωνική Επανάσταση.

Κάθε φορά που μιλάμε για επανάσταση, ο σοβαρός εργάτης που έχει δει παιδιά να πεινούν, συνοφρυώνεται και ρωτάει επίμονα: «Και τι γίνεται με το ψωμί; Θα υπάρχει αρκετό, αν ο καθένας τρώει όσο τραβάει η όρεξή του; Και τι θα γίνει αν οι αγρότες, αδαή εργαλεία της αντίδρασης, οδηγήσουν στην λιμοκτονία τις πόλεις, όπως έκαναν το 1793 οι *μαύρες συμμορίες*»¹⁴ στην Γαλλία; Τότε τι κάνουμε;».

Αφήστε τους αγρότες να κάνουν ό,τι θέλουν! Οι μεγάλες πόλεις θα τα καταφέρουν και χωρίς αυτούς!

Με τι όμως θα ασχοληθούν οι εκατοντάδες χιλιάδες εργάτες, οι

οποίοι σήμερα ασφυκτιούν στα εργαστήρια και στα εργοστάσια, την ημέρα που θα ανακτήσουν την ελευθερία τους; Θα συνεχίσουν και μετά την επανάσταση να μαντρώνονται όπως πριν στα εργοστάσια; Θα συνεχίσουν να κατασκευάζουν πολυτελή μπιχλιμπίδια για εξαγωγή, όταν θα βλέπουν τα αποθέματα του σιταριού τους να εξαχνούνται, το κρέας να σπανίζει και τα λαχανικά να εξαφανίζονται χωρίς να αντικαθίστανται;

Προφανώς, όχι! Θα εγκαταλείψουν την πόλη και θα πάνε στην ύπαιθρο! Με την βοήθεια των μηχανών που επιτρέπουν ακόμα και στους πίο αδύναμους από μας να βάλουν ένα χεράκι, θα φέρουν την επανάσταση στην δέσμια του παρελθόντος αγροτική καλλιέργεια, όπως θα την έχουν ήδη φέρει στους θεσμούς και στις ιδέες.

Εδώ, εκατοντάδες εκτάρια θα καλυφθούν με θερμοκήπια, ενώ άνδρες και γυναίκες με λεπτές κινήσεις θα φροντίζουν τα νεαρά φυτά. Αλλού, εκατοντάδες άλλα εκτάρια θα οργωθούν με την βοήθεια ατμοκίνητων αλετριών¹⁵ και θα βελτωθούν με κοπριά ή θα εμπλουτισθούν με τεχνητό χύμα, που θα προέρχεται από την κονιορτοποίηση των βράχων. Χαρούμενα πλήθη εποχιακών εργατών θα καλύψουν αυτά τα εκτάρια με σπαρτά, καθοδηγούμενοι στην εργασία και στους πειραματισμούς εν μέρει από εκείνους που γνωρίζουν από καλλιέργειες, κυρίως όμως από το μεγάλο και πρακτικό πνεύμα ενός αφυπνισμένου από έναν μακρόχρονο λήθαργο λαού που φωτίζεται και καθοδηγείται από τον φωτεινό αυτόν φάρο —την ευημερία όλων.

Σε 2-3 μήνες, οι πρώιμες σοδειές θα ανακουφίσουν τις πλέον επιτακτικές ανάγκες και θα προσφέρουν τροφή σε έναν λαό, ο οποίος μετά από τόσους αιώνες αναμονής θα μπορέσει επιτέλους να ικανοποιήσει την πείνα του τρώγοντας όσο τραβάει η όρεξή του!

Εν τω μεταξύ, το λαϊκό δαμόνιο, το δαμόνιο ενός έθνους που εξεγείρεται και γνωρίζει τις ανάγκες του, θα εργαστεί πειραματιζόμενο με τα νέα μέσα καλλιέργειας, που ήδη είναι ορατά στον ορίζοντα και τα οποία δεν χρειάζονται παρά μόνο το βάπτισμα της εμπειρίας για να γενικευτούν. Θα πειραματιστούν με το φως —αυτόν τον

άγνωστο παράγοντα καλλιέργειας που κάνει το κριθάρι να ωριμάζει σε 45 μέρες στο γεωγραφικό πλάτος του Γιακούτσκ.¹⁶ Το φυσικό ή τεχνητό φως θα ανταγωνίζεται την θερμότητα, όσον αφορά την επιτάχυνση της ανάπτυξης των φυτών. Ένας μελλοντικός Μουσό θα εφεύρει μια μηχανή που θα κατευθύνει τις ηλιακές ακτίνες και θα τις κάνει να παράγουν έργο, έτσι ώστε δεν θα αναζητούμε πλέον στα έγκατα της γης την αποθηκευμένη στο κάρβουνο ηλιακή θερμότητα. Θα αρδεύουν το χώμα πειραματιζόμενοι με καλλιέργειες μικροοργανισμών – μια ιδέα τόσο ορθολογική, γεννημένη μόλις χτες, που θα μας επιτρέψει να προσφέρουμε στο χώμα αυτά τόσο αναγκαία για τα φυτά μικροσκοπικά ζωντανά κύτταρα, που σκοπό θα έχουν είτε να θρέψουν τις ρίζες, είτε να αποσυνθέσουν και να καταστήσουν απορροφήσιμα τα δομικά συστατικά του εδάφους.

Θα πειραματιστούν ...αλλά καλύτερα ας σταματήσουμε εδώ γιατί αλλιώς κινδυνεύουμε να εισέλθουμε στην σφαίρα του μυθιστορημάτος. Ας παραμείνουμε στην πραγματικότητα των ήδη γνωστών γεγονότων. Με τα μέσα καλλιέργειας που ήδη χρησιμοποιούμε, εφαρμοζόμενα σε ευρεία κλίμακα και ήδη νικηφόρα στον αγώνα κατά του εμπορικού ανταγωνισμού, μπορούμε να προσφέρουμε στον εαυτό μας άνεση και πολυτέλεια με αντάλλαγμα μια ευχάριστη εργασία. Το εγγύς μέλλον θα δείξει τι είναι πρακτικό, όσον αφορά τις μελλοντικές κατακτήσεις, για τις οποίες ήδη οι πρόσφατες επιστημονικές ανακαλύψεις μάς έχουν δώσει μια γεύση.

Ας περιοριστούμε, προς το παρόν, στην διάνοιξη του νέου δρόμου που συνίσταται στην μελέτη των αναγκών [του ανθρώπου] και των μέσων ικανοποίησής τους.

Το μόνο πράγμα που μπορεί να λείπει από την Επανάσταση, είναι η τόλμη της πρωτοβουλίας.

Έχοντας γίνει στενόμυαλοι από το σχολείο [όταν είμαστε μικροί], και έχοντας υποδουλωθεί από το παρελθόν στην ώριμη ηλικία και μέχρι τον θάνατό μας, δεν τολμάμε ούτε καν να σκεφτόμαστε. Τι κάνουμε, άραγε, όταν συναντάμε μια νέα ιδέα; Προτού επιχειρήσουμε να σχηματίσουμε μια δική μας γνώμη, συμβου-

λεύομαιστε μουχλιασμένα, παμπάλα βιβλία για να μάθουμε τι έχουν πει επί του συγκεκριμένου θέματος οι αρχαίοι δάσκαλοι...

Αν η Επανάσταση διαθέτει την τόλμη της σκέψης και την πρωτοβουλία, σίγουρα δεν θα είναι η έλλειψη τροφίμων αυτό που θα την οδηγήσει στην αποτυχία.

Από όλες τις μεγαλειώδεις ημέρες της Μεγάλης Επανάστασης [Γαλλία, 1789], η ωραιότερη, η σπουδαιότερη μέρα που θα παραμείνει ανεξίτηλα χαραγμένη στην μνήμη μας, ήταν εκείνη κατά την οποία οι ομόσπονδοι, που είχαν έρθει στο Παρίσι από όλα τα μέρη της Γαλλίας, εργάστηκαν όλοι μαζί για να ισιώσουν το έδαφος του Πεδίου του Άρεως, προετοιμάζοντάς το για την Γιορτή [της Ομοσπονδίας]. Εκείνη την ημέρα, η Γαλλία έγινε ένα: εμπνευχωμένη από το νέο πνεύμα, διέβλεπε το μέλλον που ανοιγόταν μπροστά της στην από κοινού καλλιέργεια της γης.

Αυτή δε ακριβώς η από κοινού καλλιέργεια της γης θα είναι και πάλι εκείνη μέσω της οποίας οι απελευθερωμένες κοινωνίες θα ξεναβρούν την ενότητά τους και θα εξαλείψουν το μίσος και την καταπίεση που έως τώρα τις διχαζαν.

Εφ' εξής, όντας ικανή να αισθανθεί την αλληλεγγύη –αυτήν την τεράστια δύναμη που εκατονταπλασιάζει την ενεργητικότητα και τις δημιουργικές δυνάμεις του ανθρώπου– η νέα κοινωνία θα βαδίσει προς την κατάκτηση του μέλλοντος με όλο το σφρίγος της νότης.

Παύοντας να παράγει για άγνωστους αγοραστές και αναζητώντας μέσα στους κόλπους της τις ανάγκες και τις επιθυμίες που πρέπει να ικανοποιηθούν, η κοινωνία θα εγγυάται πλήρως την ζωή και την οικονομική άνεση κάθε μέλους της, καθώς επίσης κι εκείνη την ηθική ικανοποίηση που προσφέρει η ελεύθερα επιλεγμένη και ελεύθερα εκτελούμενη εργασία, και η χαρά τού να μπορείς να ζεις χωρίς να καταπατάς τις ζωές των άλλων. Εμπνεόμενοι από μια νέα τόλμη –γέννημα του αισθήματος αλληλεγγύης– όλοι οι άνθρωποι θα βαδίσουν προς την κατάκτηση των ανώτερων απολαύσεων της γνώσης και της καλλιτεχνικής δημιουργίας.

Μια κοινωνία που θα εμπνέεται από όλα αυτά, δεν θα πρέπει να φοβάται ούτε τις συγκρούσεις στο εσωτερικό, ούτε τους εχθρούς στο εξωτερικό. Στους συνασπισμούς του παρελθόντος θα αντιτάξει την αγάπη της για μια νέα τάξη πραγμάτων, την τολμηρή πρωτοβουλία καθενός και όλων, και την ηράκλεια δύναμη που θα πηγάζει από την αφύπνιση του λαϊκού δαιμονίου.

Απέναντι σε μια τέτοια ακατανίκητη δύναμη, οι «συνωμοσούντες βασιλείς» θα είναι ανίσχυροι. Δεν θα τους μένει τίποτε άλλο από το να υποκλιθούν μπροστά της και να ζευτούν στο άρμα της ανθρωπότητας, το οποίο θα κυλά προς τους νέους ορίζοντες που θα έχει ανοίξει η Κοινωνική Επανάσταση.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

1. Σ.τ.μ. *Boje, tsara khрани*: τίτλος του παλαιού ρωσικού εθνικού ύμνου.
2. Σ.τ.μ. *Sakyatuni*: ένας από τους τίτλους του Βούδα· προέρχεται από το *Σάκνα*, όνομα της περιοχής στην οποία γεννήθηκε.
3. Σ.τ.μ. Ρεκλύ, Ελιζέ (1827-1904). Γεωγράφος και αναρχικός θεωρητικός, με ενεργό συμμετοχή στην Παρισινή Κομμούνα του 1871. Μετά την πτώση της, καταδικάστηκε σε εκτόπιση στην Νέα Καληδονία, η ποινή του όμως μετετράπη σε 10ετή εξορία κατόπιν παρεμβάσεως ανθρώπων του πνεύματος. Το 1872 διέφυγε στην Ελβετία. Ήταν φίλος του Κροπότκιν, αρθρογράφος στην *Révolution* και συνεργάτης του Μπακούνιν στην Ομοσπονδία της Γιούρα. Έγραψε πολλά βιβλία, μεταξύ των οποίων το μνημειώδες 19τομο έργο *Géographie Universelle* (1875-94) και το *L'Évolution, la Révolution et l'Idéal anarchique* (1898).

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1. Σ.τ.σ. Πέτρος Κροπότκιν, *Η Κατάκτηση του Ψωμιού*.
2. Σ.τ.σ. Στο ίδιο.
3. Σ.τ.μ. Πέτρος Κροπότκιν, *Αλληλοβοήθεια, ένας Παράγοντας της Εξέλιξης* (ελληνική μετάφραση, εκδόσεις Ελεύθερος Τύπος, υπό έκδοση).
4. Σ.τ.σ. Π. Κροπότκιν, *Η Κατάκτηση του Ψωμιού*.
5. Σ.τ.μ. Μόρις, Ουίλιαμ (1834-96). Άγγλος ποιητής, προραφαελίτης ζωγράφος, τεχνίτης και σοσιαλιστής συγγραφέας. Σημαντικότερο έργο του το *Νέα από Πουθενά* (ελλ. μτφρ., εκδ. Ελεύθερος Τύπος).
6. Σ.τ.μ. Γκόντγουϊν, Ουίλιαμ (1756-1836). Άγγλος αναρχικός πολιτικός φιλόσοφος και λογοτέχνης, του οποίου η σκέψη άσκησε μεγάλη επίδραση στους ρομαντικούς συγγραφείς της πατρίδας του. Το σημαντικότερο από τα θεωρητικά έργα του είναι το *An Enquiry concerning Political Justice* [*Έρευνα σχετικά με την Πολιτική Δικαιοσύνη*] (1792), ενώ από τα λογοτεχνικά το *Caleb Williams*.
7. Σ.τ.σ. Π. Κροπότκιν, *Αναμνήσεις ενός Επαναστάτη* [ελλ. μτφρ., εκδ. Νησιδες].
8. Σ.τ.σ. Π. Κροπότκιν, *Η Κατάκτηση του Ψωμιού*.
9. Σ.τ.σ. Στο ίδιο.

10. Σ.τ.σ. Π. Κροπότκιν, *Αγροί, Εργοστάσια και Εργαστήρια* [ελλ. μτφρ., εκδ. Νησίδες].

11. Σ.τ.μ. Φουριέ, Σαρλ-Φρανσουά-Μαρί (1772-1837). Γάλλος κοινωνικός μεταρρυθμιστής και «ουτοπιστής» σοσιαλιστής, ο οποίος, στο κύριο έργο του *Le Nouveau Monde Industriel* [*Ο Νέος Βιομηχανικός Κόσμος*] (1829-30), περιέγραψε ένα σύστημα κοινοτήτων, τα *φαλανστήρια* (συνεταιρισμοί παραγωγών και καταναλωτών) σε μια ιδεώδη σοσιαλιστική κοινωνία. «Στον Φουριέ συναντάμε μια γνήσια γαλλική αλλά, ως εκ τούτου, εξ ίσου διεισδυτική κριτική της σημερινής κοινωνικής κατάστασης. Ξεσκεπάζει αμείλικτα τόσο την υλική όσο και την ηθική αθλιότητα του αστικού κόσμου.» (Ενγκελς)

12. Σ.τ.μ. Ουεν, Ρόμπερτ (1771-1858). Ουαλός βιομήχανος και κοινωνικός μεταρρυθμιστής. Αρχικώς ενδιαφέρθηκε για την βελτίωση της ζωής των εργατών του ιδρύοντας για χάρη τους καταστήματα με φθηνές τιμές, σχολεία, και καταπολεμώντας την μέθη. Η επιτυχία του τον έκανε πασίγνωστο και εκτός Αγγλίας. Το 1824 πήγε στην Αμερική όπου ίδρυσε μια κομμουνιστική αποικία (Νέα Αρμονία), προσπάθεια όμως που δεν στέφθηκε με επιτυχία. Έγραψε πολλά βιβλία, με σημαντικότερο το *New View of Society* [*Νέα Αντίληψη της Κοινωνίας*] (1813), και άρθρα. Αγωνίστηκε για την μείωση των ωρών εργασίας και κατά της εργασίας των παιδιών, την υποχρεωτική εκπαίδευση, την καταπολέμηση της ανεργίας, ενώ υπήρξε ο εμπνευστής του συνεταιριστικού κινήματος. Υποστήριζε τον κομμουνισμό και την ισότητα, αποκρούοντας όμως την χρήση βίας. Ως εκ τούτου, η επίσημη κοινωνία τον απέκλεισε τελικώς από τις τάξεις της. Τότε «στράφηκε κατ' ευθείαν προς την εργατική τάξη κι έμεινε μαζί της δουλεύοντας άλλα 30 χρόνια. Όλα τα κοινωνικά κινήματα, όλες οι αληθινές προόδους που σημειώθηκαν στην Αγγλία υπέρ των συμφερόντων των εργατών, είναι συνδεδεμένα με το όνομα του Ουεν.» (Ενγκελς)

13. Σ.τ.σ. Π. Κροπότκιν, *Η Κατάκτηση του Ψωμιού*.

14. Σ.τ.μ. Μάμφορντ, Λιούις (1895-1990). Αμερικανός κοινωνιολόγος. Υπήρξε ένας από τους τελευταίους οικουμενικούς στοχαστές του 20ού αιώνα και ασχολήθηκε με τους τομείς της ιστορίας, της τέχνης, της επιστήμης και της θρησκείας, αναφερόμενος άμεσα στην καθημερινή ζωή και έχοντας πάντοτε ως επίκεντρο την σχέση ανθρώπου και περιβάλλοντος. Έργα του έχουν εκδοθεί στα ελληνικά από τις εκδόσεις Ύψιλον και Νησίδες.

15. Σ.τ.σ. Λιούις Μάφορντ, *The City in History* (Λονδίνο, 1966).
16. Σ.τ.σ. Π. Κροπότκιν, *Η Κατάκτηση του Ψωμιού*.
17. Σ.τ.σ. Π. Κροπότκιν, *Ο Αναρχοκομμουνισμός* [Σ.τ.μ. Εμπεριέχεται στο βιβλίο του Κροπότκιν *Αναρχισμός και Αναρχοκομμουνισμός*, ελλ. μτφρ., εκδ. Ελεύθερος Τύπος.].
18. Σ.τ.σ. Π. Κροπότκιν, *Η Κατάκτηση του Ψωμιού*.
19. Σ.τ.σ. Στο ίδιο.
20. Σ.τ.σ. Στο ίδιο.
21. Σ.τ.σ. Π. Κροπότκιν, *Αναμνήσεις ενός Επαναστάτη*.
22. Σ.τ.μ. Οργάνωση νεαρών ποпуλιστών που ασκούσε επαναστατική προπαγάνδα μεταξύ των εργατών και των αγροτών της Μόσχας και της Αγίας Πετρούπολης.
23. Σ.τ.μ. Βλ. *Η Κατήχηση του Επαναστάτη*, ελλ. μτφρ., εκδ. Ελεύθερος Τύπος.
24. Σ.τ.σ. Εισαγωγή του Ρότζερ Μπόλντουϊν (εκδότη), στο βιβλίο *Kropotkin's Revolutionary Pamphlets* [*Επαναστατικά Φυλλάδια του Κροπότκιν*].
25. Σ.τ.σ. Π. Κροπότκιν, "The Spirit of Revolt" [«Το Πνεύμα της Εξέγερσης»].

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ ΣΧΟΛΙΑ

1. Σ.τ.μ. Αυτό το όνομα είχε δοθεί σε μια πολυμελή ομάδα Ιταλών κυρίως αναρχικών, επειδή είχε αναπτύξει επαναστατική δράση στα όρη Ματέζε. Οι αναρχικοί αυτοί, (μεταξύ των οποίων ο Μαλατέστα, ο Καφιέρο και ο Σεργκέϊ Κραβσίνσκι [Στεπνιάκ]), υιοθετώντας την «προπαγάνδα μέσω της δράσης», αποφάσισαν το 1876 να υποκινήσουν σε εξέγερση την επαρχία. Στην αρχή, μετέφεραν κρυφά πυρομαχικά στο χωριό Σαν Λούπο (επαρχία Μπενεβέντο, νοτιοανατολικά της Νάπολης). Επειδή όμως κάποιος συνεργάτης του Μαλατέστα είχε προδώσει το σχέδιό τους στην αστυνομία, το χωριό παρακολουθείτο στενά, με συνέπεια να συλληφθούν καθ' οδόν πολλά μέλη της ομάδας που κατευθύνονταν προς τα εκεί, ενώ μέσα στο ίδιο το χωριό σημειώθηκε ανταλλαγή πυροβολισμών με αποτέλεσμα τον τραυματισμό δύο αστυνομικών (ο μὲν ένας υπέκυψε αργότερα στα τραύματά του, ο δε άλλος έμεινε ανάπηρος από το ένα πόδι). Ο Καφιέρο και ο Μαλατέστα μαζί με περίπου άλλους 25 αναρχικούς, κατέφυγαν στα βουνά για να υποκινήσουν εξέγερση στα απομονωμένα χωριά. Μολονότι στην αρχή σημείωσαν κάποια επιτυχία –στα χωριά Λεντίνο και Γκάλο κήρυξαν εν ονόματι της Κοινωνικής Επα-

νάστασης έκπτωτο τον βασιλέα Βιτόριο Εμμανουέλε και έκαψαν τα δημοτικά αρχεία που περιείχαν τίτλους ιδιοκτησίας, καταγραφές χρεών και φόρων κ.λπ.— εν συνεχεία περικυκλώθηκαν από τα κυβερνητικά στρατεύματα. Ύστερα από διήμερη περιπλάνηση στα βουνά, ο Μαλατέστα και οι σύντροφοί του, όντας ανεπαρκώς εξοπλισμένοι και χωρίς τρόφιμα, συνελήφθησαν και οδηγήθηκαν στις φυλακές. Τελικώς όμως, παρά τις σοβαρότατες κατηγορίες που τους βάραιναν (συνωμοσία, σύσταση συμμορίας για ανατρεπτική δράση, φόνος κ.ά.), και το ότι η υπόθεσή τους δεν καλυπτόταν από την αμνηστία που είχε δοθεί τον Φεβρουάριο του 1878 με την ενθρόνιση του νέου βασιλιά της Ιταλίας Ουμβέρτου Α΄, απηλλάγησαν τον Αύγουστο του ίδιου χρόνου, χάρη στο γενικότερο κλίμα ηπιότητας που επικρατούσε και στην επείκεια που επέδειξαν οι ένορκοι.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΚΡΟΠΟΤΚΙΝ

1. Σ.τ.μ. Θρησκευτική κίνηση που άνθησε τον 16ο αιώνα, με στόχο την εξυγίανση και ανανέωση της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας, και που κατέληξε στην διάσπασή της με την εμφάνιση των διαφόρων προτεσταντικών εκκλησιών. Κορυφαία μορφή της υπήρξε ο Γερμανός θεολόγος Μαρτίνος Λούθηρος (1483-1546), η διδασκαλία του οποίου στρεφόταν κατά του παπισμού, αναγνωρίζοντας ως μόνη αυθεντία την Αγία Γραφή.

2. Σ.τ.μ. Π. Κροπότκιν, *Η Μεγάλη Γαλλική Επανάσταση* (ελλ. μτφρ., εκδ. Ελεύθερος Τύπος, υπό έκδοση).

3. Σ.τ.μ. Μπουοναρότι, Φίλιππο-Μικέλε (1761-1837). Ιταλός δημοκράτης, απόγονος του μεγάλου Μιχαήλ Αγγέλου. Όταν ξέσπασε η Γαλλική Επανάσταση (1789), πήγε αμέσως στην Γαλλία, όπου και συμμετείχε στα γεγονότα. Αργότερα αναμίχθηκε στην συνωμοσία του Μπαμπιέφ και καταδικάστηκε σε εξορία. Σε όλη του την ζωή υπήρξε ασυμβίβαστος επαναστάτης με μεγάλο λαϊκό έρεισμα. Πέθανε πάμπτωχος.

4. Σ.τ.μ. Μπαμπιέφ, Φρανσουά-Νοέλ (1760-97). Από τις σημαντικότερες φυσιογνωμίες της Γαλλικής Επανάστασης. Σηλίτευε δριμύτατα τις καταχρήσεις και τους σπεκουλαδόρους, κηρύττοντας την κοινοκτημοσύνη. Ίδρυσε στο Παρίσι την «Εταιρεία των Ίσων», ενώ το 1796 επιχείρησε να καταλάβει πραξικοπηματικά την εξουσία για να εφαρμόσει τις ιδέες του. Όμως τα σχέδιά του προδόθηκαν και ο ίδιος εκτελέστηκε. Οι ιδέες του επηρέασαν τις νεώτερες εξουσιαστικές σοσιαλιστικές αντιλήψεις, η δε επαναστατική τακτική του

διατηρήθηκε ζωντανή στις επαναστατικές μυστικές εταιρείες του Παρισιού.

5. Σ.τ.μ. Σαιν-Σιμόν, Κλωντ-Ανρί κόμης ντε (1760-1825). Γάλλος φιλόσοφος και κοινωνιολόγος. Κήρυξε την κοινωνικοποίηση του πλούτου και την κατάργηση του κληρονομικού δικαιώματος. «Ένας από τους τρεις μεγάλους ουτοπιστές [Σαιν-Σιμόν, Φουριέ, Όουεν], που αναδείχθηκαν υπερασπιστές των συμφερόντων του προλεταριάτου [...] διέθετε μια μεγαλοφυή ευρύτητα πνεύματος που, χάρη σ' αυτήν, όλες σχεδόν οι μη αυστηρά οικονομικές σκέψεις των μεταγενέστερων σοσιαλιστών βρίσκονται εν σπέρματι μέσα στο έργο του.» (Ενγκελς)

6. Σ.τ.μ. Κονσιντεράν, Βικτόρ (1808-93). Γάλλος φιλόσοφος, οικονομολόγος και οπαδός του Φουριέ. Έλαβε ενεργό μέρος στην Επανάσταση του 1848.

7. Σ.τ.μ. Μπλαν, Λουϊ (1811-82). Γάλλος πολιτικός, γεννημένος στην Μαδρίτη. Δημοκρατικός δημοσιογράφος (1830-50). Το 1839 εξέδωσε το έργο *Η Οργάνωση της Εργασίας*, το οποίο τον κατέστησε γνωστό ως σοσιαλιστή συγγραφέα. Μέλος της Προσωρινής Κυβέρνησης το 1848. Κατηγορηθείς για συμμετοχή στην εισβολή στην Εθνοσυνέλευση στις 15-5-1848, διέφυγε στο Λονδίνο. Μετά την 4η Σεπτεμβρίου 1870, επέστρεψε στο Παρίσι και ετέθη επί κεφαλής της λίστας των υποψηφίων του Παρισιού στις εκλογές του Φεβρουαρίου του 1871. Ήταν εναντίον της Κομμούνας, αλλά υπερασπίστηκε τις δημοκρατικές ελευθερίες κατά την ζοφερή περίοδο που ακολούθησε.

8. Σ.τ.μ. Λασάλ, Φερντινάν (1825-64). Γερμανοεβραίος σοσιαλιστής, θεμελιωτής του σοσιαλδημοκρατικού κινήματος στην Γερμανία. Σπούδασε φιλολογία και φιλοσοφία, ενώ από νωρίς ασχολήθηκε με την πολιτική. Έλαβε μέρος στην Επανάσταση του 1848 και συνεργάστηκε με την *Neue Rheinische Zeitung [Νέα Εφημερίδα του Ρήνου]* του Μαρξ. Εν συνεχεία ασχολήθηκε με το εργατικό κίνημα. Το 1863 απέστειλε ανοιχτή επιστολή προς την Εργατική Ένωση της Λειψίας, υποστηρίζοντας ότι οι εργάτες έπρεπε να σχηματίσουν αυτόνομο πολιτικό κόμμα – πρόταση που θα υιοθετηθεί από την Ένωση και θα οδηγήσει στην δημιουργία της Ένωσης της Γενικής Συνομοσπονδίας των Γερμανών Εργατών (23-5-1863), η οποία αργότερα θα είναι από τις ιδρυτικές οργανώσεις του Γερμανικού Σοσιαλδημοκρατικού Κόμματος. Ο Λασάλ υπήρξε μέγας δημαγω-

γός, ο δε σοσιαλισμός του είχε ιδεαλιστικό και εθνικιστικό χαρακτήρα, γεγονός που τον οδήγησε σε ρήξη με τον Μαρξ, ο οποίος δεν του συγχωρούσε τους πολιτικούς ελιγμούς του. «Ο Λασάλ έχει στην πραγματικότητα προδώσει το κόμμα. Είχε κλείσει συμφωνία με τον Μπίσμαρκ.» (Μαρξ) Κάτι που επιβεβαιώθηκε αργότερα. «Όλη η σπουδαιότητα του Λασάλ έγκειται στο ότι ο Μαρξ τον άφηνε επί χρόνια να στολίζεται με τα αποτελέσματα των δικών του ερευνών και να τα διαστρεβλώνει. [...] Τον σοσιαλιστή Λασάλ ακολουθεί βήμα προς βήμα ο δημαγωγός Λασάλ.» (Ενγκελς)

9. Σ.τ.μ. Βιντάλ, Φρανσουά (1814-72). Γάλλος οικονομολόγος και κολλεκτιβιστής σοσιαλιστής, οπαδός του Λουί Μπλαν.

10. Σ.τ.μ. Σταϊν, Λώρεντς (1815-60). Γερμανός νομικός και οικονομολόγος, οπαδός της «Κοινωνικής Μοναρχίας». Γνωστός ως συγγραφέας του έργου *Ο Σοσιαλισμός και ο Κομμουνισμός της σημερινής Γαλλίας*, το οποίο εκδόθηκε το 1843.

11. Σ.τ.μ. Πέκερ, Κόνσταντιν (1801-87). Άγγλος οικονομολόγος και ουτοπικός σοσιαλιστής, ο οποίος κήρυσσε ένα είδος θρησκευτικού κομμουνισμού. Πρότεινε την κοινωνικοποίηση των παραγωγικών μέσων από το αστικό κράτος για να εξαφανιστεί η ανισότητα της κατανομής τους, και την οργάνωση ενός συνεταιρισμού όλων των ανθρώπων που θα κατέληγε στην «Δημοκρατία του Θεού».

12. Σ.τ.μ. Έτσι ονόμασε ο Γάλλος «ουτοπιστής» σοσιαλιστής Φουριέ τις κοινότητες (συνεταιρισμούς παραγωγών και καταναλωτών), σε μια ιδεώδη σοσιαλιστική κοινωνία.

13. Σ.τ.μ. Βλ. Π.-Ο. Λισαγκαρέ, *Η Ιστορία της Παρισινής Κομμούνιας του 1871*, ελλ. μτφρ., εκδ. Ελεύθερος Τύπος.

14. Σ.τ.μ. Αγγλικά: *Five Ports*=*Πέντε Λιμάνια*. Ομοσπονδία παράκτιων πόλεων (κυρίως των εξής 5: Χάστινγκς, Νιού Ρόμνυ, Χάιθ, Ντόμπερ και Σάντουϊτς, με διαδοχικές προσχωρήσεις και αποχωρήσεις και άλλων χωριών και πόλεων), που ιδρύθηκε το 1155 με βασιλικό διάταγμα, το οποίο της παραχωρούσε φορολογικές απαλλαγές, αυτοδιοίκηση και άλλα προνόμια με αντάλλαγμα την παροχή πλοίων και ανδρών εν καιρώ πολέμου. Τα προνόμια της αυτά της επέτρεψαν να επιδοθεί σε κάθε είδους λαθρεμπόριο, αποκομίζοντας μεγάλα κέρδη. Η σημασία της άρχισε να φθίνει κατά την διάρκεια της βασιλείας της Ελισάβετ Α΄, οπότε και απορροφήθηκε στην γενική διοίκηση του Στέμματος.

15. Σ.τ.μ. *Hanse* ή *Hansa*: εμπορική ένωση πόλεων στην Β. Γερμα-

νία που δημιουργήθηκε στα μέσα του 14ου αιώνα για να προστατευτεί και να ελέγξει το εμπόριο. Έφθασε στο απόγειο της δύναμής της κατά τον 15ο αιώνα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

1. Σ.τ.μ. Η μετάφραση των 17 Κεφαλαίων του βιβλίου έγινε από τα γαλλικά (*La Conquête du Pain*, από τις εκδόσεις Tors/H. Trinquier, 2002, με Πρόλογο του Ελιζέ Ρεκλύ –α΄ έκδοση το 1890), σε αντιπαραβολή με την αγγλική μετάφραση (*The Conquest of Bread*, εκδόσεις Elephant, Ιούλιος 1985, με Εισαγωγή του Αλφρέντο Μπονάνο και Πρόλογο του Κροπότκιν της έκδοσης του 1913). Οι προτάσεις ή οι λέξεις που παρατίθενται εντός αγκυλών, προέρχονται από την αγγλική μετάφραση, διότι κρίναμε ότι θα φανούν χρήσιμες στον αναγνώστη.

2. Σ.τ.μ. 1 εκτάριο (*hectare*) ισούται με 10.000 τετραγωνικά μέτρα ή με 2.471 ακρ (αγγλικό στρέμμα=34.671 τετραγωνικά μέτρα).

3. Σημ. του Άγγλου εκδότη [Σ.τ.Α.ε.]: Τρεις επιφανείς επιστήμονες του 19ου αιώνα που ασχολήθηκαν με την τιθάσευση της ενέργειας. Ο Μαρκ Σεγκέν (1786-1875) ήταν Γάλλος φυσικός και εφευρέτης ενός σωληνοειδούς λέβητα, ο οποίος απέδειξε την θεωρητική ύπαρξη του μηχανικού ισοδύναμου της θερμότητας. Ο Γερμανός φυσικός Γιούλιους-Ρόμπερτ φον Μάγερ (1814-78), απέδειξε την αρχή της διατήρησης της ενέργειας και μελέτησε το μηχανικό ισοδύναμο της θερμότητας. Ο σερ Ουίλιαμ-Ρόμπερτ Γκρόουβ (1811-96), ήταν Βρετανός φυσικός ο οποίος ανακάλυψε την θεωρία της αμοιβαίας μετατροπής των δυνάμεων και επινόησε διάφορες βολταϊκές μπαταρίες. Βλ. επίσης τα έργα του Κροπότκιν *Αναμνήσεις ενός Επαναστάτη* και *Αγροί, Εργοστάσια και Εργαστήρια*. [Σ.τ.μ. Αμφότερα κυκλοφορούν στα ελληνικά από τις εκδόσεις Νησίδες.]

4. Βατ, Τζέημς (1736-1819). Σκωτσέζος μηχανικός και εφευρέτης. Οι σημαντικότερες βελτιώσεις που επέφερε στην ατμομηχανή οδήγησαν στην ευρύτατη χρήση του ατμού ως κινητήριας δύναμης στην βιομηχανία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

1. Σ.τ.μ. Μάλθους, Τόμας-Ρόμπερτ (1766-1834). Άγγλος ιερωμένος και οικονομολόγος. Θεμελιωτής της θεωρίας του πληθυσμού στο βιβλίο του *An Essay on the Principle of Population [Πραγματεία περί των Αρχών του Πληθυσμού]* (1798). Σύμφωνα με αυτήν, ο πληθυσμός αυξάνεται κατά γεωμετρική πρόοδο, ενώ η παραγωγή τροφί-

μων κατά αριθμητική, με συνέπεια να μην επαρκούν τα τρόφιμα για την συντήρηση του πληθυσμού, πράγμα που κατά την γνώμη του καθιστούσε αναγκαίο τον περιορισμό των γεννήσεων). Ο Μαρξ λέει γι' αυτόν ότι η κύρια συνεισφορά του «βρίσκεται στο ότι τονίζει την άνιση ανταλλαγή μεταξύ κεφαλαίου και εργατικού μισθού». Όμως το κάνει αυτό «αφ' ενός για να αποδείξει ως αναγκαία την εξαθλίωση της εργατικής τάξης [...] και, αφ' ετέρου, για να αποδείξει στους καπιταλιστές την αναγκαιότητα της Εκκλησίας και του κλήρου».

2. Σ.τ.μ. Ο συγγραφέας υπονοεί την υποχρεωτική στράτευση.

3. Σ.τ.μ. Γαλλικά=*hectolitre*, αγγλικά=*bushel*: μονάδα όγκου ίση με 36,269 λίτρα.

4. Σ.τ.μ. Αχθοφόροι ή χαμάληδες που αντικαθιστούσαν τα υποζύγια.

5. Σ.τ.Α.ε. Ο Κροπότκιν πρόσθεσε την ακόλουθη υποσημείωση στην τελευταία ρωσική έκδοση (*Khleb i volia*, Πετρούπολη 1922): «Ο Βατρέν ήταν ένας επιστάτης τον οποίο μισούσαν οι εργάτες και ο οποίος δολοφονήθηκε την δεκαετία του 1880. Ο Τομά ήταν ένας στρατηγός που σκοτώθηκε στις 18 Μαρτίου 1871. Αυτή ήταν η μόνη εκτέλεση στην οποία προέβη ο λαός κατά την ημέρα εγκαθίδρυσης της Κομμούνας».

6. Σ.τ.μ. Ρεφορμιστική τάση του γαλλικού εργατικού κινήματος. Υπό τον Πωλ Μπρους, οι κομμουνιστές αποσχίστηκαν το 1882 από το Γαλλικό Εργατικό Κόμμα. Ονομάστηκαν έτσι επειδή απέρριπταν την επαναστατική πάλη, περιορίζοντας τον εργατικό αγώνα στα πλαίσια του εφικτού (*possible*).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

1. Σ.τ.μ. Σμιθ, Άνταμ (1723-90). Άγγλος οικονομολόγος και φιλόσοφος που θεωρείται ιδρυτής της σύγχρονης οικονομικής επιστήμης. Ο Μαρξ τον ονομάζει «οικονομολόγο της βιοτεχνικής περιόδου». Εξαιρετικά σημαντικές υπήρξαν οι θεωρίες του περί καταμερισμού της εργασίας, παραγωγικής εργασίας και υπεραξίας. Το κυριότερο έργο του είναι *Ο Πλούτος των Εθνών* (εκδ. Εστία). Πρέσβευε ότι ο πλούτος των εθνών δεν βρίσκεται στο χρήμα, όπως υποστήριζαν οι μερκαντιλιστές [εμποροκράτες], αλλά στην εργασία που δημιουργεί ανταλλακτικές αξίες, και ότι υπεραξία δεν δημιουργεί μόνο η γεωργική εργασία, όπως υποστήριζαν οι φυσιοκράτες, αλλά και η βιομηχανική. «Η σημασία των αντιφάσεων του Σμιθ έγκειται στο ότι εμπεριέχουν προβλήματα τα οποία ασφαλώς δεν επιλύει, αλλά τα εκφράζει αντιφάσκοντας προς τον εαυτό του.» (Μαρξ)

2. Σ.τ.μ. Ρικάρντο, Ντέιβιντ (1772-1823). Άγγλος οικονομολόγος, ο τελευταίος μεγάλος εκπρόσωπος της κλασικής οικονομολογίας. Σημαντικότερο έργο του το βιβλίο *Principles of Political Economy and Taxation* [*Αρχές της Πολιτικής Οικονομίας και Φορολογίας*].

3. Σ.τ.μ. Μπαλζάκ, Ονορέ ντε (1799-1850). Γάλλος συντηρητικός συγγραφέας. Σπουδαιότερο έργο του είναι το *La Comédie humaine* που περιλαμβάνει μια σειρά από νουβέλες. Στα αφηγήματά του περιγράφει πολύ γλαφυρά την κοινωνία και τα ήθη του καιρού του.

4. Σ.τ.μ. Μιλ, Τζων-Στούαρτ (1806-73). Άγγλος φιλόσοφος και οικονομολόγος. Τροποποίησε την ωφελμιστική φιλοσοφία του Μπένθαμ, μετατρέποντάς την σε *ωφελμισμό* (1861), ενώ, στο δοκίμιό του *On Liberty* [*Περί Ελευθερίας* (ελλ. μτφρ., εκδ. Επίκουρος)], (1859), υπεραμύνθηκε των δικαιωμάτων και της ελευθερίας του ατόμου. Άλλα έργα του είναι το *A System of Logic* [*Ένα Σύστημα Λογικής*] (1843) και το *Principles of Political Economy* [*Αρχές της Πολιτικής Οικονομίας*] (1848).

5. Σ.τ.Α.ε. Λέβερντενς, Εμίλ (1835-90). Συγγραφέας πολιτικών και οικονομικών έργων.

6. Σ.τ.μ. *Crapauds du marais*=*βατράχια του βάλτου*: έτσι αποκαλούσαν χλευαστικά τους μετριοπαθείς βουλευτές, που κατελάμβαναν τα χαμηλά έδρανα στην αίθουσα της Γαλλικής Εθνοσυνέλευσης, οι δημοκρατικοί, οι οποίοι κατελάμβαναν τα ψηλότερα έδρανα, εξ ου και ο χαρακτηρισμός τους *ορεινοί* [*montagnards*].

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

1. Σ.τ.μ. Παλαιό αργυρό νόμισμα, τρίφραγκο ή εξάφραγκο, γνωστό και ως *σκούδο*.

2. Σ.τ.μ. Τζωρτζ, Χένρυ (1839-97). Αμερικανός οικονομολόγος, υπέρμαχος της καθιέρωσης ενιαίου φόρου επί της εγγείου ιδιοκτησίας, ιδίως στο έργο του *Progress and Poverty* [*Πρόοδος και Φτώχεια*] (1879).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5

1. Σ.τ.μ. Μετριοπαθείς δημοκράτες κατά την διάρκεια της Γαλλικής Επανάστασης, οι περισσότεροι εκ των οποίων κατάγονταν από την περιοχή της Γρόνδης, στην ΝΔ. Γαλλία, εξ ου και το όνομα γιρονδικοί. Ανατράπηκαν το 1793 από τους αντιπάλους τους ιακωβίνους.

2. Σ.τ.μ. Εννοεί τους ορεινούς. Έτσι ονόμαζαν την ριζοσπαστική πτέρυγα των ιακωβίνων στην Εθνοσυνέλευση της Γαλλικής Επανάστασης, επειδή κάθονταν στα ψηλότερα καθίσματα του αμφιθεά-

τρου στο οποίο συνεδρίαζε η Εθνοσυνέλευση. Έτσι ονομάστηκαν, από το 1848 μέχρι το 1851, οι αντιπρόσωποι του μικροαστικού ριζοσπαστικού-δημοκρατικού κόμματος, του οποίου αρχηγός ήταν ο Λεντρύ-Ρολέν.

3. Σ.τ.μ. Εννοεί την Α΄ Κομμούνα του Παρισιού κατά την διάρκεια της Γαλλικής Επανάστασης.

4. Σ.τ.μ. *Ateliers nationaux*: ιδρύθηκαν με απόφαση της προσωρινής κυβέρνησης μετά την Επανάσταση του Φεβρουαρίου του 1848. Σκοπός τους ήταν αφ' ενός η δυσφήμιση της ιδέας του Λουί Μπλαν περί οργανώσεως της εργασίας από τους ίδιους τους εργάτες και, αφ' ετέρου, η στρατιωτική οργάνωση μιάς μερίδας του προλεταριάτου για να στραφεί εναντίον του επαναστατικού προλεταριάτου. Επειδή απέτυχαν ως θεσμός, η αστική κυβέρνηση έλαβε μέτρα για την σταδιακή κατάργησή τους, γεγονός που θα αποτελέσει μία από τις αφορμές της εργατικής εξέγερσης του Ιουνίου του 1848, ενώ, μετά την κατάπνιξή της, αυτά θα καταργηθούν από την κυβέρνηση Καβενιάκ.

5. Σ.τ.σ. Το δημοτικό χρέος του Παρισιού ανερχόταν το 1904 σε 2.266.579.100 φράγκα, ενώ οι τόκοι γι' αυτό ήταν 121 εκ. φράγκα.

6. Σ.τ.μ. Οπαδοί του Ζακ Εμπέρ, Γάλλου πολιτικού (1757-94) και εκδότη της εφημερίδας *Père Duchesne*, ο οποίος άσκησε μεγάλη επιρροή στην Α΄ Παρισινή Κομμούνα, μέχρι να συλληφθεί από τον Ροβεσπιέρο και να αποκεφαλισθεί μαζί με τους περισσότερους από τους οπαδούς του.

7. Σ.τ.μ. Η πλέον προωθημένη από τις δύο φράξιες των ορεινών. Η άλλη φράξια, στην οποία ανήκε ο Ροβεσπιέρος, είχε αντιλήψεις που δεν διέφεραν και πολύ από εκείνες των γιρονδίνων συντηρητικών, κυρίως σε μείζονα θέματα όπως, παραδείγματος χάριν, η ιδιοκτησία, παρά τα αναμφισβήτητα φιλολαϊκά της αισθήματα. (Βλ. Μωρίς Ντομανζέ, *Οι Αβράκωτοι και οι Λυσσασμένοι στην Γαλλική Επανάσταση*, εκδ. Ελεύθερος Τύπος, υπό έκδοση.)

8. Σ.τ.μ. Μινιέ, Ωγκύστ (1796-1884). Γάλλος αντιδραστικός ιστορικός. Συνέγραψε μια *Ιστορία της Γαλλικής Επανάστασης*.

9. Σ.τ.μ. Ριζοσπαστική οργάνωση που ιδρύθηκε την περίοδο της Γαλλικής Επανάστασης. Το 1793 ανέτρεψε τους γιρονδίνους και, με ηγέτη τον Ροβεσπιέρο, εγκαθίδρυσε το καθεστώς της Τρομοκρατίας. Οι ιακωβίνοι ήταν αριστερής απόχρωσης φανατικοί οπαδοί της αστικής δημοκρατίας. Ονομάστηκαν έτσι επειδή η ιδρυτική τους

συνεδρίαση έγινε κοντά στην εκκλησία του Αγίου Ιακώβου. Χαρακτηριστικό τους ήταν ο κόκκινος σκούφος που συμβόλιζε την Ελευθερία.

10. Σ.τ.μ. Πόλη της Ανδαλουσίας στην Ισπανία και μεσογειακό λιμάνι, που φημίζεται παγκοσμίως για τα κρασιά της.

11. Σ.τ.σ. Ποτέ δεν διαδόθηκε μια πλάνη πίο βλαβερή απ' ό,τι η πλάνη μιάς «Μονοήμερης Επανάστασης», την οποία προπαγανδίζουν υπερφίαλα σοσιαλιστικά φυλλάδια που αναφέρονται στην Επανάσταση της 18ης Μαρτίου στο Βερολίνο, η οποία υποτίθεται (κάτι που είναι απολύτως λανθασμένο) ότι είχε χαρίσει στην Πρωσία την αντιπροσωπευτική της κυβέρνηση. Είδαμε καλά την ζημιά που προκάλεσαν τέτοιου είδους πλάνες στην Ρωσία το 1905-07. Η αλήθεια είναι ότι μέχρι το 1871 η Πρωσία, όπως η σημερινή Ρωσία, διέθετε ένα κουρελόχαρτο που θα μπορούσε να περιγραφεί ως «Σύνταγμα», αλλά δεν είχε αντιπροσωπευτική κυβέρνηση. Μέχρι το 1870, η Κυβέρνηση επέβαλε στο Έθνος τον προϋπολογισμό της προτιμίας της.

12. Σ.τ.μ. Το 1793, οι κάτοικοι της Βανδέας (επαρχία της Δ. Γαλλίας), εξοργισμένοι από την καρατόμηση του βασιλιά Λουδοβίκου ΙΣΤ' και την επιστράτευση 300.000 ανδρών για τον πόλεμο κατά των Άγγλων, μετά την ήττα του γαλλικού στρατού στο Νέερβιντεν, θα εξεγερθούν κατά της Επαναστατικής Κυβέρνησης του Παρισιού, υποκινούμενοι από την μοναρχική και καθολική αντίδραση. Η εξέγερση θα είναι αιματηρή, παρά δε τις κάποιες πρώτες νίκες της, θα ηττηθεί κατά κράτος τον Δεκέμβριο του 1793.

13. Σ.τ.Α.ε. Η ακόλουθη σημείωση εμφανίζεται στην τελευταία ρωσική έκδοση: «Ιακωβίνοι ιστορικοί αναφέρουν ότι η Εξέγερση της Βανδέας ήταν αποκλειστικά μια υπόθεση κληρικών και βασιλοφρόνων. Όμως η αλήθεια ως προς αυτό δεν έχει επ' ουδενί καταδειχθεί σαφώς. Δεν χωρεί αμφιβολία ότι οι χωρικοί της Βανδέας εξεγέρθηκαν αρχικά κατά της στρατιωτικής επιστράτευσης, κατά του νόμου με τον οποίο τα κοινά εδάφη κάθε χωριού θα παραχωρούνταν σε μεμονωμένους "πολίτες" εις βάρος των χωρικών, και γενικώς κατά των πόλεων με την ηλίθια απέχθειά τους απέναντι στην ύπαιθρο».

14. Σ.τ.μ. *Assignat*: τύπος χαρτονομίσματος που ήταν εν χρήση στην Γαλλία κατά την περίοδο 1790-96.

15. Σ.τ.μ. Μισελέ, Ζυλ (1798-1874). Γάλλος ιστορικός, γνωστός

τόσο για το πολύτομο, μνημειώδες έργο του *Η Ιστορία της Γαλλίας, 1833-67*, όσο και για την *Ιστορία της Επανάστασης*.

16. Σ.τ.μ. Δηλαδή, ενοποίηση όλων αυτών των λειτουργιών σε ένα αδιαίρετο όλον. Σχετικά, επίσης, με αυτό το θέμα, θα θέλαμε να παραπέμψουμε τον αναγνώστη στο βιβλίο του καθηγητού Αγροτικής Κοινωνιολογίας και Ανάπτυξης, Τμήμα Γεωπονίας του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Γεωργίου Α. Δαουτόπουλου, *Αειφορική Ανάπτυξη της Ελληνικής Υπαιθρου*, Θεσσαλονίκη, 2005 (αποσπάσματα παρατίθενται στο *Περιοδικό της Εναλλακτικής Κοινότητας «Πελίτι»*, τεύχος 8, Σεπτέμβριος, 2008). Σε αυτό ο αναγνώστης θα βρει στοιχεία σχετικά με την ιστορία και το παρόν της καλλιέργειας εκτάσεων και της δημιουργίας λαχανόκηπων εντός των πόλεων, όπως π.χ. στην Γερμανία, την Κούβα και τις ΗΠΑ. Χαρακτηριστικά ο συγγραφέας αναφέρει: «[...] Η Κούβα στο αποκορύφωμα του εμπάργκο και της οικονομικής κρίσης δημιούργησε κοινοτικούς κήπους στα αστικά κέντρα και απέκτησε μια αξιόλογη παραγωγή κηπευτικών που κάλυψαν σε μεγάλο βαθμό τις ανάγκες του αστικού πληθυσμού που δεν είχε πρόσβαση σε κατάλληλη γεωργική γη. [...] Το διαδίκτυο είναι γεμάτο με πληροφορίες για Δημοτικούς Κήπους [...] Στις ΗΠΑ υπάρχει η Αμερικανική Ένωση Κοινοτικών Κήπων [που] παρέχει πληροφορίες και τεχνογνωσία για την ίδρυση παρόμοιων κήπων σε όλα τα μεγάλα αστικά κέντρα της Αμερικής. [...] Οι τοπικές κοινωνίες διαθέτουν πολύ μεγάλες δυνατότητες για να καλυτερέψουν την οικονομική και κοινωνική τους θέση. Αν δεν το κάνουν μέχρι σήμερα είναι γιατί έχουν παραιτηθεί ή νοιώθουν πολύ μικρές τις δυνάμεις τους. Όπως όμως πολύ καλά γνωρίζουμε όλοι μας, η συνένωση των μικτών προσπαθειών είναι εκείνη που δημιουργεί τα μεγάλα και σπουδαία κοινωνικά και πολιτισμικά επιτεύγματα».

17. Σ.τ.μ. *Βογιάρος*: μέλος της ρωσικής φεουδαρχικής αριστοκρατίας μέχρι την εποχή του τσάρου Πέτρου Α΄ (αρχές 18ου αιώνα) –κατ' επέκτασιν, *άρχοντας, ευγενής*.

18. Σ.τ.Α.ε. Μια σημείωση στην τελευταία ρωσική έκδοση περιγράφει το Ζενβιλιέρ [*Gennevilliers*] ως μια περιοχή πλησίον του Παρισιού, αποτελούμενη από «απέραντα χωράφια ποτιζόμενα από αρδευτικά συστήματα, απ' όπου χιλιάδες αγρότες με κάρρα μεταφέρουν στο Παρίσι κάθε είδους λαχανικά προς πώληση, ή ακόμη τα στέλνουν στην Αγγλία».

19. Σ.τ.μ. Αγροτοδοσική περιοχή, μοιρασμένη μεταξύ Βελγίου (κατά το μεγαλύτερο μέρος), Γαλλίας και Λουξεμβούργου.

20. Σ.τ.μ. Μηχανή με την οποία ο αγρότης σπάζει τους βώλους χώματος που έχουν δημιουργηθεί από το όργωμα, για να κάνει το έδαφος λείο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6

1. Σ.τ.σ. Διάταγμα της 30ής Μαρτίου: με αυτό το διάταγμα διεγράφησαν τα χρέη από τα ενοίκια για το διάστημα μεταξύ Οκτωβρίου του 1870 και Ιανουαρίου και Απριλίου του 1871.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7

1. Σ.τ.μ. Κουνάβι που ζει στην τσίγκα (υποπολική δασώδης περιοχή της Β. Αμερικής και της Ευρασίας), γνωστό για την ζεστή και απαλή του γούνα.

2. Σ.τ.Α.ε. Ο Κροπότκιν πρόσθεσε στην τελευταία ρωσική έκδοση την ακόλουθη σημείωση: «Στο σημείο αυτό θα ανοιχθεί στην ανθρωπότητα ένα απίστευτα ευρύ πεδίο για εφευρέσεις. Πάρτε, λόγου χάριν, το μετάξι. Επί χιλιάδες χρόνια το μετάξι (και άρα και το βελούδο) θεωρείτο είδος υπερπολυτελείας. Χώρες στις οποίες παράγεται το μετάξι περιβάλλονται από τείχη, η εξαγωγή μεταξοσκωλήκων είναι δύσκολη κ.λπ. Τώρα το μετάξι κατασκευάζεται από ξυλοπολτό σε εργοστάσια. Αχανή καναδικά δάση παράγουν μετάξι και τα μεταξωτά που κατασκευάζονται σήμερα από ξυλοπολτό στην Αμερική είναι τόσο καλά, ώστε μπορούν να συγκριθούν ακόμη και με το πιό φίνο μετάξι της Λυών ως προς το χρώμα και την υφή τους. Σήμερα τα φορούν οι πλέον μοντέρνες κυρίες. Όσο δε αφορά τα διαμάντια, υπάρχουν χιλιάδες γυναίκες οι οποίες, έχοντας μάθει ότι στην Ν. Αφρική, στο Μείφκινγκ, βασανίζονται μαύροι προκειμένου να τα αποκτήσουν αυτές, έχουν πάψει οριστικά να φορούν διαμάντια. Πάντως θα έρθει ο καιρός που ακόμη και τα διαμάντια θα κατασκευάζονται σε εργαστήρια».

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8

1. Σ.τ.μ. Ροντμπέρτους, (Γιάγκετσοφ) Γιόχαν-Καρλ (1805-75). Γερμανός οικονομολόγος και από καθ' έδρας σοσιαλιστής. Η θεωρία του περί γεωπροσόδου αντικατοπτρίζει την δική του κοινωνική θέση ως γαιοκτήμονα της Πομερανίας. Ο Ροντμπέρτους «διαισθάνεται την διαφορά της υπεραξίας από τις ειδικές της μορφές [...] αλλά δεν πετυχαίνει τον στόχο, διότι σκοπός του είναι να ερμηνεύσει εκ των προτέρων ένα συγκεκριμένο φαινόμενο, το φαινόμενο της γεωπρο-

σόδου, και όχι να ανακαλύψει τον γενικό νόμο». (Μαρξ)

2. Σ.τ.Α.ε. Στο σημείο αυτό έχει προστεθεί μια σημείωση στην τελευταία ρωσική έκδοση: «Σήμερα που στην Αγγλία έχουν αρχίσει να κατασκευάζουν από τσιμέντο ολόκληρα τμήματα τέτοιων σπιτιών (ιταλικά παράθυρα κ.λπ.), που τα πλαίσια και πολλά άλλα τμήματα κατασκευάζονται μηχανικά, που μεμονωμένα τμήματα κάθε μεγέθους είναι διαθέσιμα μέσω της μαζικής παραγωγής, και που με αυτά τα τμήματα κατασκευάζονται σπίτια διαφορετικού στυλ –η κατασκευή άνετων κατοικιών με λουτρά και άλλες ανέσεις θα απαιτεί έναν ακόμη μικρότερο αριθμό ωρών».

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 9

1. Σ.τ.μ. Κέντρο του Διαμερίσματος των Βοσγίων, νοτιοανατολικά του Παρισιού, επί του ποταμού Μοζέλα, πασίγνωστο για την εικονοποιία και την βαμβακουργία του.

2. Σ.τ.σ. Έχουν ήδη ανακαλυφθεί, αφ' ότου γράφτηκαν τα παραπάνω λόγια. [Σ.τ.Α.ε. Σε αυτήν την σημείωση έχουν προστεθεί τα εξής στην τελευταία ρωσική έκδοση: «Έχει εφευρεθεί μια μηχανή που καθιστά ικανό τον συγγραφέα να στοιχειοθετεί ο ίδιος. Για τον συγγραφέα που έχει συνηθίσει να γράφει σε γραφομηχανή (στην Αμερική αυτό είναι κάτι συνηθισμένο), δεν υπάρχει η παραμικρή δυσκολία στο να τυπώσει το έργο του».]

3. Σ.τ.Α.ε. Λιτρέ, Μαξιμιλιέν (1801-81). Συντάκτης ενός προτύπου γαλλικού λεξικού και συγγραφέας μιάς πολύτομης ιστορίας της γαλλικής γλώσσας.

4. Σ.τ.μ. Μεντελέγιεφ, Ντμίτρι-Ιβάνοβιτς (1834-1907). Ρώσος χημικός, δημιουργός του Περιοδικού Πίνακα των χημικών στοιχείων.

5. Σ.τ.μ. Τζουλ, Τζέιμς-Πρέσκοτ (1818-89). Άγγλος φυσικός, ο οποίος ανακάλυψε το μηχανικό ισοδύναμο της θερμότητας και συνέβαλε στην μελέτη της θερμότητας και του ηλεκτρισμού.

6. Σ.τ.σ. Αυτό το γνωρίζουμε από τον Πλέιφear, ο οποίος το ανέφερε μετά τον θάνατο του Τζουλ. [Σ.τ.μ. Πλέιφear, Λάιον (1818-98). Άγγλος χημικός, καθηγητής πανεπιστημίου και πολιτικός.]

7. Σ.τ.μ. Λάϊελ, Τσαρλς (1797-1875). Σκωτσέζος γεωλόγος. Στο σημαντικότερο έργο του *Principles of Geology* [Αρχές της Γεωλογίας] (1830-33), αναιρεί την θεωρία των καταστροφών, αναπτύσσοντας την θεωρία του ομοιομορφισμού, σύμφωνα με την οποία οι γεωλογικές δομές και η ιστορία του σχηματισμού τους μπορούν να ερμηνευθούν ως το αθροιστικό αποτέλεσμα της μακροχρόνιας δράσης

φαινομένων και διεργασιών αντίστοιχων προς τα σημερινά. Οι ιδέες του θα επηρεάσουν τον φίλο του Δαρβίνο, αφήνοντας ανάγλυφη την σφραγίδα του στο έργο του τελευταίου.

8. Σ.τ.μ. Ραφαήλος, Σάντι (1483-1520). Ιταλός ζωγράφος και αρχιτέκτονας. Θεωρείται ένας από τους μεγαλύτερους καλλιτέχνες της Αναγέννησης.

9. Σ.τ.μ. Μουρίγιο, Μπαρτολομέ-Εστεμπάν (1618-82). Ισπανός ζωγράφος που ειδικευόταν στην απεικόνιση θρησκευτικών θεμάτων και φτωχών παιδιών.

10. Σ.τ.μ. Διάσημο μουσείο της Μαδρίτης. Ιδρύθηκε το 1819, ως Βασιλικό Μουσείο Ζωγραφικής και Γλυπτικής, λίγο μετά το τέλος των Ναπολεόντειων Πολέμων.

11. Σ.τ.μ. Βελάσκεθ, Ντιέγο Ροντρίγκεθ δε Σίλβα υ (1599-1660). Ισπανός ζωγράφος, διάσημος για τον ρεαλισμό των πορτραίτων του, ιδίως εκείνων του Φιλίππου Δ΄ της Ισπανίας και των μελών της βασιλικής οικογενείας.

12. Σ.τ.μ. Ράσκιν, Τζων (1819-1900). Άγγλος κριτικός τέχνης και κοινωνικός μεταρρυθμιστής. Υπήρξε υπέρμαχος της αναβίωσης της ρομαντικής μυθιστοριογραφίας του 18ου αιώνα [*Gothic*] και των προραφαηλιτών [Ενωση ζωγράφων και συγγραφέων που ιδρύθηκε το 1848 για να καταπολεμήσει τον συντηρητισμό της ακαδημαϊκής ζωγραφικής και να αναβιώσει την πίστη στην φύση και το ζωφό ρεαλιστικό χρώμα, το οποίο θεωρείτο χαρακτηριστικό της ιταλικής ζωγραφικής πριν από τον Ραφαήλο]. Από το 1860 υπεράσπιζε ένθερμα τον κοινωνικό και οικονομικό σχεδιασμό.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 10

1. Σ.τ.Α.ε. Ιδίως στο έργο του *Ζερμινάλ*, ένα μυθιστόρημα το οποίο προκάλεσε βαθιά εντύπωση στους αναρχικούς της γενιάς του Κροπότκιν.

2. Σ.τ.μ. *Familistère*: έτσι ονόμασε ένας μαθητής του Φουριέ μια μορφή συνεταιρισμού.

3. Σ.τ.σ. Φαίνεται ότι οι κομμουνιστές Νεαροί Ικαριώτες [Σ.τ.μ. Είχαν προέλθει από το σχίσμα –ανάμεσα σε «Νεαρούς» Ικαριώτες που ήταν υπέρ του αμιγούς κομμουνισμού και σε «Γέρους» Ικαριώτες που ήταν υπέρ της ιδιωτικής επιχείρησης– της μιάς από τις δύο ομάδες που είχαν προκύψει από την αρχική διάσπαση της αποικίας του Καμπέ, και η οποία ήταν η μόνη που είχε επιζήσει μετά τον θάνατό του. Ωστόσο, και το δικό τους εγχείρημα θα ήταν βραχύβιο. Το 1901

σήμανε το οριστικό τέλος της Ικαρίας.], είχαν κατανοήσει την σημασία της ελεύθερης επιλογής στις καθημερινές τους σχέσεις πέραν της εργασίας. Το ιδανικό των θρησκευτικών κομμουνιστών ήταν ανέκαθεν να γευματίζουν όλοι μαζί. Στα από κοινού γεύματα οι πρώτοι χριστιανοί εκδήλωναν την αφοσίωσή τους στον χριστιανισμό. Ο θεία μετάληψη εξακολουθεί να είναι ένα κατάλοιπο αυτού. Οι Νεαροί Ικαριώτες είχαν εγκαταλείψει αυτήν την θρησκευτική παράδοση. Γευμάτιζαν σε μια κοινή τραπεζαρία, αλλά σε μικρά ξεχωριστά τραπέζια στα οποία κάθονταν σύμφωνα με την διάθεση της στιγμής. Οι κομμουνιστές της Αμάνα είχαν ο καθένας το δικό του σπίτι και γευμάτιζαν εκεί, ενώ έπαιρναν τις προμήθειές τους κατά βούληση από τα κοινοτικά καταστήματα. [Σ.τ.μ. Το όνομα Αμάνα έφεραν 6 χωριά που ιδρύθηκαν το 1854 στην Βόρειο Αμερική, 20 μίλια από την πόλη της Αϊόβα, από 800 Γερμανούς εμigréδες με αρχηγό τον ξυλουργό Κρίστιαν Μετς, οι οποίοι το 1842 είχαν ιδρύσει χωριά αγοράζοντας γη από τον ινδιάνικο καταυλισμό, κοντά στην πόλη Μπούφαλο. Προέρχονταν από την θρησκευτική σέκτα Αμάνα, η οποία αρχικώς ήταν ενταγμένη στο λουθηρανικό κίνημα (περιοχή του Ρήνου και Κάτω Χώρες). Όταν δε αργότερα θα αποσχισθεί από την Λουθηρανική Εκκλησία, θα υποστεί διώξεις. Η Αμάνα εφάρμοζε με κάθε αυστηρότητα όσα αναφέρει η Αγία Γραφή για την κοινοκτημοσύνη, έτρεφε δε αντικρατικές αντιλήψεις, π.χ. τα παιδιά της κοινότητας δεν φοιτούσαν στα κρατικά σχολεία. Ο πληθυσμός ζούσε από την γεωργία, την βιοτεχνία και την χειροτεχνία. Η εργασία γινόταν εκ περιτροπής. Κάθε οικογένεια είχε το δικό της σπίτι, αλλά έτρωγαν μαζί σε κοινές τραπεζαρίες (και όχι κατ' οίκον, όπως λανθασμένα αναφέρει ο Κροπότκιν σε αυτήν την σημείωση). Όμως με την πάροδο του χρόνου η Αμάνα άρχισε να υιοθετεί έναν όλο και πίο εμπορικό προσανατολισμό, και μάλιστα στην δεκαετία του 1970 ήταν ένας από τους μεγαλύτερους κατασκευαστές οικιακών αγαθών. Τέλος, θα θέλαμε να σημειώσουμε ότι στην αγγλική μετάφραση η Αμάνα αναφέρεται λανθασμένα ως Ανάμα πιθανόν λόγω αναγραμματισμού.]

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 11

1. Σ.τ.μ. *Faits divers*: δημοφιλής στήλη των γαλλικών εφημερίδων.
2. Σ.τ.μ. Γερμανικά στο κείμενο: *Ober-Haupt-General-Staats-Canal-Navigations-Rath*.
3. Σ.τ.μ. *Ἡ ποδόσπαιμο*, κοινώς *κοράκι της πρύμνης*: ξύλινο ή χαλύ-

βδινό τεμάχιο που αποτελεί κατακόρυφο συνέχεια της τρόπιδας στο πρυμναίο άκρο της, με το οποίο συνδέεται το πηδάλιο.

4. Σ.τ.μ. Μουανιέ, Γουσταύος (1826-1910). Ελβετός νομικός και φιλόanthρωπος, ένας από τους ιδρυτές του Ερυθρού Σταυρού (1863).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 12

1. Σ.τ.Α.ε. Λόγω τυπογραφικού λάθους αυτή η γραμμή έχει παραληφθεί από την έκδοση του 1913.

2. Σ.τ.μ. *Talons rouges*: οι φέροντες υποδήματα με κόκκινα τακούνια, μεταφορικώς, οι ευγενείς.

3. Σ.τ.μ. Στήβενσον, Τζωρτζ (1781-1848). Άγγλος εφευρέτης της πρώτης επιτυχημένης λοκομοτιβάς (ατμάμαζας). Κατασκευαστής της πρώτης σιδηροδρομικής γραμμής μεταφοράς επιβατών, που εγκαινιάστηκε το 1825.

4. Σ.τ.σ. Βλ. το βιβλίο μου *In Russian and French Prisons* [Στις Ρωσικές και στις Γαλλικές Φυλακές], Λονδίνο, 1887.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 13

1. Σ.τ.Α.ε. Στην τελευταία ρωσική έκδοση ο Κροπότκιν παραπέμπει επ' αυτού τον αναγνώστη στο έργο του *Paroles d'un révoltée* [Λόγια ενός Επαναστάτη].

2. Σ.τ.Α.ε. Σε μια σημείωση στην τελευταία ρωσική έκδοση ο Κροπότκιν γράφει: «Ορισμένοι Γερμανοί σοσιαλδημοκράτες είχαν αντιρρήσεις γι' αυτήν την πρόταση, παραθέτοντας μια μακροσκελή σημείωση του Μαρξ στο τέλος του 6ου Κεφαλαίου του βιβλίου του *Το Κεφάλαιο*. Σε αυτήν την σημείωση, όμως, ο Μαρξ λέει απλώς ότι, στην πράξη, η διαφορά μεταξύ σύνθετης και απλής εργασίας δεν είναι συχνά θεμελιώδης. Αυτό με κανέναν τρόπο δεν αναιρεί την θεωρία που ανέπτυξε νωρίτερα στο 6ο Κεφάλαιο, ή τα σχόλια γύρω από τον κολλεκτιβισμό στο 1ο Κεφάλαιο, αλλά δείχνει απλώς ότι στην πράξη η διάκριση είναι συχνά αυθαίρετη. Ο Μαρξ έχει κατανοηθεί με αυτόν τον τρόπο, όχι μόνο από εμένα, αλλά και από πολλούς οπαδούς του».

3. Σ.τ.μ. Γκεντ, Ματιέ-Μπαζιλ (1845-1922). Γάλλος πολιτικός. Εισήγαγε το 1879 τον μαρξισμό στο γαλλικό εργατικό κίνημα. Το 1877 εξέδωσε το περιοδικό *L'Égalité*, το οποίο, ενώ αρχικά είχε επιρροές από τον μπλανκισμό, τον αναρχισμό και τον ρεφορμιστικό σοσιαλισμό, εν συνεχεία υιοθέτησε έναν αμιγώς μαρξιστικό προσανατολισμό. Αφού επισκέφθηκε τον Μαρξ και τον Ένγκελς στο Λονδίνο το 1881, επέστρεψε στην Γαλλία αποφασισμένος να ιδρύσει

ένα μαρξιστικό κόμμα με πρότυπο το Γερμανικό Σοσιαλιστικό Εργατικό Κόμμα, και 5 χρόνια αργότερα ίδρυσε το Γαλλικό Εργατικό Κόμμα [Parti Ouvrier Français]. Το κόμμα αυτό, όντας συγκεκριμένο, ακόμη και εξουσιαστικό και, άρα, λογικά ξένο προς το σαφώς αποκεντρικό πνεύμα της γαλλικής εργατικής τάξης, κατόρθωσε παρ' όλα αυτά να προοδεύσει, αποτελώντας μια μείζονα δύναμη στο γαλλικό επαναστατικό σοσιαλιστικό σκηνικό.

4. Σ.τ.Α.ε. Η ακόλουθη σημείωση εμφανίζεται στην τελευταία ρωσική έκδοση: «Επ' αυτού του σημείου, ο Μαρξ είναι άκρως διαφωτιστικός στην αρχή του 24ου Κεφαλαίου του έργου του *Το Κεφάλαιο*, στο οποίο δείχνει ότι, υπό το καπιταλιστικό σύστημα ανταλλαγής, η εργασία πωλείται “στην σωστή της τιμή.” “Το μόνο που απαιτεί ο τελευταίος (δηλ. ο εργάτης) –και ορθώς το απαιτεί– είναι να πληρώνεται από τον καπιταλιστή την αξία της εργασίας του”. Και αυτήν όντως την πληρώνεται. Παρεμπιπτόντως, σημειώνω, ότι χωρίς αυτήν την προϋπόθεση (ο Χάϊντμαν το είχε κατανοήσει πλήρως), είναι αδύνατον να διατυπωθεί η θεωρία της υπεραξίας».

5. Σ.τ.μ. Μόρυ, Μάθιου-Φονταίν (1806-73). Αμερικανός πρωτόπυλος υδρογράφος και ωκεανογράφος.

6. Σ.τ.μ. Πέπε, Σέζαρ ντε (1842-90). Βέλγος γιατρός και εξέχων συνδικαλιστής, ο οποίος με το έργο του επηρέασε έντονα την αμερικανική ριζοσπαστική οργάνωση IWW (International Workers of the World [Γούμπλινς]) και εν γένει το συνδικαλιστικό κίνημα. Επειδή έδρασε μετά το Κομμουνιστικό Μανιφέστο και πριν τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, οι απόψεις του ντε Πέπε αναπόφευκτα συγκρίνονται με εκείνες του Καρλ Μαρξ. Ο ντε Πέπε ήταν ειρηνιστής, παραμένοντας αξιολογούμενος ουδέτερος στο ζήτημα μιάς βίαιης προλεταριακής επανάστασης.

7. Σ.τ.μ. *Workhouse*: παλαιότερα στην Αγγλία κρατικά επιδοτούμενα ιδρύματα, στα οποία οι φτωχοί και ενδεείς εργάζονταν έναντι τροφής και στέγης.

8. Σ.τ.Α.ε. Ο Κροπότκιν πρόσθεσε μια ενδιαφέρουσα σημείωση στην τελευταία ρωσική έκδοση: «Ο Προυντόν δανείστηκε το σύνθημα “γκρεμίζοντας θα οικοδομήσουμε” από την *Πεντάτευχο* του Μωϋσή. Όταν λοιπόν βλέπουμε από την εμπειρία μας πόσο δύσκολο είναι να “οικοδομήσουμε” χωρίς να προηγηθεί μια άκρως ενδελεχής εξέταση, βασιζόμενη στην μελέτη της κοινωνικής ζωής τού γιατί και τού πώς θέλουμε να οικοδομήσουμε –πρέπει να απορρι-

ψουμε αυτό το σύνθημα τού δήθεν δημιουργού και κυρίου της φύσης και να διακηρύξουμε: “οικοδομώντας θα γκρεμίσουμε”».

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 14

1. Σ.τ.Α.ε. Στο σημείο αυτό υπάρχει μια σημείωση στην τελευταία ρωσική έκδοση: «Αφ’ ότου γράφτηκε αυτό, οι Ηνωμένες Πολιτείες έχουν πράγματι αρχίσει να παράγουν πλεονάζουσες ποσότητες σίτου και ιδίως καλαμποκιού, μολοντούτο ένα πλήθος άλλων αγροτικών προϊόντων παράγεται ακόμη σε ανεπαρκή ποσότητα. Σπόροι στις Ηνωμένες Πολιτείες και μερικά εκατομμύρια εκατόλιτρα λευκού βάμβακος στην Αγγλία, αυτά είναι τα μόνα πλεονάσματα που παράγονται πέραν και υπεράνω της τοπικής κατανάλωσης. Αυτή είναι η κατάσταση σήμερα· όταν όμως ο Αμερικανός αγρότης δει ότι έχουν ικανοποιηθεί οι ανάγκες του, θα σταματήσει να εργάζεται στο χωράφι και θα απασχοληθεί με κάτι άλλο».

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 15

1. Σ.τ.μ. Σισμοντί, Ζαν-Σαρλ ντε (1773-1842). Ελβετός οικονομολόγος και ιστορικός. Σημαντικότερα έργα του *Histoire des républiques italiennes du Moyen Age* [Ιστορία των Ιταλικών Δημοκρατιών του Μεσαίωνα] και *Nouveaux Principes d'Économie Politique* [Νέες Αρχές της Πολιτικής Οικονομίας]. Άσκησε κριτική στην κλασική οικονομολογία από την σκοπιά του οικονομικού ρομαντισμού. «Κατανοεί κυρίως την βασική αντίφαση: αφ’ ενός αχαλίνωτη ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων και αύξηση του πλούτου, ο οποίος ταυτοχρόνως αποτελείται από εμπορεύματα που πρέπει να πουληθούν, και αφ’ ετέρου περιορισμός της μάζας των παραγωγών στα αναγκαία μέσα συντήρησης» (Μαρξ). «Διαφέρει από κάθε άποψη από τους κλασικούς στο ότι δείχνει τις αντιφάσεις του καπιταλισμού. Αυτή είναι η μία πλευρά. Απ’ την άλλη, δεν μπορεί σε καμία περίπτωση (και δεν το θέλει) να προχωρήσει στην ανάλυση των κλασικών, περιοριζόμενος έτσι σε μια συναισθηματική κριτική του καπιταλισμού από μικροαστική άποψη.» (Λένιν)

2. Σ.τ.μ. Σε, Ζαν-Μπατίστ (1767-1832). Γάλλος επιχειρηματίας και οικονομολόγος, ο οποίος με τα συγγράμματά του εκλαΐκευσε τον φιλελευθερισμό. «Αυτός ο αξιοθρήνητος άνθρωπος», «που την ανούσια επιπολαιότητά του επιζητεί να αποκρύψει αραδιάζοντας σε γενικές και απόλυτες φράσεις τις ατέλειες και τα χοντρά λάθη του Άνταμ Σμιθ», «έκανε χρυσές δουλειές με τον Σμιθ απλώς και μόνον επειδή είχε τουλάχιστον την αξία να βάλει [τις σκέψεις εκείνου] σε

μια κάποια τυπική τάξη». (Μαρξ)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 16

1. Σ.τ.σ. Μια πληρέστερη ανάπτυξη αυτών των ιδεών θα βρείτε στο βιβλίο μου *Αγροί, Εργοστάσια και Εργαστήρια*, που εξέδωσε ο εκδοτικός οίκος Messrs Thomas Nelson and Sons στην δημοφιλή σειρά τους το 1912.

2. Σ.τ.μ. Εκλεκτό τυρί της Ωβέρνης, που φτιάχνεται με αγελαδινό γάλα.

3. Σ.τ.μ. Λαπλάς, Πιέρ-Σιμόν μαρκήσιος ντε (1749-1827). Γάλλος μαθηματικός, φυσικός, αστρονόμος και ακαδημαϊκός. Μελέτησε τους πλανήτες, τους κομήτες και άλλα ουράνια σώματα, αλλά κυρίως έγινε διάσημος για την ανακάλυψη του κοσμολογικού συστήματος που φέρει το όνομά του. Επίσης, στον τομέα της φυσικής, ανακάλυψε τους θεμελιώδεις νόμους του ηλεκτρομαγνητισμού.

4. Σ.τ.μ. Λαμάρκ Ζαν-Μπατίστ Μονέ ντε (1744-1829). Γάλλος φυσιολόγος, θεμελιωτής της σύγχρονης βιολογίας. Γνωστός για τις έρευνές του στην βοτανική και στην ζωολογία και για την θεωρία του σχετικά με την εξέλιξη των ειδών. Υπήρξε ο πρώτος επιστήμονας που διέκρινε τις δύο βασικές κατηγορίες ζώων: τα σπονδυλωτά και τα ασπόνδυλα. Σημαντικότερα έργα του είναι: *Σύστημα των Ασπόνδυλων Ζώων* ή *Γενικός Πίνακας των Τάξεων* (1801), *Φυσική Ιστορία των Ασπόνδυλων Ζώων*, έργο που σε γενικές γραμμές ισχύει μέχρι και σήμερα, *Ζωολογική Φιλοσοφία*, *Λεξικό Βοτανικής*, *Έρευνες επί των Οργανώσεων των Εμβίων Σωμάτων* και *Υδρογεωλογία*.

5. Σ.τ.μ. Λαβουαζιέ, Αντουάν-Λωράν ντε (1743-94). Γάλλος χημικός, εκ των θεμελιωτών της σύγχρονης χημείας. Πίστευε ότι η εξαγωγή επιστημονικών συμπερασμάτων δεν θα έπρεπε να βασίζεται μόνο στην παρατήρηση, αλλά ότι απαιτείται και ακριβής μέτρηση για την αποφυγή σφαλμάτων. Έτσι, χρησιμοποιώντας επιστημονικές μεθόδους, ανακάλυψε την πραγματική φύση της καύσης, κάτι που τον οδήγησε στην διατύπωση του νόμου περί αφθαρσίας της ύλης και σε πολλές άλλες ανακαλύψεις.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 17

1. Σ.τ.μ. Ζακάρ, Ζοζέφ (1752-1834). Γάλλος εφευρέτης.

2. Σ.τ.μ. Λα Μπρυγιέρ (1645-96). Γάλλος συγγραφέας, ηθικολόγος και ακαδημαϊκός. Σε μια μετάφραση που έκανε στο έργο του Θεόφραστου πρόσθεσε τους *Χαρακτήρες*. Εκεί σκιαγραφεί γλαφυρά,

αλλά και με κάποια σκληρότητα, τα ήθη της εποχής του. Στην ιδεολογική διαμάχη αρχαίων-συγχρόνων που συντάραξε την εποχή του, πήρε το μέρος των αρχαίων (δηλαδή αυτών που προπαγάνδιζαν την μίμηση της αρχαιότητας).

3. Σ.τ.μ. Λήμπικ, Γιούστους βαρώνος φον (1803-73). Γερμανός χημικός, ο οποίος ίδρυσε την αγροτική χημεία. Συνέβαλε επίσης στην οργανική χημεία, κυρίως όσον αφορά τις ρίζες, και ανακάλυψε το χλωροφόρμιο.

4. Σ.τ.σ. Ας επισημάνουμε ότι, όταν τα στοιχεία μας δημοσιεύτηκαν στην Αγγλία, δεν αμφισβητήθηκαν διόλου. Επιβεβαιώθηκαν και μάλιστα υπερθεματίστηκαν από τον συντάκτη του περιοδικού *Journal d'Horticulture*, ο οποίος είναι ένας εμπειρικός λαχανοκόμος. Είμαστε πεπεισμένοι ότι οι Γάλλοι λαχανοκόμοι θα μας δικαιώσουν επίσης.

5. Σ.τ.σ. Συμβουλευτείτε 1) το δίτομο έργο του Α. Τουμπώ, *La Répartition métrique*, που εξέδωσαν το 1880 οι εκδόσεις Γκυγιωμέν. Δεν συμφωνούμε ούτε κατ' ελάχιστον με τα συμπεράσματα του Τουμπώ. Πρόκειται όμως για μιάν αληθινή εγκυκλοπαίδεια, που κατονομάζει τις πηγές που αποδεικνύουν τι μπορεί να μας προσφέρει η γη. 2) Το έργο του Μ. Πονς, *La Culture maraîchère*, Παρίσι, 1869. 3) Το εξαιρετικό πρακτικό έργο *Le Potager Gressent*, Παρίσι, 1885. 4) Το έργο του Ρισλέρ, *Physiologie et Culture du blé*, Παρίσι 1886. 5) Το έργο του Λεκουτώ, *Le blé, sa culture intensive et extensive*, Παρίσι, 1883. 6) Το έργο του Εζέν Σιμόν, *La Cité Chinoise*. 7) Το έργο του Μπαράλ, *Le Dictionnaire d'agriculture*, (εκδόσεις Hachette). 8) Το έργο του Ο. Φρήμ, *The Rothamstead experiments*, Λονδίνο, 1888 (καλλιέργεια χωρίς λίπασμα κ.λπ.). Και 9) τέλος, τα περιοδικά *Nineteenth Century*, Ιούνιος 1888, και *Forum*, Αύγουστος 1890.

6. Σ.τ.μ. Στο Χέρφορντσαρ.

7. Σ.τ.Α.ε. Ο συνταγματάρχης Χάλετ του Μέηνορ Χάουζ, στο Μπράϊτον, ο οποίος φύτεψε νέες ποικιλίες σίτου, κριθαριού και βρώμης και αύξησε κατά πολύ τις σοδειές του. Βλ. το έργο του Κροπότκιν *Αγροί, Εργοστάσια και Εργαστήρια*.

8. Σ.τ.μ. Το πρώτο φορητό πυροβόλο όπλο που εφευρέθηκε τον 15ο αιώνα και το οποίο ο πυροβολητής στήριζε στον ώμο του για να πυροβολήσει.

9. Σ.τ.μ. Λαβέρν, Λεόνς-Γκλιάρ ντε (1809-80). Γάλλος αντιδραστι-

κός πολιτικός και οικονομολόγος.

10. Σ.τ.μ. Προκαλώντας έτσι πτώση των τιμών, λόγω υπερπροσφοράς.

11. Σ.τ.σ. Η ίδια αυτή άμπελος αντιπροσωπεύει τις υπομονετικές έρευνες κηπουρών, επί δυό ή τρεις γενιές. Πρόκειται για μια ποικιλία από το Αμβούργο, η οποία έχει αξιοθαύμαστα προσαρμοστεί στους ψυχρούς χειμώνες. Χρειάζεται παγωνιά τον χειμώνα για να δέσει το κλήμα.

12. Σ.τ.μ. Θρυλική ιδρύτρια της Βαβυλώνας και των περιφημων κήπων της, και σύζυγος του Νίνου, βασιλέα της Ασσυρίας, την οποία κυβέρνησε με πυγμή μετά τον θάνατό του.

13. Σ.τ.σ. Αθροίζοντας τα στοιχεία για την γεωργία, στοιχεία που αποδεικνύουν ότι οι κάτοικοι των δύο Διαμερισμάτων, του Σηκουάνα και του Σηκουάνα-και-Ουάζ, μπορούν άνετα να ζήσουν στην περιοχή τους, αφιερώνοντας ελάχιστο χρόνο ετησίως για την παραγωγή της τροφής τους, έχουμε:

ΔΙΑΜΕΡΙΣΜΑΤΑ ΤΟΥ ΣΗΚΟΥΑΝΑ ΚΑΙ ΤΟΥ ΣΗΚΟΥΑΝΑ-ΚΑΙ-ΟΥΑΖ

Κάτοικοι το 1886	3.600.000
Έκταση σε εκτάρια	610.000
Μέσος όρος κατοίκων ανά εκτάριο	5,90
<i>Έκταση προς καλλιέργεια για την διατροφή των κατοίκων (σε εκτάρια):</i>	
Σίτος και δημητριακά	200.000
Φυσικά και τεχνητά λιβάδια	200.000
Λαχανικά και φρούτα	7-10.000
Υπόλοιπη έκταση για σπίτια, δρόμους, πάρκα, δάση ...	200.000
<i>Αναγκαία ποσότητα ετήσιας εργασίας για την βελτίωση και την καλλιέργεια των παραπάνω εκτάσεων (με 5ωρες εργάσιμες ημέρες):</i>	
Σίτος (καλλιέργεια και συγκομιδή)	15.000.000
Λιβάδια, γάλα, κτηνοτροφία	10.000.000
Καλλιέργεια κηπευτικών, εκλεκτά φρούτα κ.λπ.	33.000.000
<u>Κάλυψη εκτάκτων αναγκών</u>	<u>12.000.000</u>
Σύνολον	70.000.000

Αν υποθέσουμε ότι μόνον οι μισοί ικανοί σωματικά ενήλικες (άνδρες και γυναίκες) θέλουν να ασχοληθούν με την γεωργία, βλέπουμε ότι 70 εκ. εργάσιμες ημέρες πρέπει να διαιρεθούν με 1.200.000 άτομα, κάτι που μας δίνει ετησίως 58 εργάσιμες ημέρες των 5 ωρών για τον καθένα από αυτούς τους εργάτες. [Έτσι, ο πλη-

θυσμός των δύο Διαμερισμάτων θα είχε όλο το ψωμί, το κρέας, το γάλα, τα λαχανικά και τα φρούτα που του χρειάζονταν τόσο για την συνήθη, όσο και για την έξτρα κατανάλωση. Σήμερα ένας εργάτης δαπανά για την αναγκαία τροφή της οικογενείας του (γενικώς λιγότερο από όσο είναι απαραίτητο) τουλάχιστον το 1/3 των 300 εργασιμων ημερών του ετησίως, γύρω στις 1.000 ώρες αντί 290. Δηλαδή προσφέρει έτσι γύρω στις 700 ώρες παραπάνω για να παχύνει τους άεργους και τους επίδοξους κυβερνήτες, διότι δεν παράγει την τροφή του, αλλά την αγοράζει από μεσάζοντες, οι οποίοι, με την σειρά τους, την αγοράζουν από αγρότες που εξουθενώνονται εργαζόμενοι με άθλια εργαλεία, διότι, καθώς τους ληστεύουν οι γαιοκτήμονες και το κράτος, δεν μπορούν να προμηθευτούν καλύτερα εργαλεία.

14. Σ.τ.μ. *Bandes noires*: εννοεί όλους εκείνους που κερδοσκοπούσαν με την αγοραπωλησία των εθνικών γαιών, τους εργολάβους που κερδοσκοπούσαν με τις προμήθειες του στρατού και τους χρηματομεσίτες που κερδοσκοπούσαν με τα χαρτονομίσματα. Όλοι αυτοί, φοβούμενοι μήπως χάσουν τα πλούτη που είχαν συσσωρεύσει, ήθελαν να θεθεί γρήγορα ένα τέλος στην Επανάσταση.

15. Σ.τ.Α.ε. Στην τελευταία ρωσική έκδοση, ο Κροπότκιν σημειώνει: «Σε προηγούμενες εκδόσεις έγραψα “θα οργωθούν με την βοήθεια ατμοκίνητων αλετριών”. Σήμερα, όμως, έχει εφευρεθεί το τρακτέρ και σύντομα θα αντικαταστήσει το άλογο στην γεωργία».

16. Σ.τ.μ. Πόλη της Σιβηρίας, επί του ποταμού Λένα.

**ΆΛΛΑ ΕΡΓΑ ΤΟΥ ΠΕΤΡΟΥ ΚΡΟΠΟΤΚΙΝ
ΑΠΟ ΤΙΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ ΤΥΠΟΣ**

- 1) Προς τους Νέους
- 2) Το Κράτος και ο Ιστορικός του Ρόλος
- 3) Η Αναρχία
- 4) Αναρχισμός και Αναρχοκομμουνισμός
- 5) Η Αναρχική Ηθική
- 6) Φυλακές και Καταπίεση
- 7) Η Αλληλοβοήθεια, ένας Παράγοντας της Εξέλιξης
(υπό έκδοση)
- 8) Η Μεγάλη Γαλλική Επανάσταση Α' - Β' (υπό έκδοση)
- 9) Η Επαναστατική Αυτενέργεια (υπό έκδοση)

Η ΚΑΤΑΚΤΗΣΗ ΤΟΥ ΨΩΜΙΟΥ

Αν η Αλληλοβοήθεια θεωρείται ευρέως ως το επιστημονικό αριστούργημα του Κροπότκιν, η *Κατάκτηση του Ψωμιού* είναι ίσως η σαφέστερη έκθεση της αναρχικής θεωρίας του. Μέσα από τις σελίδες αυτού του βιβλίου ο συγγραφέας επιδιώκει να απαντήσει στο κρίσιμο κεντρικό ερώτημα πώς πρέπει να οικοδομηθεί η κοινωνία, ώστε να ενθαρρύνει και όχι να καταπνίγει την εθελούσια συνεργασία. Γραμμένο για τον απλό εργάτη, το βιβλίο αυτό διαθέτει μια διαύγεια ύφους που δεν συναντάται συχνά σε έργα που αναφέρονται σε κοινωνικά θέματα. Όταν πρωτοκυκλοφόρησε, ο Εμίλ Ζολά το χαρακτήρισε *αληθινό ποίημα*, ενώ ο ίδιος ο Κροπότκιν το περιγράφει ως μια μελέτη των αναγκών της ανθρωπότητας και των οικονομικών μέσων για την ικανοποίησή τους. Λαμβάνοντας ως πρότυπο την Παρισινή Κομμούνια, έχει ως στόχο να δείξει πώς μπορεί να γίνει μια κοινωνική επανάσταση και πώς μια νέα κοινωνική οργάνωση επί ελευθεριακών βάσεων μπορεί να οικοδομηθεί εν συνεχεία πάνω στα ερείπια της παλιάς. Όμως ο Κροπότκιν δεν επεδίωξε να οικοδομήσει μια μελλοντική οντοπία σε κάθε της λεπτομέρεια. Αντιθέτως, αρνήθηκε να θέσει την φυσική εξέλιξη της κοινωνίας σε οποιοδήποτε προκαθορισμένο καλούπι, αρκούμενος απλώς να σκιαγραφήσει τα γενικά χαρακτηριστικά της.